

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Милош Р. Вукелић

**КУЛТУРНИ РАТОВИ У СЈЕДИЊЕНИМ
АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА И ЕВРОПСКОЈ
УНИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 2014. ДО 2020.
ГОДИНЕ**

докторска дисертација

Београд, 2023

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Miloš R. Vukelić

**CULTURE WARS IN THE UNITED STATES OF
AMERICA AND THE EUROPEAN UNION FROM
2014 TO 2020**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2023

Ментор:

др Немања Џуверовић, редовни професор, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Чланови комисије:

Датум одбране: _____

Културни ратови у Сједињеним Америчким Државама и Европској унији у периоду од 2014. до 2020. године

Сажетак

Културни ратови подразумевају идентитетску поделу на „Нас” и на „Њих” где свака страна свој поглед на свет посматра као једини „природан” и „нормалан”. Карактерише их недостатак базичне друштвене сагласности и висок степен поларизације при одговору једног друштва на питање „ко смо то ми”. Недостатак овакве сагласности производи кризе у државама у којима се културни ратови одвијају, што доводи до последица на нивоу међународних односа. Последице се огледају у слабљењу међународне репутације и снаге ових држава, али и у отварању могућности других држава да додатно подстакну унутрашњу поларизацију код својих противника. Културни ратови који су избили у Сједињеним Америчким Државама и Европској унији након 2014. године допринели су слабљењу снаге и репутације либералног међународног поретка. Такође, створили су прилику државама попут Русије и Кине да покушају да утичу на поларизацију унутар западних друштава како би их додатно ослабили. У дисертацији постављам неколико питања. Прво, који процеси и догађаји су довели до промене у виду наглог избијања културних ратова у САД и ЕУ 2014. године? Друго, какве последице избијање културних ратова оставља по међународне односе (односно међународно друштво), и како међународно друштво повратно обликује динамику културних ратова и политику изучаваног простора?

У дисертацији износим општу хипотезу да је технолошка иновација (са пратећом демократизацијом комуникација) процес који је на суштински начин утицао на то да дође до промене у виду избијања културних ратова у САД и ЕУ у периоду након 2014. године. Технолошка иновација је процес који је уз помоћ капитализма променио свакодневицу и смер обликовања доминантног наратива у јавном простору. За разлику од стања уочи културних ратова, смер диктирања трендова, пожељног и непожељног понашања и идеологија, сада иде од маса према елитама. Технолошка иновација у кључној 2014. години, у којој се десила промена у виду избијања културних ратова подразумевала је: доминантну „филозофију неутралности” технолошке заједнице; специфичан систем препорука (алгоритамску моћ) који циља да максимално окупира пажњу корисника друштвених мрежа; подстицаје интернет платформама да ту пажњу окупира ради увећања профита; и специфичну архитектуру друштвених мрежа која је омогућавала виралност садржаја и афективно понашање корисника. Уопштено, овакав технолошки дизајн је створио нову пост-дигиталну стварност у којој људи проводе све више времена. Такав дизајн нарушава некадашњи либерално-демократски парадокс у ком су елите вредносно и политички диктирале демократију. Користећи се материјално-семиотичком методом, у раду описујем како је комбинација идеја и технологије допринела наглом, масовном и афективном заоштравању сукоба левице и деснице у САД и ЕУ. Самим тим, описујем и динамику нарушавања либерално-демократског парадокса. Овај процес пратим на примерима избијања идентитетских протеста на левици и стварања алтернативне деснице 2014. године након избијања „Гејмергејт афере”.

Такође, у дисертацији се служим и Енглеском школом међународних односа. Помоћу налаза ове школе, на примеру мешања Русије у културне ратове у САД 2016. године, описујем како и најмањи покушај овакве интервенције производи аутоматску реакцију САД у виду суверенизације простора из ког је и проистекла слабост. Односно, суверенизације целокупног сајбер простора помоћу које САД настоји да смањи интензитет културних ратова и хомогенизује

поларизовано друштво. Тиме тврдим како постоји аутономни утицај међународних односа на домаћу стварност. На тај начин наглашавам да је међународно друштво предмет изучавања међународних односа који је независан од других друштвених дисциплина, попут историје, социологије, лингвистике итд. У раду обухватам и питање будућности сајбер простора, износећи тврдњу да смо тек на почетку процеса суверенизације и изградње „сајбер Вестфалије”.

Теоријски допринос дисертације огледа се у конструисању начина на који бисмо могли да посматрамо промене из перспективе међународних односа. Емпиријски допринос дисертације састоји се од: научног објашњења узрока промене у виду јављања културних ратова у САД и ЕУ од 2014. године; научне класификације и типологизације процеса и догађаја који су довели до јављања културних ратова и њихових последица по међународно друштво; и научне дескрипције културних ратова на Западу од 2014. до 2020 и повратне реакције међународног друштва.

Кључне речи: културни ратови; технолошка иновација; промена; алгоритамска моћ: САД; ЕУ; међународно друштво; сајбер простор; пост-дигитални простор

Научна област: политичке науке

Ужа научна област: међународне студије

УДК: 001.895:316.7(323(5/9):323(4))"2014/2020"

Culture wars in the United States of America and the European Union from 2014 to 2020

Abstract

Culture wars are essentially an identity division into "Us" and "Them" in which each side holds its worldview as the only one that is "natural" and "normal". Culture wars also imply a lack of basic social consensus and high intensity of polarization in societal responses to the "who are we" question. The lack of such a consensus produces crises in countries where culture wars occur but also leads to consequences for international relations. These consequences are primarily reflected in the decreased strength and the international reputation of the previously culturally and politically confident countries. Also, they are reflected in the opportunity of their rivals to encourage further polarization and thus weaken their opponents. The culture wars that broke out in the United States of America and the European Union after 2014 contributed to the weakening and decline in the reputation of the countries that were the source of what is commonly referred to as liberal international order. They also created an opportunity for countries like Russia and China to try to augment the polarization within Western societies and weaken them even more. In this dissertation, I ask a couple of questions. First, what processes and events led to the change embodied in the sudden outbreak of culture wars in the US and the EU in 2014? Second, what consequences does that change have on international relations (that is, international society), and how does international society reshape the dynamics of culture wars and the politics of the studied area?

I claim that technological innovation (and the accompanying democratization of communications) is a process that essentially influenced the change embodied in the outbreak of culture wars in the USA and the EU after 2014. Technological innovation, with the help of capitalism, changed everyday life and the direction of how the dominant narratives in public spaces are being shaped. Unlike the pre-2014 period, it is now the masses that dictate trends, desirable and undesirable behavior, and the content of ideologies to the elites. The technological innovation that spurred the culture wars in 2014 consists of: the dominant "philosophy of neutrality" of the technological community; a specific system of recommendations (algorithmic power) that aims to preoccupy the attention of social networks users; incentives for internet platforms to occupy that attention in order to accumulate profits; and the specific architecture of social networks that enabled the virality of content and the affective behavior of its users. In general, this kind of technological design has created a new post-digital reality in which people spend ever more time. Such a design has crumbled the former liberal-democratic paradox in which elites dictated democracy in terms of values and politics. Using the material-semiotic method, I describe how the combination of ideas and technology contributed to the sudden deepening of the conflict between left and right in the USA and the EU. To make this point, I utilize the examples of the sudden appearance of identity protests on the left and the creation of the alt-right in 2014 after the "Gamergate affair".

I also employ the English School of international relations in the dissertation. With its findings, and with the example of Russia's attempt to interfere in the culture wars in the USA in 2016, I demonstrate how even the slightest attempt at such interference produced an automatic reaction from the USA. The reaction entails the sovereinization of space from which the weakness arose in the first place. In other words, the USA attempted to increase its sovereignty over cyberspace in order to reduce the intensity of culture wars and homogenize the already highly polarized society. I claim there is an autonomous influence of international relations on domestic realities. Also, I emphasize how the example of Russian meddling, and the USA's accompanying response, advance our understanding of the international relations discipline. The meddling, and the response, only prove that international society is a subject of

study of international relations independent of other social disciplines, such as history, sociology, linguistics, etc. I also discuss the future of cyberspace and claim we are only at the beginning of the construction of "cyber Westphalia".

The example of how we could observe changes from an international relations perspective presents the theoretical contribution of the dissertation. The empirical contribution is comprised of: a scientific explanation of the causes of change in the form of culture wars in the USA and the EU since 2014; scientific classification and typology of processes and events that led to the appearance of culture wars and their consequences for international society; and scientific descriptions of the culture wars in the West from 2014 to 2020 and the backlash from international society.

Key words: culture wars; technological innovation; change; algorithmic power; USA; EU; international society; cyberspace; post-digital space

Scientific field: Political Science

Scientific subfield: International Studies

UDC: 001.895:316.7(323(5/9):323(4))"2014/2020"

Садржај

Списак фигура	xi
Увод	1
Истраживачки проблем	3
Појашњење предмета истраживања	7
Циљеви и допринос истраживања.....	10
Структура рада по поглављима	11
1. Образложење теоријског становишта истраживања	13
1.1. Различита објашњења избијања културних ратова	13
1.2. Промена у међународним односима	17
1.3. Промена и рационалистичке теорије међународних односа	20
1.3.1. Реализам.....	20
1.3.2. Либерализам	25
1.4. Приступ изучавању промене у виду избијања културних ратова.....	29
1.4.1. Конструктивизам.....	29
1.4.2. Историјска социологија и релационизам.....	34
1.4.3. Методолошки оквир истраживања.....	39
2. Конфигурација националне државе либерално-демократског типа	43
2.1. Различити приступи истраживању нације и национализма.....	43
2.1.1. Изоловање процеса националне државе	47
2.2. Нација, њене елите и бирократија: од елитизма до популизма.....	49
2.2.1. Ограничења елита и кумулативна бирократизација.....	51
2.3. Нација и капитализам: од Гелнера до светског система	54

2.4. Нација и развој технологије: од штампе до алгоритма	58
2.5. Нација и идеја: од „проворођене од Бога“ до „тихе револуције“	64
2.6. Свакодневност национализма: од заставе до паметног телефона.....	68
2.7. Процеси националне државе либерално-демократског типа	73
3. Историјат културних ратова у САД и Европи уочи пост-дигиталног света	76
3.1. Културни рат и Грамшијева културна хегемонија	76
3.2. „Грамшијанска десница“ на простору Европске економске заједнице	86
3.3. Борба против деконструкције и културни рат у САД крајем 20. века.....	96
3.4. „Нови национализам” 21. века: борба за цензус	107
3.5. О „неминовности“ културне реакције у САД и ЕУ.....	114
4. Пост-дигитални културни ратови у САД и ЕУ	120
4.1. Фергусон и системски расизам.....	120
4.1.1. Политике рода	127
4.2. „Гејмергејт” и рађање „Алт-рајт” маније: посматрање са учествовањем	130
4.2.1. SJW, слобода говора и политичка коректност	135
4.2.2. Културни марксизам и пропаст Запада, ислам и имиграција, етницитет и IQ	141
4.3. Стварање пркоса: миграције у ЕУ, „Брегзит“ и феномен Трампа	147
4.4. Алгоритамска политика друштвених мрежа и обрнути паноптикон	153
4.5. Разводњавање пркоса: струје нове деснице	162
4.6. „Култура поништавања“: контранапад прогресиваца	167
4.7. „Чистка“ друштвених мрежа и идеологизација правила коришћења.....	172
4.8. Технолошка иновација као кључни процес промене	178
5. Пост-дигитални културни ратови и међународно друштво.....	183
5.1. Енглеска школа међународних односа	184

5.2. Русија и амерички председнички избори 2016. године.....	189
5.3. Захтев међународног друштва за културном хомогеношћу	194
5.4. Два пута сајбер суверености: Кина и Русија наспрам САД и ЕУ	199
5.4.1. Кина и Русија.....	201
5.4.2. САД и ЕУ	206
5.5. Будућност и могућност међународног друштва	212
Закључак.....	216
Коришћени извори	221
Биографија аутора.....	250
Изјава о ауторству.....	251
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада.....	252
Изјава о коришћењу	253

Списак фигура

Фигура 1: Заступљеност крајње деснице у Европи у размаку од 20 година.....	109
Фигура 2: Ставови Американаца по питању расне једнакости	123
Фигура 3: Милионски прегледи британског канала у САД и западној Европи	141
Фигура 4: Гласови „две Немачке” (Smith, Eckardt, 2018) и пољског наслеђа империја ..	148
Фигура 5: SJW тренд.....	163
Фигура 6: Културни марксизам тренд	164
Фигура 7: Алт-рајт тренд	164
Фигура 8: Саргон Акадски тренд.	164
Фигура 9: Статус странице „Исусова армија” са највише интеракција.	192
Фигура 10: Пример како изгледају странице Милеровог извештаја	193

Увод

„Највиша форма уметности рекламе била је да убедиш потрошача, а да му не дозволиш да он зна да је убеђен” (Пол и Корнблут, 2013: 59)

У модерно доба ретко се дешавало да, унутар онога што колоквијално познајемо као Запад, опстају владајући режими који за своју сувереност не црпе макар минималан легитимитет из шире народне базе. Чак је и током трајања тоталитарних режима, попут нацистичког, постојао солидан степен друштвене сагласности и идејног образложења који су из перспективе властодржаца оправдавали њихове бруталности према људима „непожељне” религије, етничке припадности, боје коже или политичког опредељења. Епоха Модерне у Европи сведочила је и династичком принципу као основи легитимитета суверености владара. Кметови засигурно нису имали право гласа или директан политички утицај. Међутим, пружали су једну другу врсту сагласности, у смислу тога да предоминантно имају схватање „природног” света у ком је „нормално” постојање три сталежа, једног наследног владара и богате духовне елите, а све то као последица Божје воље (видети: Greenfeld, 1992: 91-154).¹ Наравно, та сагласност је проистицала из јасне и пирамидалне друштвене контроле. Оног тренутка када такав свет за шире народне масе престаје да буде „природан”, када се мења принцип легитимитета и креће да нагиње ка народној суверености оличеној у национализму (Mayall, 1990: 27), упада у кризу и целокупан претходно постојећи поредак. У преводу, морао је да постоји минимум сагласности око тога шта је „природно” и „нормално” како би било омогућено потентно функционисање једне политичке целине.

Механизми прибављања такве сагласности нису увек били ненасилни. Страх од мача или топа био је снажан подстицај за суздржавање од побуна. Држање у стању перманентног материјалног сиромаштва и страх од губитка и оно мало хлеба такође је био један вид структурног пролонгирања потчињавања. Ипак, сагласност је у великој мери „давана” добровољно тиме што се људима раном социјализацијом, али и каснијим несвесним свакодневним праксама, усађивало у подсвест да живе у природном, нормалном и једином могућем свету. Стварано је „колективно несвесно”, цивилизацијска космологија, или „социокултурни код (...) који носи основне поруке о томе како је стварност конструисана” (Galtung, 2009: 296). Свака космологија има „основне карактеристике које, када се личност чврсто утемељи, остају углавном константне независно од осцилација у дневном, месечном, годишњем или животном ритму” (ibid.).

Човек унутар једне цивилизације обично од најранијих дана има усађен „нормалан” однос према природи, егу, схватању друштвене, културне и економске једнакости или неједнакости, идеју како је уређен свет, однос према времену, трансцендентном (Богу) и начину сазнавања о свету. Тако средњовековље и рана модерна у Европи подразумевају појединца који свет види на следећи начин: људи су изнад природе и могу да је прилагођавају себи; постоји снажан супер-его и снажна друштвена контрола; друштво је природно неједнако, сталешко и родно колективистичко; иако свет има мноштво делова, увек је центар онај део у ком смо ми; време је ограничено (апокалипса); постоји један Бог, један изабран народ, рај и пакао; свет се сазнаје

¹ Видети на примеру предреволуционарне Француске колико је био снажан култ хришћанских краљева који су сматрани за „веће католике од Папе” (Greenfeld, 1992: 94).

холистички и постоји једна класификација којом се све објашњава (Galtung, 2009: 300-301). Овакво виђење света пружа владарима легитимитет за вођење династичких или религијских ратова или им се у најмању руку пружа млак отпор за такве подухвате, а све то док постоји изузетна политичка, културна и економска неједнакост. Свет овакве космологије нити тежи једнакости нити је мобилан, али је зато стабилан. Зна се где је чије место а људску потребу за стабилношћу не би требало потцењивати (Gellner, 2008: 24).

Колективно несвесно је променљиво, али је та промена изузетно тешка и историјски се дешава ретко. Прелазак са династичког принципа на принцип народне суверености као основног принципа легитимизације једног режима подразумевао је деценије и векове суптилне, тихе, али и изразито насилне хомогенизације. Било је неопходно спровести сизифовски посао убеђивања да су политичке, културне и економске неједнакости „ненормалне“, али и створити нове интерпретације односа појединца са Богом и друштвеном целином. Револуције, грађански и освајачки ратови, сецесионизам и иредентизам су по правилу пратили процес стварања нове „нормалности“ која је надограђивала и мењала ранију космологију на тлу Европе и САД. Виктор Иго (Victor Hugo) је илустративно, инспирисан стварним историјским догађајима, забележио срж тежине преласка с једне космологије на другу у роману „Вандеја се буни“. Дочарао је висок степен спремности вандејских кметова да бране привилегије свог феудалног господара, жртвујући тиме излазак из културне и економске потчињености а неретко и живот.

Такође, културна хомогенизација, у смислу захтева елита за стварањем нове нормалности, код велике већине грађана спровођена је „тихо“. Путем наметања језика, административне централизације, масовног служења војног рока, масовног описмењавања итд., чиме је разбијана претходно постојећа лингвистичка, етничка и друга шареноликост (видети: Weber, 1976; Hobsbawm and Ranger, 1983). САД су типичан пример како дефинисање тога „ко смо ми“ доводи и до грађанског рата, чији је исход довео до стварања нове пожељне нормалности (додуше ово стварање је на терену потрајало макар још један век). Робовласништво и рационализација крајње расне супериорности унутар САД замењени су тежњом ка унутрашњој културној једнакости, али и рационализацијом националне супериорности Американаца у односу на остатак света.

Дугорочно, победа једне стране у грађанском рату омогућила је опстанак јединствене државе на тлу данашњих САД, али и минималну унутрашњу хомогеност која је, испоставиће се, нужна за снажно наступање на сцени међународних односа. То свакако не значи да сваки грађански рат ствара културно хомогене и снажне државе на дуже стазе. Напротив, сигурно их привремено драстично слаби, а дугорочно зависи како од непосредног исхода, тако и од других историјских околности. У сваком случају, сучељавање више визија тога „ко смо ми“ и шта би „требало да будемо“ јесте моменат који суштински одређује будућност једне или више политичких целина. Још уколико су те целине несразмерно утицајне у односу на друге у међународним односима, културно сучељавање унутар тих целина може променити и сам карактер и распоред међународног поретка.

Стога, постављају се два међусобно неодвојива питања која су од значаја за разумевање мира и сукоба, али и међународних односа у целини: како и зашто долази до промене у виду престанка ширег друштвеног консензуса који дефинише „ко смо то ми“, и друго, одакле потичу подстицаји државама да поново покушају да успостављају унутрашњу културну хомогеност? Ова докторска дисертација је на најопштијем нивоу управо покушај да се одговори на та питања. Но, мислим да није могуће пружити универзалне одговоре, већ ће они увек зависити од врло специфичне

изучаване историјско-социолошке ситуације. Сходно томе, изучавам зашто је дошло до наглог прекида друштвеног консензуса о томе „ко смо то ми” у САД и ЕУ у периоду након 2014. године.

Истраживачки проблем

Догађаји који су се ређали од 2014. године утицали су или указивали на суштинске промене у функционисању друштвено-политичке реалности унутар Европе и Северне Америке као извора снаге, облика и карактера до тада доминантног међународног друштва.² На простору САД и ЕУ у другој деценији 21. века одвијају се културни ратови.³ Они подразумевају идентитетску поделу на „Нас” и на „Њих” где свака страна свој поглед на свет посматра као једини „природан” и „нормалан”. Тај поглед је свеобухватан и интегралан, те подразумева нормативну перспективу која се свесно или несвесно репродукује путем симбола (споменика, застава итд.) и пракси (попут говорних и писаних чинов, свакодневних индивидуалних избора итд.) са којима се људи свакодневно сусрећу и које свакодневно чине (Jones, Merriman, 2009; Fox, Miller-Idriss, 2008). Путем свакодневних симбола и пракси формира се „природно” виђење релевантних друштвено-политичких тема. У САД и ЕУ те теме се свode на схватање тога како би морала да изгледа породица, да ли је пол или род природно дат или се ради о друштвеном конструкту, које су културне (етничке и религијске) границе „Нашег” народа и на којим принципима би морали да буду установљени међународни или глобални односи.

Идеја која је историјски до сада била најуспешнија у нуђењу визије света која је кохерентно повезивала сва претходно наведена питања јесте идеја нације, оличене у националној држави. Тако је „национализам начин мишљења или идеолошка свест” који између осталог подразумева да је „свет нација (...) 'природан', морални поредак” (Billig, 1995: 10). Управо је национална идеја на простору Северне Америке и Европе протеклих деценија доведена у питање од стране конкурентних процеса глобализације и идеје космополитизма (Kaufmann, 2003). Последице, уследила је националистичка реакција опредмећена изгласавањем изласка Уједињеног

² Главна теза која се тиче промене у међународним односима јесте она о крају либералног поретка, самим тим и међународног друштва које почива на заједничким либералним нормама. Подразумева гледиште према коме англо-америчко вођство међународног поретка престаје да буде реалност и суочавамо се не само са кризом либералног вођства и хегемоније у међународној политичкој сфери, већ и потенцијалним крајем просветитељске „либералне модерности” као прогресивним покретом који подразумева „разум, науку, открића, иновације, технологије, стицање знања, конституционализам и институционалну прилагодљивост” (Ikenberry, 2018: 8). Критичаре ове тезе делимо на оне који сматрају да је идеја о крају поретка врло упитна будући да је либерална модерност историјски издржала и снажније ударе (попут фашизма и нацизма) (ibid.), и на оне који сматрају да међународни поредак никада у својој суштини није био либералан, већ да су и најкориснија достигнућа САД „достизана нелибералним средствима, путем мрачних договора, жестоке присиле и ратова који су скретали погрешним путевима убијајући милионе” (Porter, 2020: 4%). Више о одређењу међународног друштва у првом поглављу и делу који се бави Енглеском школом међународних односа.

³ Синтагму „културни ратови” користим не нужно због тога што садржински најпрецизније описује суштину сукоба, већ због тога што постоји предисторија периодичног сукобљавања на истом простору, врло сличног садржаја, које је описивано као културни рат (Davidson-Hunter, 1992). Такође, на српском језику би кованица рат култура можда прецизније описивала садржај, али се опредељујем за синтагму културни ратови због њене раније употребе и распрострањености (Антонић, 2008; 2013). Више о предисторији и дефиницији синтагме видети у трећем поглављу.

Краљевства из ЕУ (Брегзит) и избором Доналда Трампа (Donald Trump) за председника САД 2016. године. Овим догађајима културни сукоб је знатно добио на интензитету.

Да сукоб и насиље могу бити и културни, дефинисао је и Јохан Галтунг (Johan Galtung). Под културним насиљем подразумева „оне аспекте културе, симболичке сфере наше егзистенције – а ту спадају религија и идеологија, језик и уметност, емпиријске и формалне (математика, логика) науке – који могу да се користе да се оправда или легитимише директно или структурно насиље” (Galtung, 2009: 273). У периоду од 2014. до 2020. године можемо на тлу САД и ЕУ уочити две визије света чији сукоб генерише насиље, остављајући последице по дотадашње друштвено-политичке системе, али и по животе људи, будући да су резултирали у актима попут насилних протеста или тероризма. Две стране у САД и ЕУ међусобно се споре око свих „аспеката културе” које наводи Галтунг, нарушавајући дотадашњу макар привидну базичну културну хомогеност на тим просторима. Више се не може рећи да постоји културни консензус елита који се тиче идеје „природног” света.

Све израженија друштвено-политичка поларизација показивала је сличне обрасце понашања бирача и елита како на парламентарним, председничким и локалним изборима у државама на тлу САД и ЕУ, тако и у свакодневној, непосредној и посредној комуникацији грађана путем друштвених мрежа и средстава јавног информисања. С једне стране, појавиле су се снаге које су дефинисане као „крајња десница” (Mudde, 2019), „популисти” (Müller, 2016; Eatwell, 2017), „национални популисти” (Eatwell, Goodwin, 2018).⁴ Под ове кованице су подвођени сви појединци и групације које су се залагале за Брегзит, победу Трампа, противиле наглом повећању миграција ка Европи итд. Њихово политичко деловање усмерено је против елита за које тврде да су изгубиле кредибилитет, да су корумпиране и политички, економски и вредносно отуђене од народа (Davies, 2018). Укратко, да су елите остале без лојалности према народима и државама из којих потичу и тиме постале неукорењене (Goodhart, 2017). Национални популизам налази хероје и зликовце у политичарима, интелектуалцима, богатим појединцима, али и у самом „светском поретку”. На пример, типичан наратив гласи да је бивша немачка канцеларка Ангела Меркел посматрана као особа која је, позивањем избеглица да дођу у Немачку, зацементирала судбину Запада, при чему су јој помогли милијардер Џорџ Сорос и Европска унија, како би створили нови светски поредак базиран на „мешаној раси”. Док је са друге стране мађарски премијер, Виктор Орбан, пример политичара који евентуално могу још увек да спасу „западну цивилизацију” (Black Pigeon Speaks YouTube Channel). Орбан види као велике проблеме неограничене миграције, мултикултурализам

⁴ Крајња десница се састоји од екстремне и радикалне деснице. Екстремна десница се посматра као идејни и политички покрет који се противи постојању демократије и воље већине. Радикална десница као политичка снага која вреднује демократију, али не и у њеном постојећем, либералном облику. За више видети: (Mudde, 2019: loc. 462). Популизам је у аналитичком смислу доминантно дефинисан као „танка идеологија” која друштво посматра као „ултимативно раздвојено на два хомогена, антагонистичка кампа, етички 'чист народ' против 'корумпираних елита', и која заговара да би политика требало да буде израз опште воље народа” (Mudde, 2004: 543). Његова карактеристика јесте да „узбуђује народ различитим реторичким и стилистичким средствима, укључујући и харизматске лидере, манихејску демонизацију (...) и употребу народног језика” (Eatwell, 2017: 364). Популизам може представљати „претњу по либералну демократију, али и помоћи интеграцију људи који се осећају одбаченим од 'система'”, што га чини „феноменом Јанусовог лица” (ibid.) Међутим, популизам се посматра и као „плутајући означитељ” који може бити испуњен различитим идеолошким садржајем, што га чини врло моћним политичким средством (Laclau, 2005). Он може бити и леви и десни. Због тога, није довољно рећи да се ради о популизму пошто је у свим својим десним верзијама заговарао хомогеност у виду подударања националне културе са политичким границама државе. Стога ћемо ову страну идеолошког спектра означити као национални популизам (Eatwell, Goodwin, 2017).

и „мешање раса”, ислам у Европи, последњи талас феминизма, истополне бракове, идеју да је род друштвена, а не биолошка категорија, и тенденцију ограничавања слободног говора путем политичке коректности (Orban, 2018; Orban, 2022; Verseck, 2018). Шведска и Канада су пак навођене као типични примери либералних држава које су због претераног нагласка на мултикултурализму и политикама рода „заувек изгубљене”, а Јапан пример како би требало да се држи Запад по питању националне хомогености (Black Pigeon Speaks YouTube Channel).

Доналд Трамп, као један од хероја националног популизма сажима у чему се састоји његова борба. Држи говор у Уједињеним нацијама уперен ка „слављењу национализма” (Crowley, Sanger, 2019) позивајући свет да се одупре главном непријатељу, глобалистима, истичући да „будућност припада патриотама” и „сувереним и независним нацијама” (Trump, 2019). Истовремено, у Европском парламенту се након избора 2019. године формира политичка групација „Идентитет и демократија” иза које стоје партије попут Алтернативе за Немачку (*Alternative für Deutschland*), француског Националног окупљања (*Rassemblement National*) и италијанске Лиге (*Lega*). Лидери ових партија су константно износили идеолошке ставове блиске Орбану и Трампу, док су отелотворење онога што их спречава да спроведу своје политике видели у наднационалном бирократском систему ЕУ (European Parliament, 2019). На тај начин, на тлу САД и ЕУ појавила се интегрална идеолошка опција која је довела у питање дотадашњи образац моћи у међународним односима који је, према њима, почивао на садејству наднационалних управљачких структура и домаће културне јавности и политичара који су најчешће називани либералима.

Насупрот њима, нашли су се они који себе сматрају браниоцима либералне демократије и међународног либералног поретка. Вилијам Галстон (William Galston) сматра да је пораст популизма проблем за либералне демократије због тога што уместо идентитетског плурализма, заговара културну хомогеност „народа”. Такође, због тога што, иако подржава демократију у виду владавине већине, популизам игнорише конституционализам и слободу појединца уколико то спречава „народну вољу” (Galston, 2020). Управо је слобода појединца у виду бесконачног идентитетског плурализма, мултикултурализма, слободе миграција, дефинисања рода изван две доскора стандардне категорије (мушко/женско) и слобода од историјског наслеђа белог мушкарца, у средишту наратива друге стране идеолошког спектра који се формира последњих неколико година.⁵

Унутар ове парадигме, Ангела Меркел се слави као херој „културе добродошлице” (*Willkommenskultur*) због своје чувене реченице којом жели добродошлицу избеглицама током највећег таласа миграција ка Европи са Блиског истока 2015. године (Hamann, Karakayali, 2016). Захтева се и превазилажење родне бинарности у језику тиме што се праве каталози са десетинама личних заменица којима нека особа може да се ослови. У Канади се овај принцип чак и легализује законом Ц16 (*C16*) у виду „заштите родног идентитета” (Parliament of Canada, 2016). Развија се и врло специфична култура јавног прогона која подразумева изопштавања из јавности људи који су исказали идеолошки непожељне погледе или понашање (енг. *cancel culture*). Руше се споменици америчким, британским, белгијским владарима (председницима, краљевима) и истакнутим

⁵ Значајно је напоменути да ни у ком случају две стране не представљају хомогене идеолошке групације. Ради се о обострано разнородним политичким појавама са екстремним и умереним варијантама. Међутим, оно што је карактеристично за обе стране јесте да постоје одређена питања и догађаји великог значаја која праве значајне друштвене расцепа на културном нивоу (по питању идентитета), а који се потом рефлектују на политичка збивања попут оних токо гласања за излазак Британије из ЕУ, председничких избора у САД 2016. и 2020. године или миграција у Европи 2015. године.

личностима због њиховог историјски тлачитељског односа према не-белцима, другим народима и женама. Тиме се руше и хероји света националних држава и угрожава визија света оних који су колоквијално посматрани као националисти. У Британији је чак осванула и детаљна мапа са приказом статуа „расиста које би требало срушити” (Topple the racist map, 2020). Овај део идеолошког спектра, који сам себе назива либералним, заговара бесконачни индивидуализам и разводњавање доминантног националног идентитета, а све то док тежи очувању и промоцији маргинализованих колективних расних и родних идентитета.

И либерални међународни поредак се сматра угроженим не само због главних идеолошких изазивача поретку у виду „аутократа” из Русије и Кине (Kagan, 2019), већ и због проблема „код куће”. Прецизније, због проблема у којима се нашла либерална демократија. Некадашњи председник Европског савета, Доналд Туск (Donald Tusk), изразио је отворену забринутост што је међународни поредак заснован на правилима угрожен „не од стране уобичајених криваца“ већ од стране „његовог главног архитекте и гаранта: САД”, тиме алудирајући на национализам Доналда Трампа (Tusk, 2018). Еминентнији професори међународних односа у САД су у отвореном писму позвали Доналда Трампа да не уништава поредак који се градио више од 70 година (Why We Should Preserve International Institutions and Order, 2018). Гидеон Роуз (Gideon Rose), уредник часописа Форин Аферс (*Foreign Affairs*), сматра да један од главних корака ка „решењу проблема”, што је по његовом мишљењу опадање снаге либералног поретка, мора лежати и у неопходном посвећивању западних лидера ка „поправљању ... поцепаних домаћих сигурносних мрежа и давању времена и простора својим друштвима да ухвате ваздух и поново стекну осећај контроле над брзином навале економске, друштвене и технолошке промене” (Rose, 2019: 21). Тиме је такође у директну везу довео питање базичног унутрашњег друштвеног консензуса, који је тренутном поларизацијом две стране поприлично угрожен, са стабилношћу и карактером целокупног међународног поретка.

Обе стране покушавају да се међусобно симболички дискредитују, те у зависности од позиције ове друге означавају као „нацисте”, „фашисте” (како је често етикетиран национални популизам) или обрнуто, као „комунисте”, „тоталитарце”, „културне марксисте” „регресивну левицу” итд. Такође, обе стране своје гледиште посматрају као једино „нормално” и „природно”, из чега произилази да се ради о борби за то каква ће врста категорија, а последично и пракси и норми бити посматране као „нормалне” у домаћој али и међународној политици. Потпуно се превазилази идеја да постоје одвојене домаћа и међународна стварност, те се захтева интегрални и бескомпромисни поглед на свет. Као што је описано на примеру говора Доналда Трампа у УН, национални популисти као једину нормалну последицу свог поимања стварности виде државу која се темељи на културној (националној) хомогености. Из тога произилази да и међународни поредак мора бити базиран на националним државама као његовим основним јединицама. Из ове перспективе, политике које заговарају маргинализоване, а нападају доминантан идентитет, угрожавају и релативизују значај који културна хомогеност има за државу, чиме је слабе у функционалном смислу. Либерали, пак, корен проблема налазе у нападу националиста на либералну демократију, тачније на идентитетски (родни, верски, етнички итд.) плурализам. Према њима, национални популизам производи трибализовано схватање света, слично ономе које је доминирало уочи светских ратова, те урушава сарадњу на глобалном нивоу која је грађена више од 70 година.

Обе стране сматрају да постоји неодвојивост дефинисања „нормалног” у домаћој политичкој сфери и функционисања државе у међународном политичком поретку. Но, требало би скренути

пажњу да и једна и друга страна заправо захтевају да постоји некаква културна хомогеност, тј. заједничка култура и дељене норме. Једноставно, ради се о две различите визије заједничке културе. И једни и други желе у потпуности и са једнаким жаром да пониште (*cancel*) постојање друге стране (Kaufmann, 2022), иако до сада, макар у информативној сфери, лева страна показује већу потентност поништавања. Учитељи, наставници, професори, јавно експонирани интелектуалци и други делатници, спортисти, спортске лиге, корпорације, производи – све и сви бивају јавно поништени, бојкотовани и прогањани уколико покажу знаке неприпадања „нашем” полу.

Проблем овог рада постављам кроз питање: који процеси и догађаји су довели до избијања културних ратова у САД и ЕУ? Додатна питања које следе из главног проблема јесу: какве последице избијање културних ратова оставља по међународне односе (тј. међународно друштво) и како међународно друштво повратно обликује динамику културних ратова и политику држава изучаваног простора? Одговоре ћу покушати да понудим кроз предмет истраживања који се бави: променом у виду избијања културних ратова у САД и ЕУ у пост-дигиталном свету друге деценије 21. века.

У докторату износим општу хипотезу да је технолошка иновација и пратећа демократизација комуникација процес који је на суштински начин утицао на то да дође до промене у виду избијања културних ратова у САД и ЕУ у периоду након 2014. године. Потврдом овакве хипотезе бих одговорио и због чега (између осталог) долази до промене у виду опадања снаге доминантног либералног међународног поретка.

Додатно, можемо видети да на динамику културних ратова и промену унутар либералних демократија утичу и процеси „изван” Запада. У нашем конкретном случају, ако је Доналд Трамп означен као неко ко руши либерални поредак и враћа национализам, да ли то значи да о враћању национализма одлучује само домаћа јавност САД и ЕУ? Прецизније, да ли је динамика културних ратова одређена искључиво процесима и политичком вољом САД и држава ЕУ, или постоји независан утицај које више не почива искључиво на снази и вољи ових држава? У докторату износим још једну хипотезу: динамика културних ратова је, између осталог, одређена и утицајима који проистичу из међународног друштва. Државе, па макар оне биле и западне, због аутономног утицаја међународног друштва бивају приморане да покушају да успоставе културну хомогеност унутар својих друштава, што се јасно види на примеру културних ратова.

Појашњење предмета истраживања

Културни ратови су се раније јављали у Европи и Северној Америци са врло сличном или истом тематиком, али су махом остајали ограничени на интелектуалне кругове и нису проузроковали значајније кризе политичких система (видети: Bloom, 1987; Davidson, Hunter, 1992; Shields, 2007; Willick, 2018).⁶ Тиме су њихове политичке последице биле или маргиналне или мало приметне широј јавности. Супротно њима, данашњи културни ратови су: пост-дигитални по карактеру; транснационални по просторима распрострања и комбинацији садржаја; хетерогени по питању образовања и занимања учесника; политички врло релевантни за одређење унутрашњег друштвеног консензуса и међународног друштва; пост-дигитални и због чињенице да актери

⁶ Више о овоме у поглављу које се бави историјатом културних ратова.

ратова више нису искључиво људска бића, већ и вештачке појаве, попут алгоритама; коначно, услед интензитета и домета данашњих културних ратова, међународно друштво такође повратно утиче на динамику друштвено-политичких односа у државама у којима се ти ратови одвијају.

У складу са тим, истраживање се бави утицајем једног недавно скројеног, „пост-дигиталног” света на политичке системе изучаваних држава и међународних односа у целини. Иницијално сукобљавање страна културног рата се није десило у „стварном свету”, већ путем друштвених мрежа и форума на интернету, што је социолошкињу Ангелу Нејгл навело да констатује да се ради о онлајн (мрежном) културном рату (Nagle, 2017). Међутим, ово онлајн сукобљавање се великом брзином омасовило и ефекти су почели да се читавају у структурним променама, али и да попримају структурне и директне насилне димензије, како се и предвиђа Галтунговом матрицом. Уследили су: прекомпоновање европске и америчке политичке сцене; отворена сукобљавања интелектуалних елита; петиција да се одређеним професорима универзитета уручи отказ због њихових ставова; да се одређене личности уклоне из јавног живота због својих ставова (*cancel culture*); сукоби студената на кампусима; насилне демонстрације па и „бели тероризам”, међу којима се посебно издваја напад Брентона Таранта у Крајстчерчу на Новом Зеланду, када је аутоматским оружјем убио 49 људи који су походили цамију. Тарантов злочин је доведен у директну везу са његовим активним учествовањем у дискусијама и индоктринацији унутар онлајн света (Smith, Banic, 2019). Створила се конфузија шта припада онлајн, а шта „стварном” свету и то на такав начин да се чинило да се није могао пратити одређени наратив у смислу његовог настанка и пролиферације. Такође, недоумице су се ређале и у погледу тога да ли одређени наративи потичу са анонимних форума, или је смер њиховог настанка јасан као и раније – од интелектуалца ка широј публици. Због ове, наизглед, немогућности да се утврди разлика између „стварног” и „онлајн света” националног популизма, и због тога што је онлајн свет почео да оставља последице по стваран живот, Мајкл Филиц и Ник Турстон су креирали кованицу „пост-дигитална култура крајње деснице” (Fielitz, Thurston, 2018). „Пост” подразумева излазак из некадашњег „дигиталног света” који је служио као одвојени спектар постојања, још увек „неокаљан” политиком, и без последица по „стваран” живот.

Основни чиниоци садржаја предмета истраживања јесу актери културних ратова, наративи које они производе, али и политике, документа, прописи, алгоритми и деловања усмерена ка регулисању пост-дигиталног света од стране друштвених мрежа или држава. Битно је назначити да се сви ови чиниоци посматрају као део једне мреже онога што чини културне ратове. Стога, чиниоци су и идејни (интерсубјективност међу ствараоцима, ствараоцима и политичарима, конкретан садржај итд.), и материјални (што се најјасније види у алгоритмима).

Временско одређење предмета истраживања одређено је од момента „почетка” културних ратова па све до избора Џозефа Бајдена (Joseph Biden) на место председника САД и формалноправног изласка Уједињеног Краљевства (УК) из ЕУ (Брегзит). Брегзитом и Бајденовим избором окончана су два процеса која су отелотворење културних ратова (Трампова администрација и процес изласка УК из ЕУ) и која су тиме представљала шок за међународне односе. Далеко од тога да су културни ратови престали 2020. године. Напротив – ескалирали су услед глобалне пандемије, инфлације, рата у Украјини, одлуке Врховног суда САД да државе САД имају појединачно право одлучивања о праву на абортус итд. Међутим, већ до 2020. године се могу уочити главни процеси и тенденције културних ратова. Оно што ће се мењати јесте њихов интензитет. Суштина ће бити онаква каква се „хвата” у периоду 2014-2020.

Почетна година анализе, ипак захтева детаљније образложење. Два су разлога узимања 2014. године за почетак истраживања операционалног предмета. Прво, то је година избијања тзв. *Gamergate* афере (Гејмергејт, по узору на Вотергејт аферу која је допринела оставци Ричарда Никсона на место председника САД). Тада је у августу месецу први пут једна велика друштвена платформа (Јутјуб) постала поприште политичке и идеолошке борбе уз лако уочљиву доминацију садржаја алтернативне деснице (тада махом означаване као *Alt-Right*) (Massanari, 2017). Ова афера је подразумевала револт „гејмерске” заједнице против радикалног феминизма и „ратника за друштвену правду“ (*SJW – Social Justice Warriors*) који су захтевали избацивање сексизма и образаца патријархализма из игрица (Nagle, 2017). Све ово је резултирало масовном мобилизацијом против „либерала”, „левих либерала” „мејнстрима”, „естаблишмента” итд. Након тога, „јутјубери” који производе политички и идеолошки садржај значајно добијају на популарности, привлачењем милиона нових претплатника на својим каналима. Такође, након Гејмергејта, актери креирају кохерентнију идеолошку и симболичку целину, чији се развој може аналитички испратити кроз различите кризе, од мигрантске 2015. године, Брегзита 2016, све до поновног ескалирања *BLM (Black Lives Matter)* протеста у 2020. години.

Други разлог за одабир 2014. године јесте и што на другој страни идеолошког спектра ова година представља прекретницу. Тада се десило „велико буђење” у САД, како га је назвао уредник портала Вокс (Vox), Метју Иглесијас, пошто су истраживања јавног мњења указала да се десио нагли скок у забринутости белих демократа због системског расизма. Од те године су „бели либерали”, као последица избијања *BLM* протеста у Фергусону, Мисурију, реаговали све радикалније због постојања системског расизма, тврдећи у већем проценту него Афроамериканци да је управо Афроамериканцима неопходна нека врста специјалне помоћи за напредак у животу, попут нпр. позитивне дискриминације за уписе на колеџе (Yglesias, 2019). У сваком случају, 2014. година јесте представљала прекретницу и након тога је интеракција две стране постала знатно интензивнија.

Изучавани простор (САД и ЕУ) има два основна елемента. Први је пост-дигитални, илисти простор ком се може приступити са било које територије уколико за то постоје технички услови. Имајући у виду да интернет нема физичке и коначне границе (још увек), ограничавамо се на најпопуларније онлајн актере културних ратова и најзначајније политичаре до којих су допирале идеолошке матрице које су настајале и репродуковале се на друштвеним мрежама и форумима. До најпопуларнијих онлајн актера на кључним друштвеним мрежама (у нашем случају Јутјуб, Фејсбук и Твитер) долазимо прво прегледом јавно доступне метрике која указује нпр. на колико људи одређени „јутјубер” може да утиче, а потом учесталости међусобних реферисања. Друго, путем интерсубјективности креатора садржаја на интернету, али и интерсубјективности тих креатора и интелектуалне и политичке елите Запада, с обзиром да позивањима једних на друге конституишу међусобни садржај и значај.

Такође, простор САД и ЕУ одређујемо као културни и политички простор где се значајни идеолошки потреси и политички догађаји из Европе и Северне Америке прво осете. Ове границе се могу оивичити још једним разумевањем. Иако и другде у свету засигурно постоји феномен пост-дигиталности, нису свуда државе под дејством културних ратова. Нарочито то нису у национално популистичком облику који долази са десне стране идеолошког спектра. Демократизација путем интернета је свеprisутна могућност у свету, али уместо експлозије популизма она је сузбијана „директном репресијом, ућуткивањем и/или прогањањем опозиције, њеним стриктним надгледањем, репресивним криминалним законодавством, надгледањем

популације, цензуром информација, исценираним формама националног идентитета, итд.” (Hedetoft, 2020: 16). Наивно би било рећи и очекивати да и на Западу не постоје покушаји управљања овом демократизацијом комуникација, али ради се о суштински другачијој форми успостављања ауторитета, што и јесте једна од теза рада. Стога, овде узимамо у обзир државе које су након 1989. године најчешће означаване као либералне демократије.

Предмету истраживања приступам из дисциплине међународних односа, а служим се и интердисциплинарним налазима литературе о нацијама и национализмима. Конкретније, у епистемолошком смислу изучавам зашто се десила промена помоћу једне специфичне верзије конструктивизма у међународним односима, релационизма, који је унутар науке о међународним односима заједно са теоријом праксе означен и као „нови конструктивизам“ (McCourt, 2016).⁷ Такође, за разумевање хипотезе о утицајима међународног друштва на културне ратове и обрнуто, служим се налазима Енглеске школе међународних односа.

Циљеви и допринос истраживања

Научни циљеви истраживања су: научно објашњење (узрока промене у виду јављања културних ратова у САД и ЕУ од 2014. године); научна класификација и типологизација (процеса и догађаја који су довели до јављања културних ратова и њихових последица по међународно друштво), научна дескрипција (културних ратова на Западу од 2014. до 2020 и повратне реакције међународног друштва). Оваква поставка упућује на то да желим да будем на трагу историјске социологије која сматра итекако „проблематичном наизглед наивну тврдњу да међународни односи могу да се разумеју изостављањем утицаја домаће стварности” (Hobson, 2001: 16). Исто тако, било би наивно сматрати да домаћа стварност може да се изолује и разуме изостављањем утицаја који проистичу из међународних односа.

Научни допринос доктората био би усмерен ка научном пољу студија мира и сукоба, али и историјској социологији међународних односа. Студије мира и сукоба махом теже анализама структурних (нпр. економска неједнакост) и директних (попут ратова) сукоба, а потврђивањем хипотеза овог рада бисмо дословно испратили Галтунгову матрицу према којој су структурни и директни сукоби неретко последица културног насиља. Описивањем механизма који су довели до све веће поларизације у САД и ЕУ анализирали бисмо саме темеље постојећег и потенцијалног насиља које може да произиђе из културног миљеа.

Такође, тежим да допринесем и историјској социологији међународних односа. Ова подобласт као свој задатак има разумевање зашто је дошло до промене у одређеном историјском моменту. Стога, тежим да образложим делатништво које је омогућило промену структурних аранжмана који су уређивали истраживана друштва и свеукупно, међународне односе. Међутим, ту се не заустављам. Тежим да дам допринос целокупној дисциплини међународних односа. Наиме, током последње две деценије учестале су расправе и аргументи да међународни односи у целини бивају „промашени интелектуални пројекат” (Buzzan, Little, 2001). Јављају се тврдње да је (свака) теорија међународних односа угрожена и да се можда приближила свом крају (Dunne, Hansen, Wight, 2013), као и да су међународни односи увек само позајмљивали новитете из других друштвених наука јер једноставно немају своју „велику идеју“ попут историје или социологије

⁷ Више о овоме у наредном поглављу.

(Rosenberg, 2016). Тврдњом да феномен културних ратова и поновно јачање национализма не може да се објасни без идеје међународног друштва као засебне стварности, покушавам да заговарам да међународни односи ипак имају велику идеју. Такође, да је свако социолошко или историјско објашњење овог феномена које игнорише међународно друштво, редукционистичко и као такво – недовољно. Додатно, спајањем међународног друштва са збивањима у пост-дигиталном свету, дајем допринос литератури друштвено хуманистичких наука која покушава да се ухвати у коштац са наглим технолошким развојем. Не идем толико далеко да покушавам да предвидимо шта ће се десити са светом када се развију квантне технологије (као што то покушавају неки теоретичари међународних односа (Der Derian, Wendt, 2020)), већ какве последице по свет имају постојеће технологије.

Друштвени циљ истраживања наведеног феномена јесте пружање холистичког разумевања једног од највећих изазова данашњице. Тежња је да се јавности представи рад које би комплексној и стално мењајућој стварности пружио неку врсту координатног система за разумевање јачања национализма и слабљења домаћег и међународног либералног поретка. Самим тим, истраживање би испуњењем овако амбициозног циља понудило и друштвени допринос.

Структура рада по поглављима

Циљ првог поглавља је да утврдим на који начин се теорије међународних односа баве или не баве концептом промене, као и која теорија пружа адекватне онтолошке и епистемолошке позиције за разумевање предмета ове дисертације. Пошто је задатак рада да разумем промену на „домаћем“ и последично међународном плану, и *vice versa*, ово поглавље ће садржати и образложење зашто сматрам да би једна верзија конструктивизма, релационизам, био најбоља теоријска подлога за изучавање промене у виду наглог и симултаног избијања културних ратова у САД и ЕУ, као и зашто је материјално-семиотички метод пригодно средство у тој намери.

Задатак другог поглавља је постављање генерализације националне државе либерално-демократског типа на основу теоријско-емпиријске литературе која се бави нацијама и национализмима. Циљ је изоловање неколико кључних процеса који чине ову конфигурацију, међу којима су: елитно управљање (управљање елита масама); дуговечности бирократских апарата; производни односи засновани на принципима капитализма; нације као идеје; технолошке иновације; коначно, процес свакодневне репродукције идентитета. На овај начин тежим и разумевању парадокса на коме почива национална држава либерално-демократског типа, како бих уочио њене слабости и тиме простор за делатништво и промену.

У трећем поглављу ћу представити порекло концепта културних ратова, његове употребе и случајеве ранијих историјских јављања у САД и Европи током 20. и 21. века. Ово поглавље ће послужити и као историјска студија случаја која на неки начин потврђује кључне процесе претходно изграђеног идеал типа националне државе. Послужиће и као увод у наредно поглавље тиме што ћу понудити приказ радова који тврде да је поновно јачање национализма у својој суштини последица културне реакције насупрот аргумената који су налазили економску логику становништва као главног мотиватора промене. Међутим, сама констатација како је суштина новог идеолошког сучељавања културна не нуди интерпретацију који процеси су омогућили да до тога и дође.

У четвртом поглављу изучавам примарне изворе који материјално-семиотичким методом бивају сажети у историјско-просторно специфичан процес демократизације комуникације. Демократизација комуникације је истовремено од суштинског значаја за дешавање промене. Такође, имаћемо увид и у материјалне промене у виду великог значаја алгоритама, али и целокупног технолошког дизајна друштвених мрежа, за социолошку нит сваке будуће конфигурације, као и конкретног идејног корпуса који је у комбинацији са овом архитектуром успео да разбије дотадашњу „нормалност” у САД и Европи. Све ово се утврђује анализом говорног и писаног чина утицајних актера на друштвеним мрежама као и утицајних политичара који се служе тим идеолошким садржајем, утврђивањем њихове интерсубјективности, али и јасном деконструкцијом архитектуре моћи друштвених мрежа. Овај процес се одвија у оквиру културних ратова, те ћемо испратити његову еволуцију, од рађања *BLM* и „алт-рајт” покрета, преко кључних догађаја попут „мигрантске кризе” у Европи, Брексита, победе Доналда Трампа на председничким изборима у САД, па све до оживљавања *BLM* покрета у доба пандемије Ковида-19 и председничких избора у САД 2020. године.

Уочи закључка, прилога и списка коришћене литературе јесте пето поглавље које служи за спајање претходно употребљеног релационизма са налазима Енглеске школе о међународном друштву. Износим аргумент да делатништво које смо описали представља „шок” за Запад који почива на контрадикторностима попут парадокса либералне демократије, где се „консензус” историјски „производио” од стране елита, истовремено одржавајући привид потпуне демократичности. На тај начин се обезбеђивао хомоген наступ неопходан за ефикасно деловање на спољном плану, а национализам учврстио као примарна институција међународног друштва. На другој страни, Русија и Кина имале су аутократски начин успостављања хомогености, који је настављен и продужен на пост-дигитално друштво, дајући им почетну предност у трци за сајбер сувереност. Због структурног притиска који проистиче из међународних односа, а тиче се одржавања унутрашње хомогености које су културни ратови угрозили, у дискусији тврдим да једини начин да западне државе обуставе опадање своје културне, а последично и друге моћи, јесте поновно успостављање логике која лежи у основи логике либерално-демократског парадокса. Закључујем да ће садржина овог парадокса зависити од „победника” у културним ратовима и да неће нужно морати да буде либерална. Укупно, констатујем да демократизација комуникација која је кулминирала након 2014. године води промени на међународном плану која није трансформационог карактера, већ само води усложњавању постојећих примарних институција, али и даљој акумулацији моћи држава.

1. Образложење теоријског становишта истраживања

„Управо то је прелепа и ужасна ствар технологије – тења све.”⁸

1.1. Различита објашњења избијања културних ратова

До сада се објашњењу или интерпретацији појаве националног популизма, избијања културних ратова или уопштеније, поновног јачања национализма у научној литератури приступало из различитих друштвено-хуманистичких позиција. Овим феноменом се аналитички и нормативно баве социолози, антрополози, економисти, филозофи и политиколози, будући да питање културних ратова прожима нивое појединачне, групне, државне и међународне стварности. У складу с тим се појавило и неколико доминантних објашњења поновног јачања национализма која овде одређујемо као: тезу о економској запостављености; тезу о културној реакцији (*cultural backlash*); тезу о политичкој реакцији; тезу о неминовности људске природе и тенденције груписања; тезу о дугорочној (*longue durée*) логици модерне.

Прво, иако се поменути ратови дефинишу као културни, не мора нужно да значи да је њихов узрок такође културни. Главна дебата се повела око тога да ли је сукобљавање око културних категорија последица економске запостављености једног дела становништва консолидованих демократија Запада, или се ради о културној реакцији на политичку и ширу друштвену презаступљеност космополитизма. „Економски табор” заговара тврдње да је политичка реакција на „напредне фазе економске глобализације” очекивана, а да се на Западу та реакција појавила у виду десног популизма због тога што је економска глобализација тамо највидљивија кроз појаву избеглица и интензивних миграција (Rodrik, 2018).⁹ Такође, дешава се и „поларизација послова” услед глобализације и технолошког прогреса. Зато у најнапреднијим државама имамо случај да се висококвалификована радна снага користи глобализацијом, „и продаје своје услуге већим тржиштима”. Истовремено, радна снага „средњих вештина” губи трку са тржиштима на којима је цена рада нижа за исте услуге, те мора да се преквалификује или да пређе на ниже плаћене послове. Ово проузрокује незадовољство усмерено ка групама које су спремне да прихвате мање новца за свој рад (избеглице, мигранти итд.), а самим тим расте и десни популизам (Guriev, 2018: 201). Коначно, економски аргумент се можда најбоље сажима у концепту релативне депривације (*relative deprivation*).¹⁰ Релативна депривација у конкретном случају подразумева да део становништва САД и ЕУ исказује политичке фрустрације зато што нису имали економску добит и оствареност као њихови најбогатији суграђани у последњих 30 година. Типичан начин осликавања овог феномена јесте путем образложења о парадоксу неједнакости. Према њему, средња класа САД и Европе је у последњих 30 година финансијски стагнирала, док су

⁸ Цитат из научно фантастичне серије „Пространство”(The Expanse, 2015-2022: S2E6). Односи се на проналазак нове технологије која потпуно мења однос моћи између Земље и Марса, где Марс успева да од Земљине колоније постане независна велика сила која је сада способна да колонизује астероиде.

⁹ Родрик прави разлику између десног популизма, типичног за данашњу Европу и гласаче Доналда Трампа, и левог популизма, типичног за данашњу Латинску Америку и леви прогресивизам у САД (Rodrik, 2018: 13).

¹⁰ Релативна депривација је психолошки механизам према ком се производи фрустрација а потом и агресија зато што човек није остварио своја очекивања, у смислу онога што верује да је требало да припадне њему а припало је некоме другоме (Džuverović, 2013: 118).

најсиромашнији света и најбогатији у САД и Европи финансијски напредовали (Lakner, Milanović, 2013).

Друго, претходно описана аргументација подразумева човека који своје политичке одлуке доноси доминантно на основу економске рачунице (*homo economicus*). Ипак, антрополошка истраживања популације руралних крајева и малих градова САД (Gest, 2016; Cramer, 2016) и Француске (Eribon, 2018) указују на то да ови људи приликом доношења политичких одлука имају тенденцију стављања идентитетских уверења и потреба испред сопственог благостања. Такође, друштвени експерименти су показали да се одговор на питање коме ће појединац у САД и Европи на крају дати глас мења по занемарљивој стопи оног тренутка када му порасту или падну приходи, када изгуби или добије посао (Margalit, 2019). Оваквим антрополошким увидима се превазилази једнодимензионалност индивидуално-рационалне економске перспективе, али се не пружа одговор који би објаснио одакле потиче идентитетски садржај који производи културни сукоб али и снагу националних популиста.

Пореклом тог садржаја бавили су се аутори који тврде да је јачање национализма културна реакција на презаступљеност либерализма (*liberal overreach*) (Goodhart, 2017). Овај процес је дугорочно најподробније описан у налазима Роналда Инглхarta (Ronald Inglehart). Инглхарт је почетком седамдесетих међу првима уочио тенденцију да све већи број младих људи у Европи одлази на факултете на којима су пропагиране „нематеријалне“ космополитске вредности које се „играју са идентитетима“ (родним, сексуалним, националним) и надлазећу промену вредности на Западу назвао „тихом револуцијом“ (Inglehart, 1971). Он је један је од ретких истраживача друштвених прилика који је за живота успео да присуствује остварењу сопствених дугорочних предвиђања, пошто је његова тиха револуција досегла ниво презаступљености либерализма. Тачније, космополитске вредности су постале толико доминантне у јавном и политичком животу да је занемарена чињеница постојања великог, ако не и већинског становништва које не дели космополитизам са елитама. Инглхарт је потом понудио анализу према којој је гласање за Трампа, гласање за Брексит и партије националног популизма у остатку Европе, део реакције једног дела становништва на последице тихе револуције (Inglehart, Norris, 2016).

Процес либералне презаступљености као последице тихе револуције Дејвид Гудхарт (David Goodhart) описује на примеру Британије. Према његовом мишљењу, либерализам је презаступљен у образовању, јавности и политици, пошто макар половина Британаца (која махом није ишла на колеџе и није одлазила далеко од свог родног места) није прошла кроз либерално образовање, док су њихови идентитетски погледи су били изопштени из културно либералног Парламента и исте такве јавности. Све ово је произвело културну реакцију (Goodhart, 2017). Сличан аргумент нуде Роџер Итвел и Метју Гудвин (Roger Eatwell, Matthew Goodwin), тврдећи да је претходно описана космополитска и надасве, „елитистичка природа либералне демократије“ произвела четири процеса који стоје иза националног популизма: неповерења у политичаре и институције због утиска да су искључили добар део становништва из битних разговора на националном нивоу; страх да ће нагле миграције уништити начин живота доминантне националне групе; економска релативна депривација; слабење веза традиционалних партија са својим гласачким базама (2018: loc. 296-316). Такође, на примеру САД и Британије, Ерик Кауфман (Eric Kaufmann, 2018) показује да је замислио либерализма да произведе неетнички, чист грађански национализам у старту био тешко остварив, јер доминантна етничка група увек захтева да њен идентитет буде заступљен и обликује јавност државе у којој се налази. Стога, покушаји да се такав идентитет у потпуности сузбије, производи културну реакцију. Сви ови примери указују да културни аргументи односе

превагу у дебати о узроку националног популизма. То ни у ком случају не значи да би требало занемарити и значајан допринос економије у разбуцтавању културних ратова.

Трећи, знатно мање заступљен аргумент јесте онај базиран на политичком објашњењу поновног јачања национализма. Ради се о опису институционалне промене која се дешава на Западу, где институције демократске већине, попут странака и парламената, бивају занемарене од стране космополитских институција у којима се одлуке веома често не доносе демократски (попут међународних организација, централних банака итд.). Надлежности које су се типично везивале за националну сувереност, попут финансија, константно су се пребацивале са националних на наднационалне институције. Због тога се покреће, тврди се из ове перспективе, анти-елитистичка парадигма у виду националног популизма (Zürn, 2018). Иако оваква перспектива даје вредне емпиријске увиде у то како се политичко одлучивање са националног нивоа протеклих 70 година постепено преносило на наднационални ниво, тиме не добијамо и одговоре који процеси су омогућили да се овај трансфер одвија дуго времена без већих потешкоћа. Такође, не објашњава зашто се феномен националног популизма и културних ратова у целини јавља како у ЕУ, тако и у државама које не зависе од сличне врсте наднационалних политичких структура.

Четврти аргумент који образлаже поновно јачање национализма јесте онај који се ослања на људску природу. Навешћемо два парадигматска случаја оваквог приступа. Први је приступ Џона Миршајмера (John Mearsheimer), једног од значајнијих теоретичара међународних односа. Он сматра да је добар део либералне западне јавности био у „великој заблуди” верујући да либерализам може да надвлада национализам и реализам. Национализам и реализам, према његовом мишљењу, представљају непремостиву препреку за либерализам који не узима у обзир једну од неминовности људске природе, а то је да људи имају тенденцију груписања, нарочито у временима кризе. Групна политика (реализам) ће највероватније завршити национализмом и то је нешто на шта свака иоле озбиљнија стратегија спољне политике мора да рачуна (Mearsheimer, 2018). Политички филозоф Јорам Хазони (Yoram Hazony) такође сматра да нације проистичу из људске природе и човекове основне потребе за припадањем. Тако он породични, племенски, етнички и коначно, национални идентитет, види као продужетак сопства. У складу са тим, једини одржив и праведан међународни поредак је онај који је заснован на националним државама, а сваки покушај наметања идеје о универзалној (наспрам контекстуалне) рационалности човека (што Хазони сматра да увек покушавају да раде либерална царства) завршиће се тријумфом национализма (Hazony, 2018).

Коначно, навешћу социолошке аргументе дугог трајања којима се објашњава поновно јачање национализма. С једне стране, није спорно да се ради о садржински другачијем национализму. Ово је навело истраживаче који дугорочно посматрају друштвене прилике да констатују да смо сведоци садржински новог национализма (neo-nationalism), који одудара од његових ранијих верзија и чији идеолошки обрасци комбинују, некада јасно одвојене, леве и десне делове политичког спектра (Eger, Valdez, 2015). Међутим, социолог Синиша Малешевић уочава да истраживачи друштвеног живота врло често и са лакоћом надену назив „нови“ национализам, имајући у виду да се само у другој половини двадесетог века то десило неколико пута (током деколонизације, појаве „нове деснице“ 60их и 70их година и опет данас). Сматра да је сваки придев „нови” стога сувишан јер, без обзира не нешто другачију садржину, ради се о једно те истом периодичном феномену који се може уочити само дугорочним посматрањем (Malešević, 2019: 1-8) Национализам је, према овом аутору у самим темељима логике модерне јер има огромну снагу која лежи у: константном учвршћивању националистичких наратива од стране

елита; акумулацији моћи кроз ширење државне бирократије; идеолошкој снази због учесталог призивања на слободу, правду, једнакост и братство; и коначно, моћном привиду природности национализма који се остварује кроз свакодневну симболику и интеракције људи (ibid.: 8-14). Јављају се и тврдње да дугорочним посматрањем можемо да кажемо да сведочимо „другом доласку национализма”. На први долазак гледа се као на безбедно и уређено „место идентитета, прогреса и припадања”, за разлику од наредног који „уводи непомирљиве поделе у домаћу арену”, доводи до „слома поверења и цивилизоване комуникације између управљача и оних којима се управља“ и указује на „огољеност немоћи међународног поретка“ да одржи поверење у „суверенитет државе-нације и људских права“ (Hedetoft, 2020: 11).

Свих пет претходно наведених образложења узрока промене у виду јачања национализма и избијања културних ратова нуде богату теоријску и емпиријску подлогу за разумевање постојећих процеса који са собом носе потенцијал промене. Међутим, то и даље не значи да су културни, економски, политички, па и дугорочно социолошки феномени узроковали промену. Тачније, то не значи да су они самостално узроковали да до културних ратова и пратећег јачања национализма дође на простору од Пољске до САД. Користећи Малешевићев, Хазонијев или Миршајмеров аргумент, или аргументацију културне, економске и политичке реакције, ми и даље не добијамо одговор зашто је до јачања национализма дошло у конкретном простору и времену. Економска неједнакост је могла да се толерише, либерализам је могао да настави да јача и без повратне реакције, људи су могли да се групишу око ширег, цивилизацијског идентитета једнако као што су се груписали око националног, а дугорочна логика модерне је могла да се искаже деценију раније, касније, или да се уопште не искаже. Сви наведени приступи овом проблему пружају одговор у чему лежи потенцијал за поновно јачање национализма или по којим осама (економским, културним итд.) се деле две стране у културним ратовима. Ипак, ниједан од ових приступа не објашњава зашто је потенцијал искоришћен. Не објашњава зашто је до избијања културних ратова, јачања национализма и стога промене у виду слабљења либералног међународног поретка дошло истовремено на простору САД и ЕУ, и то баш у другој деценији 21. века. Не објашњава сам моменат промене, већ констатују да се из стања А у стање Б прешло због тога што је постојао потенцијал да до тога и дође.

Подсетимо се, у докторату тврдим да је технолошка иновација и пратећа демократизација комуникација процес који је на суштински начин утицао на то да дође до културних ратова и промене у виду јачања национализма у САД и ЕУ у периоду након 2014. године. Без овог процеса, структурни друштвени расцепи и истовремено потенцијали за промену, попут политичке и економске неједнакости, културне подвојености друштава итд., не би били (макар не још увек) искоришћени. Упрошћено, до промене није дошло због структурних потенцијала, већ због технолошке иновације која је потпуно пореметила дотадашње „нормално” функционисање друштава.

Међутим, за доказивање такве тврдње је неопходно изградити засебан теоријско-методолошки оквир. Није једноставан задатак доказати да од свих могућих процеса, баш технолошка иновација и демократизација комуникације представљају кључ за ремећење претходног структурног аранжмана. Зато је неопходно изградити приступ који ће упоредити потенцијалне процесе као узрочнике промене. Како проблематици избијања културних ратова прилазим из перспективе међународних односа, овде постављам задатак да разумем који би теоријски оквир те дисциплине био пригодан за разумевање предмета истраживања.

1.2. Промена у међународним односима

Непостојање базичног друштвеног консензуса око одређења тога шта чини „природно” и „нормално“ на тлу САД и ЕУ јесте видно другачије стање у односу на пређашњи утисак самоуверености који су одавала та друштва. Поред снажења алтернативних верзија капиталистичких уређења, што је највидљивије на случају Кине, недостатак унутрашње хомогености на Западу одразио се и на чињеницу да либерална демократија у свом доминантном облику с почетка 21. века више није узор и идеал ка коме теже државе нижег степена економског развоја. Када бисмо социолошки уопштили период уочи 2014. године и упоредили са периодом након те године, видели бисмо да ствари више не теку „уобичајено”, већ да сведочимо одређеној промени која се рефлектује како на унутрашњу тако и на међународну политику.

Да бисмо уопште покушали да изучавамо овакву промену, неопходно је одговорити на два питања. Прво, како уопште дефинишемо промену и какве врсте промене могу да постоје? Друго, какви су потенцијални приступи изучавања промене у међународним односима, како је она изучавана до сада и који би приступ био најпригоднији за разумевање наглог и симултаног појављивања културних ратова?

Прво питање захтева шире и уже одређење промене. Суочени са шоком услед нестанка биполарног међународног поретка у периоду након 1989. године, истраживачи схватају да не постоји заједнички речник којим би описали дисконтинуитет или пак оно што је остало од континуитета у међународним односима. Последица непостојања речника је да међународни односи као дисциплина пате од недостатка могућности да докуче фундаменталне промене које су тада задесиле свет (Ruggie, 1993: 140-144). Поједини аутори су ову мањкавост дисциплине међународних односа назвали чак и „срамотом промене” (Jackson and Nexon, 1999: 296). У складу са тим, поставили су себи истраживачке задатке да се баве међународном променом коју Данијел Нексон (Daniel Nexon) дефинише као „трансформацију структуре међународних односа“ и скретање пажње на питање „какве врсте избора направљених од стране делатника (*agents*), и какве врсте пратећих процеса ће највероватније активирати ... трансформације и генерисати нове структурне аранжмане” (Nexon, 2009: 22-23).

Аутори који су се до сада бавили поновним јачањем национализма и избијањем културних ратова, пропустили су да се баве управо делатницима и пратећим процесима којима би промена могла бити интерпретирана, а прелазак ка новом поретку демистификован. Пре свега, зато што су изабрали да се баве потенцијалом за промену или поделу (економским, политичким, културним итд) али никако и самом променом.

Нексонову дефиницију прихватам као најопштију могућу или као значење промене у ширем смислу. Ипак, није свака промена исте трансформационе снаге и историјског домета. Свакако није за поређење суштинска промена у виду пада Берлинског зида и окончања Хладног рата са нпр. економским слабљењем, јачањем или стагнацијом неке од многих држава након краја Хладног рата (нпр. Јапана). Степен динамичности међународног и транснационалног окружења јесте такав да се различите промене дешавају свакодневно, али ни на који начин не морају мењати доминантне структурне аранжмане. Због тога се указује потреба за класификацијом промена и јасно позиционирање оне промене која је предмет овог рада.

Управо такву класификацију је понудио Калеви Холсти. Прво је означио шта би могли да буду маркери, или јасни индикатори да може доћи до некакве суштинске промене у

међународним односима. По његовом мишљењу, то су: трендови (нпр. снажење Кине), велики догађаји (11. септембар 2001. године); висока постигнућа (хуманизам и ренесанса) и коначно, значајна друштвена или технолошка иновација (Holsti, 2016: 41-43). Ови индикатори се могу јавити истовремено, или је довољно да постоји само један од њих како бисмо могли да кажемо да истражујемо промену. Опет, неопходно је нагласити да сви наведени индикатори могу бити весници значајне или минималне промене, али то не морају бити. Трендови дођу и нестану без значајнијих дугорочних последица, догађаји некада буду прецењени од стране савременика, висока постигнућа политички и друштвено занемарена а технолошки изуми могу само додатно учврстити и оснажити постојеће аранжмане. Индикатори не морају значити и саму промену, већ је неопходно анализирати њену релевантност и дубину.

Због тога, Калеви Холсти уводи и концептуално разликовање нивоа промене где одваја: промену као замену (старог новим), промену као додатак комплексности постојећег структурног аранжмана (настајање цивилног друштва у једном делу света свакако не мора мењати снагу државе), дијалектичку промену (није исто што и замена јер старо остаје да коегзистира са новим у новом облику) и промену као трансформацију (ibid.: 43-47).¹¹ Последња класификација подразумева да промена може да се догађа на нивоу појединца, на нивоу једне државе, али и на нивоу целокупног система (ibid.: 47). Дакле, када посматрамо промену, морамо уочити њене индикаторе (трендови, догађаји, постигнућа, итд), размислити шта је она у концептуалном смислу (старо за ново, трансформација, додатак комплексности, дијалектика) и коначно, на ком нивоу се она догађа (да ли мења појединца, државу, међународни поредак, можда сва три?).

По питању индикатора, поновно јачање национализма и појаву културних ратова у САД и ЕУ прихватам као феномене који доприносе промени структурних аранжмана у међународним односима. Технолошку и друштвену иновацију у виду демократизације комуникација узимам као сигурни индикатор промене. Брегзит, неочекивано изгласавање Доналда Трампа и миграциону кризу у Европи посматрам не као велике трансформационе догађаје, већ јасне индикаторе да ствари не функционишу „по старом”. Тренд слабљења хомогености на Западу јесте тренд, али који може да се преокрене у било ком тренутку и не можемо га још увек посматрати као дугорочну промену по себи. Јасно је да се ради о више индикатора који указују на неко ново, различито стање.

Ствар се нешто компликује код покушаја прецизне примене Холстијевих концепата промене. Оно што сигурно можемо искључити као опцију јесте промена као замена, будући да до таквог обрта у стварности није дошло. Такође, није се догодила ни драстична трансформација одређених институција (барем не у тренутку писања овог доктората). Међутим, питања дијалектичке промене и повећања комплексности није тако једноставно разграничити. Ако се дешава некаква технолошка и друштвена иновација која је у интеракцији са постојећим структурним аранжманима, да ли је та интеракција дијалектичка или се ради о усложњавању и повећању комплексности? За усвајање дијалектичког метода, неопходно је уверење о линеарности историје, али и прецизно бирање из знатно сложеније реалности оних сегмената који би одговарали евентуалној потврди о дијалектици. Будући да у овом раду моја онтолошка и епистемолошка

¹¹ Иако се наизглед чини да нема некакве разлике између промене као замене старог за ново и трансформације, Холсти инсистира на раздвајању ових концепата. Старо за ново представља потпуно одсуство претходног док трансформацију објашњава на случају Јапана. Институција цара у овој азијској држави је у 20. веку прешла пут од ефективне суверености па све до симболичне представе националног јединства. Старо није потпуно замењено новим већ је значај старог трансформисан у нови облик.

позиција не почивају на приступу који негује универзалистичка, дијалектичка схватања о линеарности историје, промена као повећање комплексности остаје као једина могућност за концептуално дефинисање онога што се догодило након 2014. године.

Коначно, потребно је одредити и на ком нивоу се дешава промена. Културни ратови подразумевају да сукобљавање различитих „нормалности“ и „природности“ морају да имају колективно несвесно (које у оваквим случајевима прераста у свесно код идеолошки најосвешћенијих протагониста). Но, промена се дешава на нивоу свести или подсвести појединца, али та промена је производ некаквих процеса. Стога, појединца не узимамо здраво за готово и не крећем одатле у смислу јединице анализе. Промена на нивоу појединца (тј. процеси који су довели до ове промене), доводе и до промене на државном и системском нивоу. Због тога у истраживању крећем од утврђивања кључних процеса који би могли подстаћи промену¹², а конкретно отелотворење у виду свести појединца, деловања државе и функционисања система се посматра као последица садејства више процеса. Због природе истраживаног феномена, класично поимање о три нивоа анализе (појединац, држава, систем) се мења процесом, а појединац, држава и систем се посматрају као њихови производи.

Свеукупно, имамо индикаторе промене у виду технолошке и друштвене иновације, значајних догађаја и постојећег тренда. Друго, у концептуалном смислу дешава се промена која усложњава постојећу комплексност међународних односа, тј. не трансформише у потпуности постојећи поредак нити мења старо за ново. Треће, промена укључује процесуална дешавања која остављају последице по појединца, државе и међународни систем. Овакво троделно одређење теоријски конкретизује каква промена се истражује у овом раду и који су њени очекивани домети.

Поред теоријског одређења промене, друго велико питање изучавања су потенцијални истраживачки приступи овом проблему. Они захтевају подробнију анализу постојеће литературе међународних односа. Уопштено, уз мали број изузетака, промена у литератури о међународним односима је или у потпуности занемарена, недовољно објашњена или објашњена номотетски.¹³ Не може се јасно поделити да ли одређен теоријски приступ, попут реализма или либерализма у међународним односима, занемарује објашњење промене, не пружа довољно истраживачког алата те недовољно образлаже, или претерано генерализује. У свакој теорији се засигурно може пронаћи пример и једног и другог и трећег. Међутим, неопходно је изложити предности и мане постојећих теорија како би се појаснио избор истраживачких полазишта и алата који се користе у овом раду. Такође, и како би се одабрани истраживачки приступ позиционирао у односу на доминантне струје у дисциплини међународних односа. Није довољно рећи да бирам одређени приступ, већ и зашто не бирам друге потенцијалне кандидате. Издвајањем једне теорије, и образлагањем зашто друге теорије нису изабране, повећавам степен научног кредибилитета приступа у овом докторату.

¹² Дефиниција процеса се налази у овом поглављу, у делу који се бави релационизмом.

¹³ Номотетско објашњење подразумева хегелијанску мистификацију историје универзалистичким аргументом (нпр. до промене је дошло због људске природе која има тенденцију груписања у кризним моментима), без ослањања на конкретне историјске процесе који су заправо довели до неке промене. Насупрот номотетском аргументу се налази идиографски, или објашњење неког процеса које се ослања искључиво на пуки опис историјског следа околности без покушаја социолошке генерализације одређеног временског периода. Француска школа анала (*L'Ecole des Annales*) је прва ова два екстрема видела као проблем покушавајући да их синтетише средњим путем – социолошком генерализацијом која се ослања на историјску анализу – стварајући тако историјску социологију. Више о овоме: (Wallerstein, 1991).

Иако историја истраживачког програма међународних односа може да се исприча на много различитих начина који одступају од увржене анализе главних дебата и три главна истраживачка оквира (Schmidt, 2013: 21), у овом раду се опредељујем управо за такво упрошћавање историјата дисциплине.¹⁴ Пре свега, ради јасноће одређења ком скупу уопштене онтолошке и епистемолошке оријентације припада приступ коришћен у овом раду. Друго, иако често имају слична почетна онтолошка полазишта, па се сврставају у рационалистичке теорије, и либерализам и реализам засебно могу бити корисни за разумевање зашто користим верзију конструктивизма, релационизам, у комбинацији са Енглеском школом међународних односа. Подвлачењем мана у приступу промени рационалистичких теорија, издвајам предности релационизма и Енглеске школе.¹⁵ Пролазак кроз главне теорије је и прилика да се направи синтеза знања о промени у међународним односима. За узор оваквог приступа науци узимам књигу Данијела Нексона из 2009. године, где је доста сажетије приказао промену у главним правцима (Nehon, 2009). За почетак, неопходно је растумачити на који начин главни токови реализма, либерализма и конструктивизма, као три главна истраживачка оквира, схватају промену.

1.3. Промена и рационалистичке теорије међународних односа

1.3.1. Реализам

Реализам се, уз један изузетак, углавном не бави променом. Међутим, преглед овог теоријског оквира помаже да схватимо да када изучавамо промену, не смомо запоставити размишљање о ономе што је остало исто и након промене. Ова констатација ће бити од значаја при последњем поглављу и увођењу Енглеске школе међународних односа, где анализирамо које институције међународног друштва су задржале, или чак увећале своју снагу, упркос промени у виду избијања културних ратова.

Погрешно би било посматрати реализам као јасно оивичен скуп теоријских претпоставки које његови следбеници дословно користе. Пре ће бити да се ради о скупу „уопштених оријентација“, о „лабавом оквиру“ или „великом шатору (...) испуњеном различитим теоријама“ (Donelly, 2000: 6). Лабави оквир пре свега подразумева теорије које међународне односе виде као скуп природне, каузално функционалне целине која има одређене законитости независне од уплива човека, а које је могуће докучити интелектуалним напором. Потом, да теорија никада не претходи пракси већ да пракса ствара теорију. Треће, да је морал производ односа моћи и да је увек у служби политике (Hollis and Smith, 1990: 22; Carr, 2016: 62). Могло би се рећи и да већина ових теорија полази од тога да су главни актери међународних односа државе, потом да државе увек теже самопомоћи и да им је главни циљ опстанак (Недељковић, 2020: 100). Коначно, „реализам наглашава ограничења политике наметнута људском природом и одсуством међународне власти“ (Donelly, 2000: 9). Ипак, различити реалистички теоријски правци пренаглашавају неки од поменутих

¹⁴ Нпр. уместо ослањања на класичну причу о постојању реализма, либерализма и конструктивизма, могли смо да испричамо и историју дебата (80их година постоји дебата између неолиберала и неореалиста, али и између рационалиста (неолиберали и неореалисти) и критичке школе, око основних онтолошких и епистемолошких полазишта рационалног избора. Такође, 90их година постоји дебата конструктивиста и рационалиста, али и критичке теорије и конструктивиста, пре свега због замерке конструктивизма да критичка теорија не користи емпиријске налазе већ претерано ставља нагласак на метатеорију (Reus-Smit, 2013).

¹⁵ На Енглеској школи ће нагласак бити у последњем поглављу.

аксиома истовремено запостављајући или чак негирајући друге, што је довело до тога да се јави „уврежена подела на класични реализам, структурални (...) и неокласични реализам” (Недељковић, 2020: 99).

Класични реализам је хронолошки најстарија струја у оквиру поменутог ширег оквира. Његови почеци се махом везују за писања Рајнхолда Нибура (Reinhold Niebuhr), Едварда Халета Кара (Edward Hallett Carr) и Ханса Моргентауа (Hans Morgenthau) док се као интелектуалне претече неретко наводе Николо Макијавели (Niccolò Machiavelli), Жан Боден (Jean Bodin) и Томас Хобс (Thomas Hobbes) (Carr, 2016: 63). Кар налази да је свет каузално-функционално уређен на следећи начин да су „теорије међународне моралности (...) производ доминантних нација или групе нација” (ibid.: 74). Кар сумња у доминантне утопијске замисли друштава на међународном нивоу и сматра да су оне увек плод нечијег партикуларног интереса. Стога, утопије су неким државама итекако корисне, док су неким итекако штетне. Као емпиријски доказ своје тезе, наводи пример промоције економске теорије Адама Смита од стране Британског царства. Наиме, Царство је тежило да идеју о „хармонији интереса” представи остатку света као универзално примењиву зарад универзалне добробити. У стварности, последице презаступљености ове теорије јесу одржање повлашћеног и доминантног положаја привилеговане групе (пре свега британске елите) (ibid.: 49-55; 75-78). Стога, у основи његове замисли је неповерење између држава и сумња у универзалистичке идеје и идеологије.

Иако је допринео популаризацији размишљања о реализму, Кар није ригидни реалиста класичног правца, али зато Моргентау јесте најприближнији томе. Он уводи шест темељних принципа политичког реализма који важе и у међународним односима: немилосрдни закони људске природе (на трагу борбе за опстанак) су непромењиви још од њихових открића од стране античких филозофа; они доводе до тога да је водећи принцип у међународном поднебљу интерес који је одређен односима моћи; интерес одређен односима моћи је категорија која се може објективно одредити; не постоје универзални морални принципи, већ се заговарање морала мора разумети кроз интересе у конкретном простору и времену; моралне аспирације које заговара једна држава никако не могу бити и универзални морални закони; коначно реализам сматра да је сфера политичког независна од економске, правне и моралне, и у њој важе засебни закони (Morgenthau, 1978: 4-15).

У деценијама које су уследиле, Кар и Моргентау оставили су трагове утемељивача једног теоријског правца, и радови из међународних односа су почивали или на примени њихових модела или пак на критици и отклону. Критике су долазиле из различитих углова, али за овај рад су најбитније оне које се односе на разумевање промене. Првенствено, иако оба аутора претендују да објасне начин на који свет функционише, као уосталом и сви реалистички правци, њихове поставке и популарност се пре могу посматрати у историјском контексту – као доктрине корисне за тадашњи биполарни поредак. У том смислу је највећа корист што је у име равнотеже снага, или страха од потенцијалне доминације једне државе, оправдавано константно повећање војне моћи (Hollis and Smith, 1990: 28). Стога, класични реализам се не бави променом, већ на рачун научног ауторитета о томе шта су историјске константе (попут људске природе) подстиче бесконачну петљу (*infinite loop*) одржавања стабилности поретка као последицу непрестаног страха од моћи друге стране. Такви реалисти ни не покушавају да замисле алтернативу. Актуелни историјски поредак посматрају као вечан. Овакво негативно одређење међународних односа, у смислу одржања баланса због вечитог страха, Донели посматра као „еквивалент тога да се медицина сведе на учење и третмане главних узрочника смрти” (Donnelly, 2013: 53).

Ипак, критиковати реализам због тога што се не бави променом и алтернативним порецима би било једнако као критиковати неки други приступ што се не бави стварима које се изнова јављају, тачније, некаквим сталностима. Сам моменат промене може да буде кратак, а успостављање нове равнотеже би опет захтевало доктрине спољне политике који би пружале оријентацију у врло сложеном међународном окружењу. Управо тако нешто пружа класични реализам, и лекција која проистиче из прегледа овог правца је да промена не може да се изучава без истовременог разумевања сталности. У најмању руку, корисност анализе без сталности би била знатно нижег експланаторног нивоа. Уосталом, ако је у овом раду промена коју изучавам већ дефинисана као повећање комплексности, неопходно је пружити одговор на питање – повећање комплексности чега? Класични реализам нам, дакле, указује на значај разумевања онога што је репетитивно, али нам репетитивност и континуитет своди искључиво на универзалну људску природу.

Структурни (структурални) реализам или неореализам, с друге стране, помера фокус сталности с људске природе. Кључни представници два схватања у оквиру овог правца су Кенет Волц (Kenneth Waltz) и Џон Миршајмер (John Mearsheimer). Волц запажа „упадљиву истост у квалитету међународног бивствовања кроз миленијуме” (Waltz, 1979: 66). Ова истост према Волцовом виђењу ствари, за разлику од схватања класичних реалиста, потиче не од људске природе већ из природе структуре међународних односа. Одатле и етикетирање овог правца синтагмом структурни реализам (назив који је преферирао и Волц).

Волцов систем подразумева да се политичке структуре могу међусобно разликовати на основу три принципа: како су распоређене јединице (политички актери) унутар једног система; на основу различитих функција које могу обављати јединице система; коначно, на основу различитих способности које могу показати јединице система. Прво, за разлику од домаћег међународног система чији је главни принцип расподеле јединица хијерархијски (у смислу постојања државе као врховног политичког ауторитета над осталим актерима), међународном систему недостаје врховни ауторитет и обележен је одсуством централне власти илито анархијом. Друго, анархија потом условљава основне политичке актере (јединице међународног система) да обављају идентичне функције како би одржале унутрашњу стабилност (очување правног поретка, безбедности, суверенитета итд.). Због тога све јединице међународног система „личе једна на другу” (*like units*). Треће, државе се не разликују по функцијама али се разликују према способностима да остваре своје циљеве, што значи да структуру међународног поретка диктирају државе с највише способности. Тачније, велике силе стварају мултиполарни, биполарни или неки други поредак (*ibid.*: 88-97). Све заједно, анархија, илито одсуство врховне власти, узрокује да у међународним односима доминира принцип силе. То је и окружење сталног страха и угрожености, у ком државе делују онда када им је угрожен опстанак.

Због тога што, према Волцовој теорији, државе делају онда када им је угрожен опстанак, његову теорију Џон Миршајмер означава као дефанзивни структурни реализам, док своју верзију структурног реализма означава као офанзивну (Mearsheimer, 2001: 21). Миршајмеров систем почива на пет претпоставки: да је међународни систем анархичан; да је својствено великим силама да поседују офанзивне капацитете с могућношћу међусобног уништења; да велике силе никада нису сигурне у међусобне намере; да им је примарни циљ преживљавање; и да су рационалне. Узевши у обзир ових пет принципа, међу државама се јавља страх, због чега једино могу да очекују помоћ од самих себе (*selfhelp*), и због тога увек морају тежити максимизацији моћи. Последица је да се велике силе увек понашају агресивно све док не постану хегемон, што

Миршајмер сматра својеврсном трагедијом. Јер, силе не би желеле константну агресивност, али су на њу принуђене. Нужност агресивног понашања оправдава епитет офанзивности који иде уз назив Миршајмеровог реализма. Његове основне поставке остају на трагу Волца и схватања да целокупна природа међународних односа проистиче из анархичне структуре. Миршајмер је у новије време вратио фокус своје теорије на људску природу (Mearsheimer, 2018), али првобитна дела структурног реализма свакако ово питање нису сматрала претерано важним. Због тога се постављало питање да ли овај теоријски рукавац још увек може бити сврстана под исти кишобран знања са класичним реализмом. Но, због инсистирања аутора структурне теорије да је главни циљ држава преживљавање, у литератури се од почетка обележавају као макар имплицитни антрополошки песимисти и тако стављају у исти кош са Моргантауом (Brown, 2009: 266).

Било како било, и класични и структурни реализам редукују историјски континуитет, да ли на људску природу или сталност природе међународног система. Корисност структурног реализма зато бива идентична класичном реализму – због своје теоријске парсимоније служи као врло ефективна доктрина спољне политике у врло конкретном, стабилном историјском тренутку. У време стварања ових теорија чинило се да бављење променом наспрам сталности није било нарочито популарно нити корисно, будући да није „резоновало са оним што се чинило као стабилна пат-позиција Хладног рата” (Wohlforth, 2011: 501). Фиксираност, у историјској перспективи на релативно кратак период као што је Хладни рат, довео је до тога да целокупан дотадашњи реализам, с нарочитим нагласком на структурни, буде означен као неисторичан. Пре свега зато што „замрзава политичке институције тренутног света” (Ashley, 1984: 257). Такође, свдећи моћ у међународним односима искључиво на државе (*statism*) (ibid.: 258-260), доминантни аутори оба реализма занемарују историјске процесе који могу аутономно да услове и измене понашање држава (нпр. технолошке промене, културне револуције итд.). Ово занемаривање води потпуном одсуству спремности два реализма да понуде методолошко-епистемолошки апарат којим би се интерпретирале промене или евентуалне могућности за промену у међународним односима.

Но, постојала је прилика да се историја структурног реализма одвија другачије. Могла је да одудара од канона које је поставио Кенет Волц. Вилијам Волфорт сматра да је та прилика историјски пропуштена када за канон приступа није изабрана мисао Роберта Гилпина (Robert Gilpin), који је у свом раду указао на то да је сваки међународни систем привремен (Wohlforth, 2011: 504). Гилпин, за разлику од других реалиста, експлицитно ставља промену у центар своје анализе и поставља питања: „Како и под којим околностима долази до промене на нивоу међународних односа?” и „која је улога политичких, економских и технолошких развоја у стварању промене у међународним односима?” (Gilpin, 1981: 2). Укратко, Гилпин покушава да пронађе структурне законе промене узимајући у обзир дуги временски период Модерне али и примере изван европских подручја. Закључује да се промене догађају услед различитих фактора: окружења (нпр. транспорта); војне технике и технологије; економских фактора; фактора међународног система (анархичности); домаћих извора промена који могу бити врло разнолики (ibid.: 55-105). Поред набрајања евентуалних фактора, Гилпин нуди и одређене законитости. По његовом схватању, државе ипак остају кључни актери међународних односа јер ће „држава тежити да промени међународни систем кроз територијалну, политичку и економску експанзију све док маргинални трошкови даље промене не буду једнаки или већи од маргиналних бенефита” (ibid.: 10). Гилпинов искорак у односу на стандардну верзију структурног реализма јесте не само у „одмрзавању” историје, већ и у препознавању да фактори промене могу бити и изван државе. Међутим, овај аутор задржава ултимативну моћ у држави која се по његовом мишљењу понаша

рационално. Фактори остају само фактори, без стварне, аутономне делатничке моћи. Држава је та, по његовом схватању, која одређује да ли ће реаговати на факторе, на који начин, или уопште неће реаговати. Но, за разумевање промене у виду појаве културних ратова који су симултано изменили политичку слику у САД и ЕУ и на тај начин аутономно променили стање у међународним односима, државоцентричност не показује аналитичку корисност. На примеру културних ратова тврдим да Гилпинови фактори промене нису само фактори, већ поседују и делатничку моћ. Неопходни су теоријски алати који ће омогућити конкретнију историјску анализу чији фокус нису само државе, већ и процеси (Гилпинови фактори) који могу деловати аутономно.

Коначно, неокласични реализам (Rose, 1998: 146) бива издвојен као засебна грана у оквиру реалистичке теорије међународних односа. Ова струја се може посматрати и као допуњујућа у односу на структурни реализам пошто „неореализам (структурни реализам, М.В.) објашњава околности у којима државе постоје и делују” док је пажња неокласичног усмерена на конкретно чињење држава у таквим, анархичним околностима (Živojinović, 2008: 370). Живојиновић даље наводи разлике између ова два сродна теоријска правца, од којих је најзначајнија та да се у структурном реализму државе не теоретизују, и посматране су као идентичне билијарске кугле које се међусобно сударају. За неокласичне реалисте, државе се посматрају засебно у свим својим сложеностима и различитостима (ibid: 375). Неокласични реализам подразумева да је међународни систем анархичан (узима га за независну варијаблу), док дешавања унутар држава посматра као интервенишуће варијабле које обликују спољне стратегије и деловања држава у анархичној средини. Интервенишуће варијабле јесу структурни притисци који могу бити разнолики унутар сваке од држава, али и људи, политички лидери с њиховим манама и врлинама (Rose, 1998: 152).

Овакве поставке су неретко доводиле до тога да неокласични реалиста мора врло добро да познаје изучавану државу, регион или јасно оивичен временски период. Такав приступ је створио специјалисте у науци о међународним односима за одређене делове света, наспрам неореалистичког широког, општег, неретко и површног познавања дешавања унутар држава. Специјалисти потом доносе опште закључке о понашању држава у међународним односима. На пример, Стивен Волт (Stephen Walt) поставља општа питања, чији би одговори потом морали бити универзално примењиви у међународним односима, што његову теорију чини врло корисном у доктринарном смислу. Он се пита „шта узрокује да се државе међусобно подржавају у спољним политикама или територијалном интегритету” или „како државници бирају међу потенцијалним претњама када траже спољну подршку” (Walt, 1990: 1). Да би дошао до одговора на ово питање, специјализовао се за дипломатски историјат Блиског истока између 1955 и 1979. године, анализирајући мултилатералне и билатералне споразуме, као и индивидуалне одлуке држава. Његов општи закључак је да државе знатно чешће теже уравнотежавању снага него сврставању уз јачег, као и да уравнотежавање није мотивисано борбом против најснажнијег него перципирањем одакле потиче највећа претња по конкретну државу (ibid.: 5-22).¹⁶

Неокласични реализам се надовезује на претходне две верзије реализма, али доноси и неке разлике. Специјализоване анализе овог приступа пружају конкретно историјско знање о

¹⁶ Рандал Швелер као офанзивни неокласични реалиста супротставља своју теорију Волтовој на основу анализе спољних политика држава уочи и током Другог светског рата (Schweller, 1998). Ту потврђује своје раније изнете закључке да је сврставање уз јачег много чешће у интересу држава (који се може заснивати нпр. на пукој жељи за увећањем моћи, профита или нечег другог) него што то претпостављају остали аутори (Schweller, 1994).

одређеном географском региону или специфичном концепту и пружају нам увид у динамику међународних односа управо тих простора, концепата и момената. Међутим, оног тренутка када универзализују закључке о нпр. Блиском истоку примењујући их на државе уопште, добијају обележје неисторијских приступа. Покушавајући да од друштвених правилности једног простора у једном времену направе правилности сличне природним законима, прецењују друштвену науку и њене домете. Сваки пут када би се појавило понашање супротно од онога које је универзализовао један аутор, појавио би се други који би поново универзализовао то ново понашање. Чини се да би листа нових универзализација тим приступом била бескрајна. Због тога, највећа вредност неокласичног реализма није у универзалним аргументима, већ када бисмо те аргументе схватили у њиховим дометима – ради се општим виђењима једног времена и простора. То опште виђење нам пружа могућност да сагледамо како су ствари функционисале „иначе“ или „нормално“ и када се деси промена, да потражимо шта се у тој нормалности пореметило. Опет, уз врло јасно ограничење простора и времена, без потребе за универзализацијом. Ипак, без овог последњег потеза који избегавам у овом раду, неокласични реализам уопште не би био реализам, јер не би објаснио „како свет функционише“.

Збирно, реализам се ни не труди да разуме промену, нити скрива да га промена углавном не интересује (уз изузетке попут Гилпина). Реализам и када изучава промене, он опет тражи универзалне законе. Гилпин тако верује да ће државе увек рационално одлучити да ли ће ићи ка промени или не. У раду полазим од претпоставке да државе често не могу да исконтролишу промене, попут оне која се догодила 2014. године, али да ће свакако покушати да смање несигурности које им промена може донети.

1.3.2. Либерализам

Либерализам се за разлику од реализма експлицитно бави променом. Како у нормативном смислу, активно је заговарајући, тако и у аналитичком, истражујући како је до ње дошло, зашто ће до ње „нужно“ доћи (и то у виду снажења либералног поретка) или који би био најбољи пут да се до те промене дође. Такође, за разлику од реализма који се бави „смртним болестима“, либерализам се бави условима који су до сада довели до здравља, или прецизније, како се већ здравље схвата на западноцентричан начин, из перспективе најразвијенијих делова света друге половине 20. века. Уопштено, различити правци либерализма баве се рецептима и препорукама за промену. Ако је реализам (не)намерно доктринаран, тврдећи да само уочава како свет већ функционише, либерализам је намерно и експлицитно доктринаран.

Политички либерализам у најширем смислу подразумева „породични портрет принципа и институција које су препознатљиве по одређеним карактеристикама – попут слободе појединца, политичке партиципације, приватног поседа и једнакости прилика – које сва либерално демократска друштва, по дефиницији, деле до одређеног степена” (Doyle, Recchia, 2011: 1434). Међутим, још од Имануела Канта либерализам у теорији бива третиран и на нивоу међународних односа а не само пожељних принципа на унутрашњем плану. Кант тако наводи да до „вечног мира” може да се дође: уколико све државе имају републиканско уређење унутар којих се практикује космополитска култура (унутрашње демократско уређење); уколико су републике удружене у федерацију (међународне институције); коначно, до њега ће и доћи не због морала, већ због тога што је државама у интересу да сарађују и на економском плану – да тргују (Kant,

1991: 5-10). На Кантовој основи, теорије које инсистирају на изучавању економске међузависности, промовисању унутрашњег (либерално) демократског уређења и коначно, међународних (републиканских) институција заснованих не на хијерархији већ на нормама, бивају успостављене као три главна правца за разумевање либерализма у међународним односима. Оно што је свим овим теоријама заједничко јесте разумевање да живимо у политичком окружењу глобализације. Друштвени захтеви унутар држава, а последично и преференције држава, на суштински начин бивају обликовани глобализацијом (Moravcsik, 2008: 710). Уопштено, глобализација приморава државе на међусобну сарадњу и социјализацију. Када се ради о по нас врло важном питању промене, то води ка линеарном схватању историје које подразумева константну промену, или константно ширење трговине, демократских и либералних институција на унутрашњем и међународном плану.

Први рукавац, или теорија економске међузависности подразумева „сензитивност економских трансакција између две или више нација на економска збивања унутар тих нација” (Cooper, 1972: 159). Када државе уђу у међузависни однос, њихове економије више не могу да функционишу аутархично и евентуални прекид трговине би се одразио на економски развој сваке од држава. На пример, током последњих деценија 20. века, из либералне перспективе економски раст Јапана није био посматран као претња по САД. Како се писало 70-их година прошлог века, Јапанци сигурно не би били несрећни да виде слабљење економске моћи САД (чак супротно), већ „тешко да би предузели кораке да остваре такав циљ (ка слабљењу америчке економије, М.В) ако би то водило до значајног пада њиховог сопственог просперитета” (Keohane, Nye, 1973: 162). Економска међузависност чини да државе, према овој теорији, буду мирољубиве једне према другима и да промена увек иде у правцу повећавања сарадње. Аутори либералне теорије су дуго (донедавно) могли да прате како се њихови налази остварују, барем у економском смислу. Међутим, међузависност не мора увек имати позитиван предзнак. Типичан пример негативне међузависности може бити повећавање царина и снажење агресивног национализма и империјализма уочи Другог светског рата, што је проузроковано ланчаном реакцијом међу државама. Велика повезаност држава тако некада храни страх да управо међузависност може довести до међусобног угрожавања и нестабилности. Једном покренут систем усмерен ка аутархичности, у међузависном систему доводи до безбедносне дилеме и ланчане реакције неповерења, изолационизма и трке у наоружању. Никада се, зато, не зна да ли ће међузависност водити „снажењу или паду, да ли ће бити позитивна или негативна” (Rosencrance, Stein, 1973: 5).

Други рукавац либерализма односи се на унутрашње уређење држава у смислу постојања и поштовања демократских правила и процедура, слободних медија, итд. Почива на премиси коју је популаризовао Мајкл Дојл (Michael Doyle, 1983) а која се тиче тога да демократије међусобно не ратују. То не значи да демократске државе мање ступају у ратове. Напротив, шанса да демократска држава ступи у рат једнака је шанси да недемократска држава ступи у рат (Levy, 1988: 661). С друге стране, дугорочно посматрано, „недостатак рата између демократија је нешто најприближније што имамо емпиријском закону у међународним односима” (ibid.: 662). Такав налаз је умногоме оснажио аргументацију либералног интервенционизма, кулминирајући у интерпретацији о „крају историје” након растакања Источног блока. Оснажио је доктринарно заговарање ширења демократије с крајњим утопијским циљем окончавања ратова. Наравно, занемарујући ратове који би у међувремену могли да се догоде, као и њихове непредвиђене последице.

Трећи рукавац либерализма ослања се на институције и идентитете у међународној политици. У средишту њихове анализе налазе се режими. Краснер дефинише режиме као „скупове имплицитних или експлицитних принципа, норми, правила и процедура доношења одлука око којих се врте очекивања актера у датој области међународних односа” (Krasner, 1983: 2). Режији су, дакле, дугорочне категорије, за разлику од споразума који су често краткорочни и *ad hoc*. Киохејн сматра да државе имају интерес да међусобно сарађују због дугорочне правне стабилности, одржавања стабилних цена кључних добара и коначно, прибављања информација на симетричан начин (Keohane, 1984: 87). Управо због три наведене ствари, након Другог светског рата створени су режими који подразумевају „стабилан међународни монетарни систем, отвореност тржишта за робу, приступ нафти и стабилност цена” (*ibid.*: 139). Овакви режими не би били могући без хегемона, што су у датом тренутку САД, поготово након 1989. године. Бивајући свесни да ће хегемонија САД у једном тренутку да спласне, либерални теоретичари налазе да ће режими надживети хегемонију (Ruggie, 1982; Keohane, 1984), или, траже путеве којима би режим наставио да пркоси равнотежи снага и империјалној логици након краја доминације хегемона (Ikenberry, 2001).

Раги сматра да ће режими надживети хегемонију због тога што је либерализам постао „уграђен“ (*embedded*) у међународни систем (Ruggie, 1982). Либерализам није, према мишљењу либералних теоретичара, уграђен само у економију. Либерални идентитет је временом толико уграђен у друштва да на суштински начин обликује доношење спољнополитичких одлука. Уграђен је због тога што једном прихваћен систем уверења на индивидуалном нивоу тешко трпи промену. Људи се прихватају најдоступнијих идеја (либерализам) које им служе као путне мапе за понашање у сложенем окружењу. Понашају се себично и конформистички. Тражење алтернативе је скупо и неугодно. Стога, доносиоци спољнополитичких одлука не морају нужно бити либерали, већ бивају под константним идентитетским притиском уграђеног либерализма, невезано од њихових жеља (Goldstein and Keohane, 1993).

Теорија уграђеног либерализма објашњава легитимитет и дуготрајност либералног поретка под хегемонијом САД. Међутим, она је једнако неисторијска као и било који доктринарни реализам. Дуготрајност (седамдесетогодишња) не значи и зацементираност. Велики трошак промене поретка не значи и да до тога неће доћи, и то управо из истог разлога због ког се критикује и теорија економске међузависности. Политичко и културно, без обзира колико у једном историјском тренутку стопљени с економским, могу бити независне сфере егзистенције и донети суштинску промену главним идејама у друштву, без обзира на трошак. Такође, неисторијско је и разумевање промене. Она се схвата као бесконачно ширење либерализма јер је превелики трошак другим државама да га не прихвате. Такво линеарно схватање историје не рачуна на много случајности које могу да јој промене правац. Не рачуна нпр. да технолошки проналасци у потпуности могу да промене глобалне економске односе, разграђујући постојеће режиме (либералне), стварајући додатне политичке нестабилности (Mansfield and Rudra, 2021). Теорија уграђеног либерализма, али и либерализма уопштено, зато има своју корисност до момента док траје одређена хегемонија или док се не деси нека друга неочекивана структурна промена. Неки од њених главних поштовалаца, попут Џона Ајкенберија (John Ikenberry, 2019: 7), и сами су довели у питање либералну „уграђеност”, будући да није могло да се предвиди да ће преиспитивање либералног наратива доћи не само споља, већ и изнутра, алудирајући на пораст национализма. Критичари су скренули пажњу и да се либерализам „разградио“ јер се више не ослања на домаће институције, већ је одлучивање пребацио на наднационални ниво, што је подстакло снажни популизам (Snyder, 2019: 53).

Требало би имати у виду да критике које се односе на то да су економија, политика и култура (друштво) одвојене сфере егзистенције често долазе од самих либерала. Оваква недоследност је зато решавана унутар саме теорије. За разлику од реализма чији су рукавци некада жестоко супротстављени, унутар либерализма је канон да се правци међусобно допуњују и да се примењују кумулативно (Russett, Oneal, and Davis, 1998: 441). Кумулативна примена бива пожељна и утопистички заговарана. Овакав утопизам је заснован на претпоставкама да истовремено прихватање „трипода” либералног уређења, економије и међународних институција ултимативно доводи до смањења сукоба међу државама. То у преводу значи да либерални систем мора имати слободну трговину и повећавање међузависности, демократско уређење држава и либерални идентитет грађана и коначно, успостављање међународних институција заснованих на нормама које ће омогућити дуговечност система.

Кумулативна примена либерализма је нарочито видљива грађанима пост-конфликтних друштава у којима се „градио мир“ након Другог светског рата. Изградња мира промовисана од стране Уједињених нација или понекад различитих алијанси предвођених САД, захтевала је успостављање: демократских друштава (са слободним и фер изборима, либералним уставом итд); система заштите људских права; успостављање цивилног друштва; владавину права и наравно, економије које су тржишно оријентисане (Paris, 2004; Franks and Richmond, 2008). Управо би можда литература која се бави изградњом мира и њеном критиком најбоље указала на недостатке у поимању промене који су инхерентни либерализму. Мир је грађен махом исхитрено, недемократским средствима од стране међународних покровитеља, без узимања у обзир локалних културних и политичких пракси што је стварало огроман отпор не само према „градитељима” (Džuverović, 2021: 48), већ и према либералном поретку и његовим идејама. Тако су настајала друштва која нити су идеал-тип либерално-демократских држава, нити аутентични исказ становништва. Често су означавана као хибридна, а неретко и као „пропала”.

Критика изградње мира нам говори две ствари о промени и либерализму. Прво, кумулативна примена трипода је од стране доносилаца одлука схваћена дословно и либерализам је у доктринарном смислу бивао често примењиван као погонско гориво промене у свету. Друго, промена која се догодила доказ је да њено линерано схватање, у смислу ишчекивања краја историје, никако не иде руку под руку са оним што се догодило. Напротив, реакција на ту промену неретко је била жустрија него уочи ширења либералног поретка (нпр. Исламска држава у Ираку и Сирији, повратак Талибана на власт у Авганистану, итд). У преводу, либерална теорија је у потпуности ограничена неисторијским схватањем стварности и стога неподобна у епистемолошком смислу за разумевање промене која није унапред предвиђена (нпр. пуко ширење либерализма у „таласима демократије”).

Међутим, у овом раду, преглед либерализма више служи као пример колико су западне државе пре 2014. године биле самоуверене у сопствену идеолошку и политичку свемоћ. Говори о томе колико се либерализам на домаћем и међународном плану посматрао као једина могућа и пожељна интегрална идеологија. Либерална теорија међународних односа је, дакле, опис „убичајеног” схватање пре 2014. године. Она није добра основа за разумевање промене која не иде ка вечитој либерализацији света. Међутим, показује да је самоувереност држава Запада уочи културних ратова имала иза себе и научни ауторитет, а добра је и да се укаже на чињеницу да напрасни нелиберални исходи и културни ратови у центру либерализма заиста представљају шок и велику промену.

1.4. Приступ изучавању промене у виду избијања културних ратова

1.4.1. Конструктивизам

Критике упућене структурним теоријама реализма и либерализма да су неисторијске (презентизам) и државоцентричне најпре долазе из перспективе критичке теорије (Ashley, 1984; Cox, Sinclair, 1996; Moolakkuttu, 2009). Овај приступ разликује теорије које се баве „решавањем проблема” постојећег доминантног поретка (реализам, либерализам), чиме га заправо репродукују, и критичке теорије које теже томе да оголе порекло постојећег односа моћи. У закључку се углавном налази теза да би након критичког уочавања њихових основа, постојеће односе моћи требало разградити (и то углавном на марксистичким основама) (Moolakkuttu, 2009). Не каже се, међутим, како би та разградња тачно изгледала у комплексном свету, што други део критичке теорије своди на жеље и надања. Због тога је, на моменте и цинично посматрана чињеница да критички теоретичари свет посматрају „издалека, са висине” (Onuf, 1989: 11).

Но, први део критичке теорије је један нови талас истраживача посматрао као плодотворну основу за стварање иновативног теоријског програма унутар дисциплине међународних односа. Програма који би, за разлику од критичке теорије, даље генерисао идеолошки неутрална (колико је то могуће) емпиријска истраживања о промени поретка. Дакле, истраживања о анализи како долази до промене, а не како да је направимо. Ради се о друштвеном конструктивизму. За разлику од либерализма који је промена сам по себи, конструктивизам тежи да разумева и објасни промену, што је свакако један од главних циљева доктората. У онтолошком смислу, ова дисертација се може сврстати у друштвени конструктивизам и због тога се постављају два питања: шта је друштвени конструктивизам, и друго, на који начин га употребљавам, тј. како помоћу њега сазнајем о промени у виду нагле појаве културних ратова?

За почетак, шта је друштвени конструктивизам? Да су реализам и либерализам неисторијски и државоцентрични, и као такви мањкава теоријска полазишта за разумевања међународне политике, видело се управо на примеру великих догађаја с краја 20. века. Конкретно, десиле су се „фундаменталне промене” попут „перестројке, растакања Совјетског блока, поновног спајања Немачке, и крај ‘Хладног рата’”, што је све заједно постало „кључни тест за објашњење промене” од стране постојећих парадигми у међународним односима (Kratochwil, 1993: 63). Концепти попут објективне расподеле способности јединица система, рационалности држава и структурног ограничења деловања држава нису никако могли да послуже за објашњење велике трансформације из биполарног у униполарни поредак. Стога је друштвени конструктивизам покушао да понуди алтернативан начин бављења променом.

Уопштено, постоје три главне ставке по којима се конструктивизам разликује у односу на реализам и либерализам које су збирно означаване и као рационалистичке теорије (Reus-Smit, 2013). Прво, рационализам посматра актере у политици као рационалне, атомизоване и заинтересоване искључиво за сопствени интерес. Друго, ови актери (појединци, државе) имају формиране интересе пре него што уђу у било какве друштвене интеракције. Треће, идеја друштва посматра се само као домен у коме актери покушавају да остваре своје стратегије и претходно формиране интересе. Зато „актери нису инхерентно друштвени; нису производ њиховог друштвеног окружења, већ пука атомистичка рационална бића која заснивају друштвене односе како би максимизовали своје интересе” (ibid.: 192).

Конструктивизам посматра три поменуте ставке на следећи начин: атомизам и тежња за остваривањем искључиво сопственог интереса нису уграђени у актере који су суштински друштвени; интереси актера нису одређени унапред, већ су последица идентитета који настају социјалном интеракцијом; коначно, друштво никако није стратешки домен, у смислу „места где актери рационално покушавају да остваре своје интересе”, већ је друштво „конститутивни домен, место које ствара актере као информисане друштвене и политичке делатнике, домен који их ствара онаквима какви јесу” (ibid, 199). То не значи да актери нису себични или да неће бити атомизовани, већ значи да је то само један од могућих производа социјализације.

Из овога следи да су појединци, друштво, а самим тим и политике, производ друштвене интеракције, те да је немогуће интерпретирати историјске догађаје без разумевања како су их обликовали људи, а не само објективне материјалне околности. Најава друштвеног конструктивизма се могла видети у схватању да „људи увек конструишу, или конституишу друштвену реалност, чак и када је њихово бивствовање, које једино може бити друштвено, конструисано за њих” (Onuf, 1989: 1). Уопштено, две основне тезе конструктивизма су да „структуре људског удруживања јесу детерминисане превасходно дељеним идејама пре него материјалним снагама” и друго, „идентитети и интереси сврсисходних актера јесу конструисани овим дељеним идејама уместо што су природно дати” (Wendt, 1999: 1). Често се као типичан опис конструктивистичке онтологије наводи реченица Александра Вента: „На пример, 500 британских нуклеарних бојевих глава су мања претња по Сједињене Државе неко 5 севернокорејских нуклеарних бојевих глава, због тога што су Британци пријатељи Сједињених Држава а Севернокорејанци нису, а пријатељство или непријатељство јесте функција дељених разумевања” (Wendt, 1995: 73).

У преводу, пука материјална чињеница постојања нуклеарног оружја нема много значења по себи све док му људи међусобним интеракцијама и идејама не понуде намену. На тај начин је реалност превасходно одређена идејама. Промена онда може да дође из много више извора. Рационализам није могао да предвиди једног Горбачова. Реализам би рекао да способност (пре свега војна) Совјетског Савеза јесте на таквом нивоу да држава не може да се уруши, док би либерализам рекао да транзиција те државе у други систем јесте прескупа, стога ирационална. Иако из такве, рационалистичке перспективе, транзиција јесте ирационална, она се због другачијих идеја и историјских контингентности ипак догодила. Дакле, принцип самопомоћи, да је „човек човеку вук”, перспектива „кост-бенефит” типа која има своју рационалну рачуницу јесте само један од модела стварности. Конструктивизам не каже да то нису идеје водиле света у одређеним историјским тренуцима. Али, и даље су идеје које се могу променити. Када се то деси, материјализам као главно обележје рационализма нема корисне алате да разумева трансформацију за разлику од конструктивизма који наглашава „друштвена значења прикачена за објекте или одређене праксе” (Hurd, 2008: 299).

Конструктивизам зато шири основ који би помогао да се разумева нека промена. Прво, структура (попут анархичног окружења нпр.) није више одређена искључиво материјалним околностима, већ и идејним. Друго, делатници у међународним односима више нису пуки посматрачи чија је судбина унапред одређена структуром. У првом случају, то значи да анархија није увек пуко одсуство врховне власти, већ је „анархија оно што државе од ње направе” (Wendt, 1992: 395). Тако „култура анархије” некада заиста може бити хобсијанског типа (државе међусобно непријатељи), али некада може бити и налик Локовом или Кантовом систему (наравно, као идеал-типovima). Локов систем анархије би подразумевао да, иако постоји одсуство

централне власти, државе се међусобно перципирају као ривали који поштују договорене норме. Типичан пример тога би била примена међународног права (чак и уз повремено кршење). Кантов систем би већ био виши степен сарадње држава пријатеља и претварање у некакву заједницу са заједничким циљем, идентитетом и сврхом (ЕУ током својих оптимистичних фаза ширења заједнице) (Wendt, 1999: 247).

Стављање идеја у средиште анализе не значи да је конструктивизам исто што и предратни, утопијски идеализам на који је скретао пажњу Едвард Халет Кар. Идеализам конструктивизма јесте аналитички и посматра идеје као објективно постојеће структуре оног тренутка када су оне интересубјективно креиране као друштвена чињеница. Дакле, не ради се о нормативном, већ научном разумевању „света какав јесте” и иако се ради о друштвено конструисаној стварности, „не претпоставља да дељене идеје немају објективну стварност” (ibid.: 24).

Друга ствар која је помогла у ширењу аналитичке основе конструктивизма тиче се тога да делатници више нису неми посматрачи своје судбине одређене структуром. Ако структура више није одређена пуким материјалним способностима држава, већ и идејама, то значи да идеје стварају људи. У преводу, људи стварају и структуру. Она није одређена искључиво материјалним околностима. С друге стране, таква новостворена структура даље обликује деловање људи који могу мењати структуру. Међусобни утицај делатника и структуре са непрестаном међусобном творбом назива се још и теоријом структурације, како ју је првобитно назвао Ентони Гиденс (Anthony Giddens) (Onuf, 1989: 56). Овде је поново неопходно направити ограничење у смислу тога да вечита структурација не подразумева да никада не можемо да „ухватимо” моменат „стварности” неке идеје или праксе. Одређена пракса може да траје дуги низ година или деценија. Истраживачи не могу да ухвате све њене нијансе, већ је генерализују. Ипак, то је највише што друштвено истраживање може да учини - да покуша да на одређеном простору и у одређеном времену направи пресек структурационог процеса. То је позиција коју узимам у овом докторату. Покушаћу да „ухватим” одређен историјско-социолошки моменат у одређеном простору који има свој производ структурације, илити своју „структурну елаборацију” (Archer, 1982: 458).

Иако ће у овом раду ради лакшег сналажења бити коришћена реч теорија, важно је напоменути и да конструктивизам није доктринарна теорија попут реализма и либерализма, у смислу нуђења алата за јасну акциону оријентацију доносиоцима одлука. Примењивање друштвеног конструктивизма у политици зато пре свега пружа аналитичку снагу, не и нормативну. Даље деловање зависи од интерпретације тога шта је интересубјективно важно (или неважно) за актере које посматрамо. Стога, ако није теорија, шта је коначно друштвени конструктивизам? Пре ће бити да се ради о општем приступу који се користи за друштвено истраживање и који почива на претпоставкама да је стварност макар једнако друштвена колико је и материјална и да делатници (државе нпр.) своје схватање интереса добијају тек након друштвене интеракције (Checkel, 1998: 325-326).

Друштвени конструктивизам се суштински не разликује много од критичке теорије све док се не дође до момента примене и емпиријског истраживања. Као што сам напоменуо, критичка теорија друштво посматра с висине, док конструктивизам налази конкретну примену. У последње три деценије појавила се и више него емпиријски плодотворна академска ниша конструктивизма. За почетак, Реус-Смит је поделио ову литературу према јединицама анализе коју аутори узимају у обзир. По његовом мишљењу, можемо разликовати три приступа: системски конструктивизам;

конструктивизам фокусиран на дешавања унутар јединица и коначно, холистички приступ (Reus-Smit, 2013: 199-201).

Репрезент системског нивоа свакако може да буде Александар Вент са његовим већ помињаним „културама анархије”. Системски ниво се види у чињеници да је Вентов фокус искључиво на општењу између држава, тј. његова јединица анализе јесте интеракција између држава. Реус-Смит иде дотле да чак налази како у литератури Вентово писање можда јесте „и једини прави пример овог ретког облика конструктивизма” (ibid.: 199). Међутим, налази Енглеске школе међународних односа и начин закључивања унутар ове парадигме јесте врло близак Вентовом, о чему ће бити речи нешто касније. Такође, постоје и врло сродни радови који се могу сврстати близу системског. На пример, Марта Финемор (Martha Finnemore, 1996: 5) анализира како и на који начин међународне организације утичу на промене унутар држава. Прецизније, како међународни систем има засебну делатну моћ да мења природу држава. Емпиријски показује: како је специјализована агенција Уједињених нација (UNESCO) приморала државе да оформе државну научну бирократију (34-68); како су Међународни црвени крст и Женевске конвенције приморале државе на усвајање правила ратовања (69-88); како је Светска банка утицала на сиромаштво и навела државе на усвајање принципа који би утицали на праведнију расподелу доходака (89-127). Уз сву критику и пропусте усмерене ка неефикасности и недоследности спровођења три поменуте ствари, макар и одређен проценат усвајања норми из међународног система би указао на валидност тврдњи Марте Финемор.

Конструктивизам фокусиран на дешавање унутар јединица је опредељен у писању Питера Каценстина (Katzenstein, 1996) који тврди да национални интереси јесу крајњи производ процеса који подразумева да доносиоци одлука једне државе реактивно делују на унутрашње културне факторе. Национални интерес, према овом схватању, бива одређен културом. Стога, он се може разумети само интерсубјективно, никако објективно. Све ово показује на примеру различитих реакција Јапана и Немачке при формирању националног интереса упркос сличним спољним подстицајима (ibid.). Имамо историјски пример да је одлука Шведске да интервенише у тридесетогодишњем рату против војске Хабзбурга бива пре свега мотивисана идентитетом (и то зачецима националног идентитета) а не некаквим објективним интересима (Ringmar, 1996: 16).¹⁷ Имамо и пример одбијање Хабзбурга да током 17. века размотре сарадњу са Хугенотима због тога што су ови протестанти, иако би им то било у интересу, па можда омогућило и продужетак хегемоније на наредне векове, јер би постојао потенцијал слабљења супарника – Француске (видети: Watson, 1992: 185). Приступ који скреће пажњу на дешавања унутар јединице обрнут је у односу на приступ Александра Вента или приступ Марте Финемор. Међутим, то не значи да се два приступа не могу применити комплементарно.

Покушај комплементарности системског нивоа и дешавања унутар јединица назива се још и холистичким приступом. Ради се о покушају да се разуме „значај заједничких конвенција (држава, М.В.) за одржање међународног система, и веза између домаћег поретка и покушаја институционализације међународних интеракција” (Kratochwil, 1993: 64). Кратоквил даје пример да иако државе у одређеном тренутку верују да постоје јасна правила деловања у одржању међународног поретка, и у складу с тим се понашају, не могу да предвиде „дезинтегративне тенденције”. Оне утичу на међународни систем пре свега јер судови или председници држава јесу

¹⁷ Уколико интерес посматрамо као увећање моћи, богатства или барем неслабљења једног или другог. Шведска у тренутку уласка у рат није имала нити богатство, нити значајне људске ресурсе, обитавала је на периферији а било какав улазак у рат би значајно погоршање већ независне позиције. (Ringmar, 1996, 10-11)

одговорни домаћем ентитету, и зато тешко посматрајући само међународни ниво можемо да предвидимо дезинтегративне праксе, какве су уследиле по отпочињању „перестројке” (ibid.: 77). Због тога, паралелно са тим што пратимо како се конституишу међународне норме, морамо да пратимо и разумевамо конструкцију стварности на домаћем нивоу.

Далеко од тога да је ова подела по нивоима анализе укључила све оно што је конструктивизам произвео. Ради се о много богаијем корпусу знања. Реус-Смитова подела може да послужи искључиво зарад упрошћавања дела литературе. Тешко је сврстати у било који од ова три нивоа анализе дешавања на билатералном или регионалном нивоу. Такође, сврстати различите актере који могу бити утицајни појединци, невладине организације, или нпр. како сврстати анализе које је баве „политичком мобилизацијом колективних идентитета међу дијаспором” или „дебате о могућем глобалном цивилном друштву” (Berenskoetter, 2010: 14).

Било би изазовно сврстати по нивоима анализе и литературу која се бави хијерархијама у међународним односима. Конструктивистичко становиште да људи интерсубјективношћу утичу на стварност налази да је идеја анархије у међународним односима аналитички бескорисна. Одређене хијерархије (било да актери улазе у њих вољно или невољно) делују у стварности и приморавају државе на одређено понашање. Шире разумевано, хијерархија се може одредити као „било који систем који организује делатнике у вертикалне односе надређености и потчињености” и „генерише друштвену, моралну и бихевиоралну динамику” (Zarakol, 2017: 1-2).

Пример литературе која полази од таквих основа јесте она која се бави стигмом у међународним односима. Полази се од питања „како именовање одређеног актера у међународним односима као ’лошег’ може довести до мобилизације јавног мњења у међународном друштву и (...) изазвати осећај срамоте код тог актера” (Крстић, 2020: 14-15). Иако се на први поглед чини да се ради о приступу који је сличан оном Марте Финемор, порекло стигме које државе даље приморава на одређено понашање (или има последице по њих у виду санкција) није увек најјасније. Оно може бити на међународном нивоу, уколико се стигма креира искључиво у међународним дипломатским форумима. Но, чешће је нејасно да ли стигма проистиче из међународног цивилног друштва, од утицајних појединаца, других држава или се ради о комбинацији свега тога (ibid.: 24-25). Свеукупно, само постојање чињенице да некој држави може бити наметнута стигма и да она у реалним оквирима утиче на њен војни, економски, политички и културни положај, говори о јасној релативизацији идеје анархије у међународним односима. Додатно, да нивои анализе у конструктивизму нису унапред предодређени, већ се морају посматрати од случаја до случаја, говори и то да у хијерархизацији имамо укључене и домаће и међународне и транснационалне актере.

На крају овог дела нам остаје да сумирамо и разумемо корисност свега до сада изложеног. Прво, конструктивизам нам пружа алате да се експлицитно и аналитички бавимо променом, илити разумевањем како смо из стања А дошли у стање Б. За разлику од рационалистичких теорија, није неисторичан, нити је „промена по себи”. Друго, одређено је и дефинисано шта је друштвени конструктивизам. Ради јасноће ћу овде сажети дефиницију Џефрија Чекела (Checkel, 1998), да се ради о општем приступу истраживању друштвених феномена који придаје макар једнак значај идејама као и материјалним околностима у обликовању стварности, као и да интереси актера у међународним односима јесу производ интеракција, а не објективно одређених околности. Дакле, кључни концепти су однос идеализма и материјализма, међусобна творба актера и структура (идејних или материјалних) и коначно, интеракција, као основна јединица емпиријске анализе. Све ово ће бити доследно примењивано у овом раду. Међутим, неопходно је

додатно прецизирати шта су интеракције, процеси, шта подразумевам под материјалним, шта под идејним, и које су то структуре које су кључне за разумевање феномена културних ратова у САД и ЕУ од 2014. године. Ово ћу анализирати у одељку који се образлаже примену историјске социологије и релационизма у међународним односима.

Треће, конструктивизам није државоцентричан. Он као јединицу анализе може узети и државу, али као једну од могућности. У нашем случају, као јединицу анализе узимамо прво интеракције. Оне у најмању руку подразумевају укљученост појединаца, држава, технологије и транснационалних ентитета као актера. У том делу анализе може се олако одредити да ли се ради о домаћем или међународном. Но, даље ћу упоредити како су сви ови актери (то јест, њихове интеракције) утицали на међународни систем, и обратно, како су интеракције унутар међународног система повратно утицале на културне ратове. У преводу, сматрам да је могуће издвојити интеракције које имају директне последице на још један, системски ниво анализе у међународним односима, чиме макар део Реус-Смитове поделе конструктивизма добија свој смисао. Ово ће бити урађено у делу који се бави Енглеском школом међународних односа. Свеукупно, приступ у дисертацији у смислу нивоа анализе може се посматрати у сваком случају као покушај холизма.

1.4.2. Историјска социологија и релационизам

Александар Вент сматра да је анализа трансформације могућа једино комбинованим, историјско-социолошким приступом. Свако разумевање промене, додао бих, мора у себи имати комбиновани историјско-социолошки приступ. Ослањајући се на теорију структурације, Вент тврди да би ова врста социолошког изучавања описала логику дешавања неког феномена у одређеном временском периоду и тиме створила формулу „X“. Да преведем, формула „X“ би била стање пре промене, оно како ствари у једном простору и времену „иначе“ функционишу. Када примењујемо ову формулу, сматра Вент, онда имамо одређена очекивања, исход или производ који он означава као „Y“. Међутим, могуће је да стварност негира овај образац и да напрасно имамо неочекиване исходе „Z“. Онда је неопходно урадити историјску анализу која би помогла да се објасни ова трансформација. Самим тим, анализа која би објаснила промену (Wendt, 1987: 362).

У дисертацији зато користим историјско-социолошки приступ да бих покушао да разумем како су ствари функционисале пре промене у виду избијања културних ратова унутар либерално-демократских друштава, чиме добијамо формулу „X“. Потом, да разумемо зашто одједном и напрасно у тој формули не добијамо исход „Y“, или постојање базичног друштвеног консензуса у либералним демократијама, већ исход „Z“, или културне ратове. Но, ту се не заустављам. Као што је речено на крају дела о конструктивизму, накнадно се у рад укључује и анализа системског нивоа међународних односа. Стога, неопходна је и историјско-социолошка анализа међународног система како би се виделе његове реакције на неочекиване промене и „Z“ исходе.

У првом случају, тј. да бих уопштио стање пре промене и разумео шта је подстакло промене у либерално-демократским друштвима, користим једну специфичну врсту конструктивистичког приступа који се назива релационизам. У другом случају, да бих уопштио интеракције које производе међународни систем и разумео како се оне прожимају са исходом „Z“, односно постојећом променом на унутрашњем нивоу, служим се налазима Енглеске школе међународних

односа. Тиме задовољавамо минимум услова да се истраживање посматра као холистичко. Док ће релационизам бити објашњен у овом делу, Енглеска школа међународних односа биће сажета у последњем поглављу, будући да се на том месту бавим односом културних ратова и међународног друштва. За сада је неопходно је објаснити конкретно шта подразумевам под историјском социологијом. Потом како се одређује релационизам и који су његови кључни алати. Коначно и засебно, биће описан метод који примењујем зарад разумевања делатништва (*agency*) које је довело до промене. Дакле, релационизам, као једну варијанту конструктивизма, користим како бих направио формулу „X“ која је имала исходе „Y“. Потом, да разумем шта се то променило у формули „X“, или, шта се то променило у либералним демократијама па више немамо очекивану хомогеност („Y“) већ културне ратове („Z“). Енглеску школу користим да разумем како међународно друштво реагује на културне ратове, или „Z“ исходе.

Прво, историјска социологија води порекло од француске Школе анала (L'Ecole des Annales) која у три различита таласа нуди одговоре за „проблемску историју“, покушавајући да формира социолошке обрасце за различите временске периоде. Школа анала тежи интердисциплинарности и њеним ауторима је заједничко и то што употребљава „диркемовску социологију“ и разумевање да постоје „друштвене чињенице“ које се одликују у структурама неког историјског поретка (Milenković, 2016). У овом раду бисмо то назвали „структурним елаборацијама“. Тако унутар школе настају плодотворне анализе. Фернан Бродел (Fernand Braudel) уопштава дугорочне структуре Медитерана (*ibid.*: 85-109). Жорж Дуби (Georges Duby) изучава како се у средњовековљу појавила идеја брака и тако потпуно пореметила друштвене обрасце моћи, стварајући нови структурни аранжман (*ibid.*: 111-125). Жак Ле Гоф (Jacques Le Goff) образлаже појаву идеје чистиштва у средњем веку као потребу да се понуди визија живота после смрти која не почива само на рају и паклу, већ на трипартитности, која је дубоко културно укорењена математичка логика средњовековног човека (*ibid.*: 134), итд. У сваком случају, сви ови аутори уопштавају једно време и један простор и неретко се баве разумевањем шта је довело до промене структурних аранжмана у различитим периодима.

У међународним односима је први значајнији подухват историјске социологије предузео Рејмон Арон (Raymond Aron) шездесетих година прошлог века, када је покушао да створи „социолошку теорију међународних односа“ која би била производ номотетских (општих структура нпр.) и идиографских елемената (случајности, производ карактера неке личности итд.) (Friedrichs, 2004: 36). Комбинована примена налаза релационизма и Енглеске школе доследно прати управо такву традицију.

Традиција историјске социологије ослања се на конструктивистичко схватање стварности и лечи бољке неисторичности рационалистичких теорија. Те бољке су „хронофетишизам“, или ти уверење да је тренутно постојећи поредак производ „природне еволуције“, која је нужна, статична и вечна. Такође, и „темпоцентризам“, односно тенденција да се логика постојећег система примењује на било који историјски временски период (Hobson, 2001: 5-12). Модел либерално-демократске државе који је постојао од Другог светског рата до 2014. у одређеном простору јесте конструкција (идеал-типска) која се састоји од кључних процеса и интеракције специфичних баш за тај простор и време. Зато у дисертацији историјско-социолошки приступ схватам као: „критички приступ који одбија да третира садашњост као аутономан ентитет изван историје, али инсистира на његовом уграђивању унутар специфичног социо-темпоралног места, нудећи социолошке лекове за неисторичне илузије које производе хронофетишизам и темпоцентризам“ (*ibid.*: 13). Историјска социологија, или уопштавање једног времена и простора, нужно је

конструктивистичка истраживачка делатност. Из реченог ја јасно да је овде циљ да направим, то јест уопштим, идеал-тип националне државе либерално-демократске садржине која је постојала од Другог светског рата до 2014. године примењујући конструктивистичко онтолошко полазиште.

Друго, примењујем врло конкретну верзију конструктивизма – релационизам. Заједно са теоријом праксе, релационизам је називан још и „новим конструктивизмом” (McCourt, 2016: 475). Главна одлика релационизма јесте да се одриче унапред датих ентитета. По мишљењу релациониста, требало би избегавати узимање држава или међународних организација као почетних јединица анализе, што је чињено код рационалистичких теорија (ibid.) Назив релационизам потиче управо од чињенице да је померена пажња са фиксних ентитета. Мустафа Емирбајер (Mustafa Emirbayer) сматра да су теорије које узимају фиксне ентитете попут појединца или државе као полазишта даљег испитивања – супстанционалистичке. Релационизам, с друге стране, одбија „претпоставку унапред датих јединица, попут појединца или друштва, као ултимативно полазиште социолошке анализе” (Emirbayer 1997: 287). Држава, друштво или појединац на крају јесу ултимативни производ, а не почетна претпоставка. Производ динамике, односа (*relations*)¹⁸ одређених процеса. Процес се зато третира као аналитички примитиван (McCourt, 2016: 475) у смислу да је он полазиште анализе, као што је анархична структура полазиште неореализма. Битно је напоменути да производи не морају бити само државе. Могу бити и читаве структуре које не припадају ни системском нивоу, нити државном. На пример, како бисмо објаснили Броделову тврдњу да би Медитеран (мислећи на простор око скупа морских површина које га чине) у дугом временском периоду требало посматрати као једну целину? Медитеран је у том случају производ одређених процеса и пракси које су истоветне на датом подручју, и који имају своје друштвене, економске и политичке последице. Но, то не бисмо сазнали да су јединице анализе фиксне, попут држава. Већ је уочено да скуп процеса чини једну јединствену, готово цивилизацијску целину.

Сличну ствар радим у овој дисертацији. САД и државе ЕУ имају одређене процесе који су им заједнички. Иако се политиколошка литература чешће бави компаративним различитостима, то не би требало да смањи значај анализе сличности ових система. Поготово ако се уоче слични обрасци промене, и то симултани, као што је истовремено снажење национализма и појаве културних ратова. Различитости међу државама јесу значајне за политичке системе и идеално би било када бисмо и њих могли да инкорпорирамо у овај рад. Но, постоје људска и просторна ограничења шта може бити домет једне дисертације. Стога, покушавам да уочим производ који је сличан у САД и ЕУ, а који је последица одређених процеса. Тај производ је национална држава либерално-демократског типа¹⁹, која се кроз анализу садејства различитих процеса генерализује у другом поглављу. Ако је Медитерану када га посматрамо као целину једна од заједничких ствари исхрана, САД и ЕУ је заједничка национална држава либерално-демократског типа (или је то макар била).

Зато је у овом делу неопходно дефинисати процес. Теоретичари релационизма, Нексон и Цексон дефинишу процес као „каузално или функционално повезан скуп околности или догађаја

¹⁸ Одатле и проистиче назив релационизам.

¹⁹ Јасно је да овакве државе постоје и изван САД и ЕУ. Аустралија или Канада свакако спадају у овај простор. Канада ће бити спорадично и помињана. Но, поново, због ограничења рада заустављамо се на задатом простору. Стварање идеал-типа увек подразумева овакве генерализације и омашке у називу простора, занемаривању компаративних разлика, итд. То су мане и резерве које би свакако требало имати у виду приликом читања рада, и надоместити их комплементарном литературом.

који производе промену у изгледу стварности“ (Jackson and Nexon 1999: 302). Скуп околности није унапред дат већ мора посматрањем да се уочи. Поново, саставни делови процеса су нешто што Нексон назива „друштвеним везама“, или „рутинским трансакцијама којима учесници придају дељена разумевања, сећања, предвиђања, права и обавезе“ (Nexon, 2009: 25). Те рутинске трансакције формирају одређени образац, нпр. у смислу места где се одвијају, или смера у ком се одвијају (потчињеност или доминација) одређених група, staleжа, класа, нација, итд. Тај образац Нексон дефинише и као мрежу (ibid.). Мрежа мора да се препозна и опише. Али она није статична, не стоји у времену. Она делује као процес. Зато се ултимативно обележје релационизма завршава на процесу и динамизму као додатном обележју мреже. У преводу, процес је динамичка мрежа.

Овде ћу да поједноставим компликован теоријски речник на начин на који то чине заговорници релационистичке перцепције стварности. Мрежа подразумева комбинацију идејних и материјалних елемената између којих се дешавају устаљене интеракције, што све заједно чини један процес. Рецимо, Џон Ло (John Law) то описује кроз пример хватања лососа који је побегао из главног базена рибњака у споредне делове. Неопходно је вратити рибу у главни базен. Међутим, ради се о читавом процесу који се састоји од „људи (Лоа и пријатеља, М.В.), рибе (лососа), алатки (рибарске мреже), вештина (хватања мреже), архитектуре (пода базена), технологије (филтера), речи (разговора), струје (како не би лутали у мраку)“ (ibid.: 3). Тако се мрежа у конкретном случају састоји од људи, технологије и речи, али и специфичних знања и интеракција између људи и технологије путем речи и вештине (Law, 2019).

У нашем случају, можемо да узмемо процес који подразумева друштвене везе или „рутинске трансакције“ у либералним демократијама које су подразумевале да ауторитет долази од стране либералних елита. Мрежа се састоји од елита, од маса, од знања управљања масама, и технологије која омогућује то управљање. Мрежа је динамична оног тренутка када се уставне интеракције које подразумевају смер кретања ауторитета и управљање малобројних елита масама путем образовања, масовног служења војног рока, званичним церемонијама које опет обављају елите, телевизијским или некада радио емисијама које опет презентују малобројне елите, итд. Дакле, ради се о образовној и пропагандној мрежи која динамички утиче на стварност пружајући маси наративе о томе „ко смо ми“ или интерпретације актуелних догађаја. Мрежа је активна, процесуална и за крајњи производ, или некакву структурну елаборацију, има национални идентитет. Било каква аномалија у овом процесу може водити и ка промени националног идентитета. Зато у докторату, посматрајући процесе либералних демократија, настојим да уочим која аномалија се десила како бих објаснио промену у виду избијања културних ратова.

Процес као почетно полазиште истраживања није довољан новитет да би се нешто називало „новим конструктивизмом“. Морале би да постоје некакве суштинске разлике у односу на „старији конструктивизам“. Те разлике се одликују пре свега у превазилажењу дихотомија које се граде око концепата структура/делатништво и материјално/идејно (Nexon and Pouliot, 2013: 343-344). Прво, као што смо видели на примеру једног процеса у либералним демократијама, мрежа као целина има моћ делатништва док истовремено генерише структуру. Стога, релационизам сматра да дихотомија структуре и делатништва, који се међусобно конституишу, нема много смисла, тј. да компликује речник и беспотребно форсира раздвајање које нема практичну примену. Релационисти нуде једну од алтернатива у теоријској поставци која се још назива теорија актера-мреже (*Actor-Network Theory, ANT*).²⁰ Још једна од ствари коју *ANT*

²⁰ Пример хватања лососа, или стварања националног идентитета путем деловања елита је типичан пример како једна мрежа делује као актер.

регулише јесте да делатништво не потиче искључиво од људи већ мрежу чине и материјалне ствари без којих делатништво не би било могуће. У описаном случају, то могу бити нпр. радио или телевизија (ibid.: 343). Оно што у дисертацији прихватам, дакле, јесте да мрежа има делатништво. Но, не прихватам претпоставку *ANT* да подела на делатника и структуру нема много сврхе. Пре свега, јер делатништво иако је непрестано, није константно иновативно и не ствара константне промене. У том случају би свака социолошка анализа или потражња за друштвеним чињеницама била излишна. Оно што се заправо дешава јесте да одређена мрежа устали своје интеракције и на тај начин креира структуру. Узмимо за пример да креира идентитет. Тада идентитет јесте реално постојећа интерсубјективна ствар која се може посматрати и изучити. Такође, иако постоји моћ иновације идентитета у свакој новој генерацији политичара, или при промени технолошких и других околности, постојећа структура утиче на будућа дефинисања и одређења делатништва. Стога, процес има свој коначан производ или структурну елаборацију, па макар она била и привремена. Мрежа иако је активна, није хиперактивна (Archer, 1982: 460).

Структуру или њену елаборацију у овом докторату користим на неконвенционалан начин. Подразумевам да се ради о делатном процесу, док структурном елаборацијом називам само пресек његовог деловања у одређеном времену и простору. У пракси, имају за право релационисти, дихотомија делатништва и структуре не постоји. Међутим, у категоријалном смислу још увек може задржати корисност. Процес је нешто што може динамички да се мења. Но, чињеница да се интеракције унутар њега понекад устале омогућава нам да направимо пресек стања тог процеса и да покушамо да га „ухватимо” у одређеном времену и простору.

Друго, иако смо у делу који описује конструктивизам видели да Вент полази од претпоставке о макар једнаком утицају идеја и материјалних околности на промену, конструктивизам се надаље углавном бавио идејама и то често ниподаштавајући, или просто запостављајући материјалне елементе. Због тога је битно напоменути да релационизам који се примењује у дисертацији подразумева изградњу и препознавање мреже која се састоји и од идејних и од материјалних елемената. Због тога, дуализам идејно/материјално превазилази се материјално-семиотичким приступом (Nexon and Pouliot, 2013: 344)²¹, то јест, једнаким вредновањем ове две сфере које су суштински нераздвојне при формирању мреже. Тако мрежа може да се састоји једнако од људи и објеката којима људи дају значење. Или, у нашем случају, ствари чак могу имати аутономно делатништво у томе да људима „помогну” да генеришу идеолошке правце (ради се о алгоритмима великих друштвених платформи).

Значајно је још и нагласити да једна мрежа и њен процес не делује изоловано од других мрежа и процеса. Они се својом активношћу увек прожимају. Више процеса са својим структурним елаборацијама могу творити једну надструктуру. На пример, националну државу либерално-демократског типа. У релационистичкој литератури, такав скуп процеса назива се конфигурацијом. Од нижег ка вишем нивоу општости зато разликујемо: појединачне чиниоце (идејне или материјалне) који творе мреже; мреже које својом активношћу, то јест интеракцијама између чинилаца, генеришу процесе; процесе који имају свој финални производ у виду структурне елаборације. Скуп процеса са својим производима коначно чини конфигурацију. У различитим облицима релационизма, конфигурација бива синоним за Бурдијеово (Pierre Bourdieu) поље, дискурзивну формацију код постструктуралиста, формацију код Елијаса (Norbert Elias), и у суштини, ради се о истој логици која подразумева „образац процеса” (Jackson and Nexon 1999: 304). Џексон и Нексон наводе пример да Чарлс Тили (Charles Tilly) државу, или

²¹ О овом приступу видети више у идућем поднаслову који конкретизује методологију.

конфигурацију, сматра за производ два процеса – присиле и капитала (ibid.: 306). Касније ћемо видети да у разумевање либерално-демократске државе укључујем нешто већи број образаца од Тилија.

Релационистички теоријски модел биће примењен у два поглавља. У другом поглављу, где ће бити креиран идеал-тип или конфигурација либералних демократија, и у четвртом поглављу, где ће бити представљен нови процес који је узбуркао постојеће и на тај начин спречио да ствари теку уобичајено. Процес који је учинио да се уместо очекиваног исхода „X“ добије исход „Y“ и на тај начин поремети дотада постојећа конфигурација. Тиме бих интерпретирао и промену која се догодила.

1.4.3. Методолошки оквир истраживања

У дисертацији ћу користити опште методе попут генерализације и компарације (први методолошки пар), као и специфичне попут посматрања и материјалне семиотике (други методолошки пар).

Прво, генерализацију користим на један врло специфичан начин. Анализирајући литературу о нацији и национализму, намера је да уз помоћ релационистичког приступа изолујем процесе који чине једну врсту идеал-типа националне државе либерално демократског карактера. Тачније, генерализујем процесуални изглед либералних демократија. Овим не тежим да створим приказ свеобухватне комплексности таквог типа државе, будући да то није могуће и да „идеал-тип никада неће тачно и исцрпно описати конкретне манифестације специфичног феномена, али пружа полазиште за компарацију стварних политичких формација“ (Nexon, 2009: 65). Идеал-тип схватам у процесуалном смислу са својом крајњом структурном елаборацијом, односно конфигурацијом која се састоји од конкретног обрасца процеса који се, опет, састоје од интеракција специфичних чинилаца. Да би се ова концептуална заврзлама појаснила, сваки процес ће у наредном поглављу да добије своју ознаку, своје име, чиме ћу јасно указати на конкретне историјско-социолошке процесе.

Друго поглавље ће иначе бити посвећено искључиво праћењу процеса овог идеал типа. Оно што користим као емпиријску основу за конструкцију јесте литература која се бави нацијама и национализмима. Она се издвојила као засебна дисциплина последњих неколико деценија. Како се ова литература махом бави настанком, репродукцијом и ширењем национализма, сматрам да је и више него погодна за историјско-социолошку генерализацију која нам треба. Ако још увек може да буде збуњујуће зашто користим литературу о нацијама и национализму када се анализирају либералне демократије, разјашњење ће уследити у делу који се бави свакодневном репродукцијом национализма. Образац процеса се креира како бих створио могућност поређења периода до 2014. године са временом након избијања културног рата и уочавања који су то процеси националне државе либерално-демократског типа поремећени. За тако нешто биће неопходна и употреба метода компарације и то у темпоралном смислу. Компарације два временска периода. Уосталом, сама сврха идеал-типа јесте да покушамо да га упоредимо са новом стварношћу и уочимо које су то разлике између ова два. Тако да изградња идеал-типа и компарација свакако у методолошком смислу не иду једно без другог и чине први методолошки пар дисертације.

Следећа метода коју користим мора да пружи могућност сазнања комплексности истраживаног феномена ког одликују и материјални (у конкретном случају технолошки) и идејни новитети који свеукупно стварају материјално-семиотички процес. Да се феномен одликује материјалним и идејним елементима сазнајемо користећи метод дугорочног посматрања. Тачније, посматрањем се прикупљају подаци о томе који све чиниоци постоје у културним ратовима. Посматрање је вршено у периоду од 2014. до 2020. године тако што је аутор пратио заједнице и културу која се одвијала на интернет друштвеним платформама, попут Јутјуба (YouTube), Твитера (Twitter), Фејсбука (Facebook), Редита (Reddit), Форчена и Ејтчена (4Chan, 8Chan). Неопходно је нагласити да је посматрање превасходно вршено на Јутјубу, а да су се остале платформе користиле на исти начин како је и сам аутор долазио до њих – након иницијалног подстицаја са Јутјуба, где је формирање мреже и активирање процеса било и најочљивије.

Основни уочени чиниоци културних ратова у нашем случају јесу актери културних ратова, аудио-визуелни и текстуални наративи које они производе, али и документа, прописи, политике, алгоритми и деловања усмерена ка регулисању дигиталног света од стране друштвених мрежа или држава. Пре свега, то су популарни креатори садржаја на друштвеним мрежама, а нарочито на мрежи Јутјуб, која је протеклих година била главни медијум за преношење информација и формирање мреже сличномишљеника унутар изучаваног феномена. Такође, поред Јутјуба, исти људи су се спајали и ширили утицај и преко других поменутих мрежа. Изучавам садржаје које креатори стварају (видее, „мимове” (кратке сликовне поруке), коментаре) пратим на који начин они стварају или долазе до доминантног наратива. Пратим и њихову интерсубјективност (колико и да ли се позивају једни на друге, или заједно стварају неки садржај, самим тим и идеолошки садржај мреже), али и интерсубјективност ових стваралаца и главних политичких личности на изучаваном простору.

Свеукупно, пратим знакове које они остављају по интернету и начин на који су ти знакови међусобно повезани, то јест, какав им је међусобни однос (*relation*). Знакови никада не постоје сами за себе, изоловано, и они увек подразумевају одређени концепт (текст, слика, звук), илити означитељ, и значење које се придаје том означитељу у контексту других знакова (тада означитељ бива означен) (Chandler, 2007: 18). Умберто Еко (Umberto Eco) констатује да је процес означавања нешто између „менталне слике, концепта и психолошке стварности” (Еко, 1976: 14–15). У преводу, значење знакова не може да постоји само по себи, већ мора постојати психолошки процес у појединцима који им дају значење за себе, али и у односу са другим знаковима. Будући да пратим знакове и њихов међусобни однос који ултимативно твори идеју, идеологију, структурну елаборацију или дискурс, у овом делу примењујем семиотичку анализу.²²

Овде се може поставити легитимно питање зашто не користим анализу дискурса, имајући у виду да систем знакова нужно твори некакву врсту дискурса, и то схваћеног као „праксу којом појединци прожимају стварност значењем” (Ruiz, 2009: 2). Такође, праксу која увек твори моћ, и која је произведена у сваком друштву, „контролисана, одабрана, организована и редистрибуирана путем одређеног броја процедура чија је улога (...) да овлада случајностима” (Foucault, 1981: 52). Процедура попут искључивања онога што је ненормално наспрам нормалног. Рецимо, Фуко даје пример како је путем „књига, објављивања, библиотека; научних друштава некада и лабораторија сада”, створен такав ауторитет који подразумева дискурс о лудилу, као непожељном, који се

²² Знак се на грчком каже *se̐mēion*, што јасно указује на етимологију семиотике као „студије знакова” која полази од претпоставке да знакови које користимо никада немају очигледно значење, већ морају да се разумеју у специфичном контексту (Chandler, 2007, 2-3; 60).

налази наспрам разума, као пожљеног (ibid.: 53-55). Као што видимо, дискурс увек подразумева опозите, пожељног у односу на непожељног, доброг у односу на лоше. Исто тако, систем знакова који су у међусобном односу творе одређени дискурс и дисциплинују своју публику уз жељу оних које творе значење знакова да дисциплинују и комплетно друштво. Стога систем знакова постаје објективно постојећи, структурна елаборација, дискурс. Но, иако се ради о врло сличним а неретко и идентичним методама (семиотика и анализа дискурса) опредељујем се за семиотичку анализу (иако повремено могу користити концепт дискурса) због увржености коришћења семиотике у анализи медијског садржаја, којем интернет свакако припада (Chandler, 2007: 8).

Поред знакова, други значајан чинилац анализе јесте архитектура друштвених мрежа са својим алгоритмима, што значи да морамо да уђемо у разумевање њихових првобитних поставки и евентуално каснијих промена. Треће, правила коришћења друштвених мрежа, као и евентуалне акције усмерене ка сузбијању непожељног садржаја. Четврто, значајни чиниоци су и уредбе, укази или неки други правни документи којим државе теже да регулишу дешавања на интернету, а који су директно повезани са културним ратовима. Дакле, ради се о процедурама које теже да дисциплинују нови простор. Овај чинилац ће бити поготово значајан код анализе која се тиче утицаја суверености, територијалности и хомогености као примарних институција међународних односа.

Као што видимо, алгоритми и архитектура друштвених мрежа нису део семиотичке анализе и јасно је да она сама никако није довољна да бисмо демистификовали моћ која стоји иза изучаваног феномена. Уместо пукe семиотике, за анализу користим материјалну семиотику. Ову врсту анализе успоставио је Бруно Латур (Bruno Latour), коју он подводи под теорију актера-мреже (ТАМ) (Latour, 1996).²³ Циљ материјалне семиотике јесте „истраживање на који начин се хетерогени елементи друштвеног и материјалног преклапају, утичу једни на друге и да ли се уклапају једни с другима или не“ (Law, 2019). Дакле, које су то материјалне снаге које усмеравају, умањују или појачавају жустрот значења и евентуални домет неког знака. Посматрањем уочавам да је моћ на друштвеним мрежама, и моћ која је омогућила избијање културних ратова – материјално-семиотичка. Метода посматрања на друштвеним мрежама и касније њена комбинација са материјалном семиотиком већ је коришћена у науци и до сада се показала као плодотворна за анализу феномена сајбер простора (видети: Massanari, 2017).

На основу посматрања, моја претпоставка је да постоји материјално-семиотичка хетерогеност актера (технологија, људи, речи итд.) који заједно чине актера-мрежу која ремети дотадашњи образац процеса. Дакле, сви наведени чиниоци посматрају се као део једне мреже која је разбуктала културне ратове и састоји се од: креатора интернет садржаја; потом и самог тог садржаја; алгоритама, правила коришћења и архитектура друштвених мрежа; коначно, акција и докумената усмерених ка контроли интернета. Стога, чиниоци су и идејни (интерсубјективност међу ствараоцима, ствараоцима и политичарима, конкретан садржај знакова и њихова међусобна повезаност итд.), али и материјални, јер идејни чиниоци никада не би били довољно моћни без материјалне подршке (што се најјасније види у алгоритмима). Кумулативно гледано, у нашем случају се делатништво (*agency*) налази и у људима (у субјектима) али и у вештачкој интелигенцији (у објектима) (Latour, 2005). Дакле, посматрањем ће бити описана мрежа која је узроковала промену, а материјалном семиотиком ће бити објашњена њена активност и

²³ Како не би дошло до конфузије, теорија актера-мреже заједно са материјално-семиотичким методом један је од могућих релационистичких приступа који се користи и у међународним односима (Best, Walters, 2013; McCourt, 2016; Nexon, Pouliot, 2013).

делатничка моћ. Тиме су посматрање и материјална семиотика други методолошки пар дисертације.

Коначно, напоменућу овде још једном да користим и одређено прилагођавање теорије актера мреже од стране релационизма у међународним односима. Пошто ТАМ произилази из социолошких и антрополошких студија о науци и технологији, махом је примењиван на микроанализе и предмете чије се мреже константно мењају услед технолошких искорака. Стога помињану хиперактивност, флуидност и нагласак на микропроцесима избегавам (Nexon, Pouliot, 2013: 344). Зато се оглађујем тиме да материјално-семиотички процес прилагођавам онако како је пригодно за међународне односе (*ibid.*). Посматрамо га као нешто дуговечнији феномен и поредимо га са такође нешто дуговечнијим историјско-социолошким конфигурацијама, попут националне државе либерално-демократског типа и међународног друштва. Прецизније, покушавам да разумем који је то нови материјално-семиотички процес узбуркао и променио дотадашње дугорочне конфигурације.

2. Конфигурација националне државе либерално-демократског типа

„Људи су спремни да трпе ужасне неједнакости ако су оне стабилне и освештане обичајима“ (Gellner, 2008: 24).

2.1. Различити приступи истраживању нације и национализма

У овом поглављу тврдим да се стање пре промене може уопштити кроз конфигурацију националне државе либерално-демократског типа. Овај тип државе дефинишем као конфигурацију која се састоји од шест процеса: елитног управљања (управљања елита масама); дуговечности етничких граница и бирократских апарата; производних односа заснованих на капитализму; технолошких иновација; нације као идеје која генерише национализам; и процеса свакодневне репродукције идентитета. Неопходно је објаснити зашто баш ових шест процеса, али и зашто сматрам да је баш ова конфигурација основа политичког организовања која је вредна уопштавања.

Није очигледно да је национална држава либерално-демократског типа основна друштвено-политичка конфигурација. Мањак очигледности проистиче из две ствари: прво, дуго се стварао утисак да ће свет, услед деловања глобализације, постепено да напусти националне државе као основне јединице друштвено-политичког организовања у међународним односима, што је посебно било истицано унутар цивилизацијског круга на Западу који је веровао да је у великој мери то већ и учинио; друго, преовладавао је утисак унутар либералне јавности да нација-држава природно нестаје јер су национализми део прошлости Европе и САД, те да се ради о појави која се догађа у неразвијеним друштвима светске (полу)периферије и периферије. У најбољем случају, јављали су се аргументи да су национализми можда само повремене појаве на Западу које се потом излече као некакве болести. Но, нити су ЕУ и САД икада напустиле форму националне државе која је ипак задржавале ултимативну политичку моћ, нити је национализам повремена појава на Западу, а поготово није „излечен“. Уколико је национализам инхерентан Западу, то значи да му је инхерентна и национална држава. Додуше, она је несумњиво након Другог светског рата па све до 2014. године била либерално-демократског карактера.

Национализам није само једна од могућих, повремено јављајућих динамика нације-државе. Он то можда јесте као она врста ексклузивистичког национализма који се базира искључиво на боји коже, етничкосту или језику. Такође, ово је истина и за „јачање“ или „снажење“ национализма. Оно подразумева ново или поновно свесно идеолошко уоквирење и свесну тежњу да се репродукује културна хомогеност базирана на етничким карактеристикама. У том случају бисмо рекли да се заиста ради о повременој појави. Иако повремена, она је свуда у свету остављала последице у виду добровољних и присилних асимилација, етничких чишћења и геноцида. Уосталом, везивање национализма искључиво за јасно видљиве или лако уочљиве и идеолошки уоквирене расне, верске, етничке, језичке и друге културне категорије јесте интуитивно, јер је углавном у таквом контексту и коришћен у речнику јавних наступа. Када у раду пишем о јачању национализма, не подразумевам да га у међувремену није било већ да је само био мање заступљен у свесној идеолошкој форми која подразумева и снажење националистичког покрета.

Национализам, дакле, није никада нестао из либералних демократија, већ напротив. Што су либералне демократије биле снажније, био је снажнији и њихов национализам. Међутим, друштва на Западу и даље су тврдила или да се ради о ствари прошлости, или да, ако и даље постоји, се ради о „добром” национализму. Подела на „лош” и „добар” национализам потиче још од чувеног предавања Ернеста Ренана (Ernest Renan) из 1882. године када је разликовао добар, инклузивни, грађански и политички национализам Француске од ексклузивистичког, расног, религијског или језичког и на крају „лошег” национализма код Германа или Словена (Renan, 1992). У међувремену је Ханс Кон (Hans Kohn) популаризовао дихотомију доброг и лошег национализма, базирајући добар национализам на „поштовању индивидуалне слободе и људских права”, због чега је у литератури нашироко прихваћена и као „Конов дихотомија” (Kohn, 1944; Subotić, 2007). Други светски рат му је давао пуно право за мишљење да је његово уверење проверено и у пракси, будући да је екстремна верзија лошег немачког национализма доминирала Европом у том периоду. Према Коновој дихотомији, пораз Немачке није био и крај национализма, већ само поновно успостављање доминације грађанске, „добре” верзије. Тачније, имплицира се да ће национализам опстајати док постоји и нација-држава и да је он инхерентан савременим државама, макар се оне називале либералнима, или макар означавале баш национализам као свог главног противника.

Конов дихотомија се у последњим деценијама 20. века напуштала у литератури, и то због најмање три критике: временом се развила недоследност при посматрању сваког етничког национализма као лошег, а грађанског као доброг; не постоје чисти грађански национализми; и коначно, ако не постоје чисти, „акултурни” грађански национализми, онда морају постојати и некакви културни национализми као основе савремених држава (Вукелић, 2018). Да образложим укратко ова три аргумента.

Прво, етнички национализми који су ишли ка сецесионизму након завршетка Хладног рата (у Југославији и Совјетском Савезу) посматрани су као „добри” јер се онај надидентитет, који је грађански, у САД и Европи посматрао као угњетавачки (Brubaker, 1999: 59-63). Али, поново су само одређени национализми виђени као „добри”, а други као „лоши”. Естонски или словеначки и хрватски национализми перципирани су макар као бољи у односу на руски и српски, јер се то пре свега поклапало са тренутним геополитичким односима САД и ЕУ (претходно Европске заједнице). Што ће рећи да у односима држава до сада нисмо виђали објективну оцену доброг или лошег национализма, већ велику зависност од интереса. Друго, сваки грађански национализам, без обзира на одређења индивидуалних права и слобода, подразумева ослонац или чак обавезу да се ослони на макар некакав етнонационални идентитет који се репродукује јавно и приватно (Roshwald, 2015: 3). Уосталом, Шулманово истраживање показује да, упркос предрасудама, национализми источне Европе нису чисто етнички, нити у западној Европи доминира чист грађански национализам (Shulman, 2002: 554). То је и више него јасно данас, са појавом како нове деснице и на западу Европе, тако и трампизма у САД. Но, Шулман показује да су западни национализми имали снажан етнички ослонац и пре овог оживљавања деснице. Треће, не постоји национализам који је заснован на правима и обавезама грађана а да није заснован на некаквој заједничкој култури. Западне демократије су и у свом либералном облику, као прећутни или мање прећутни доминантни културни образац, увек подразумевале ослањање на једну етнички засновану културу. Не постоје „акултурне” или културно неутралне државе на Западу, већ су све засноване на значењима „дељеним” међу становништвом која не разумеју становници других држава. Заједничка култура као питање унутрашњег легитимитета поретка јесте међу примарним институцијама међународних односа. Да ли ће она бити дефинисана као мултирасни, религијски

и етнички *melting pot*, или ће бити утемељена искључиво на некаквим етничким критеријумима, сасвим је одвојено питање. Мајкл Линд (Michael Lind) налази и да америчка нација није никаква акултурна појава. Деведесетих је констатовао постојање јасно видљиве средње класе америчке већине коју спаја заједничка култура, обичаји и језик (Lind, 1995). *Melting pot* зато није стапање и нестајање култура него и стварање нове националне културе.

Стога, у оквирима државних граница како у Европи, тако и у САД, у последњих седам деценија јасно се репродуковала одређена култура која је бивала основа друштвено-политичког живота и која је служила за разликовање „Нас” од некаквих „Других”. Константно се репродуковала некаква форма национализма, и он је инхерентан нацијама-државама, било да су оне западне или не. И тај национализам не само да није био „акултурни”, већ углавном није био ни чисто „грађански” и почивао је на некаквим етничким основама. Коначно, није био ни добар ни лош, пошто се ово оцењивање релативизовало произвољним коришћењем и на основу геополитичких, а не етичких критеријума. Дихотомија и уверење да постоје универзално добри или лоши национализми, или пак да је национализам само повремена појава Запада, а да грађанско друштво јесте „акултурно” – не стоје. Национализам може да мења облик, али у историјским конструкцијама нације-државе либерално-демократског типа, он није престајао да се репродукује. Док је репродукције национализма, биће и националне државе, а док је националне државе, репродуковаће се и национализам.²⁴ Тако нпр. Мајкл Билиг (Michael Billig) налази да је потпуно погрешно претпоставити да је национализам исто што и национални покрети, те да у њиховом одсуству нема ни национализма (Billig, 1995: 16). Или, да је национализам нешто што се дешава на светској периферији, али не и на Западу. Уместо тога, пружа уверљиве доказе да се национализам свакодневно и неприметно репродукује у западним центрима („вијореће заставе на зградама”), те да се ради о појави која ове државе никада не напушта (ibid.: 6).²⁵ Нација је и у 21. веку наставила своју доминацију у смислу одређења основног друштвено-политичког обрасца у чијим оквирима делује већина становништва. Постојање националне државе либерално-демократског типа је због тога и последица стално присутног национализма на Западу.

Минималне дефиниције национализма налазе се у делима најпознатијих аутора изучавања овог феномена. Бенедикт Андерсон (Benedict Anderson) аргументује да се ради о „замишљеној политичкој заједници, и то замишљеној као инхерентно ограниченој и сувереној”. Према његовом мишљењу, замишљеност подразумева чињеницу да „чланови чак и најмање нације на свету никада неће упознати своје сународнике, или чак чути за њих, али у умовима свих њих живи слика њиховог заједништва” (Anderson, 2006: 6). Ернест Гелнер (Ernest Gellner) одређује национализам превасходно као „политички принцип којим се сматра да би политичка и национална јединица морале бити подударне”. Додаје и то да се национални сентимент активира као „осећај беса подстакнут кршењем тог принципа или као осећај задовољства подстакнут његовим испуњењем”. (Gellner, 2008: 1). Ентони Смит (Anthony Smith), опет, национализам сматра за „идеолошки покрет за стицање или одржање аутономије, јединства и идентитета нације” (Smith, 1991).

²⁴ Како овде не бих упао у замку неисторичности, не мислим да се ради о вечној репродукцији. Може се мењати шта је основа националне идеје. Тако су рецимо од Бретонаца настајали Французи, или једног дана можда могу настати Европљани од већег броја данашњих националних држава. Но, то ће и даље подразумевати да евентуална нова европска држава репродукује некакав европски национализам. Дакле, садржај се мења, иако је и за то неопходно пуно времена, али принцип остаје сличан.

²⁵ Детаљније образложење овог аргумента изложио сам пред крај поглавља.

Ове дефиниције не одређују какву то специфичну верзију и садржај заједничке културе, „националне” јединице или „заједништва” нације морају имати. Садржај може бити променљив. Од 1945. па до 2014. он је несумњиво доминантно либерално-демократски унутар САД и ЕУ. Једино што би у овим дефиницијама могло да збуди јесте Смитово схватање да се нужно ради о идеолошком покрету. У овом раду, национализам као идеолошки покрет користим искључиво у конструкцијама попут „јачање национализма”, „снажење национализма”. Национализам, а поготово његово одржање зарад аутономије или јединства уопште не мора да буде производ свесне репродукције или намере оних који га репродукују. Стога, не мора да се ради о некаквом покрету (нема сумње да код дела друштва намера и покрет увек постоје), али остаје да се репродукцијом национализма (макар и несвесном) одржава јединство, аутономија и идентитет, што укупно генерише постојање националне државе. Заједништво, заједничка култура и репродукција која одржава јединство, аутономију и идентитет, а све то унутар једне јасно ограничене политичке јединице – биће наизменично коришћене категорије које ће подразумевати да мислимо на националну државу без додатака који описују снажење или јачање национализма.

Национална држава, наравно, не састоји се само од заједничке културе и борбе за њено очување. Ради се о ширем и комплекснијем обрасцу процеса. Држава, ипак, подразумева и организационе капацитете и администрацију, примену силе, политичке институције, масовне медије, односе производње, правно регулисање односа итд. У свету је историјски заправо мали број националиста стварао државе, а чешће су државе стварале нације (Malešević, 2019: 31). Ово је можда и најочигледније на примеру деколонизације, када је највећи број данашњих нација и створен махом на основу колонијалних територијалних разграничења, а не на основу аутентичних, органских веза које би формирале ту територијалност.

Да бисмо разумели разлоге избијања културних ратова, тј. нагле поларизације друштава која су претходно у смислу јавно дељених ставова бивала прилично хомогена,²⁶ морамо разумети који су то процеси, поред национализма, генерисали такву хомогеност. Конкретније, који процеси су кумулативно чинили нације-државе либерално-демократских карактеристика у идеал-типском смислу. Претпоставка је да поређењем тих процеса у стању пред избијање културних ратова, са стањем после избијања културних ратова, можемо да лоцирамо где се тачно догодила промена. Тек овим поређењем путем система елиминације, можемо изнети аргумент о томе шта је тачно проузроковало ове промене. До сада је јасно да сматрам да је на најопштијем нивоу, промена у виду разбијања културне хомогености и појаве културних ратова, проузрокована процесом демократизације комуникација, подстакнуте технолошком иновацијом.

²⁶ Оваква врста хомогености не подразумева расну, религијску и другу истоветност. Друштво може бити сматрано и мултикултурним, а да је управо схватање мултикултуралности нпр. дељена вредност. Истовремено постојање Линдовог схватања америчке нације и *melting pot*-а је пример који можда и најбоље описује хомогеност на коју циљамо. Она подразумева одређену културну хегемонију једног наратива у јавности, што се даље прелива на политику и остале сфере друштвеног живота. То никако не значи да сви грађани деле исту визију. Можда и половина не дели. Но, до јавности допире једна верзија културе као хегемонска, а алтернативне интерпретације су маргинализоване. Културни ратови су управо разбијање такве хегемоније.

2.1.1. Изоловање процеса националне државе

Да би се изоловали процеси нације-државе, морамо да погледамо у литературу која се директно бави нацијама и национализмима. Када је у питању академско истраживање ових феномена, не ради се о научном пољу које гаји јединствену и доминантну парадигму. У начину на који су некада аутори међусобно комуницирали, а и на основу поделе на различите школе, некада се чини да се ради о потпуно супротстављеним истраживачким програмима. Међутим, поставља се питање, да ли су можда аутори у својим покушајима супстанцијализације нације једноставно говорили о различитим процесима нације-државе који паралелно могу да функционишу? Ово је моја претпоставка, и подразумева да су неки од различитих приступа комплементарни, међусобно допуњујући, уколико се њихови закључци посматрају кроз призму релационистичких оквира. Када говоримо о различитим узроцима настанка и репродукције нације, сматрам, говоримо о различитим процесима који данас кумулативно доприносе репродукцији конфигурације националне државе либерално-демократског типа. Притом, ирелевантно је који процес се појавио раније у историјском смислу. За нас је важно само то да они делују симултано и да тим деловањем стварају једну специфичну конфигурацију.

Класични приступи који се баве истраживањем нације и национализма могу се махом сврстати у три велике категорије: примордијализам/перенијализам, модернизам и етно-симболизам. Сврставање се у литератури прави у зависности од односа према три питања: етичком и филозофском; антрополошком и политичком; коначно, историјском и социолошком (Smith, 2003: 8). Прво, када се ради о етичком и филозофском питању, уколико учимо становиште да нације са својим вредностима, симболима, заједничким сећањима и митовима испуњавају одређене људске потребе за значењем, ради се или о примордијализму или о етно-симболизму (Smith 2002: 32). Уколико су пак митови и вредности перципирани искључиво као инструмент елита, засигурно се ради о модернизму. Друго, уколико видимо да је пажња при дефинисању нације претежно на митовима, сећањима, дељеној историји итд., засигурно се ради о перенијализму. Уколико и поред културног елемента имамо схватање да су нације такође обликоване и „заједничком економијом и правима и дужностима”, врло вероватно да се ради о етно-симболизму (Smith 1991: 14). Ако култура игра најмању улогу у одређењу нације, и културни аспект се описује искључиво као последица функционисања система, ради се о модернизму. Треће, модернизам и етно-симболизам се углавном слажу да је нација недавна, модерна појава. Примордијализам и перенијализам, с друге стране сматрају да је нација или вечна или знатно дуготрајнија категорија која се протеже миленијумима уназад. Управо због оваквог становишта и односа према времену, перенијализам и примордијализам бивају напуштени у теорији. Пре свега јер су незаинтересовани за препознавање „особености различитих историјских епоха” (Bakić 2006: 235). Етно-симболизам, на неки начин, прави повезницу и спасава део аргументације перенијализма повезујући културне елементе ранијих културних конструкција, етнија (*ethnies*) са нацијама, сматрајући да су приче о заједничком пореклу, златном добу, мрачном добу итд., једнако биле битне етнијама као и данашњим нацијама. Штавише, многе нације настале су управо на основу етнија (Smith, 2002: 32).

Модернизам такође није монолитни блок. Инструментализам маса од стране елита, историјски почетак и рок трајања национализма, као и фокус на бирократске и организационе елементе јесте нешто што је заједничко свим модернизмима. Али разликују се у зависности од тога које модерне процесе стављају у центар пажње. Раздвојићемо пет процеса које одвојено

изучавају различити модернистички приступи, али који кумулативно чине конфигурацију националне државе либерално демократског-типа.

Прво, уколико је нагласак на елитама које увек инструментализују масе, ради се о инструменталистичком приступу са нагласком на политичке процесе. Друго, интеракционисти такође сматрају да елите инструментализују етничке идентитете, али да не могу баш да инструментализују шта им падне на памет, већ морају да поштују правила „етничке конкуренције” и „етничких граница” (дијакритика) које су дугорочног карактера (Eriksen, 2010). Поред дијакритика, елите ограничавају и претходно постојеће бирократске организације државе као један од мотора национализма, будући да државе теже вечитом повећању, тј. „кумулятивној бирократизацији принуде” (Malešević, 2019). Приступ „социо-културних трансформација” ставља тежњу на анализу технолошких, индустријских и других фактора чија је последица национализам (Özkirimli, 2010, 72). Но, овде га раздвајамо на трећи и четврти процес: утицај технологије; и утицај производних односа на настанак и репродукцију нације. Пето, не би требало занемарити ни приступ који усваја модернистичка начела о роковима трајања национализма али који сматра да се добар део репродукције национализма одвија несвесно, на свакодневном нивоу (Billig, 1995).

Свеукупно, пет процеса на које нагласак стављају модернисти чини националну државу могућом: процес елитног управљања (управљања елита масама); дуговечности дијакритика и бирократских апарата; производних односа заснованих на капитализму; технолошких иновација; коначно, процеса свакодневне репродукције идентитета. Шести процес проистиче из етносимболизма. Етносимболизам наглашава да је „идеја” основ настанка и успешне репродукције нације. Наглашавање процеса репродукције идеје, као основе репродукције и саме нације, и пет модернистичких процеса међусобно су комплементарни. Једноставно, ови процеси придају пажњу различитим динамикама стварања, ширења и репродукције нације и национализма, и то процесима који постоје и делују симултано. Стога, све до појаве културних ратова, националну државу дефинишем као конфигурацију, или структурну елаборацију пет модернистичких процеса, али и процеса стварања и репродукције нације као идеје. Ова конфигурација никада није статична, и у складу са релационистичким схватањем, увек је процесуална. Увек постоје мреже које су активне и које се међусобно преплићу, и самим тим чине нацију-државу онаквом каква јесте. Зато је и могуће да имамо ауторитарне нације-државе, либералне демократије, или пак оно што је доста чест облик, хибридне режиме, прелаз између ауторитарних и демократских система. Процесе ћу интерпретирати засебно а паралелно са тим ћу изнети и промене у сваком од њих за које сматрам да су јасно видљиве на примеру културних ратова.

Пре тога бих се накратко осврнуо на ауторе који су размишљали о кумулативној примени различитих процеса или примени „различитих моћи”. Рецимо, Мајкл Ман (Mann, 1993: 1-2) на сличан начин идентификује савремене западне државе као производ четири извора моћи – принуде, економије, идеологије и политике – с тим што су државе настајале прво доминацијом војне моћи, потом економских односа, па политике, и на крају доминацијом идеологије, да би на крају ове моћи деловале кумулативно. Иако је Манов допринос теорији национализма немерљив, уверења сам да његова подела идентификује области у чијим оквирима делују процеси, али не и саме процесе. Уосталом, њему то и није био методолошки циљ. Приступ који заузима у овом раду циља да рашчлани процесе који могу изменити односе моћи унутар политике, економије, принуде и идеологије. На пример, постојећа технологија несумњиво обликује ове односе моћи и

зато она мора бити перципирана као аутономни процес. Ману недостаје и изоловање аутономног процеса свакодневне репродукције национализма.

Такође, најприближније резонување којем тежим у раду је схватање Синише Малешевића. Овај аутор сматра да су нације дуговечне и да их је тешко превазићи јер симултано делују процеси дубоке идеолошке пенетрације (нпр. да нам се чини да је нација вечна, иако је скорашња историјска конструкција), кумулативне бирократизације, и коначно, формирања националног идентитета кроз ефикасну експлоатацију микро-солидарности (везивање за нацију и поистовећивање са њом у непосредном окружењу, што рецимо не могу да учине корпорације) (Malešević, 2019: 27-38). Међутим, циљ Малешевићевог аргумента је да истражи а потом и нагласи који процеси чине национализам толико снажним, да се он у модерним државама стално и изнова враћа. Дакле, он изолује процесе који национализам чине снажним, али не и све процесе који конституишу националну државу. То, наравно, не значи да их он, макар и имплицитно, не подразумева. Зато, поред три Малешевићева процеса, која можемо видети кроз нацију као „идеју”, снагу бирократских апарата и свакодневну репродукцију национализма, издвајам и додатна три која кумулативно чине националну државу – процесе елитног управљања, капиталистичких односа производње и свакодневне репродукције идентитета.

2.2. Нација, њене елите и бирократија: од елитизма до популизма

Историјски гледано, нема националних држава без јасне доминације мањине над већином. Ради се о аксиому не само студија нације и национализма, већ и уопштено, социологије и политикологије. Класичне теорије елита с почетка 20. века јесу теоријско полазиште за студије нације и национализма приликом констатовања да су мањине обликовале државе и национализме. Једино по чему се разликују различити приступи унутар ових студија јесте степен ослањања на однос елита и маса приликом објашњења појављивања, ширења, репродукције и уопштено моћи и снаге национализма.

Класичне теорије елита подразумевају радове Вилфреда Парета, Гаетана Моске и Роберта Михелса. Михелс својим „гвозденим законом олигархије” тврди да свака организација увек заврши тако што ће се издвојити мања група људи која ће доминирати већом. Ради се о закону и потпуно је ирелевантно да ли организација (партија, покрет итд.) има прокламоване егалитаристичке циљеве. Парето објашњава и механизам након што се успостави контрола над већом групом. Пошто су људи суштински ирационални, рационализација њихових жеља, мотива и потреба је неопходна да би друштво функционисало. Ту рационализацију назива деривацијом, а ирационалне поставке резидуумима. Деривације користи елита како би учинила друштво функционалним. Моска за сличан опис користи другачије концепте. Наиме, вешти политичари покушавају да пронађу политичку формулу која би била нешто врло слично деривацијама. Формула омогућава контролу над масама, јер се ради о принципима и ставовима које маса перципира као легитимне. Умешан политичар зато мора да пронађе политичку формулу како би успоставио владавину. Које год концепте користили, Михелс, Парето и Моска износе основно гледиште да мали број људи увек има тежњу ка контролисању већине „силом или обманом” (Malešević, 2009: 204-206).

Постоје три степена прихватања налаза теорија елита у зависности од тога да ли се ради о: схватању да елите имају потпуну контролу над масама чак и у смислу наметања политичких

формула (не и њиховог „откривања”); схватању да елите имају делимичну контролу при настанку политичких формула и потпуну контролу при њиховој репродукцији; давање приоритета другим процесима при настанку нације и политичких формула, али прихватања значајне улоге елита при репродукцији и „откривању” политичке формуле.

У најчистијем, а истовремено и најпростијем облику прихватања теорија елита, Пол Брас образлаже да ни етницитет нити национализам нису некакве датости већ су „друштвене и политичке конструкције”. „Они су креација елита, које узимају, изврћу и понекад фабрикују материјале из култура оних група које желе да представљају како би заштитили сопствено благостање или егзистенцију, или како би остварили политичку и економску предност за своју групу или за саме себе” (Brass, 1991: 8). Као што видимо, Брас припада групи теоретичара који сматрају да идентитети, укључујући и национализам, немају циљ за себе, већ да су јасна креацију некога ко тај идентитет жели да инструментализује. Тако се национализам никако не разликује од било ког другог средства у политици. Симболи и митови неке идентитетске групе бивају манипулисани искључиво зарад мобилизације маса у корист интереса доминантних елита, или елита које теже да постану доминантне (Brass, 1979: 40). Битно је истаћи и да процес инструментализације идентитета није увек истог типа. На пример, није увек зарад етничке конкуренције. Могуће је да елите²⁷ релативизују митове и симболе како би, опет зарад некаквог личног или групног интереса, профитирали од смањења етничке конкуренције (Brass, 1991: 16). У сваком случају, неминовно је да ће се елите служити митовима и симболима било где на спектру од њихове максималне експлоатације до њихове релативизације.

На линији Брасове аргументације је и становиште Елија Кедурија (Elie Kedourie) који национализам посматра као вештачки створену идеологију. По његовом мишљењу, идеологију створену од стране интелектуалаца који су злоупотребили Кантову визију самоодређења (појединца и нације) да би оправдали сопствени парохизам. Национализам је ширен тако што су исту злоупотребу, према Кедурију, усвојили касније азијски и афрички интелектуалци (Kitromilides, 2005: 661). Јасно је да Кедури национализам посматра као *a priori* негативну појаву. Слично Кедурију, Мирослав Хрох (Hroch, 1995) закључује да су политички ентитети централне и источне Европе усвајали национализам јасном путањом. Почетак те путање је увек подразумевао да просвећени интелектуалци изаберу шта јесте, а шта није њихова нација, да би тај рецепт потом био постепено ширен до коначне, треће фазе „масовног национализма”. Хобсбаум и Рејндер (Eric Hobsbawm, Terence Ranger, 1983: 1) такође закључују да су и нације и национализми ултимативно произведени „друштвеним инжењерингом” и то „измишљањем традиција”, односно „сетом пракси, које су иначе управљане прећутно прихваћеним правилима и које су ритуалне и симболичке природе” и које „аутоматски подразумевају континуитет с прошлошћу”. Што ће рећи да стварног континуитета нема, те да је историја заправо ништа друго него обичан „легитиматор акције и цемент групне кохезије” (ibid.: 12). Друштвени инжењеринг је, по мишљењу Хобсбаума, неопходан како би се зауставиле „опасности демократије” по интересе елита, док би оне истовремено избегле оптужбе о нелегитимности или тиранији (Hobsbawm, 1983: 265). Неки од изума за обуздавање демократије су и „минимална изборна демократија”, „развој основног образовања”, „изум јавних церемонија”, и „масовна производња јавних сећања и споменика” (ibid.: 263-307).

Било да посматрају начин настанка национализма и националне државе, било да анализирају репродукцију, наведени аутори у срж своје анализе стављају однос малобројних наспрам маса. То

²⁷ Брас елите дефинише као „утицајне подгрупе етничких група или класа” (Brass, 1991: 14).

не значи да они потпуно негирају да постоје и други значајни процеси који доприносе изучаваном феномену (попут модернистичке централизације државе, на шта скреће пажњу Брас или вакуума моћи након Француске револуције, што описује Хобсбаум). Но теоријске поставке и емпиријске анализе ових аутора бивају јасно фокусиране. У таквом свету, појединац може да се задеси на једном или другом друштвеном месту и да буде онај који ствара и инструментализује симболе или онај коме је инструментализација намењена. Овде је јасно да је у сваком случају, први процес значајан за одређење нације-државе онај који се тиче смера настанка и репродукције симбола. Процес се састоји од четири чиниоца. Елита, маса, смера кретања управљања (одозго на доле) и коначно, медијума без којих контрола и манипулација не би могли да опстану, попут церемонија, званичних докумената, образовања, масовне мобилизације итд.

2.2.1. Ограничења елита и кумулативна бирократизација

Када би елите имале потпуну слободу да контролишу друштвену и политичку стварност, онда даља анализа не би ни била потребна. Но, таква слобода нигде није била случај. Колико год да је историјски интересантно како су елите чиниле изборе, једнако је интересантно која су им била практична ограничења. За почетак, идеја потпуне манипулације, од наметања па до релативизације митова и симбола, подразумева да могу да постоје и стања једног политичког ентитета без митова и симбола. Стиче се утисак да „зле” елите намећу или одузимају питање симбола по потреби, а када тога не би било, „добре” масе би успешно прозреле манипулацију. У ствари, разуме се, није тако једноставно. Овде анализирам и други степен прихватања класичних теорија елита. Овај степен подразумева да успешни политичари морају барем донекле да „открију” политичку формулу. Прецизније, ограничени су факторима на које не могу у потпуности да утичу.

Део приступа који подразумева да конструкција и политичка релевантност идентитета често буду изван контроле елита, али да елите имају велики значај при репродукцији идентитета јесу и интеракционисти. Њихово гледиште је следеће: десе се некакви непредвиђени догађаји, попут масовних миграција, револуције, појава нове технологије (Eriksen, 2010, 26); одједном се припадници различитих етничких и националних идентитета нађу у међусобној интеракцији; тада не можемо предвидети која тачно обележја идентитета (или субјективни осећај припадништва) могу доћи до изражаја и ограничити елите на начин да морају да се управљају њима (Barth, 1969: 14).

Управо се у тим интеракцијама јасно виде или осете границе (дијакритике) идентитета, што даље води ка „дихотомизацији”, или појачавању „међусобног демаркационог процеса” између два идентитета (Eriksen, 2010: 33). Тек онда, и након јасне демаркације, елите могу да размишљају о некакој политичкој формули која би најбоље резоновала са идејом маса о томе шта би било легитимно обележје идентитета. Велике миграције у Европу са Блиског истока засигурно представљају типичан пример како се демаркација одвијала на масовном нивоу. Елите су касније, у зависности од позиције на политичком спектру, морале да реагују или додатно истичући демаркационе линије, видевши шансу за инструментализацију симбола, или покушавајући да релативизују демаркационе разлике. Стога, интеракционисти не сматрају да су елите кључне у настанку национализма, али да оне јесу кључне за даљу репродукцију и експлоатацију митова и симбола.

С друге стране, интеракционисти су потценили колико дуго могу да трају дијакритике. Тачније, више везују интеракцију два идентитета за велике и специфичне догађаје, али не и за „нормална стања”. Потцењивање се може увидети и у примерима које наводе. Тако Ериксен објашњава да су се народи Југославије, након деценија мира и ирелевантности етничких идентитета, одједном опет „сетили” да због екстремних догађаја почетком деведесетих опет стварају међусобне демаркације (ibid.: 46). У стварности су етнички идентитети све време опстајали и унутар Југославије, чак су и подстицани од стране елита системом етничких квота за политичке, армијске и друге позиције.

Игнорисањем константне репродукције дијакритика, интеракционисти занемарују и да једном створена организација која у средишту своје политичке јединице има етнички или национални идентитет, тешко да може да иде ка поновној релативизацији тог идентитета. Малешевић зато при образлагању зашто је национализам толико снажан наводи да један од разлога јесте свакако и организациона дуговечност, или „кумулативна бирократизација принуде” која је убрзана последњих 250 година (Malešević, 2019: 33). Наравно, организациона дуговечност не мора да се односи само на систем принуде (без ког бирократија несумњиво не би ни постојала) него и на друге организационе карактеристике. Када дијакритике или границе неких идентитета једном постану део бирократског апарата (кроз федерализацију, систем квота итд.), врло је тешко релативизовати разлике два идентитета које се потом репродукују генерацијама. Елите се у том случају поново суочавају са избором, али који бива ограничен границама идентитета и снагом репродукције кроз организационе апарате. Стога, теорија елита овде не бива посматрана као много значајна појава за настанак политичке формуле, али исто тако, при репродукцији бива зависна од постојећих организација чије последице често не може да предвиди.

Због тога, постојање бирократског апарата који има своју аутономну делатну моћ при обликовању домета промене неког система бива издвојен као засебан процес. Он се састоји од постојећих бирократских институција, њихових правила и ограничења деловања, људи који имају интерес опстанка бирократије и коначно, тенденције бирократије да се шири. Дакле, ради се о мрежи која има четири чиниоца и који својом интеракцијом чине засебан процес. Опет, процес који ограничава и делује упоредо са процесом који подразумева управљање већином од стране мањине. Аутори који нагласак стављају на неке потпуно друге процесе, попут односа производње, великог значаја идеје или предмодерних идентитетских заједница за настанак нација, такође не мисле да се историја завршава тим процесима, већ да постоји даље делатништво елита (али ограниченог домета). Све то ћемо видети нешто касније. За сада је неопходно да конкретизујем однос и улогу елита у односу на масе, као и процес кумулативне бирократизације на историјском процесу који је формирао нешто што се назива либерално-демократски парадокс.

Као што је раније наведено, не постоји спорење да је национализам ширен тако што је постојао процес филтрације који су чиниле различите елите (медијске, корпоративне, политичке, образовне, културне итд.) да би сажеле „стварност” масама. Чомски и Херман сматрају да постоји нешто што се зове „производња пристанка”. Да елите контролишу шта је маси „дозвољено да види, чује или размишља” кроз управљање „јавним мњењем путем редовних пропагандних кампања” (Chomsky and Herman, 1994: LIX). Не постоји разлог да сумњамо да је и либерална демократија, као специфичан идејно-организациони оквир, ширена сличним механизмима. Међутим, у самом концепту и идеји да могу да постоје либерално-демократска друштва имамо парадоксалну ситуацију.

Демократија увек подразумева да постоји ограничење на који демос или народ мислимо. Подразумевају се границе „нас” и „нашег” народа. Либерални епитет, пак, посматра једнакост свих људи као једну од основних премиса, што чини либералну демократију парадоксалном на концептуалном нивоу (Mouffe, 1997). С друге стране, јављају се и практичне последице тензичности два појма. Хобсбаум је скренуо пажњу на „опасности” излива демократије. То значи да демократија нема унапред одређен садржај, већ зависи од некакве воље народа или воље већине. Стога, сама идеја да демократија има некакав епитет, па и либерални, јесте парадоксална, јер би тај епитет морао да се одржава ауторитарном или ауторитативном контролом. Ипак, либералне демократије очигледно имају либерални епитет, што значи да постоје некаква идејна и институционална ограничења за демократске изливе. Супротстављеност и тензија либералног и демократског дела доводи до тога да понекад и „демократско” у пракси може да превагне над оним „либералним” и да повремено зато сведочимо „изливима популизма” (Canovan, 1999).

Либералне демократије јесу само наставак процеса обликовања јавности и филтрирања митова и симбола општој популацији. Наставак онога што је започето постојањем модерне државе јер раније елите нису били толико знатижељне да мешају сопствени културни садржај с плебсом. Дакле, поред јасног смера обликовања приче о томе „ко смо ми”, либералне демократије зависе и од дуготрајности сопствене бирократске машинерије. Обликовање јавног мњења се одвијало јасним пропагандним механизмима, путем „традиционалних” медија, јавних церемонија, основног школства итд. Да би неко доспео до ранга онога који обликује, морао би да прође деценије школовања и социјализације у либералном маниру. Од основне и средње школе, преко факултета, па све до акумулираних правила понашања, нпр. како се читају или износе вести за јавност, како се пише добра колумна, како се бива добар учитељ, која је политичка формула која резонује са општим идентитетом. Процес односа елита и маса и процес институционалне акумулације су на суштински начин заједно репродуковали и омогућавали опстанак либерално-демократског парадокса.

Но, у другој деценији 21. века, смер обликовања тога шта је легитимно бива потпуно поремећен. Два процеса, елитног управљања и бирократског ограничења, у САД и ЕУ су итекако угрожени. Појавом националног популизма, историјски начин филтрације садржаја кроз елите и њихове институције бива угрожен, а национализам је „променио смер, представљајући осећања и захтеве из народне базе” (Tamir, 2019: 141). Темпо и садржина национализма постају у потпуности прилагођени истраживањима јавног мњења и онога „шта народ жели”. Наравно, појављују се и умешни политичари који знају да препознају ту формулу, али опет, потпуно су ограничени диктатом јавног мњења и не могу да контролишу наративе.

Канован јесте скренула пажњу да због тензичности либералних демократија повремено долази до излива националног популизма, али ми не можемо да знамо када и због чега ће до излива доћи. Размишљањем због чега је дошло у овом тренутку до излива може да упути ка другим процесима – односима производње, потпуно новим идејама, или нечему другом. До излива засигурно није дошло због унутрашњег договора елита или добровољним распуштањем либералних институција. Оне су угрожене због процеса који је стран њиховом уобичајеном деловању. Процеса демократизације комуникација који има аутономно делатништво у тој мери да угрози опстанак либерално-демократског парадокса.

2.3. Нација и капитализам: од Гелнера до светског система

Односи производње и индустријализација модерних држава јесу део засебног процеса од великог значаја за модерну нацију-државу. Заправо, идеја да постоји економска примарна институција међународних односа, попут тржишта, није страна Енглеској школи (Buzan, 2014: 136-139). Данас готово свака држава на свету, уз изузетке који потврђују правило, тежи некаквој врсти модернизације која би подразумевала раст друштвеног производа и одржавање или повећавање конкуритивности на међународном нивоу. Притом, државе након краја Хладног рата углавном немају избора по питању тога коју верзију економске модернизације морају да прате, те углавном инкорпорирају принципе капитализма у своје деловање. Макар то била и верзија државног капитализма који се често доводи у везу са Кином.

Ако се побољшање релативне економске позиције постави као темељ државне политике или најзначајније национално питање, онда следи силогизам да су сва остала питања деривација економског. Овде није циљ да анализирамо и бавимо се тиме да ли елите државе заиста постављају економију на прво место, већ да разумемо значај овог процеса, као прво. Као друго, да разумемо којим другим процесима и на који начин је ограничен економоцентричан поглед на разумевање нације и национализма. За прву тврдњу користим налазе Ернеста Гелнера, док за други део користим налазе теоретичара који су унели нијансе у Гелнерово поједностављено социолошко тумачење процеса настајања нација.²⁸

Гелнер свакако важи за једног од најзначајнијих аутора студија нација и национализма, иако има истине у тврдњи да студије нису произвеле мислиоца калибра једног Маркса или Алексиса де Токвила (Anderson, 2006: 5). Нема систематског мишљења на таквом нивоу, али може се рећи да је Гелнеров покушај свакако најприближнији. У сваком случају, овај аутор је покушао да ствари посматра током њиховог дугог трајања, с висине и дистанце, стварајући своју аналитичку верзију светско-историјске перспективе (Brubaker 1998: 272). Суштина његових налаза јесте да огромна промена која се десила преласком из средњовековља у модерну јесте мотивисана напрасном индустријализацијом, а да су национализми и генерално, заједничка култура, последица индустријализације. Овде јасно видимо да се његово објашњење своди на један праузрок настанка националних држава који није сводљив на елите него на некакву трансформацију неухватљиву голим оком.

Ослонац Гелнеровог мишљења можемо видети у разумевању да је историја света подељена на три фазе: пре-аграрну, аграрну и индустријску (Gellner, 2008: 4-5). У свакој тој фази постоји различит степен друштвене контроле који је неопходан зарад функционалности система. Пре-аграрна епоха није морала да има комплексну поделу рада. Самим тим, систем присиле или државне организације и контроле није био неопходан. Постојала су организационо проста друштва ловаца и сакупљача. У аграрно доба ствари се мењају. Потребна је контрола, будући да сада рад мора бити организован, често и присилно. Неопходно је да дође до централизације моћи како би свако знао своју друштвену позицију и улогу. Међутим, централизација моћи није значила и централизацију дељених норми и културе. Гелнер описује како у аграрном друштву „господар може бити забринут по питању тога да ли је сељак доставио производ, сељак заштитом и

²⁸ Није први пут да сумирам налазе најзначајнијих аутора студија нација и национализма. Иако сам то учинио и раније (Vukelić, 2018), у дисертацији њихове налазе употребљавам, као што је напоменуто, уз врло специфичну релационистичку методологију, конкретизујући њихову комплементарност. Дакле, користим раније прегледе литературе као одскачну даску истраживања у докторату. Ово ће бити случај и у наредна три сегмента.

слободом од репресије, али ни један ни други нису трошили време на тривијалне ствари попут говора или акцента једног или другог” (Gellner, 1964: 152-153).

Обичан кмет није делио осећања, поглед на свет и тежње једног свештеника, племића или војсковође. У културном смислу, друштво бива изузетно стратификовано. Овакав поредак има своју функцију. Кмет не сме да поверује да је у било ком смислу исто што и свештеник или владар. Његова позиција мора да делује апсолутно природно а мобилност или прелазак у више сталеже готово немогућ подухват. У супротном, друштво чије богатство почива на акумулацији пољопривредних производа може доживети колапс. Зато је било неопходно да „природност” неједнакости буде оснажена снажним управљањем и присилом која је свакако отелотворена у средњовековним политичким ентитетима. Сваки човек је знао своје место и генерације једног породичног стабла би остајале у оквиру исте професионалне нише. Неједнакости су додатно подстицане, мистификоване и репродуковане различитим обичајима које су чиниле да оне делују „нормално” и „природно” (Gellner, 2008: 24).

Гелнер покушава даље да разуме како је онда дошло до промене једног стабилног поретка, тј. како се из аграрне фазе прешло у индустријску. По његовом мишљењу, појавиле су се две иновације: идеје непрестаног раста и нове поделе рада (ibid.: 22). Непрестани раст подразумева да је неопходно стално размишљање о повећању продуктивности. Да би нивои високе продуктивности могли да се одрже, друштво мора бити склоно честим променама, у организационом смислу. Не трпиостанак људи у њиховим професионалним нишама целог живота. Подстиче их на деловање које је сушта супротност аграрног доба – на константну мобилност и непрестану могућност промене посла. Једини начин да се омогући стална промена јесте драстично усложњавање и унапређење државних капацитета. Организација мора да буде способна да подстиче и управља новом поделом рада да би људи били способни да лако мењају своје позиције. Такође, морају имати истоветно образовање како би се на неки начин створила предвидива радна снага, што се и чини увођењем система образовања. Наравно, културну садржину која служи као позадина едукације елите не позајмљују из народних обичаја, веровања и језика, већ из сопствене културне традиције и такозваних „високих култура”. Последица неопходности нагле промене рада, што је мотивисано константним растом и високим нивоима продуктивности, јесте да се постепено брише културна разлика између сталежа. Наспрам аграрне државе, нова, индустријска држава захтева да поред политичког и војног поистовећивања постоји и културно поистовећивање елита и маса. Гелнер сматра да је оваква културна једнакост које је постепено раширена са врха пирамиде до њеног дна, директна последица потребе за мобилношћу. Тачније, сматра да „модерно друштво није мобилно зато што је егалитарно; егалитарно је зато што је мобилно” (ibid.: 24).

Модерна држава зато сигурно није производ нације или национализма, већ су и једно и друго последица тока настајања модерне државе. Заправо, „корени национализма”, сматра Гелнер, јесу дубоко у „структурним захтевима индустријског друштва”. Делатништво се на неки начин налази у идеји, али идеји економске организације друштва које се темељи на константној трци за увећањем богатства. Но, национализам је даље неопходан зарад културног јединства и како би омогућио једноставну, брзу и константну промену радних места. Држава зато поред свих административних улога, мора да држи под контролом и образовну функцију. Гелнер се директно супротставља Кедуријевом мишљењу, тврдећи да хомогеност није последица идеолошке намере малог броја људи да национализмом створе нацију. Пре ће бити да је „хомогеност наметнута

објективним, неизбежним императивом (индустријске државе, М.В.)” да се створи некаква заједничка културна подлога, а национализам је само његова последица (ibid.: 38).

Пошто се теоријом бави без превеликог додира са емпиријом, Гелнеру недостаје да опише како и на који начин се конкретно одвијао процес који је описао. То су покушали други да надоместе конкретизацијом. Смит описује круг промене који је у складу с Гелнеровим становиштем: „Напредак у инжењерингу и логистици створио је нову класу војних професионалаца с високим степеном обуке и експертизе у науци и технологији; њима су заузврат биле неопходне услуге обученог бирократског особља, које су монарси били приморани да регрутују у све већим бројевима како би обезбедили адекватне ресурсе и снабдевање својих армија и морнарица (...) То је такође охрабрило развој институција високог образовања, научних удружења и техничких академија, као и експанзију виших позиција у техничкој администрацији и финансијама” (Smith, 2002: 132). Масовна потреба за техничким и административним кадром, и последично образовним кадром, морала је да подразумева и експанзију управљачког апарата који би заграбио дубље од аристократа. Меритократија је за ентитете који су желели да опстану постала нужност, више него питање избора.

Какви су онда закључци и последице по разумевање нације-државе читајући Гелнера? Најважнији је свакако онај који подразумева да је у производним односима државама у функционалном смислу неопходна културна хомогеност. То значи да процес који је овде значајан за репродуковање нације државе можемо да сведемо на мрежу која се састоји од следећих чинилаца: идеје раста; мобилности рада; неопходних институција који управљају мобилношћу (нпр. основно образовање); елита које се руководе наведеним идејама и које попуњавају неопходне институције. У таквим околностима, нема сумње да је хомогеност не само ненамеравана последица императива индустријске државе, већ и циљ политичких, економских и културних елита. Капитализам је несумњиво доминантан систем који је пенетрирао у малтене сваку државу света, док ЕУ и САД још увек остају подручја светског економског центра (додуше сада макар уз додатак или стварање другог пола – Кине). Он је процес у ком делују не само администрације, већ и приватне компаније које умногоме обликују западна друштва, те бивају јаче и од многих држава. Несумњиво је, за почетак, да тенденција увећања раста и профита у великој мери диктира понашања играча на тржишту, а самим тим у великој мери диктирају и ток културних ратова.

Ипак, ради се само о једном од процеса. Као што смо навели на примеру солидаристичке перспективе Енглеске школе, Гелнеров систем делује савршено, као некаква велика „архитектонска илузија” (Brubaker, 1998: 273). Савршеност, која је и иначе карактеристика структурног функционализма, у теорији представља пре ману него предност. Направи се један образац функционисања државе, илити формула Х, без остављања могућности за неочекиване исходе. Историја је све само не савршена машина. Гелнер јесте интерпретирао промену из аграрног друштва у индустријско, али код њега нема места за даље промене, будући да све делује да функционише као сатни механизам, без људских потреба, чежњи, надања, супротстављених интереса, наглих и непредвидивих догађаја и технолошких иновација. Гелнер је пружио увид у социологију једног доба, али без његове даље историје. Ово би се свакако делимично могло објаснити чињеницом да је Гелнер специјализовани филозоф и антрополог и то антрополог традиције структурног функционализма Бронислава Малиновског (Bronislaw Malinowski) (Breuilly, 2008: 20). Парадоксално, објашњавајући промену, Гелнер упада у својеврсну неисторичност, правећи поново зачарани круг. Да, процес који је он описао јесте врло значајан за

настанак и репродукцију нација. Уосталом, готово све нације га данас мање-више примењују. Али, шта се дешава када је тај процес истовремен са другим процесима, какав је онда образац нације-државе?

Овде ћемо нешто подробније да скренемо пажњу на два већ описана процеса у односу на оне који ће бити представљени касније. У Гелнеровом случају, елите су само неми посматрачи и спроводитељи „императива”. Преносиоци културне садржине „високе културе”. Границе њиховог делатништва су унапред одређене структуром. Међутим, Гелнерово објашњење би било уверљиво када би на свету постојала само једна нација и једна једина група која је заинтересована за унапређење свог положаја. Наупрот томе, постоји мноштво елита које би желеле да имају своју јединицу и које би желеле да прикупе дивиденде од тога што управо оне пружају организациону могућност успостављања нове поделе рада. Што значи да Гелнер не пружа никакав одговор откуд толико сецесионизма или стварања нових нација у последњих две стотине година. Такође, нису ни те елите изникле ни од куда, већ су производ чињенице да су на одређеном простору већ постојале довољно снажне организације, или културне идеје о томе „ко смо ми”, што је засебан процес.

У складу с тим, постоје аутори који прихватају да односи производње јесу изузетно битни, али макар једнако колико и деловање елита проистеклих из одређених идентитета или организација. Навешћу пример Тома Наирна (Tom Nairn) и Мајкла Хехтера (Michael Hechter). И један и други се ослањају на налазе о „светској историји” Имануела Волерстина. Наирн сматра да је капитализам створио својеврсан парадокс у смислу да нације и национализми јесу препрека за његово ширење али их је он истовремено „створио, имао потребу за њима, и зависио од нација-држава и национализма” (Nairn, 1981: 319). Слаже се са Гелнером да је капитализам утицао на то да се створе монокултурни и једнојезични ентитети (ibid.: 317), али је приметно да говори о ентитетима, у множини. Како је настало више ентитета, то Гелнера није много занимало. Наирн тврди да је то због неједнаког и наглог развоја капитализма. Такав развој је подразумевао да су индустријски центри постепено усисавали сву моћ, остављајући периферију (овде видимо јасан утицај Волерстина) без икакве снаге и моћи. Увек је једна област, један центар имао компаративну предност у односу на другу област и други центар, стварајући бес и незадовољство. Национализми су свуда директна последица неједнаког ширења капитализма, јер је та неједнакост „поцепала” некада везивно ткиво старих, мултинационалних политичких ентитета (нпр. Хабзбуршку империју) (ibid.: 319). Због свих ових увида, нација јесте средство борбе против неједнакости, сматра Наирн, и сама чињеница да постоји теорија национализма тог типа јесте велики историјски неуспех марксистичке теорије (ibid.: 329). Наирн сматра да се исти процес неједнаког развоја догађа и у Европској заједници (сада ЕУ) и то на већ формираним нацијама, због чега такву врсту ентитета сматра дугорочно неодрживим (ibid.: 320).

Ако је Гелнер описао аутономни утицај капитализма, Наирн је описао и аутономни утицај елита које су се осетиле угроженим од наглог ширења таквог економског система. Да, капитализам захтева културну хомогеност, али не одређује границе територија и политичких ентитета унутар којих ће постојати та хомогеност. Многе од елита које су стварале културно хомогене појаве нису самоникле, већ су се ослањале на претходно постојеће организације. У конкретном случају, Наирн описује садејство минимум три процеса (индустријализација, елите и претходне организације), чиме свакако надомешћује Гелнерову теоријску парсимонију. Сасвим слично Наирну, Хехтер објашњава принцип центра и периферије унутар нација, не међу њима. Регион унутар једне политичке јединице који успе први да се индустријализује, неће ширити тај

развој једнако на друге регионе, већ ће гледати да их експлоатише. Слабији региони онда зависе од изузетно варијабилних цена примарних сировина, не од индустријских производа, док елите из слабије развијених региона немају приступ елитним институцијама центра, што ствара фрустрацију (Hechter, 1975: 7-9; 39-40). Хехтер ово објашњава на примеру Британије и „унутрашњег колонијализма”, али свакако би могло да се примени на бројне примере покушаја сецесија који се, између осталог, базирају и на аргументу о економској експлоатацији периферије државе. Додуше, Хехтер није скренуо пажњу на то да економски богатији региони могу да осете фрустрацију и незадовољство што њихова политичка моћ није једнака економској (пример покушаја сецесије Каталоније, или сецесија Словеније и Хрватске од Југославије).

Однос капитализма, центра и периферије итекако је значајан за анализу онога што радим у дисертацији. Видећемо касније да су обрасци гласања на различитим изборима у државама ЕУ, ВБ и САД врло слични. Углавном су подразумевали да радничка класа изван административних центара гласа на начин да покуша да поремети постојећи систем јер сматрају да им не иде на корист. То јест, да је дизајниран на начин да их увек држи у потлаченом положају у односу на „отуђене” елите центра које су сада део нове светске поделе рада. Због тога избор Доналда Трампа на место председника САД или излазак Британије из ЕУ за њих јесте сасвим логичан корак. Ако им не доноси много користи, свакако може бити побуњенички корак да буду примећени. Економски аргумент који сам навео у уводу и који је потенцијална линија поделе у културним ратовима, управо је због тога централна тачка експлоатације од стране умешних политичара нове деснице. Сходно томе, заиста се ради о битном процесу који обликује или потенцијално генерише кризе у либералним демократијама. Међутим, овај процес се догађа деценијама и то без могућности „заборављених” маса да се буне. Зашто се буне баш сада?

Одговор на то питање није и не може бити сажет у описивању до сада постојећих процеса. Неопходно је да додатно усложим конфигурацију нације државе, увођењем још неких процеса који могу имати моћ аутономног деловања. Пре свега, њихову зависност од постојећих технологија које пружају могућност ширења политичке солидарности, постојања уверљивих идеја на „тржишту идеја” и коначно, да разумемо зашто те технологије и идеје могу имати тако снажне и далекосежне последице. За почетак, због њиховог садејства с капитализмом.

2.4. Нација и развој технологије: од штампе до алгорита

Кумулативно деловање индустријализације, интерес елита и постојање претходно постојећих организација које су изнедриле те елите, несумњиво је допринело стварању културно хомогених јединица као темеља нација-држава. Но, поставља се питање како је технички могуће створити толико хомогене јединице ако знамо да у средњем веку сељаци углавном нису одлазили много даље од свог или суседног села. Културна хомогеност, која би подразумевала њено ширење од уста до уста, захтевала би невероватну мобилизацију средстава уколико нису постојале пречице за тако нешто.

Бенедикт Андерсон сматра да је једна таква пречица креирана средином 15. века. Штампа је невероватан технолошки скок који је суштински важан елемент изводљивости поистовећивања маса које живе на различитим крајевима неке државе. Још уколико се штампа базира на систему понуде и потражње, ширење културне садржине поприма експоненцијалне димензије. Због тога, Андерсон сматра да је комбинација штампе и капитализма омогућила стварање нације. Заправо,

ова комбинација је омогућила револуцију у поистовећивању људи са онима које никада нису срели, нити ће срести. Како каже Андерсон, просечан Американац никада неће срести више од „шачице” својих сународника. Не само то. Нема никакву представу о томе шта су наумили али има „потпуно поверење у њихову стабилну, анонимну и симултану активност” (Anderson, 2006: 26). Револуција која је омогућила нацију зато није ништа друго до револуција у схватању симултаности акција.

Та симултаност је у периоду од 16. века опредмећена романима и новинама. Људи су једноставно читајући истоветне ствари сваки дан добијали параметре за своју имагинацију. Уместо изузетне разноврсности тога шта је подразумевало њихову идеју значајног догађаја или суштине живота, идеала итд., у смислу да се све ово разликовало малтене од села до села, разликовање битног од небитног, поглед на свет и идеали су им сада свима презентовани истовремено. И то кроз идеале или агенду неког писца или наравно, могућности да се сами увере у писану реч Библије. Сада просечан читалац романа може осетити или помислити да је у рангу неког свемогућег бића јер истовремено може да прати, „као Бог” како особа А „телефонира особи Ц, Б иде у куповину, а Д игра билијар, и то све истовремено” (ibid.: 26). Симултаност није само у чињеници да људи истовремено читају ствари, већ и у чињеници да се догодила мисаона револуција која подразумева да они сами могу да замисле постојање истовременог свет. Што ће рећи да је поред стварне, физичке симултаности, још битнија и људска свест о томе да она постоји.

Штампарије су омогућиле да писана реч од некакве ексклузивности и мистичности постане уобичајена појава. Брзина ширења писане речи постала је неухватљива и непојмљива у односу на раније преписивачке периоде. Рецимо, Андерсон наводи податак да је већ до краја 15. века одштампано око 20 милиона књига, а да се тај број удесетостручио век касније (ibid.: 37). Принципи тржишта и потражња за писаном речју чинили су људе све хомогенијима у културном смислу. Током 18. века, знатно већа распрострањеност дневних новина само је убрзала процес поистовећивања. Тада већ на дневном или недељном нивоу, људи који међусобно никада нису, нити ће бити у контакту, добијају истоветне информације. Штавише, те информације су представљене истовремено и то истим редоследом, пружајући им исти распоред битног од небитног у врло специфичном, симултаном тренутку. Андерсон описује овај феномен цитирајући Хегела који пише да су „новине у служби модерног човека замена за јутарње молитве” а све то се „изводи у тихој приватности, у дубоком делу лобање”, а опет свако од читалаца је итекако свестан да се „истоветна церемонија изводи и репликује истовремено код хиљада (или милиона)” (ibid.: 35). Ова нагла демократизација писане речи подразумевала је и лакше и једноставније изумирање елитистичких институција попут „литургијских језика” (латински), док су „народни језици” нагло добили на важности (ibid.: 41). Наравно, не народни у смислу језика којим је причао најнижи сталеж, већ различите претходно постојеће елите, али које сада нису имале додатну елитистичку заштиту у виду латинског језика, сем наравно у изузетним приликама. Врло је битна ствар напоменути да тамо где се верски обреди изводе на народном језику, црква, аристократија и остала елита губи свој мистицизам. Сви они или постепено бивају изједначени са народом, било у позитивном смислу као најцењенији припадници и представници власти, или негде у негативном смислу као део „старог”, сада беспотребног и непожељног режима.

Да је Андерсон своје објашњење поставио као Гелнер, било би нам имплицитно логично и природно да се створи једна једина космополитска нација, јер ето, постоји могућност симултаног информисања иако би се удаљеност између људи мерила у хиљадама километара. Андерсон се, за разлику од Гелнера, хвата у коштац са питањем зашто имамо мноштво нација, а не само једну.

Још конкретније, пита се зашто чак и унутар једне језичке културне целине немамо само једну нацију, или зашто нпр. у Латинској Америци имамо мноштво политичких јединца уместо једне. Дакле, нације не ствара само чињеница „фаталитета људске језичке различитости” (ibid.: 43), већ очигледно и многе друге и непредвидиве различитости и фактори за које не можемо унапред да знамо да могу бити кључни за демаркацију два ентитета. Пример Латинске Америке користи да објасни како једном створена администрација може бити плодотворно тле за изградњу нове нације. Овај аргумент иде итекако у прилог процесу који сам раније навео а то је да понашање елита такође зависи од затекнутог организационог стања и елита које такво стање производи.

Када се на једном простору затекне нека административна управа, онда има тенденцију да покуша да влада што ефикасније, што подразумева и укључивање најновијих технолошких достигнућа у своје напоре. Империјална администрација Шпаније је у Латинској Америци била подељена на 16 засебних ентитета. Сваки од њих је имао своје званичне новине у периоду од 16. до 18. века. Андерсон илуструје да на истој страници можемо имати опис тог и тог брода, тог и тог бискупа или тог и тог брака, и догађаје који су повезани са њима. Иако је намера могла бити аполитична, временом се створила „замишљена заједница међу специфичном скупином колега читалаца, којима ти бродови, тај бискуп и тај брак одједном припадају” (ibid.: 62). У преводу разликујемо „наша” венчања, бродове и бискупа од свих оних који нису „наши”. Зато је Андерсоново подвучено мишљење да нација суштински јесте последица симултане имагинације. Та имагинација је толико снажна да ствара осећај припадања и поистовећивања. По његовом мишљењу, у том поистовећивању лежи и снага национализма, за разлику од свих других „изама”. Како каже, тешко да можемо замислити споменик незнаном марксисти или палим либералима, али споменик националном незнаном јунаку допире до свести колектива.²⁹ Због тога нација јесте надасве психолошки и културни феномен (ibid.: 9-10). И на крају крајева, због тога су административне јединице колонијалне управе постале засебне државе.

Конечно, од Андерсона сазнајемо да нису само књиге и новине допринеле поменутој симултаној имагинацији, већ и многа друга средства и изуми. Он издваја мапе, пописе и музеје. Подразумева да мапе омогућавају да се стекне утисак о „нашој” територијалности и осећај које су то „наше” границе у физичком свету, али и о територијалности „других”, или шта то није „наше” него „њихово”. Пописи су омогућили увид у то колико је „нас”, а музеји које је наслеђе јасно пописано као „наше” (ibid.: 163-186). Пописи и данас стварају велика национална и безбедносна питања, те пуко пребројавање утиче на идеје о демократским кризама или страх да „ми” ускоро нећемо бити доминантни идентитет у оквирима „наших” граница. Овакво становиште и бојазни су веома изражени у културним ратовима. С друге стране, музеји чине да наслеђе буде додатно мистификовано као суштински значајно, толико да му је неопходна конзервација и ритуално посећивање оних који се с њим поистовећују. Музеји истовремено могу бити показатељи и тога шта се прећуткује, тачније, шта је врло свесно и намерно изабрано као оно што није део „наше” традиције и сећања. Управо у овом ширењу списка различитих и нових изума можемо истовремено видети снагу и слабост Андерсонових аргумента. Кренућу од слабости, како бих одмах јасно издвојио шта је оно што преостаје од његовог аргумента, а што чини један врло важан и аутономан процес у изградњи идеал-типа националне државе.

²⁹ Јасно је да многе социјалистичке државе, поготово након Другог светског рата, имају споменике незнаном јунаку. Међутим, Андерсон је мишљења да су сви они јасно посвећени врло ограниченој територији која је истоветна са територијом претходних епоха. Такође, намера таквих споменика је изазивање патриотизма унутар неке политичке јединице. Због свега тога ови споменици јесу националистички, а не марксистички (Anderson, 2006: 2).

Прва слабост тиче се свакако Андерсонове претерано оптимистичне инклузивности. Будући да баштини сличну модернистичку традицију „архитектонске илузије” са Гелнером, овакво гледиште и не чуди много. Све савршено функционише у структурно-функционалном механизму. Међутим, ипак би требало одати признање Андерсону да је нешто сензитивнији за разумевање утицаја постојећег стања и организације на стварање нација. Могло би се рећи да његова анализа укључује више процеса, самим тим што му је основни трансформациони процес дуалан – штампа (технолошки) и капитализам (економски). Но, модерне нације су много сложеније и са пуно више живота и смрти од новостворене замишљене социолошке једнакости. Ентони Маркс (Anthony Marx) наводи пример стварања „замишљених заједница” у САД и Јужноафричкој Републици (ЈАР). По његовом мишљењу, стварање америчке и јужноафричке нације подразумевало је формирање „коалиције доминације над црнцима”, чиме се елиминисала најопаснија претња по постојање тих држава – евентуално нејединство белаца. Дакле, белци су користили расну категорију као примаран основ уједињења и стварања државе, што је уследило и пригодним законодавством, чак и након укидања ропства (нпр. Џим Кроу (Jim Crow) сегрегација). Маркс стога јасно констатује да је створена „замишљена заједница”, али она подразумева изразито ексклузивистичку политику (Marx, 1996: 207). Подразумева и замишљање искључивања и непожељности.

Сецесионизам, сегрегација, етничка чишћења и геноциди некако остају запостављени на уштрб новонасталог егалитаризма. Да, нација јесте велики историјски корак ка егалитарности, али главно питање је чијој егалитарности, тј. ко остаје неједнак. Непожељни елементи у државама описивани су тако што су елите следиле и нови модернистички научни језик позајмљивањем речника из медицине, архитектуре, ботанике. Нпр., да би коров требало сасећи, нешто искоренити, нездраво, канцерогено ткиво одстранити из здравог тела, и све то посматрајући ствари из перспективе једног архитекте. Због свега описаног, и позајмљивања и употребе „научности” у дефинисању кога би требало искључити, али и због невероватне акумулације бирократске моћи држава да се искључивање спроведе, Бауман на примеру Јевреја означава модерну као врхунац искључивања и неједнакости, са расизмом као својим најстрашнијим производом (Bauman, 2013: 215-216). Дакле, ако је акумулација технологије, што подразумева и штампу и мапе и пописе допринела идеји једнакости, у најмању руку је толико допринела и неједнакости. Ширење могућности стварања хомогених јединица је истовремено и ширење могућности стварања разлика. Због тога је Андерсонова интерпретација технологија штура, непрецизна и недовољна, а закључак о дуалности природе технологије значајан за културне ратове и поларизацију.

Запањујућа могућност инклузивности, али и истовремене ексклузивности, долази до изражаја са развојем модерне и новим открићима. Како су се временом појављивале иновације које су имале далеко већи потенцијал заласка у приватност, тако је расла и снага људске повезаности и мржње. Узмимо за пример радио, који је добио још потентнијег наследника, телевизију. Током 30-их година у САД, радио је био извор запањујућег популизма. Само један човек, католички свештеник Чарлс Кофлин (Charles Coughlin), из своје оазе близу Детроита успевао је сваке недеље у подне да допре до 30 милиона људи (Kazin, 1998: 113). До 1936. године, 70 процената америчких домаћинстава поседовало је радио, и уз њега је у просеку проводило најмање три сата дневно (ibid.: 115). Кофлин је успео да направи раније незамисливо, да споји католичанство са американизмом, што говори у прилог аргументацији тога како технологија може бити инклузивна и спајајућа. Истовремено, успевао је да шири невероватно мржњу према индустријским и

финансијским „елитама”, која се временом усмерила ка Јеврејима – што је, између осталог, и допринело његовој маргинализацији након Другог светског рата (ibid.: 109-134).

Друга слабост Андероновог мишљења је што прави нагли пресек између модерне и претходних стања (исто као и Гелнер). С тим што, за разлику од Гелнера, констатује значај затечене организације (и то колонијалне администрације). Но, Андерсон завршава сваку расправу о претходно постојећим процесима који даље утичу на ток стварања нације. Могло би се тиме претпоставити да је свака нација настала у последњих 200 година, те без проблема стварала „замишљене заједнице” пуком контролом изузетно варијабилне агенде онога што излази из штампарске пресе. У стварности, идентитет бива много компликованији од модернистичког наметања агенде у новинама. Постоје силе које обликују државе, а које су изван достигнућа технологије, калкулација профита, жеља „акултурних” елита или колонијалних администрација. То су наслеђа и идентитети претходних доба која појавом нове државе себе само додатно мултипликују. Али то не значи да су небитни, као што би се претпоставило читајући и Гелнера и Андерсона. Ову констатацију остављамо за идућу целину у којој ће бити описан значај претходних идентитета, што ћемо на примеру културних ратова такође видети као значајан феномен.

Остаје да се одговори на питање шта остаје корисно од Андерсона. Прво, несумњиво је да развој комуникационих технологија утиче на спајање претходно неспојивог. Штампана можда јесте стварала космополитски дух и у ранијим епохама, али је у другој половини 20. века појава телевизије (поред образовања) значајно утицала на стварање и замишљање нове, космополитске заједнице (Kaufmann, 2003). Штавише, тај идентитет се у својој логици и механизму настајања скоро никако не разликује од логике настајања етничке или грађанске нације. Инклузивистичка перспектива и оснаживање космополитизма су појавом интернета добили нову димензију. Стекло се невероватно поуздање у то да су нације производи прошлости, а да су либералне-демократије малтене већ једно друштво. У толикој мери је слављена појава интернета и могућности инстант комуникације људи на свету да су замишљане разне утопије. Између осталог, о савршеном „грађанском новинарству” где неће више бити потреба за великим медијским кућама.

Оваква врста „сајбер утопијанизма” доживела је поновно рођење раних 2010их, када се одушевљење због утицаја демократизације информација могла видети у „Арапском пролећу”. Тада је свет (накратко) био одушевљен јер је нова технологија омогућила демократску револуцију. Демократизација комуникација је заобишла централизоване и цензурисане канале аутократија и пуким снимањем чињеница са улица, и потом дељењем на друштвеним мрежама, успела да мобилише људе на акцију (Khondker, 2011). Предводник одушевљења и обнове сајбер утопијанизма био је и зачетник вере у „свеповезано друштво”, Мануел Кастелс (Nagle, 2017: 20-21). Међутим, врло брзо је сајбер утопијанизам добио негативан призив и подразумевао је „наивно уверење у еманципаторску природу онлајн комуникација” (Morozov, 2011: xiii). Показало се да употреба технологије зависи од природе и карактера онога који је употребљава и контролише. Све до „Арапског пролећа”, или пак краткотрајног бљеска побуне против „крађе избора” у Ирану две године раније, утопијско виђење друштвених мрежа имало је утемељење у стварности пре свега јер државе нису схватале ове мреже политички озбиљно.

Но, након периода од 2009. до 2011. године, друштвене мреже постају и предмет покушаја контроле, манипулације и искључивости, у најмању руку исто онолико колико су пре тога биле инклузивне (Singer and Warren, 2018: 86). Државе након 2011. године креирају „сајбер трупе које активно и намерно шире манипулативни садржај попут лажних вести и осталих фабрикација

визуелног и текстуалног типа” (Bradshaw and Howard, 2018: 24). Као и свака технологија (што смо видели на примеру радија), и интернет са својим друштвеним мрежама носи у себи потенцијал невероватне контроле и злоупотребе исто колико и еманципације. У преводу, претходно постојећи идентитети, организације и целокупан политички живот не бивају трансформисани технологијом. Технологија постаје нови, и то врло моћни, додатак информационим манипулацијама од стране малобројних те додатно усложњава и ојачава постојеће политичке организације. Са једне стране, државе временом уче како да у потпуности сузбију трансформационе потенцијале демократизације комуникација (нпр. у Кини), а са друге стране, како да придодају потпуној конфузији и поларизацији која настаје као последица ове демократизације (нпр. мешајући се у процесе других држава, што чине све велике силе). Дакле, дешава се једна промена, али никако револуционарна. Већ искључиво промена као додавање комплексности на већ постојеће стање. Производ технологије постаје производ жељених елита које сада само имају ново оружје са много дубљом могућношћу „идеолошке пенетрације” (Malešević, 2019: 27) али и манипулације. Зато је поред могућности технологије једнако битно ко и како одлучује да пренесе садржај до крајњег корисника, и наравно, који садржај. Такође, битно је и колико тај садржај може бити манипулисан зарад продубљивања подела. За разлику од Андерсона, претпостављам дуалност технологије, у смислу да она изједначава и укључује колико и ствара неједнакости и искључује.

Овде већ можемо да сажмемо процес који се базира на технолошкој иновацији. Процес се састоји од четири чиниоца: од стваралаца садржаја (елите, медијске, културне и политичке); домета технологије која преноси садржај; односа производње који нивелишу понуду и потражњу и коначно, оних којима је садржај намењен. На примеру штампарија видели смо да је процес умногоме зависио од свесног и несвесног дела човекове свакодневице. Свесни део подразумева намерно постављање агенде и уређивање у новинама или усађивање идеје у романима. Несвесни део јесте репродукција „нас” и „нашег простора”. У сваком случају, крајње уређивање и то која вест иде иза које вести је зависила директно од прорачуна човека, живог бића. Човек је бирао и степен анимозитета према непријатељу. Човек је у либералним демократијама и капитализму покушавао да креира вест која ће привући што више читалаца. Но, на интернет друштвеним платформама које махом служе за дељење вести, човек више није тај који уређује и нагађа потражњу.

Сада технолошко достигнуће није само пуки преносилац вести, и то на такав начин да је успех у чињеници да све подробније брише разлику између приватног и јавног. Технологија постаје и уредник. Она има независну делатничку моћ да нам уз помоћ алгоритама препоручује које вести да читамо, слушамо, гледамо. Она има уграђени механизам да нас све више привлачи себи и приморава да што дуже будемо обузети садржајем, и на основу огромних скупова података покушава да докучи које су то наше жеље и потребе. Притом, технологија не поседује сујету, его или жељу и потребу за доказивањем. Она то ради да би доносила профит. Дакле, зависи директно од производних односа – од капитализма. И на крају, ипак је човек тај који је омогућио да технологија функционише на тај начин. Такође, човек (или држава) може да докучи по којим принципима функционише технологија, те да је манипулише у своју корист. Правилима и условима коришћења, поставкама параметара дозвољеног и недозвољеног, човек поставља границе технологији. Стога, технологија није „егзогени” фактор на који није могуће утицати, као што су дуго о њој писали поборници „технолошког детерминизма”. Она је у јеку културних ратова базирана на политичком и филозофском уверењу техничке заједнице да постоји „систем

са минималним правилима који нема централну моћ и цензора” (Dunn Cavelty and Wenger, 2020). Видећемо да се и оваква филозофија под утицајем културних ратова мења.

„Паметни телефон” је за сада крајњи технолошки домет у смислу тога у ком степену је технологија стално са нама и уз нас, додатно бришући осећај разлике између приватног и јавног. Укупно, процес који је на трагу онога о ком је писао Андерсон, састоји се од наведена четири чиниоца: елита, технологије (лаптопа или телефона и софтверских решења), капитализма и крајњих корисника. Но, поред тога, технологија омогућава приступ платформама које имају уграђено уређивање, док платформе садрже механизме, односно алгоритме, којима достављају вести независно од неког политичког доносиоца одлуке. Услед тога су алгоритми пети чинилац значајан за културне ратове у описаном процесу. Коначно, крајњи чинилац јесте и одлука какав ће алгоритам бити, тј. које су његове границе одлучивања, што читавамо у правилима и условима коришћења друштвених мрежа, али и у информацијама које су нам доступне до сада о томе на који начин инжењери граде и пишу алгоритме. Укупно, технолошки процес се састоји од шест чинилаца који чине његову мрежу.

Ипак, алгоритми нам препоручују садржај који праве људи. За политику је поготово значајно какав је тај садржај, тачније, које идеје се њиме свесно или несвесно пропагирају. Карактер националних држава увек зависи од доминантне друштвене идеје. Зато имамо либералне демократије с једне стране и нпр. аутократије са друге. Либерализам је од стране елита промовисан путем главних медија као доминантна друштвена идеја, што је резултирало тиме да је и карактер таквих држава либералан. Не постоји разлог да верујемо да ће нова технологија наставити аутоматски да шири доминацију либералних идеја. Због тога, да бисмо разумели карактер друштава након 2014. године, неопходан је увид у то које су главне идеје ширене уз људско стварање садржаја и помоћ алгоритма при његовој репродукцији. У преводу, колико стабилност и карактер друштва зависе од могућности контроле маса, претходних организационих јединица, технологије и друштвено-економских односа, толико зависе и од доминантне друштвене идеје.

2.5. Нација и идеја: од „проворођене од Бога“ до „тихе револуције“

Људи имају тенденцију манипулације симболима зарад остварења некаквих интереса, али исто тако имају унутрашњу потребу за симболима. Такође, не могу им се наметнути било какви симболи, већ они који имају утемељење у претходним епохама. Шта онда претходи чему, манипулација симболима или обрнуто, симболи накнадној манипулацији? Тешко је у стварности разлучити. Како год, симболи бивају „неизбежен део друштвеног делања и комуникације”, а умешни политичари када их препознају могу њиховом вештом употребом задовољити како масовне егзистенцијалне, тако и сопствене политичке циљеве (Malešević, 2009: 208). Идеја је, кроз њене митове и симболе, засебан, аутономан процес при генерисању националне државе.

Гелнер и Андерсон су модернисти који праве нагли пресек у односу на друштва претходне епохе, што смо могли видети и код неких модернистичких писаца. Узмимо за пример Хобсбаума. Он не критикује директно два наведена аутора, али имплицитно из његовог писања можемо доћи до закључка да нису тек модерне државе стекле могућност стварања осећаја заједнице оних који се не познају, нити је капитализам једини економски систем који је то омогућио, већ је постојала таква могућност и раније. Овај историчар наводи примере да су

Енглези, Руси, Хрвати и Срби имали нешто што он назова „прото-националним” осећањима знатно пре него што већина модерниста сматра да је настала нација (Hobsbawm, 2016: 75-76). И има за право Хобсбаум када каже да се ради о прото-осећањима с обзиром да су нација и национално у свом пуном смислу, са све бирократским апаратом и модерним функцијама државе, јесу настали касније.

Такође, није увек уверљива ни модернистичка теза о доминацији односа производње који производе национализам као последицу. Ово можемо видети на случају помињаног Мирослава Хроха о три фазе доласка до масовног национализма. Наиме, Хрох подразумева да пре коначне, треће фазе испољавања масовног национализма, државе морају достићи одређен степен усвајања капиталистичких институција. Дакле, слично Гелнеру, капитализам бива предуслов успостављања културне хомогености на масовном нивоу. Таквој линеарности се противи историја. Слободан Марковић показује да је у балканским нацијама дошло до масовног национализма пре успостављања капиталистичких држава. То је случај са Румунијом, Бугарском, Грчком и Србијом (Marković, 2013: 245). Што ће рећи да модернизам, због својих аналитичких висина, уопштено има проблем са емпиријом и са појединостима историје, што је свакако опасност било ког уопштавања. Но, овде се не ради само о пукој омашци, већ о потпуном изопштавању и игнорисању процеса који на суштински начин заједно са другима обликује конфигурацију националне државе. Процеса настанка, ширења и утицаја идеје о томе „ко смо ми”.

Несумњиво је да су масовни национализми на Балкану, али и на Западу, који је предмет дисертације, настали од садржаја прото-нација. Стога, овде се намеће питање, колико је за касније конструкције био значајан претходни, прото идентитет?

Управо је ово питање било и тема велике, такозване Ворвик (Warwick) дебате између Ернеста Гелнера и Ентонија Смита. Гелнер се потрудио да дебату учини још занимљивијом постављајући наведено питање у формулацији: „Да ли нације имају пупак?” (Gellner, 1996). Овај аутор је сматрао да постојање претходних заједница, биле оне прото или не, једноставно није битно. Заправо, битно је до рођења, а након тога остаје као пуки ожиљак – пупак. Неке нације имају пупак, неке га немају, и то, на крају крајева, сматра Гелнер, није ни важно (ibid.: 366-370). С друге стране, за Смита је од суштинске важности какве заједнице су претходиле модерној нацији-држави. Превасходно сматра да се нове државе у односу на некадашње етније не разликују у културном смислу и логици. Ново доба је од старог посудило и историјско памћење, и митове, и имена и језик итд. (Smith, 1996: 371-388). Све ово је важно пре свега јер нација јесте и дубоко психолошки феномен, и није увек ухватљива објективним механизмима, већ је често производ интерсубјективних значења. Национализам је, на крају крајева и „питање става, пре него чињеница” (Connor, 1994: 42). У преводу, покушај тумачења тог значења и психолошког феномена може да нам открије тежње и надања једне нације. Може и да разоткрије националне интересе и разумевање зашто они некада, из наше перспективе, могу деловати „ирационално”. Могу, и то управо због идентитета који је неретко посуђен од ранијих етнија.

Смит зато систематски уводи нови процес у изучавање нације. Тврди да свакако признаје да национализам доноси одређене новости у односу на раније етније и то уоквирује сингтагом „трострука западњачка револуција” и под њом подразумева „поделу рада (Гелнер), револуцију у контроли администрације (став сваког модернисте) и револуцију у културној координацији (Андерсон)” (Smith, 2002: 161). Но нација за собом носи исти процес који је у себи имала етнија. Национални или етнички идентитет. Штавише, постојао је не само пандан нацији у виду етније

него и пандан национализму у виду етницизма. Смит налази да је етницизам „колективни покрет чије су активности и напори усмерени ка перципираним претњама извана и корозији изнутра, ка обнављању форми и традиција заједнице, те интеграцији чланова и слојева заједнице, који су постали опасно подељени под притисцима сукоба” (ibid.: 50). Наводи пример да тешко да се међу Енглезима и Французима током стогодишњег рата није створио осећај припадања одређеној заједници (енглеској и француској), без обзира што се људи из различитих крајева француске нпр. нису међусобно познавали и што је владао династички принцип (ibid.: 51-67). Користећи овај и друге примере, сматра да Андерсон и остали модернисти изузетно потцењују средњовековну комуникацију између различитих центара, и да не разумеју на које све начине је могла да настаје „замишљена заједница” (ibid.: 70).

Коначно, Смит прави и методологију, која по његовом мишљењу може бити корисна за разумевање тежњи и надања нација, за разумевање сличности нација и етнија, али и за разумевање структуре националног идентитета. И нација и етнија на нивоу идентитета функционишу кроз истоветне димензије и он их обележава као „заједничко име”, „заједнички мит о постању”, „дељену историју”, „специфично дељена култура”, „повезаност са конкретном територијом” и „осећај солидарности” (ibid.: 22-31). Све ове димензије плету конкретну, интересубјективну причу коју интуитивно разумеју они који припадају одређеној групи. Односно, причу која сама по себи може имати делатни моменат и оснажити промене, револуције, али исто тако и насилну хомогенизацију и злочине. У „конститутивним политичким митовима” (ibid.: 58) нације се и коначно легитимизују и оправдавају своја поступања и акције које се без познавања тог мита не могу разумети. Систем односа производње је једна ствар, а у ком правцу ће нације отићи са њим последица покретачке је приче. Наравно, нације не морају да имају нужно стереотипне националне јунаке, него могу имати и своје модерне митове. Стога и имамо поделе на буржоаске, религијске, пролетерске, популистичке итд. (ibid.: 134-135). Све у свему, Смит са својим етно-симболичким правцем уноси национални идентитет као аутономно делатни процес у оно што у раду називам конфигурацијом либерално демократске нације-државе.

Занимљиво је овде напоменути и једну верзију модернизма која идеју ставља на прво место у целокупном поретку процеса које можемо видети у литератури о нацији и национализму. Одговарајући на питања како је настао национализам и како је он трансформисан, Лија Гринфелд (Liah Greenfeld, 1992: 3) долази до закључка да је национализам заправо у „основи овог света”. Потпуно преокреће тезу Ернеста Гелнера и констатује да су сви модерни обрасци друштвених и политичких пракси последица идеје нације, која је по њеном дубоком уверењу, прво настајала у Енглеској током 16. и раног 17. века. Она прати семантички развој концепта нације и долази до закључка да је прво подразумевао странце, да би се потом односио на порекло студената на средњовековним универзитетима. Затим је са порекла студената нација почела да значи заједницу мишљења. Заједница мишљења се свела на црквене саборе, где се заједништво и формирало, те је нација била једнако што и црквени сабори. Са црквених сабора, нација је попримила значење целокупне елите која конституише мишљења и савете. Временом, заједница мишљења бива ширена са елите на некадашњу светину (*rubble*), која постепено бива изједначена са елитом. Тада, по њеном мишљењу, настају Енглези. Потом, нација прима и шире, међународно значење које подразумева сувереност народа, одакле долази и до свог коначног одређења да је нација „јединствен народ” (Greenfeld, 1992: 9).

Идеја нације се из Енглеске прелила на северноамерички континент, стварајући касније феномен САД, потом на Француску и Русију у 18. веку, да би коначно, у 19. веку достигла и

Немачку (ibid.: 14). Овај траг стварања нација она обележава и поднасловом „пет путева у модерност”. Такође, по њеном мишљењу, све наредне нације покушавају да копирају енглески модел, али пошто је дословно институционално превођење немогуће, ствара се озлојеђеност. Ова озлојеђеност производи и различите верзије национализма који ауторитарније наглашавају аутохтоне идеје (нпр. руски и немачки колективистички национализми) (ibid.: 16-17). Гринфелд сматра да је стварност симболичка а да је нација као симбол створена пре свих других елемената модерне, те да су ти елементи дубоко обликовани идејом нације. Другим речима, да су разлике у нацијама које су касније створене и које су диктирале ток историје, последица различитог прилагођавања идеје која је „прворођена од Бога” у Енглеској 16. века (ibid.: 18-22).

За разлику од Гелнера и за разлику од Андерсоновог насумичног примера, Гринфелд емпиријски прати еволуцију идеје кроз стварање пет већ поменутих модерности. Укратко ћу да сажмем енглески пример, да бисмо разумели суштину њеног аргумента. Пратећи документа Парламента, или судске списе (рецимо на суђењу Томасу Мору закључује да судије имају националистичке аргументе), аргументује да се догодила постепена концептуална еволуција. Од означавања Енглеске као „државе”, „комонвелта”, „империје” и „нације” наизменично почетком 15. века, па све до 1641. године када нација постаје уврежено, подразумевано и прихваћено значење које кулминира 1649. године конструкцијом да је држава исто што и „народ Енглеске” (ibid.: 42). За ову еволуцију је најзаслужније неколико процеса од којих се многи везују за Хенрија VIII. Прво, увећао је бирократију, па је настала нагла потреба за отварањем аристократије према народу ради регрутовања памети. Друго, раскрстио је с Ватиканом, подстичући једну врсту патриотизма. Треће, наручивао је студије о „античности” енглеске нације. Четврто, у борби са католичанством настајали су аутентични, англикански новомученици и хероји државе. Пето, због ратних кампања у Француској, црквена земља је масовно продавана, што је ширило поседничку класу. Коначно, штампа се Библија и шири се образовање на енглеском језику (ibid.: 47-51). Кумулативно, створен је англиканизам, који је постао основ идентификовања елита које се регрутоване из све дубље народне базе. Временом, оваква идеја и хомогеност, створили су Енглеze. Таква хомогеност, створила је ефикасност поделе рада и омогућила модерну.

Постоје и слични описи стварања америчке нације. Семјуел Хантингтон (Samuel Huntington) нпр. констатује да су Американци стварани деценијама уочи Америчког рата за независност, а да је рат само последица таквог процеса. Први део процеса стварања Американаца може по његовом мишљењу да се припише „великом буђењу” током 30-их и 40-их година 18. века и нагла поновна посвета Богу у евангелистичким црквама где је проповедано савезништво проповедника, трибуна и народа (Huntington, 2008: 88). Други део процеса везује се за чињеницу да Британци нису најбоље разумевали појединости америчких колонија. Посматрали су их као целину и тако и називали, уместо да третирају своју северноамеричку територију као спој више различитих ентитета. Таква перцепција је допринела култу американизма и међу самим становништвом колонија уносећи међу њих визију јединства. Увелико је због тога Америка и сматрана „британском идејом” (ibid.: 125). Цитирајући Берка, Хантингтон закључује да је Америка „дисиденство дисидената и протестантизам протестантске религије” (ibid.: 74).

Имало би се штошта емпиријски и теоретски замерити Лији Гринфелд. За почетак, и њен прелаз у модерну јесте нагли прелаз, иако се ради о другачијем модернизму са основом у симболима и култури. Такође, линеарност њене приче о преласку национализовања из једне државе у другу потпуно одступа од насумичности историје, како је она сама описала у енглеском случају. Дакле, случајност се селективно примењује онда када одговара потврђивању хипотеза. Када то

није случај и када се не уклапа у „велики наратив”, једноставно се игнорише. Но, било како било, њен пример и Смитова структура националног идентитета која суштински обликује карактер и деловање једне нације, указују на велики значај идеје за разумевање нације државе. Велики значај мора бити рефлектован у овом раду на начин да идеју нације и садржину националног идентитета изолујем као засебан процес у општој конфигурацији. Овај процес се састоји од садржаја идеје, људи као преносилаца идеје и од интерсубјективних односа који идеји дају објективно, структурно постојање.

Које то идеје онда доминирају у културним ратовима? Прва је свакако она која се развијала као део „тихе револуције” (Inglehart, 1971) и која је подразумевала постепен прелазак већине елита западних друштава, и временом доброг дела популације, ка космополитској култури. Космополитска култура прати исти процес и тенденцију ка културној хомогенизацији као и национализам. Она је аутономно делатна идеја која је у великој мери одговарала настајућој глобализацији и њеној подели рада, и ширена је технолошким средствима који су омогућавали замишљање некакве глобалне заједнице. Када би историја била линеарна, онда би космополитизам у најмању руку био основ за стварање велике државе која би се састојала од цивилизацијски најприближнијих ентитета у западној Европи и Северној Америци (ЕУ је свакако покушај). Суштина је да се и даље ради о идеји која интерагује са осталим поменути процесима (елитама, капитализмом, технологијом). Али она такође улази у интеракцију и са раније постојећим организацијама и са раније постојећим идејама. Улази у интеракцију са историјом, што чини случајности које никакви социолошки идеал-типови и генерализације не могу да ухвате.

Зато је нужно да разумемо шта је омогућило, прво, дугу линеарност и континуирано ширење космополитске културе. Зашто је стварање либералних демократија које су кулминирале у првој деценији 21. века било „тихо”, тј., шта је омогућило тишину и несупротстављање. Потом, које је порекло конкуришућих идеја. Коначно, одакле одједном снага конкуришућим идејама да се супротставе космополитизму које је иза себе имало снагу и елиту, и дела маса, и ишло на руку капитализму, те имало неограничена средства идеолошке пенетрације. Да бих пружио одговор на овај захтеван изазов, мораћу да пружим историјски преглед идеја које данас поларизују САД и ЕУ. Тачније, да разумем њихово порекло а потом и да их упоредим са њиховим данашњим интерсубјективним производима. Но, пре него што то урадим, неопходно је да изолујем и последњи процес без ког снага свих претходних не би била могућа. Идентитет се сигурно репродукује тако што елите креирају наративе, симболику и церемоније. Но, људи се за њега не везују због јавности, него приватности, то јест пенетрације идентитета у њихову свакодневицу и колективно несвесно.

2.6. Свакодневност национализма: од заставе до паметног телефона³⁰

Због давања предности елитама и великим трансформационим процесима при анализи дуготрајности репродукције национализма, дуго је занемаривано питање зашто масе тако „лако” прихватају легитимитет нације-државе. Штавише, зашто некада баш и саме масе буду извор промене и повремених излива популизма, па и у његовом националном облику.³¹ Као и у случају

³⁰ Са назнаком да се ради о делу ширег истраживања за докторат, суштина овог дела је објављена раније (Vukelić, 2021).

³¹ Не заборавимо да је популизам аналитички неутралан појам који може бити испуњен разноразним садржајем.

констатовања постојања прото-нација, иако је потпуно одбацивао да се бави тим питањем, Хобсбаум наговештава да постоји празан простор у покушајима да се разуме национализам. Према његовом мишљењу, конструкција национализма је и даље на суштински начин производ елита. Но, „не може се разумети уколико се не анализира и одоздо, тачније, у смислу претпоставки, надања, потреба, тежњи и интереса обичног народа која нису нужно национална и још увек мање националистичка” (Hobsbawm, 2016: 10). Овај аутор се поново не бави значењем или истраживањем шта значи конструкција „одоздо”, али је ова његова реченица универзално употребљавана на почетку готово сваке битне студије (биће изложене у наставку) чија је тема нешто што се у литератури назива „свакодневним национализмом”.

Намеће се питање како неко може да репродукује национализам, уколико „тежње и надања” тог некога нису „суштински националне”. Пишући о томе како се конструише национални идентитет одоздо на примеру мултиетничког румунског града Клужа, Брубејкер и сарадници нуде један пример. Ради се о студенту који је припадник мађарске националне мањине. Дошавши на техничке студије на румунском језику у Клуж, постаје свестан свог релативно лошијег знања румунског језика од својих колега Румуна. Тек тада и у том тренутку студент бива значајно више свестан свог етничког порекла и национални идентитет бива знатно истуренија категорија у његовом животу (Brubaker et al, 2006: 361-362). Једна од првих помисли може бити да се ради о анегдоталном примеру који нам ни на који начин не пружа слику о целини. Међутим, група аутора прави системско истраживање. Пример студента је само један од многих који подразумевају праћење свакодневних пракси. Општи закључак аутора јесте да „биографске путање и ритмови свакодневног живота обликују искуство етничитета много моћније од већине политичких догађаја” (ibid.: 361). Национални идентитет се репродукује свакодневно кроз породицу, пословне асоцијације, рутинске и ритуалне одласке у цркву итд. Репродукује се кроз „практичне категорије, здраворазумска знања (о себи нпр.), културне идиоме, когнитивне схеме, менталне мапе (...) организационе рутине, друштвене мреже и институционалне форме” (ibid.: 6-7). Тако се нпр. „мађарски свет” у Клужу формира пре некаквим личним мрежама и последицом испреплетаности институција, без свесне намере да се репродукује национални идентитет или у крајњој линији национализам (ibid.: 359). Такође, бирократија која наизглед прати свакодневицу „пребројавањем, категоризацијом, и идентификацијом своје популације кроз пописе, идентификационе картице, пасоше и слично” додатно утврђује и репродукује одвојености категорија попут Мађара и Румуна, као што је случај у Клужу (ibid.).

Људи у својој свакодневици махом због природе људског усмеравања ка једноставнијој комуникацији, најчешће наилазе и социјализују се са себи сличнима. У мултиетничким срединама то се углавном своди на исти језик, породичне везе и последично припадање различитим удружењима на основу ових блискости. У свакодневици се најчешће срећу и у антагонизмима и криминалу. Рецимо, Бергхолц (Max Bergholz) налази податке да је криминал у мултиетничкој средини Поуња на граници данашње Босне и Херцеговина и Хрватске уочи Другог светског рата најчешће чињен унутар етничких идентитетских категорија, и то уз врло ниску стопу криминала између различитих етничких група (Bergholz 2018: 65-67). Ристановић долази до сличног закључка уз констатацију да су, уочи рата 90-их година прошлог века на Косову и Метохији, Срби и Албанци „генерацијама (...) живели једни крај других, али ретко једни са другима” (Ристановић, 2019: 84). Занимљиво је да Бергхолц, верујем сасвим погрешно, констатује да ниска међуетничка стопа криминала јесте довољна за мишљење о непостојању етничке нетрепеливости. Рекао бих да се ради управо о показатељу да није постојао међуидентитетски ниво поверења као што је

постојао унутаридентитетски. Парадоксално, постојање више интеракција, па макар и у криминалу, подразумева снажнију репродукцију једног идентитета.

У докторату се трудим да избегавам конструкцију „етничке групе” и користим конструкцију идентитети наменски и циљано. Група подразумева специфичну намеру одређеног броја људи и свест о њеним границама. Идентитети, па и национални и етнички, у неком тренутку могу да прерасту у организовано, групно деловање, али чешће се репродукција одвија неvezано од идеје некакве групе. Коришћење синтагме „етничка група” у литератури која је бави нацијама и национализмима Брубејкер је повезао са погрешно схваћеним разумевањем изградње и репродукције идентитета и назвао је ову тенденцију „групизмом”. Става је, а овде се с њим слажем, да би групе требало избегавати као некакве „основе друштвеног живота, главне протагонисте друштвеног конфликта и фундаменталне јединице друштвене анализе” (Brubaker, 2002: 164). На крају крајева, Брубејкерovo становиште о томе како се гради и репродукује идентитет, јесте у потпуности у складу са конструктивистичким схватањем релационизма. Групе јесу супстанцијалистичка категорија и као такве, оне су некомпатибилне са целокупним истраживачким приступом у докторату. Оне некада могу бити производ интеракције, али не претпостављам да постоје од самог почетка.

Може се рећи да Клуб, као посткомунистичка транзициона средина 90-их и раних 2000-их, можда и није најбољи пример да се почне са свакодневицом репродукције нације у западним друштвима. Нестабилност транзиције може да додатно подстакне истуреност етничких идентитета. То исто се може рећи и за случај Поуња и Косова и Метохије, где су идентитети били у још већој антагонизацији да би на крају произвели висок степен насиља. Но, управо је оваква претпоставка о неупоредивости периферних национализма и космополитског центра на Западу подстакла Мајкла Билига да напише књигу са потпуно супротним закључком. Да су итекако упоредиви и да би требало обратити пажњу на сличности, не на разлике. Национализам је иманентан Западу и он се репродукује, по његовом мишљењу, банално, несвесно. Велика је вест када се завијори нека национална застава на периферији Европе, и постаје вруће националистичко питање, али зато заставе које се вијоре у богатим демократијама бивају „неприметне”. Оне бивају посматране као део природног окружења. И управо у тој неприметности лежи и снага национализма. Банална сигнализација нације је на Западу ствар дневне рутине (Billig, 1995: 5-6). Не завршава се наравно све на заставама. Слично Андерсону, констатује и да деиктике („нас”, „наше”, „тамо” (код њих), „овде” (код нас) итд.) играју велику и значајну улогу. Такође, и на нивоу међународних односа, свакодневно и банално констатовање јавних делатника неке државе да њихово друштво није националистичко је само по себи парадокс. По његовом мишљењу, поготово је то случај ако се ради о сили која претендује на хегемонију, јавно се мора заговарати некакав универзализам, а све то ради заштите сопствених интереса. Стога је „свака политика међународне хегемоније, као и политика националне хегемоније, форма политике идентитета” (ibid.: 92). Цитира и Норберта Елијаса који налази на сличан начин да „већина социолога двадесетог века, када причају о ’друштву’, више не мисле (као њихови претходници) о ’буржоаском друштву’ или ’људском друштву’ изван државе, већ све више донекле разблажену идеалну слику нације-државе” (ibid.: 53).

Свакодневни национализам на Западу зато јесте репродукован како изнутра, тако и споља. Претпоставка о нормалном животу јесте суштинска претпоставка о постојању нације. Када год се појави неки национализам који је супротан „нашим” интересима, означава се као ирационалан, док је наш сопствени национализам „заборављен” јер је изузетно снажан и утопљен у

свакодневицу. На примеру етничког национализма у Естонији 90-их година који је тада означаван као добар или данас украјинског као готово романтичарског национализма, видимо олаку променљивост ове категорије у етичком смислу. Но оно што је за нас битно из Билигових констатација јесте да се у неприметности и непостојању свести о репродукцији, како унутар нације тако и ка споља, често крије кључ разумевања снаге нације и национализма. Што несвеснија репродукција, то је нација јача.

Билиг је покренуо цео талас истраживања овог несвесно репродукујућег национализма. Читаве студије о свакодневним културним праксама поткрепљивале су тезу у несвесној репродукцији нације. Тим Еденсор пише о истовременим перформансима неког друштва или увреженим етикетама као кључним за репродукцију идентитета. Ако неко пије чај сваког дана тачно у 17 часова, он репродукује своју припадност одређеном културном обрасцу и када буде у контакту са „другим”, неће бити ни свестан да је управо тај чај у 5 учинио значајну разлику (Edensor, 2002: 92-96). Или, наводи пример како „нам” се урезује врло специфична географија која је „наша”. Енглез ће се врло лако препознати и доживети емоције када му се предоче слике руралне Енглеске као „врховни маркер националног идентитета” (ibid.: 41).

Као путоказ за истраживање свакодневице и репродукције нације, Фокс и Милер-Идрис уводе и метод који може бити користан истраживачима. Они тврде да би требало морала да буде на четири велике групе питања: како се о нацији прича; како људи праве свакодневне изборе (који ТВ канал ће да гледају нпр.); како нација бива извођена (у спорту рецимо) и коначно, како конзумеризам доприноси репродукцији нације (бирајући рецимо искључиво италијанску пасту) (Fox and Miller-Idriss 2008: 541–551). Тако су се временом појавили радови који расправљају о хокеју као значајном аспектима канадског идентитета (Watson, 2017). Или о грчком плесу као моменту репродукције заједнице, али и стварања нетрепљивости према „другоме” (Kalogeropoulos, 2013). Такође, како се предшколској деци уграђује „ексклузивни идеал нације” у аустралијским вртићима (Millei, 2021), или чак како се деца миграната у Шведској, наспрам деце рођених Швеђана, посматрају од старта као „дефектна” чисто због свог порекла (Åkerblom and Harju, 2021). Можда и најзанимљивија студија за нас јесте она која се бави репродукцијом национализма на елитним универзитетима САД и ВБ. Квалитативним истраживањем ставова професора, дошло се до закључка да они на свесном нивоу махом заговарају инклузивистичке, космополитске идеје. Но, чим почну да причају о „међународној” стварности, употребљавају очигледне стереотипе и хијерархизацију међународних односа, што јасно доводи до подстицања разлика и репродукције национализма на несвесном нивоу (Friedman, 2018). Такви ставови су прилично подударни са Билиговим разумевањем у „универзалности” која је суштински партикуларна и јасно доприноси генерисању националног, а не некаквог универзалног идентитета.

Као што видимо на бројним примерима, у речнику је концепт свакодневног национализма временом преузео доминацију уместо Билиговог аксиома о баналности национализма. Не ради се о случајности или о синонимима. Концепт свакодневице је почео да се посматра супериорним у објашњењу, пре свега зато што укључује много више од несвесне репродукције (Antonsich 2016: 32–34). Елите и масе не морају да буду свесне да репродукују нацију на „баналним” стварима. Но, итекако могу да постану свесне тога и да имају јасну намеру искључивања или укључивања неког идентитета на примеру најобичнијих ствари. Рецимо, у Велсу је крајем 60-их година питање језика на саобраћајним таблама постала изузетно свесна и „врућа” тема. Страх од наметања империјалног језика и заборављања сопственог проузроковао је читаву драму и политику око

наизглед „баналних” ствари (Jones and Merriman 2009: 165–166). На Балкану је питање регистарских таблица или натписа на саобраћајним таблама или управним зградама врло често повод за озбиљне инциденте у виду оштећења приватне или јавне имовине или пак претње ратом. Стога, баналност временом излази из употребе а све то науштрб супериорне идеје свакодневног национализма.

Овде можемо да сажмемо значај процеса свакодневне репродукције нације у општој идеал-типској конфигурацији националне државе либерално-демократског типа. Процес се састоји од макар четири чиниоца: објекта или акта који репродукује нацију (застава, табли, конзумирања итд); појединаца и њихове свести; елита које користе подразумеване симболе и ритуале; коначно, нешто што сам до сада помињао само имплицитно, структуре свакодневице. У преводу, појединац има одређене структуре које му обликују свакодневни живот, сусрећући се с породицом, пријатељима, користећи познанства, идући редовно на посао сталном путањом итд. На послу, код куће, на путу до посла, појединац конзумира заставе, симболе, практикује одређени језик и у контакту с „другим” освешћује различитост. Те симболе и уређивање свакодневице свакако ултимативно одређује елита са својим идејама и идеологијама. Фернан Бродел налази да свакодневицу конституишу „ствари које се једва примећују у простору и времену” а „када време поделимо, имамо одређени догађај или свакодневну појаву; догађај је јединствен; свакодневна појава се, наравно, сутра понавља и постаје општост, или тачније, структура. Она захвата друштво у свим равнима, обележје је начина постојања и деловања који се непрекидно понављају” (Brodell, 2007: 13). Зато је од кључног значаја разумети каква је то структура свакодневице, о којој управо Бродел и пише. Успемо ли да докучимо на какве интеракције појединац наилази у свим својим дневним активностима, врло вероватно да бисмо дошли до закључка шта је све кључно за репродукцију његовог идентитета. Наравно, где се све крије могућност манипулације тим идентитетом, што је за разумевање моћи и уопштено најзначајније питање.

Ова последња реченица указује и на једну слабост литературе свакодневног национализма. Наиме, у неком тренутку као да се поверовало да елите немају никакву контролу над репродукцијом нације и да она увек иде одоздо. Што је далеко од истине. Репродукција одоздо је често у сагласју и комплементарна са оном одозго. Ово јесте и главна замерка коју је Смит упутио поменутој литератури (Smith, 2008). Елите сусрећемо на свакодневном нивоу и у школи, и на телевизији и у одласцима у богомоље или некаква друга места друштвених окупљања, и оне врло често итекако бивају свесне своје агенде која усађује несвесно. На крају крајева, елите и спроводе доминантну друштвену идеологију која се често меша у свакодневну структуру и то на спектру од потпуне демократије и слободе појединаца па све до тоталитарних момената контроле живота. Истина, некада су и елите саме идеологизоване и немају увек типичан прорачун „трошкова и користи” свог понашања. Типичан пример јесу „митови империја” о којима смо раније причали, када раније манипулативне политике постану, како то каже Смит, а Снајдер својим тезама потврђује, „несвесне претпоставке каснијих генерација у чијој (се) друштвеној свести формирају богате наслаге” (Smith, 2002: 207).

Оно што је од велико значаја за нас јесте да је структура свакодневице драматично промењена појавом интернета. Људи сада проводе врло значајан део свог дана на интернету. Рецимо, просечан Немац у 2021. години (с тенденцијом константног раста) проведе 322 минута дневно конзумирајући садржај са интернета (Petrosyan, 2022a). Код Американаца то достиже и 485 минута, или готово седам сати дневне конзумације садржаја који је омогућен на интернету (Guttmann, 2022). Од тога је врло битно напоменути да је 31 проценат Американаца на интернету

„скоро константно”, док 48 посто „неколико пута дневно” (Perrin, Atske, 2021). Британци рецимо проведу скоро 25 сати недељно конзумирајући интернет, док је та бројка 2005. година била око 10 сати на недељном нивоу (Petrosyan, 2022b). Код Француза, употреба уређаја који омогућавају интернет конекцију је у 2021. години достигла 373 минута (Owens, 2022). „Паметни телефони” доминирају као средство које посредује конекцији.

Оно што је још значајније, јесте како је обликовано присуство на интернету. Ако нам је битно како елита уређује новине, школску агенду или ТВ агенду, једнако је битно и како је уређена интернет агенда. Већ смо спомињали да алгоритми као системи препоруке садржаја играју кључну улогу у новој технологији која је суштинска за обликовање националне државе. Алгоритми у делу структуре свакодневице (присуство на интернету) јесу додатни механизам регулисања принципа и образаца који подстичу врло слично понашање идеолошки различите популације. Пре свега, понашање које води поларизацији и „уласку у идеолошке ровове”. Ако алгоритми несвесно обликују интеракције, онда је идеолошки садржај и антагонизам код крајњих корисника врло свестан. Дакле, ради се о „невидљивим” механизмима али о свесној репродукцији идентитета која није нимало банална.

Значај ове репродукције ћемо видети у четвртом, емпиријском поглављу, а пре тога је неопходно да сажмемо шта је остало од постојећих процеса либерално демократске државе и који процеси доживљавају промену и ремете конфигурацију.

2.7. Процеси националне државе либерално-демократског типа

У закључку овог поглавља неопходно је сажети описане процесе и њихово међудејство, али и уочити у којим процесима се дешава највећа и најприметнија промена. Први процес подразумева контролу маса од стране малобројних елита. У либерално-демократској држави овај процес је сачињен од неколико чинилаца. Први је постојање и могућност попуњавања елитних позиција. Други је неприпадање елитама и самим тим чињеница постојања ширих народних маса. Трећи је смер кретања управљачког процеса од елита ка масама. Коначно, четврти је медијум који омогућава управо тај смер. Национални популизам је, као што смо констатовали, пореметио овај процес. Правац се окренуо у другом смеру и елите покушавају да се додворе тежњама „одоздо”. Препознавање ове политичке формуле подразумева да постоји солидна шанса за политички успех. У преводу, елите и даље постоје, али је њихово управљање напрасно постало драстично ограничено. Једино у чему би могло да лежи решење оваквог обрта јесте да је промењен медијум, или начин на који је раније процес управљања текао с лакоћом.

Други процес јесте аутономно делатништво организација. Подразумева да елите бивају ограничене чињеницом дубоке укоренености претходно постојећих бирократских организација. Потом, да те организације имају своја правила и ограничења. Треће, да постоје људи који попуњавају бирократске позиције и коначно, да они имају интерес или самоочувања или тенденцију да шире постојеће институције. На примеру културних ратова, стога, видимо да елите јесу ограничене са две врсте институција. Једне су наднационалне и нешто што се тихо развија протеклих 70 година на тлу Европе. Наднационално деловање и константна либерализација односа усађени су и у САД након Другог светског рата. Што ће рећи да постоје организације које су утемелиле и учиниле да постоји идеја о „природном” и линеарном кретању бесконачне институционалне либерализације.

Насупрот овим институцијама, стоје институције традиционалних националних држава. У случају ЕУ, ради се о државама чланицама. У случају САД, то подразумева перцепцију САД као само једне од многих хомогених нација, што је најбоље сажето у помињаном говору Доналда Трампа у Уједињеним нацијама. Постојање ових институција нуде два модела будућности елитама, самим тим, ограничавају њихово деловање, било да се налазе на једној или другој страни. Но, пошто је у најмању руку отпор ка константној глобализацији институција на Западу нагло порастао у другој деценији 21. века, поставља се питање шта је проузроковало додатно поистовећивање маса за националне институције. И не само поистовећивање, већ и њихову успешну инструментализацију при отпору наднационалним актерима. Закључак који овде износим јесте да се не ради о томе да су ове институције (једне или друге) нагло добиле некакав унутрашњи подстрек и делатништво, већ да су оне само организације на које су се људи ослонили када им је пружена могућност избора и уопште могућност утицаја који раније нису имали. Ради се о егзогенуј сили и егзогеном делатништву, а институције су само послужиле као затекнуто стање. Да појасним, процес аутономног делатништва организације није место где се десила промена.

Трећи процес подразумева захтев капитализма за културном хомогеношћу. Било да се ради о космополитској, или националној верзији културе, капитализам мора имати стабилну културну репродукцију ради успешног функционисања неке јединице. Наравно, као што је поменуто, у тој тежњи, рађа се сукоб и отпор оних који би желели своју верзију хомогености, пре свега како не би запали на место периферије у односу на центар. Поменута тежња капитализма састоји се од следећих чинилаца: идеје раста; мобилности рада; неопходних институција које управљају мобилношћу (нпр. основно образовање); елита које се руководе наведеним идејама и које попуњавају неопходне институције. Видимо да овде постоји нужна испреплетаност елита и организација са идејама које генеришу капитализам, што указује на место садејства ова три процеса. Елите морају да усвоје, али и да организују односе производње. У томе немају потпуну слободу већ се суочавају са отпором претходних организација и идејних заједница које махом генеришу нове националне државе. Покушај хомогенизације, дакле, ствара сукоб и поларизацију. Овде је већ јасно да капитализам дефинитивно доприноси културним ратовима. Но, он је постојао и пре њиховог избијања. Стога, не може бити једини аутономни извор и покретач промене.

Он је то у комбинацији са четвртим процесом који подразумева комбинацију технологије и капитализма. У случају описа Бенедикта Андерсона, радило се о појави штампарског капитализма. У нашем случају, ради се о додатној демократизацији комуникација и постојања комбинације капитализма и друштвених платформи на интернету, што Ник Срничек (Nick Srnicek, 2017) назива и „капитализмом платформи“. Чиниоци су опет свакако елите, овога пута технолошке, потом технологије, капитализам, крајњи корисници, алгоритми друштвених мрежа и коначно идеја, односно идеологија технолошке неутралности. Демократизација комуникације је могла да омогући промену смера одлучивања и да примора елите да покушавају да пронађу нову формулу за масе. Такође, демократизација је могла да покрене и покушај враћања на претходно постојеће организације света у јасно раздвојене националне државе. Стога, ради се свакако о најозбиљнијем кандидату покретача промене до сада и управо он обликује главну тезу рада.

Пети процес јесте „идеја“. Не она која се тиче управљања платформама која је оличена у технолошкој неутралности, нити она која омогућава постојање капитализма. Сваки од ових процеса, јасно, морају имати идеје. Овде се ради о идеји/ама која/е је/су садржина идеологија које

се сукобљавају у културним ратовима. Тачније, ради се о најмање две идеје о томе „ко смо ми” и како би свет требало да изгледа. Оне ће свакако бити описане, прво у смислу њихове историје и њиховог порекла, а потом ће у четвртом поглављу бити описане и њихове најновије појавности. Идеја је чинилац и процес за себе. Но, као што ћемо видети, поменуте космополитске идеје (поготово њена линеарност током последњих деценија), и идеја повратка на национална друштва, постојале су и пре избијања културних ратова, те њихово пуко постојање не може бити довољан узрок културних ратова. Њихово нагло масовно ширење и нагла политизација становништва стога једино могу имати упориште у технолошким иновацијама које су ту наглост и масовност омогућиле.

Коначно, процес репродукције идентитета свесно или несвесно кроз свакодневни живот јесте и место где се дешава промена. Демократизација комуникација је на суштински начин изменила структуру свакодневице. Дакле, у свакодневици није и сам извор промене, али јесте простор где се она дешава. Простор који омогућава снажну идеологизацију маса и нестанак једноставне контроле елита над средствима свакодневне идеологизације. Такође, и простор који отвара бесконачне могућности појединаца да сами преиспитују постојеће идеје и наративе, али и да сами константним присуством на интернету буду дубоко манипулисани наративима нејасног порекла. Подсетимо, процес свакодневног национализма се састојао од објекта или акта репродукције, елита и њихове свести о манипулацији овим простором, појединаца и њихове свести или колективно несвесног и структуре свакодневице. Будући да структура свакодневице бива драстично промењена, овај процес, макар привремено, укључује и смер контроле маса над елитама. Дакле, то је егзогена сила која мења не само први помињани процес, већ у целости омогућава снагу и домет културних ратова који се воде у медијима, на универзитетима, за политичким говорницама али и у интимним, некада искључиво приватним просторима.

Технолошка иновација у комбинацији са капитализмом јесте омогућила демократизацију комуникација. Ова демократизација је потпуно променила структуру свакодневице и, самим тим, пореметила уврежене процесе који су омогућавали опстанак либералних демократија у својеврсном парадоксу. Смер диктирања садржаја и идеја сада иде од маса ка елитама. Организације које су постепено стављане у запећак поновно су заживеле, а идеје које су биле присутне или тихо, или као незнатно друштвено релевантне, сада дају суштинску садржину у обликовању разумевања „ко смо то ми” – како у САД, тако и у ЕУ.

3. Историјат културних ратова у САД и Европи уочи пост-дигиталног света

„Политика је низводно од културе” (Breitbart, 2017).³²

3.1. Културни рат и Грамшијева културна хегемонија

Терминолошки, културни ратови се појављују као нешто другачија конструкција у централној Европи крајем 19. века. *Kulturkampf* (културна борба) тада представља борбу за симболичку превласт над тиме да ли је „нормално“ да ултимативна лојалност грађана у Бизмарковој Немачкој буде оличена у држави или Католичкој цркви, што је умногоме одредило и касније партијске односе унутар различитих облика немачке државности (Weichlein, 2001). Након тога, ова сложеница постаје уврежена у језику, а додатно је популаризује италијански неомарксиста Антонио Грамши, који први теоријски указује на значај културне хегемоније. Тврдио је да се капитализам репродукује због чињенице да постоји цео један слој (традиционални интелектуалци) који пропагира буржоаске вредности (нпр. раздвајање приватног од цивилног друштва) и то на такав начин да капитализам чине природним, нужним и пожељним. Стога је, по његовом мишљењу, први корак у демистификацији капитализма као „природног” заузимање позиције културне хегемоније коју би запосели „органски интелектуалци” радничке класе. На овај начин би се одређивале кључне социолошке категорије функционисања једног система и дефинисало природно/неприродно, дозвољено/недозвољено на сличан начин на који то раде традиционални интелектуалци уз помоћ доминантних структура моћи. Грамши је борбу за ову превласт објаснио на примерима Италије, Енглеске, Француске, Немачке, САД, али и Мексика, користећи термин *Kulturkampf* (Gramsci, 1971: 9-23).

Било да су прецизно или погрешно интерпретирали Грамшија, леви интелектуалци у Европи и САД, поготово након Другог светског рата, заснивали су своје теорије на размишљању о културној хегемонији. То је чињено кроз идејне правце који су имали своје политичко отелотворење прво у партијама а потом у масовним покретима. Ови правци имали су различите називе. Од „Еврокомунизма”, преко „западног марксизма”, па све до „нове левице”. Еврокомунизам се више везивао за леве партијске организације у Европи које су покушавале да се дистанцирају од Совјетског Савеза и „лењинистичке партије-државе у корист политичког плурализма” (Thompson, 1997: 181). Овај термин је посебно био актуелан 70-их година 20. века. Западни марксизам се више везује за интелектуалну традицију у Европи након 1918. и САД након 1945. године и углавном подразумева писање групе интелектуалаца Франкфуртске школе. На крају, „нова левица” је отелотворење доживела у друштвеним покретима који своје интелектуално утемељење налазе у Франкфуртској школи или писању Рајта Милса (Wright Mills) и Пола Гудмана (Paul Goodman) у САД (Hartman, 2015: 13). За разлику од еврокомунизма, нова левица није имала јасну партијску и хијерархијску структуру и њене последице су константно утицале на политику у западним државама у протеклих 60 година.

Такозвана „стара левица” је постепено губила утицај из неколико разлога. Прво, 50-е и 60-е године у Европи и Америци подразумевају до тада невиђени економски прогрес. Тешко је било

³² Ова реченица се приписује Ендрјуу Брајтбарту (Andrew Breitbart), оснивачу Брајтбарт портала, који је поменути реченицу дуго користио и за свој званични слоган, тиме означавајући да се главна политичка борба води на пољу културе.

успротивити се капитализму онда када он доноси бенефите свима у његовом центру. Друго, мануелни радници више ни на који начин нису могли да доминирају партијском сценом, јер, изузев у Уједињеном Краљевству, нигде нису имали већину. Треће, идеја да ће радници истовремено имати и класну свест проглашена је неуспешном због просте чињенице да нису гласали за радничке партије. Коначно, нека верзија комунистичких ангажмана једино се у Италији и Француској одржавала као релативно успешна и то само одређено време (Thompson, 1997: 182).

Због свега наведеног, леве идеје постепено крећу да се баве свешћу и културом радије него материјалном базом. Левичари су схватили да је манипулација свести оно што доноси легитимитет и пристанак маса у спровођењу одређене политике. И то не само пристанак који је „произведен званичним медијима и образовним системима већ и кроз микро односе на радном месту, са фамилијом и у добровољним удружењима” (ibid.: 183). За тако нешто је фокус морао бити постепено померан и ка популарној култури. Врло брзо су леве идеје постале потпуна супротност марксистичким основама које су подразумевале да је материјална база примарна а изградња духа секундарна ствар и пука последица материјалних односа. Надградња, једноставно, није била толико битна код марксиста 19. и почетка 20. века али је она сада постала срж и темељ „побуне” против система. Да би се срушила постојећа културна хегемонија, морала је бити створена „контракултура”. Она је и дословно подразумевала „забрану да се забрани” као и труд „да се открију нови типови заједнице, нови породични обрасци, нови сексуални обичаји, нове врсте зарађивања за живот, нове естетске форме, нови лични идентитети” и све то „на далекој супротној страни од политике моћи, буржоаског дома и протестантске радне етике” (Hartman, 2015: 14).

Идеја „новог друштва” је одсликавала промене које су уочили пажљиви демографи и истраживачи јавног мњења. Средином 60-их година нагло се десила „демографска транзиција”, и то друга по реду. Прва оваква транзиција трајала је готово две стотине година и закључена је 1965. године. Главне карактеристике овог периода јесу да некада веома висока смртност новорођенчади постепено опада и да човеков животни век бива знатно продужен и то махом услед развоја пољопривреде и изузетног развоја медицине. Последица свега тога јесте демографска експлозија и невероватан раст становништва. Жене на Западу никада до средине 60-их година 20. века нису у просеку рађале испод нивоа просте репродукције становништва који се налази на бројци од 2,1 детета по мајци (Lesthaeghe, 2010: 211-251).

Друга демографска транзиција јесте нагли пресек претходно постојеће демографске културе и подразумева неколико карактеристика: тржиште рада одједном бива испуњено претходно маргинализованом женском популацијом (у смислу степена учешћа у тржишту); жене масовно напуштају схватање да је њихов посао пре свега да буду домаћице; коначно, бракови се склапају у све каснијем животном добу. Последице промене су врло брзо биле видљиве. Рецимо, ако је у Немачкој жена 1965. године у просеку рађала 2,5 деце, 18 година касније је та бројка сведена на 1,33. Француска је у овој категорији доживела пад са 2,64 на 1,8, Данска са 2,61 на 1,38 (van de Каа, 1987: 19). У САД ове су стопе одржаване на нешто вишем нивоу, али свеједно указују на врло јасну тенденцију пада. Са врхунца од 3,23 детета по мајци 1965. године, тренд опадања није заустављен све до 1980. године и бројке од 1,77 која је опет испод нивоа просте репродукције становништва (O’Neill, 2022).

Јасно је да се транзиција читава у томе да демографски бум постепено иде ка стагнацији, а онда ка демографском опадању (наравно, не рачунајући имиграцију). Остаје питање шта је узрок промене. Већ је инсинуирано да се он налази у појави контракултуре. Холандски истраживач

демографије је назначио још 80-их година да када укрстимо истраживања јавног мњења са демографским бројкама добијемо врло јасан одговор. Људи у репродуктивном добу мењају вредности. Ове вредности, у зависности од идеолошке позиције можемо да означимо као разлику између „буржоаских и небуржоаских”, између „алтруизма и индивидуализма”, или између „конзервативних и прогресивних”. Људи репродуктивног доба су брак, хомосексуалност и генерално сексуалност у просеку почели да перципирају на потпуно другачији начин, што је резултовало успоравањем демографског раста (van de Каа, 1987: 5-8). Дакле, кључ разумевања промене јесте промена вредности. Овај тренд се није променио до данас и због дужине његовог трајања има доста смисла да се везује за раније помињани концепт „тихе револуције”.

Овде се поставља врло важно питање: да ли је тиха револуција или демографска транзиција пуки, али и нужни производ материјалног развоја, или је, с друге стране, развој нових вредности производ конкретне интелектуалне концептуализације и касније социјализације тих вредности? Тешко да можемо да разлучимо шта је старије, али оно што је сигурно, јесте да су носиоци промене били млади људи, претежно студенти, који су макар номинално имали лабаво али довољно очигледно теоријско утемељење свог деловања. Оно је почивало на деловању „западног марксизма” франкфуртске школе уз додатак критичких интелектуалаца из САД.

Није једноставно и са потпуном сигурношћу реконструисати тачан пут којим је концептуализација нове левице дошла до студената и до масовних покрета крајем 60-их година. Овај задатак се додатно компликује чињеницом да се феномен бунта догађа истовремено на два континента. Но, покушаћу овде колико-толико да направим пресек који ми се чини логичан када представљамо идеје, па и политички развој нове левице. Прво ћу изложити основна гледишта аутора Франкфуртске школе али и аутора који су инспирисали америчку грану побуне. Потом, анализираћу и интерпретираћу међународну политичку позадину целе приче, у оној мери у којој то има смисла за један краћи историјски пресек. Ово последње је изричито важно, имајући у виду да је и један од главних задатака доктората да се разуме притисак међународног друштва на државе да одржавају културну хомогеност својих јединица. Видећемо да 60-е године 20. века по овом питању нису изузетак.

Франкфуртска школа³³ позната је по ауторима попут Макса Хоркхајмера (Max Horkheimer), Валтера Бењамина (Walter Benjamin), Теодора Адорна (Theodor Adorno, Херберта Маркузеа (Herbert Marcuse), Јиргена Хабермаса (Jürgen Habermas) итд. Основана је неколико година након завршетка тада Великог рата, док је своје деловање у периоду од доласка Хитлера на власт па до 1950. године остваривала у САД. Потом, након Другог светског рата Хоркхајмер и Адорно поново успостављају рад Института у немачком граду по ком је школа и позната. Њихови ставови су управо ставови „западног марксизма” и овде ћу сажети пре свега део размишљања Адорна, Хоркхајмера и Маркузеа који су и највише интелектуално утицали на генерацију која ће касније постати позната и по епитету „бејби-бумери” (*baby boomers*).

Адорно и Хоркхајмер су водили разговоре 1956. године размишљајући о томе како променити постојеће стање које је за њих лично било репресивно и неиздрживо. Ови разговори су записани и описани као нова, савремена верзија комунистичког манифеста од стране самог Адорна (Adorno and Horkheimer, 2010: 32). Јасно су се дистанцирали од Маркса, сматрајући да је непотребно и несхватљиво запоставио културу, али на неки начин поставили себи задатак да одрже релевантним леве идеје стављајући културу у средиште пажње (ibid.: 59-60). По њиховом

³³ Ради се о колоквијалном називу за Институт социолошких истраживања из Франкфурта.

мишљењу, неопходно је променити свест и разбити контекст који чини да људи опстају у некаквом илузорном и ирационалном свету. Истовремено и ламентују да без обзира што они разумеју како се контролише свест тадашњег доба, не постоје револуционарне снаге које ће довести до промене, а не постоји ни партија нити било каква класна свест. Стога, све оно што они виде да не ваља у друштву, а што чини основ манифеста, више служи као некаква „порука у боци” будућим генерацијама које ће имати довољно револуционарног капацитета. Видећемо касније да је порука дошла до обале много пре него што су и сами желели (ако су заиста желели).

Највећи непријатељ њихових идеја била је Русија (како они пишу о Совјетима), па потом САД. Русија, јер сматрају да она не може представљати социјализам и да Руси, „пре свега обичан народ” већ постају фашисти. С друге стране, материјалистичка култура САД је направила да „људи верују да је им је новац једина битна ствар” (ibid.: 49). Фокусирање на новац и на продуктивност су довели до тога да се бисери једног друштва, попут развоја технологије, усмеравају на потпуно бесмислене ствари. Цитирајући Маркса, констатују како се у „погрешном друштву, технологија развија погрешно”, јасно везујући ту мисао за нпр. по њиховом мишљењу непотребну трку ко ће први слетети на Месец. Такође, погрешно друштво је затрпано наметањем потреба, људи конзумирају рекламе, и што је најгоре, по њиховом мишљењу, воле их. Затрпаност лажним потребама ствара људе без јасне идеологије, без идеје водиље, што је већ само по себи веома опасна идеологија стварања безличних маса (ibid.: 49). Немање идеологије је идеолошко.

Не споре и да је западно друштво најбоље у историји али сматрају да се оно креће у погрешном смеру појачане контроле над сопственим грађанима (путем контроле потреба) и „растом ирационалности” (ibid.: 41-42). Друштво које они прижељкују и које они замишљају јесте оно без потребе људи да акумулирају, што ће их ослободити од противприродне позиције у којој човек мора да ради. Овде стижемо и до слабије тачке њихове теорије, а то је да свакако не могу да појме како би изгледао рад у будућности или како би људи упражњавали слободно време. Најреалнија опција која им је пала на памет јесте да би људи, због недовољно креативности и претеране слободе, правили мимикрију рада (ibid.: 40). Свеукупно, снажна и пријемчива критика капиталистичког друштва које ствара безличне појаве бива праћена обрнуто пропорционалним недостатком садржаја у смислу постојања конкретне идеолошке и уопштено политичке алтернативе. Оваква квалитативна разлика критике и препоруке ипак је сасвим довољна да ствара незадовољнике постојећим и подржаваоце разградње доминантног система. Самим тим, разградња – и то она без краја – постаје и идеологија и политика.

Маркузе је нешто више утицао на студенте с обе стране Атлантика. У једном интервјуу бива означен као потпуна непознаница у САД све до самог револта различитих покрета током 1968. године, када постаје један од најпопуларнијих мислилаца (Marcuse, 2005: 100). Овај интелектуалац сматра да је постојеће друштво Запада репресивно „чак и у комфору и просперитету” и да било каква промена стога мора да подразумева „тотално одбијање”, „константну конфронтацију друштву” која би створила нова људска бића „у њиховим ставовима, инстинктима, циљевима и вредностима” (ibid.: 101). Сматра да је излишно да критикује комунизам јер он нигде не постоји. Постоји стаљинизам у СССР-у ком се апсолутно супротставља, али врхунац своје критике оставља за капиталистичко друштво САД-а. Као и претходно помињани интелектуалци, констатује да су у капитализму наметнуте „агресивне потребе”. На пример: „потреба за континуираном, компетитивном борбом за егзистенцију – потреба да се купи аутомобил сваке две године, потреба да се купи телевизор, потреба да се гледа

телевизија пет или шест сати дневно. Све то је насушна потреба великог дела популације, и она је и агресивна и репресивна” (ibid.: 107).

Налази да на Западу „превладава угодна, уходана, разумна, демократска неслобода” (Marcuse, 1968: 21). Наметнуте и погрешне људске потребе подразумевају да свака „релаксација, развеселавање, понашање и конзумација према огласима – да се воли и мрзи оно што други воле и мрзе” води у поменућу демократску неслободу (ibid.: 26). И не само то, већ ствара једнодимензионалног човека који се одликује „једнодимензионалном мисли и понашањем” (ibid.: 30). Но, иако у потпуности подржава студентски бунт током 1968. године, сматра да права и истинска револуција не може доћи без присуства радничке класе која, по његовом дубоком уверењу, дели вредности буржоазије (Marcuse, 2005: 106).

Поред Маркузеа, Адорна и Хоркхајмера, Рајт Милс бива итекако значајан интелектуалац нове левице. Његова велика популарност проистиче из чињенице да је случајно прочитао скуп текстова групе младих социјалиста са Универзитета у Оксфорду која је покушала себи и другима да пружи одговор на питање „како изаћи из апатије” 1960. године. Наравно, ради се о истој оној апатији у којој су били Адорно и Хоркхајмер када су констатовали да нигде не постоје снаге за промену. Британски историчар и тада млади социјалиста Томпсон, у уводнику покушаја да одговори на питање о изласку из апатије, констатује да „социјализам није само политика глади” и да богатство ни на који начин није једина мера социјализма. Социјалистичко друштво може бити богато или сиромашно, али мора да буде „друштво једнаких, кооперативна заједница” (Thompson, 1960). А за тако нешто јесте потребан нови човек који ће се супротставити „институцијама које имају своје порекло у предратном контексту”, које почива на идејама и рутинама тог контекста, и надасве, надгледају га „старији мушкарци” (ibid.: 1960). У духу Маркузеа и Адорна, неопходно је потпуно и тотално одбијање и супротстављање буржоаским институцијама, вредностима, моралу итд. Грамшијански речено, неопходан је контракултурни образац који ће заменити онај хегемонски. За тако нешто, потребно је ући у културни сукоб.

Рајт Милс је био инспирисан младим оксфордским социјалистима и након читања њиховог начина за излазак из апатије, осетио је потребу да им упутити отворено писмо. Одмах им пише да међу левим идејама постоје некакви интелектуалци окупљени око Конгреса за културну слободу (врло битна појава, видећемо касније и зашто) и који пишу о „крају идеологије”. Сама констатација да постоји „крај идеологије”, тврди Милс, јесте идеолошка и служи репродукцији постојећег система, те они интелектуалци који пропагирају тако нешто јесу НАТО органски интелектуалци (Mills, 1960). А да би се зауставила репродукција постојећег система, самим тим и органских интелектуалаца, неопходно је да постоји снага промене. Делећи мишљење Франкфуртоваца, не види да делатници промене могу бити радници. Идеју радничког делатништва везује за илузије викторијанског марксизма. Но, није песимистичан, већ сматра да су делатници нове промене млади интелектуалци. Такође, да промена подразумева интелектуалну снагу која ће заменити и успротивити се елитама које оправдавају и репродукују војно-индустријски комплекс (ibid.).

Колико Милс бива инспирисан књигом младих социјалиста, толико Том Хејден (Tom Hayden), каснији предводник омладинског бунта у САД, бива инспирисан Милсовим писмом и одговором социјалистима. Хејден у чувеној Изјави из Порт Хјурона (која се сматра малтене званичним документом студентског крила каснијих протеста), износи основне вредности нове борбе. Економија, по његовом мишљењу мора да буде више од новца и опстанка. Мора да буде креативна, едукативна, самоусмеравајућа, наспрам постојеће механичке, заглуљујуће и

манипулативне. Мора да подлеже демократској друштвеној регулацији и плурализму. Такође, културне, образовне, рехабилитационе и друге установе морају да постоје ради достојанства човека. Све ово заједно захтева ненасилну борбу и промену (Hayden, 1962: 7). Уколико видимо да овај сегмент личи на писање „франкфуртоваца”, део у ком позива на распуштање „војно-индустријског комплекса” као „најспектакуларније ауторитарне и олигополистичке структуре у економском доношењу одлука Америке”, директно укључује Милсова становишта (ibid.: 17).

На овом месту није плодотворно да се даље бавимо током оснивања самог покрета, различитим фазама, утицајним појединцима нове левице у сваком од америчких и европских градова. Довољно је да знамо да је у Европи покрет био махом студентски, док је у САД постојала комбинација студентског, феминистичког, мировног покрета против рата у Вијетнаму, као и покрета усмереног ка окончању Цим Кроу (*Jim Crow*) расне сегрегације у некадашњим америчким државама „југа”. Уколико је у Европи покрет био усмерен против буржоаских вредности и уопштено империјализма, у Америци је био намењен борби против буржоаских вредности, америчких империјалних амбиција у Вијетнаму и против унутрашњег империјализма према маргинализованим групама. Но, оно што остаје битно из овог сегмента у идеолошком смислу јесте да се ради о покрету који: захтева борбу на културном нивоу против „буржоаских вредности” и патријархата; захтева промену интелектуалних елита и успостављање нове културне хегемоније; захтева константан отпор и „перманентну револуцију”; увек је против доминантних структура и коначно, константан отпор подразумева линеарност историје, идеју прогреса и то да борби и прогресу нема краја.

Раније сам поменуо скепсу према томе да су Адорно и Хоркхајмер, док су стварали „нови манифест” и замишљали некакво будуће друштво које ће наћи њихову поруку у боци, уопште и желели некакву револуцију која се базира на њиховој мисли. Потпуно одсуство алтернативе додатно оснажује аргумент да је њихово писање сасвим солидна критика и интелектуална вежба без озбиљнијих политичких намера и замисли. Снажна деконструкција уз танану или непостојећу конструкцију. А оно што можда и највише иде у прилог уверењу о неприжељкивању револуције јесте реакција аутора када се догађала побуна заснована на њиховима аргументима. Ректор Универзитета у Франкфурту је тада цитирао Адорна који је рекао да је „предложио модел за размишљање”, а да никако није могао ни да „посумња да ће људи желети да га (модел, М.В) остваре молотовљевим коктелима” (Leslie, 1999: 120). Штавише, када је група од 75 студената, предвођених Адорновим докторантом Јиргеном Кралом (Jürgen Krahл), заузела зграду Института током побуне 1968. године, Адорно је одмах позвао полицију. Од свих студената, тужио је само Крала и развукао читав процес на наредних годину дана. Док га је одводила полиција, Крал је повиком према Адорну да је *Scheißkritische Theoretiker* укратко сажео шта мисли о свом ментору (ibid.). Кратком дигресијом на ову епизоду сам заправо започео причу о томе каква је улога међународне политике и великих сила у целом дешавању око нове левице.

Пример Адорновог односа према побуни није случајно изабран. Превасходно, јер се његово име везује за пројекте које је у Европи документовано финансирала америчка Централна обавештајна агенција (Central Intelligence Agency – CIA). CIA је основана непосредно након завршетка Другог светског рата у нарастајућем антагонизујућем окружењу између два виђења модернизације. Компетиција у привлачењу држава на своју страну између Совјетског Савеза и САД врло брзо је постала жестока. Рецимо, и једни и други су дефинисали своју борбу као борбу за слободу. Совјети су сматрали да у неслободу на Западу одводе „капиталисти Вол Стрита” и „амерички империјалисти” који „заробљавају америчке раднике” док је за Американце слобода

подразумевала њихову врсту демократије (Belmonte, 2013: 96-97). Совјети су трошили огромна средства на ову пропаганду и Американци су већ 1955. године известили да је врло успешна кампања Совјета да Америку остатку света представи као „само још једну западну колонијалну силу” (ibid.: 102). Због тога су у САД сматрали да је нужно да и они сами почну да троше средства и енергију у борби против стаљинизма. На пример, створили су „Кампању истине” где су преко канала „Гласа Америке” (Voice of America) представљали остатку света дубоку религиозност своје државе. На овај начин су своју државу покушали да отргну од стереотипа о материјалистичкој култури, на чему су инсистирали њихови противници. Путем исте платформе, пропагирани су и „кампању о раду”, као контратежу идеји да само Совјети имају монопол над бригом о радничким правима (ibid, 104-105: 119). Такође, вршили су и изузетно снажну академску пропаганду, нпр. објашњавајући свету о томе које фазе модернизације морају доказано (научно) да се пређу да би се дошло до богатства које и они поседују. За ово су користили „Фазе економског раста” Волта Ростова (Walt Rostow) који је у то време радио и као консултант у америчким пропагандним програмима који су се бавили психолошким ратовањем (ibid.: 117).

Одвајање од стереотипа да је америчка култура пука материјалистичка творевина била је битна ставка за CIA у то време. Поготово је било важно придобити и приволети Европљане на своју страну, будући да је налет комунизма у западном делу континента у првим годинама након 1945. био итекако озбиљан. Схватање важности контроле културног наратива о себи, а самим тим и стварање културне хегемоније, није промакло будном оку CIA. Да ће се ићи у том правцу, наговестио је и Џорџ Кенан (George Kennan) у свом чувеном чланку потписаном са „X”, када је, између осталог, констатовао и залагање за „константан притисак усмерен према ремећењу и слабљењу целокупног утицаја и моћи ривала” (X (George Kennan), 1947). Конкретизацију на културном пољу борбе донео је Мелвин Ласки (Melvin Lasky) касније те године када је предложио заповеднику америчке зоне у Немачкој, Луцијусу Клеју (Lucius Clay), да Американци уђу у културни рат против „антиамеричких” и „антидемократских” формула које су само настављене након нестанка Гебелса и нациста. Та формула је подразумевала означавање Америке као себичне, политички реакционарне, културно назадне и морално лицемерне (с нагласком на недостатак права црне популације). Такође, снажна пропаганда из СССР-а утицала је и на то да се Американци посматрају као „културно опустошени” и „нација жвакача гумених жвака” (Stonor Saunders, 2013: 25; 17).

Писмо Ласкија је уродило плодом. Врло брзо су амерички интелектуалци, међу којима многи „нису могли да приуште карту ни до Њуарка (од Њујорка, М.В)”, почели да уживају у „лимузинама и димљеном лососу” (Wilford, 2009: 102-103). Све са циљем подизања њиховог значаја, ранга и статуса, те постепене промоције и преко Атлантика, а како би се показало да Америка ипак није културно опустошена. Генерал Луцијус Клеј, по савету Ласкија, подржао је оснивање месечног часописа *Der Monat* који је служио ради конструкције „идеолошког моста између немачких и америчких интелектуалаца”, као и да се унапреде и подрже „општи интереси америчке политике у Немачкој и Европи” (Stonor Saunders, 2013: 26). Часопис је, почевши од 1950, деловао под покровитељством посебног програма CIA названог Конгрес за културну слободу. Поред поменутог месечног издања у Немачкој, Конгрес је издавао и часопис *Encounter* у Енглеској који је излазио све до 1991. године. Конгрес је био активан до 1967. године, када је угашен годину дана након што су информације о његовом деловању продрле у јавност. Три најзначајнија човека овог програма су поменути Ласки, Мајкл Јозелсон (Michael Joselsson) и композитор Николас Набоков. Почасни председници Конгреса били су и Бенедето Кроче (Benedetto Croce), Џон Дјуи (John Dewey), Карл Јасперс (Karl Jaspers), Жак Мартен (Jacques

Maritain), и Бертран Расел (Bertrand Russell). Као што видимо, не може се рећи да наведени интелектуалци припадају десном делу политичког спектра. То не значи да су они знали за праву природу Конгреса и чињеницу да су били употребљавани у културном рату. Но, CIA је у то време била довољно мудра да научи да милитантно, десно, јасно прокапиталистичко усмерење које је покушала да промовише с Артуром Кестлером (Arthur Koestler) није уродило плодом у културној борби против Совјета (CIA, 1995). Морали су да усвоје „алтернативну стратегију” која је подразумевала „изградњу једне врсте уједињеног фронта са демократским елементима европске левице” коју би потом „постепено придобила за атлантистичке циљеве” (Kramer, 1990). Готово сви гости оснивања Конгреса 1950. године у Берлину били су критичари капитализма. Један од важних људи у CIA током 1950-их година био је и Томас Браден (Thomas Braden), који је након откривања ове операције CIA сматрао да је она морала да се догоди и то једино тако што би се ангажовали социјалисти, или они који себе зову левицом, јер су то били „једини људи којима је било стало да се боре против комунизма” (Braden, 1967).

Након девет година деловања овог програма, Кенан је експлицитно захвалио Набокову констатујући да „не може да замисли групу људи који су више урадили да одрже њихов (амерички, М.В.) свет заједно од њега и његових сарадника у Конгресу за културну слободу” (Kramer, 1990). Целокупна операција је, као што смо видели и у Кенановој оцени, посматрана као успешна. Заправо, сама CIA је на свом сајту имала одељак у ком је констатовала да се ради о једној од „најсмелијих и најефектнијих хладноратовских тајних операција” (CIA, 1995).³⁴ Поменути Браден је оценио да довођење Бостонског симфонијског оркестра у Париз (под покровитељством Конгреса) јесте много више допринело позитивној слици Американаца него што би то учинили „Дон Фостер Далес (John Foster Dulles) или Двајт Ајзенхауер (Dwight Eisenhower) са стотину говора” (Braden, 1967). Френк Визнер, један од двојице најбитнијих људи у CIA у време оснивања Конгреса, схватио је да је CIA креирала „моћне Вурлицер” оргуље, „способне да свирају било коју пропагандну мелодију која се пожели” (Wilford, 2009: 7).

У највишем напону, Конгрес је имао своје испоставе у чак 35 држава, мноштво запослених, „објављивао је двадесет престижних магазина, одржавао уметничке изложбе, поседовао сервисе вести, организовао међународне конференције високог профила, награђивао музичаре и уметнике наградама и јавним перформансима”, а све како би одвратио Европљане од марксизма и комунизма и приволео их за амерички начин живота (Stonor Sanders, 2013: 1). Радо су финансирани и подстицани дисиденти из комунистичких земаља, као што је рецимо било субвенционисање књиге „Нова класа” Милована Ђиласа (ibid.: 207). Културна кампања је дословно схваћена као тотални рат и коришћена су сва расположива средства где год би могли да се ослабе Совјети. Посреднички (проху) ратови обуздавања Совјета на азијском или афричком континенту посматрани су једнако важно као и жеља CIA да се „бори за Пикасов ум” (Wilford, 2009: 102).

Направио сам дигресију од Адорновог примера тужбе докторанта – с разлогом. Поред тога што је деловање америчке обавештајне службе врло значајно за разумевање деловања држава у

³⁴ На званичном сајту CIA више не постоји одељак који се бави Конгресом. Међутим, постоји алатка на интернету која приказује шта је у одређеном историјском тренутку било присутно на сајтовима. Видећемо да ће ова алатка итекако бити од користи за наредно поглавље, будући да је уклањање садржаја од стране модератора друштвених мрежа постала учестала пракса. Рецимо, поменутом документу CIA можемо приступити на адреси сајта *WayBack Machine*, која уједно служи и као интернет архива: <https://web.archive.org/web/20060616213245/http://cia.gov/csi/studies/95unclass/Warner.html#rft1>

културном рату, дигресија је направљена да би се разумео и контекст у ком делује „нова левица”. У целом том контексту, Адорно рецимо: редовно одржава кореспонденцију са Мелвином Ласким; још пре оснивања Конгреса нуди Ласком објављивање Хоркхајмерове књиге „Помрачење ума”; редовно објављује у часописима *Der Monat* и *Encounter*; коначно, чак и након јавног откривања деловања Конгреса, Адорно наставља да са сарадњом као „убичајеним послом” и чак учествује у „проширењу париског седишта” Конгреса у делу некадашње америчке надгледане зоне (Rockhill, 2022). Иако постоје јасне индиције, нема недвосмислених и крајњих доказа да је Адорно био свесни сарадник CIA током целокупног деловања од пресељења у САД и по повратку у Немачку, но можемо да кажемо две ствари. Прво, да га је Агенција очигледно сматрала корисним за своје циљеве. Друго, чини се да је аутор у најмању руку био свестан компатибилности са Агенцијом. CIA није имала проблем са антиамериканизмом код нове левице, док год је он био слабији од антисовјетизма и није представљао суштинску опасност за поставке америчке политике у Европи. Наравно, није Агенција могла у потпуности да контролише интелектуалце, нити је то било за очекивати.

Херберт Маркузе је ишао и корак даље. Он је радио директно и експлицитно, као и његова супруга Софија, за структуре САД. Пише и занимљив извештај који објашњава како се борити против идеје „светског комунизма” на тлу Европе. Јасно је довео у везу економску ситуацију са експанзијом комунизма. Материјална помоћ коју Европа добија кроз Маршалов план морала је економски уздигнути Европу да би се спречио уплив совјетског комунизма. Тада ће и најотпорнија комунистичка упоришта у Италији и Француској, по Маркузовом мишљењу, бити пацификована. Све ово пише у извештају који је Маркузе 1. августа 1949. године (декласификованом три деценије касније) саставио за централноевропско одељење Канцеларије за обавештајно истраживање америчког Стејт Департамента (State Department) (Marcuse, 2013: 591-610). Колико је Маркузе касније сав свој интелектуални рад уподобљавао америчким обавештајним структурама остаје велико питање, али као и у Адорновом случају, у најмању руку је био свестан компатибилности онога што пише са циљевима САД у Европи након Другог светског рата.

Битно је напоменути да је током и непосредно након Другог светског рата то деловало доста другачије него данас, те да се ради о неупоредивом историјском контексту. Јевреји који су побегли од нацизма, у САД нису видели ништа друго него великог и значајног противника Хитлера. Чињеница да су сав свој интелектуални напор касније и ставили на располагање службама те државе мора да се посматра у датом контексту. Коришћење Адорнове скале којом се мери ауторитарност личности, потом коришћење Маркузових капацитета за процену деловања „светског комунизма” и коначно, постављање задатка Макс Хоркхајмеру, „једином човеку на свету који је поседовао двојно, немачко и америчко држављанство”, многи амерички десни интелектуалци су касније видели као заверу против Америке, а не као покушај успостављања стабилности америчког света у Европи и контратежу СССР-у. Минићино иде дотле да уздиже ове ауторе (заједно са Валтером Бењамином, Ханом Арент итд.) на пиједестал светске завере да се искористи CIA у сврхе промоције „културног марксизма” који би створио нихилистичку индивиду погодну за изградњу светског комунизма (Minnicino, 1992). Минићино, али касније и целокупна национал-популистичка десница друге деценије 21. века, у Франкфуртској школи види извор свог „зла” који је задесио западну цивилизацију. Парадоксално, основе мишљења те национал-популистичке деснице тешко је замислити без интелектуалних темеља Маркузеа, Адорна и осталих. Но, о томе нешто касније.

Из свега овога, за сада, остају два врло важна питања: какве су дугорочне последице пребацивања левике на борбу за културну хегемонију и како тумачимо покушај држава да утичу и усмере културну борбу?

Што се тиче дугорочних последица, запажам неколико ствари. Прво, пажња левике се догађајима из 60-их година недвосмислено пребацила са поља материјалне и класне борбе на поље идентитета. Поред потребе за изградњом нове друштвене свести, левика је у први план као маргинализоване делове друштва избацила оне за које сматра да су идентитетски потлачени унутар самог центра. Ово се односи на жене, етничке, религијске, расне и сексуалне мањине. Маркузе експлицитно тврди да су нове снаге борбе „неинтегрисане снаге мањина, аутсајдера и радикалне интелигенције” (Marcuse, 2005: 5). До тада, питање свести и идентитета било је у ексклузивним рукама националистичких елита које су на своју страну лако придобијале радничку класу. Уосталом, национализам је, као што сам поменуо у другом поглављу, често и био препрека глатком ширењу капитализма из центра ка периферији. Стога и класно средство борбе потлачених. Но, у материјално све развијенијим друштвима, отвара се нови фронт борбе за потлачене који се проналазе у свим оним идентитетима који су на неки начин изопштени из национално хомогених и патријархалних друштава. Такође, та борба је по природи ствари непрестана јер ће увек моћи да се појави и конструише нови идентитет који онда изнова креће у покушај изласка из неповољног положаја. Ширење листе идентитета је изразито карактеристично за леву страну културног рата у 21. веку.

Друго, протести нове левике у Европи 1968. године често су помињани као бесциљни и без конкретних резултата. У Америци су, поготово покрет за грађанска права и антиратни покрет, ипак остварили конкретне резултате утичући на крај расне сегрегације и знатно слабећи јавну подршку рату у Вијетнаму. Но, оно што је тада започето, трајало је и траје до дана данашњег. Дугорочне последице перманентног преиспитивања и отпора културној хегемонији довели су до тога да управо идеја перманентне промене и прогресије постане културно хомогени образац. Он се везује за космополитизам. Овај линеарни пут су хуманисти у САД сматрали за директну последицу рада Задужбина за хуманистичке науке и уметности које је основао Линдон Џонсон (Lyndon B. Johnson) 1964. године. Наиме, челници Задужбина су све већу бројност студената хуманистичких наука и уметности везивали за успешан рад ових организација. У стварности, значај ових области се везује за пуку чињеницу наглог раста студентске популације у САД које је 1960. године било 8 милиона, већ 1975. године 16 милиона, а 1990. године 33 милиона. Дакле, раст студентске популације подразумевао је и ширење хуманистичких и уметничких катедри којима је апсолутно доминирала нова левика (Jensen, 1995: 18-20). Будући да су студенти и иначе били носиоци нове левике, контракултура коју је она проповедала постепено је постајала хегемонска због пуке игре бројева.

Треће, највиђенији интелектуалци левике од тада никада више нису вратили процес уназад – ка материјалној бази – чиме су евентуално могли да створе некакав политички изазов капитализму. Штавише, занимљиво је посматрати документ CIA из 1985. године у којем анализирају рад нових левих интелектуалаца у Француској, предвођених Мишелом Фукоом (Michel Foucault) и Клод Леви-Стросом (Claude Levi-Strauss). CIA готово да не може да сакрије одушевљење што је Фуко предводник интелектуалне левике, док стање интелектуалаца оцењује цитирајући Алана Турена (Alain Touraine) да „никада није осетио (међу интелектуалцима) такву тишину, такву празнину” те да му све личи на „породицу у којој је неко умро” (CIA, 1985: 1). Констатују да иако користе неке структурне основе марксизма, Школа анала никако не може бити

сматрана марксистичком, док Фукоа и Леви-Строса помињу у контексту тога да су и коначно „разорили марксизам” (ibid.: 6). Помињу и Бернара-Анри Левија (Bernard-Henri Levy) као некада разочараног марксисту који пише да је сваки марксизам тоталитаран (ibid.: 5). CIA је сматрала да вечита деконструкција идентитета и парадоксално, борба за права идентитета (али мањинских), никако не представља опасност по интересе САД. Док год се левица бави идентитетима, она неће представљати проблем за опстанак америчке доминације у свету.

Од 60-их наовамо CIA посматра левицу у западној Европи, али и код куће, као савезнике капитализма и америчког начина живота. Не само то, већ САД током низа деценија посматра и користи космополитску културу, која је и настала на основама нове левице, као основни принцип легитимизације међународног поретка – али не нужно и поретка код куће. Истовремено, заштиту маргиналних идентитета користи и као изговор за заузимање високе моралне позиције и стигматизацију држава у општој хијерархији међународне политике. То што су идеје перманентне културне револуције повремено стварале проблеме Америци и код куће, није спречило високе дужноснике ове државе да заузму врло јасну позицију при дефинисању тога „ко смо ми”. У преводу, овде одговарам и на друго питање које се тиче мешања држава у културне ратове. На примеру САД видимо да се и од либералних демократија захтева основна сагласност тога ко смо ми и да ће алтернативне верзије врло брзо бити суочене са снажном контра пропагандом спонзорисаном од стране државе. Такође, видимо и да постепена промена тога „ко смо ми” није проблематична, али само док не угрожава основне производне односе. Конкретније, док не угрожава главну изабрану верзију модернизације велике силе.

Било како било, политика идентитета јесте суштински и међународна политика која обликује геополитичку мапу, али и одређује спољнополитичке доктрине. Због тога, свако нагло померање и рушење основне културне хегемоније наспрам културне хетерогености при одговарању „ко смо ми”, јесте и *par excellence* шанса противника да искористи, условно речено, тренутак слабости и додатно подстакне друштвену поларизацију. Културна превирања на Западу такође јесу моменат великог ризика за стабилност светских мапа, а још сигурнији показатељ да нас ишчекују промене и прилагођавање спољнополитичких доктрина, за почетак, макар великих сила. Све ово смо могли да видимо на примеру нове левице, а до изражаја долази нарочито у 21. веку. Линеарно-прогресивна логика нове левице јесте и једна од страна најновијег културног рата, док друга страна вуче порекло од „грамшијанске деснице” настале у Француској након 1968. године. Идеје грамшијанске левице и деснице настале након 60-их година, основа су данашњих културних ратова. Због тога, поред историјског описа њиховог јављања, важно је обратити пажњу и на идеје и идеолошки садржај та два огранка Грамшијеве логике.

3.2. „Грамшијанска десница“ на простору Европске економске заједнице

Ако бисмо написали да је у Француској крајем 60-их година 20. века настала интелектуална иницијатива која је антагонистички настројена према англо-америчкој култури, као и *laissez-faire* неолибералном економском приступу, засигурно би многи помислили на нову левицу. Ако бисмо на то додали још и презир према „колективистичком моделу Совјетског Савеза и капиталистичком моделу Сједињених Држава, од којих сваки покушава да наметне Европи страни друштвени систем” (Shields, 2007: 148), несумњиво би се указала велика подударност са Новом левицом. Даље, протест против америчког империјализма, рата у Вијетнаму, подршка

покретима за ослобођење у државама Трећег света на први поглед би отклонили сваку сумњу да се евентуално ради о нечему другоме сем о новој левици (Bar-On, 2001: 336). Уосталом, у овој интелектуалној иницијативи сматрају да Франкфуртска школа јесте део заједничке „културне борбе против (...) глобалног капитализма” (ibid.: 347). Мало пажљивија анализа ипак може указати на индикаторе да се ради и о нечему другом. Рецимо, идеја да је нешто „страно Европи” јасно указује на очекивање континуитета са некаквом ранијом традицијом. Такође, ради указивања сличности између нове левике и поменуте интелектуалне школе, намерно сам изоставио да школа сматра да се не ради само о културној борби против глобалног капитализма, већ и против либералне демократије. Сада већ имамо два јасна елемента која никако не карактеришу нову левицу – борбу за традицију и јасно означавање либералне демократије као непријатеља.

Превласт за културну хегемонију на европском тлу добија нову димензију управо са појавом поменуте интелектуалне школе. Истовремено са дешавањима инспирисаним левом страном политичког спектра 1968. године, француски теоретичар Алан де Беноа (Alain de Benoist) даје себи задатак да осмисли „грамшизам деснице“ (Shields, 2007: 144). Ускоро се у Ници родила и „Нова десница“ (*La Nouvelle Droit*) под интелектуалном патронажом „Истраживачке и студијске групе за изучавање европске цивилизације“ (*Groupement de recherche et d'études pour la civilisation européenne - GRECE*). Састављена је од десних интелектуалаца „уплашених“ левим успоном, највидљивијих у студентских демонстрацијама 1968. године. Поставили су себи задатак борбе за културну превласт, позиционирањем „метаполитике на прво место“. „Старој десници“ је свакако на првом месту била „обична“ политика (ibid.: 144). Обична политика старих конзервативаца подразумевала је „бескорисни улични активизам” којим је нова десница нарочито била разочарана након пораза Француске у Алжирском рату. С друге стране, метаполитика би подразумевала схватање да се суштинска моћ налази у именовању „нормалности“ и „природности“ које се одвија у домену теорије. У сржи метаполитичког схватања јесте Грамшијево размишљање да борба мора бити прво на пољу идеолошке хегемоније. Де Беноа потом објашњава да „све велике револуције у историји не раде ништа друго сем што опредмете у чињенице еволуцију која се већ догодила у умовима” (Camus, 2019, 74). Дакле, Нова десница има идентично полазиште као и нова левица. Борбу пребацује на поље културе.

Нова десница је од свог настанка произвела хиљаде књига и чланака како у научним часописима, тако и у недељним или дневним новинама. Од часописа „Нова школа” (*Nouvelle Ecole*), преко часописа „Елементи за европску цивилизацију” или скраћено „Елементи” (*Eléments pour la Civilisation Européenne*), па преко редовних објављивања чланака у конзервативним новинама „Фигаро” (*Le Figaro*), све до сопствене издавачке куће „Коперник” (*Copernic*) (Shields, 2007, 145: 155). Овде ћу укратко изложити најпопуларније делове система мишљења де Беное, као оснивача и најутицајнијег члана Нове деснице. Потом ћу изложити и делове ставова Гијома Фаја (Guillaume Faye), који је почео као део Нове деснице, али наставио инокосно, радикално десним путем, и постао изузетно популаран у сличним круговима Европе и САД. Коначно, описаћу и неке од сродних идејних феномена на европском континенту касних 60-их и 70-их година и њихов свеукупни утицај и домет на политику заједно са Новом десницом.

Кључне речи за разумевање филозофије коју заступа де Беноа су једнакост, хијерархија, егалитаризам, истост, универзализам, индивидуализам, етноцентризам, национализам, паневропеизам и мултикултурализам. То не значи да он све наведене појмове посматра у позитивном смислу, већ да у односу на њих оцењује и вреднује своју теорију. Једнакост и

поготово егалитаризам, имају централну, негативну улогу у де Беноином становишту и ослања се на Карла Шмита (Carl Schmitt) када их разликује. Политичка, демократска једнакост, у смислу прилика и једнакости пред законом (старогрчка исономија – *ισονομία*) за де Беноу никако није спорна ствар и она мора постојати, но једнакост у исходима (егалитаризам) је по његовом мишљењу кобна за једно друштво. Цитира Шмита када каже да „једнакост свега што има људско лице неспособна је да пружи основ за државу, државну форму или форму владе” те да идеја људске једнакости и чињеница да је идеја универзалног једнаког човека у основи свега, недовољна да се произведу било какви „правни, политички или економски критеријуми”. Уосталом, та идеја крајње једнакости, сматра Шмит „нема никакав садржај” и у том случају једнакост свих људи је „аполитична једнакост” (De Benoist, 2017: 12).

Зато једнакост у свом крајњем, егалитаристичком облику производи идеологију истости. Идеологија истости поставља универзалну људску једнакост у смислу циља по себи, сматра де Беноа, и она „не може да поднесе било какву различитост”. Она увек иде ка томе да све сведе на некакво јединство у „униформном Богу, униформној цивилизацији и униформном начину мишљења” (ibid.: 14-15). Сматра да је за идеологију истости криво хришћанство које је потом секуларизацијом само претворено у Декартов разум, или универзално припадајуће карактеристике сваког човека. Цитирајући Хану Арент (Hannah Arendt) бива сагласан да таква визија историје омогућава да се „разноликост човечанства стопи у људску индивидуу коју подразумевамо под хуманитетом” (ibid.: 16). Идеологија истости је, износи главну поенту де Беноа, омогућила „теоријске темеље егалитаризма”, али је омогућила и колонијализам и диктат прогреса, као и то да националне државе диктирају грађанима шта су „девијације од општих норми”. Егалитаризам, наравно, бива доведена до врхунца у тоталитарним друштвима (ibid.: 17).

Идеологија истости никако не може да функционише без индивидуализма, будући да је неопходно разорити заједнице, разорити заштиту породице и ширих органских друштвених заједница како би појединац пристао на истост. Де Беноа износи да индивидуализам расте по истоветној стопи као и „хомогенизација државе” те да „што су изолованији појединци, држава више може да их третира на униформан начин” (ibid.: 18). По његовом мишљењу, етноцентризам и национализам раде исто што и универзализам, само у знатно мањим размерама, али са једнаким последицама у смислу производње истости. У том духу је и независност држава према његовом мишљењу, поготово у сличном цивилизацијском кругу, потпуно погрешна. Државе сличне културе које теже независности заправо имају исту функцију као и индивидуализам – растакање заједнице и одсуство комуникације. На тај начин се подстиче себичност и социјал-дарвинизам. Уосталом, себичним ентитетима се лакше и управља. И етноцентризам и национализам и виши универзализам (хришћанство, глобализам итд.) имају супстанционалистичке дефиниције својих идентитета. Пружа се списак карактеристика које се очекују од ентитета (појединаца или држава). Наспрам тога, идентитет би морао бити, каже овај аутор, производ интеракције унутар некакве заједнице. Стога се „конституисање сопства одвија кроз размену са другим” (ibid.: 21). Оно је динамично, производ је интеракција а не списка пожељних особина.

Плурализам и мултикултурализам су за де Беноу карикатуре плуралитета, најобичнија мимикрија, док смо у стварности све више исти – „исто се облачимо, исто једемо, исто говоримо (...) одвлачимо пажњу самима себи, живимо, и у крајњој линији, мислимо све више и више на исти начин” (ibid.: 24). Све у свему, индивидуализам појединаца и држава доприноси универзализацији и то је укратко сажета модерна, како каже де Беноа. Цела историја модерности је ништа друго до „један велики гигантски процес униформизације” (ibid.: 24).

До овог момента би било врло тешко разлучити де Беноу од нпр. Маркузеа. У смислу критике друштва из перспективе стварања истости и гушења креативности, тешко је противити се оваквим ставовима. Но, разлика наступа са рецептом шта чинити. Франкфуртска школа је по питању чињења оставила отворену књигу која подразумева вишедеценијско „терање контре” на свим културним и друштвеним пољима, па шта год та контра у датом времену и простору подразумевала. Без унапред задатих координата, а све у циљу ослобађања појединца од друштвених стега капитализма и комунизма. Међутим, де Беноа нуди свој „трећи пут”, али не у смислу примене „свега помало” од левице и деснице, него истоветне, кумулативне примене која мора да се одвија на културном, идеолошком нивоу као средство борбе против главне претње данашњице – нестанка различитости (ibid.: 41). Мора да се створи, по његовом мишљењу, идеолошко знање. Сведок је, каже, људи који су сакупили пуно знања, у смислу гомилања информација, али који су потпуно паралисани у употреби тог знања јер немају критеријум дискриминације, организовања тог знања. Пуко гомилање података се у верзији егалитаристичког образовања нажалост сматра знањем, каже он, и мора бити у потпуности напуштено. Образовање мора бити идеолошко у сваком смислу (ibid.: 38).

За почетак, то образовање мора почивати на идеји релативне неједнакости, будући да само и искључиво релативна неједнакост може зауставити „прогресивну хомогенизацију света”. Таква хомогенизација производ је два миленијума егалитаристичке идеологије која је доживела своју кулминацију у периоду након Француске револуције. Релативна неједнакост је једина која може исправити неправде које производи егалитаристичка идеологија, каже де Беноа (ibid.: 29). Стога, залаже се за уважавање хијерархија тамо где оне по природи ствари постоје (у интелигенцији, снази, култури...). Хијерархија је, тврди овај Француз, природно стање доказано у филозофији, хемији, психологији, физици и биологији. Срж сваке од ових наука јесте да потентни производи бивају они који се базирају на различитости. Историја науке стога мора бити и посматрана на тај начин, и његово образложење о нужности поштовања хијерархије и различитости јесте научно-историјско.

У друштвеној стварности, поштовање различитости и хијерархије подразумева везивање за традицију. Но, никако за универзалистичку традицију, већ ону која јој је претходила – паганску. Рецимо, потребно је заменити осећај срамоте, као главног друштвеног принципа, осећањем кривице (ibid.: 56) и поштовати индоевропску традицију које се може спознати кроз Грке, Римљане (стр. 101), Келте (91), Нордијце и њихову митологију (107), германски романтицизам итд. Германски романтицизам је нарочито повољан за повратак на паганско, индоевропско становиште, јер оно тежи да створи „синтезу опозита: народа и нације, државе и јавног духа, Европе и њених региона” (ibid.: 164). Из овога се јасно види да Беноа сматра као ултимативни политички поредак некакво паневропско царство чије су основне јединице не националне државе већ региони који почивају на органској повезаности – у смислу свакодневних обичаја, језика, навика, порекла итд. Региони не смеју бити самосталне и независне државе, већ морају неговати заједницу и изван заједнице, како и на политичком плану не би случајно био негован индивидуализам.

Такође, за прекид са традицијом оптужује „чувено анти-ауторитарно образовање”, алудирајући на Адорнову књигу о ауторитарним личностима. Ослањајући се на Конрада Лоренца (Konrad Lorenz), подржава аргумент да су одрасли схватили студентски бунт преозбиљно. Бунт 60-их би требало посматрати кроз оно што он и јесте – природна жеља детета да се ослободи стега ауторитета као део процеса сазревања. Но, за разлику од ранијих епоха, сада је младалачком бунту

придата важност, и раскид традиције јесте последица ове озбиљности, не и самог бунта. Дакле, за потпуни прекид са традицијом, сматра он, криви су одрасли због превелике уверености у исправност ставова оних који само пролазе кроз процес сазревања (ibid.: 255).

Овде је сумирана најважнија књига де Беное, у смислу њеног домета и утицаја. Но, производ целокупне Нове деснице и њеног оснивача био је знатно већи. Огроман интелектуални производ у квантитативном смислу можда се најбоље може приказати кроз огорченост Алана де Беноа што различити прикази Нове деснице на енглеском језику подразумевају само делић онога што је он писао, те ни на који начин не презентују целину и сложеност његових мисли. Тако констатује да је један од аутора сумирао његов рад цитирајући „само” четири књиге, један чланак и један интервју. Наспрам тога, сматра Француз, требало је урадити подробну анализу његових 90 књига, преко 2000 чланака и 400 интервјуа (De Benoist, 2014: 142).³⁵ Де Беноа је сасвим у праву када каже да су прикази на енглеском језику нефер. То не кажем због чињенице да није анализирано хиљаде чланака и књига, већ због тога што су аутори у западним научним часописима имали врло јасну тенденцију да упросте Нову десницу у неки од тада популарних научних и политичких термина. Рецимо, ако се бавите фашизмом, покушаћете да га нађете на свим могућим местима.

Тако Роџер Грифин (Roger Griffin, 2000: 2013) анализирајући Нову десницу упорно описује ову школу као само један облик фашизма са очигледним пронацистичким елементима. Сличност се налази у потрази за индоевропским коренима Европљана, што повезује са аријанизмом, али и називима различитих друштава која су била у вези са Новом десницом. На пример, у Немачкој је активан као огранак идеја Нове деснице „Туле семинар” који је „велики нећак ‘Туле друштва’ које је имало формативни утицај на рађајуће национал-социјалисте” између два рата (Griffin, 2013: 169). Дакле, несумњиво је да различити огранци, па чак и поједини аутори који су на неки начин или прошли кроз Нову десницу или су са њом повезани, имају чак и експлицитне везе са нацистима. Но, ради се о огромној интелектуалној школи која је засигурно у једном тренутку обухватила апсолутно све делове десног спектра, па тако и спектра екстремне деснице. Слично томе, када је популаризовано истраживање „крајње деснице”, опет је целокупна Нова десница Француске стављена унутар овог концепта који је у научном тренду (Sedgwick, 2019).

Друга ствар коју можемо видети из констатације де Беное јесте да ни он сам није могао имати представу како изгледа политика када вуче своје корене из метаполитике. По његовом мишљењу, упрошћавања на крајњу десницу или фашизам се дешавају, поред идеолошких разлога, и због тога што недостаје разумевање специфичне природе Нове деснице. Не ради се ни о каквом покрету или партији, већ о школи која има низ од пет деценија интелектуалне продукције. Дакле, Школа се не бави конкретним политичким материјализацијама нити оним што неко може и „погрешно” да извуче као закључак из читања радова интелектуалаца Школе. Укратко, не бави се обичном и активистичком политиком (De Benoist, 2014: 143-144). Но, иако је то тачно, циљ метаполитике је постављен на начин да утиче на политику. Иако је у праву када је у питању тривијализација Нове деснице у научним часописима Запада, потпуно је нејасно како је онда могао да очекује да се његова метаполитика преведе у политику са свим својим нијансама. У политици ће идеје Нове деснице бити преведене још тривијалније, поготово у додиру са неочекиваним друштвеним догађајима. Зато делови мишљења данашње деснице вуку корене управо из радова Нове деснице. Не Нове деснице у целости, него оних делова који одговарају популистичкој политици на десном спектру у датом временском тренутку. Такође, појединци који

³⁵ Већ 2019. године, број књига се попео на 106 (Camus, 2019: 73).

су пролазили кроз Нову десницу касније су заузимали радикалне ставове, укључивали се у политику и често знали и да раскрсте са де Беноом.

Уосталом, како превести у политичку формулу оно што је де Беноа покушао да заговара. Како рецимо, након два миленијума хришћанства убедити људе да је сасвим нормално правити паганске заклетве у Делфима, што су чланови Нове деснице редовно чинили (François, 2019: 93). Или, како је могуће заговарати идеју да никако не би смело доћи до прекида традиције тиме што ће неко напрасно заборавити хиљаде година хришћанства? Или, како национална држава и идентификација са њом одједном нису део традиције, а поистовећивање са Келтима јесте? Ово су питања на која де Беноа није могао да одговори, нити је очигледно желео, будући да је седео у удобној интелектуалној позицији. Нарочито је та позиција постала моралишућа оног тренутка када су његове идеје почеле да се преводе на политички језик. Људи су почели да трагају за органском заједницом, али то није била она заједница коју је овај аутор прижељкивао. Сматрао је да свако мора да раскрсти с модерном тако што ће да успостави „аристократску концепцију људског бића; етику базирану на части; херојски став према изазовима људског постојања; сакрализацију света; пажњу према лепом, телу и здрављу; уклањање појмова попут раја и пакла; и коначно, унију естетског и моралног” (Bar-On, 2012: 36). Оваквом романтизму додају и нужност да свако спозна своју генеалогiju, да зна ко су му преци и да се на тај начин укорени (Samus, 2019: 78). Због оваквог истраживања и посвећивања појединца стварању сопствене регионалне културе, „трећи пут” де Беное називао се још и културолошким и антрополошким (Spektorowski, 2012: 47).

Де Беноа можда није размишљао о томе да би доста људи генерално избегавало изучавање сопствене генеалогije. Најблаже речено јер ће, наспрам жеља, у највећем броју случајева бити доказано да су потомци кметова и да их је нација уздигла на ниво Француза. Стога, његов револуционарни традиционализам или „револуционарни конзервативизам” (Griffin, 2013: 168) у потпуности одбија да разумева да „органско” већини становништва након векова националне хомогенизације лежи управо у нацији – не у некаквим романтичарским регионима. Зато, када се основни теоријски појмови де Беное преведу на политички језик, заштита културе је заштита нације. То може да се ради и на паневропском, цивилизацијском нивоу, креирајући такозвани „цивилизационизам” (Brubaker, 2017: 1191). Но, култура се штити од онога који је другачији – од ислама – који жели да ту културу промени и то користећи се мимикријом, или опонашањем различитости у виду мултикултурализма. Као што видимо, сви основни концепти де Беное су ту, само његова елитистичка романтичарска садржина бива испуњена политичким и популистичким садржајем и формулама. Ове формуле су препознали политичари и теоретичари крајње деснице. Хијерархија је схваћена као хијерархија култура, где је национална и хришћанска виђена као супериорна у односу на ислам или уопштено „Трећи свет”. Органска заједница није преведена на генеалогшка истраживања и прихватање наслеђа Келта или Германа, већ везивање за нацију. Паневропеизам није схваћен као скуп различитости, већ као хришћанска, цивилизацијска истост у односу на ислам. Све ово ћемо видети код Гијома Фаја, али и код данашњег националног популизма.

Није утицај Нове деснице заустављен само на каснијем националном популизму. Основна становишта де Беное су крајем 70-их успела да утичу и на председника Жискара Д’Естења (Valéry Giscard d’Estaing), а почетком 90-их и на каснијег председника Жака Ширака (Jacques Chirac). Тиме је и успешно подржана елитистичка теза де Беное да је довољан мали број људи за културну револуцију, наспрам масовног политичког покрета (Shields, 2007: 152; 156; 238). Али и Д’Естењ

и Ширак су постепено отварали врата популистичкој политици културног супротстављања хришћанске цивилизације исламу, а не елитистичком романтицизму и повратку на укоренење заједнице. Између осталог, на тако нешто су приморани (поготово Ширак) и чињеницом да је десница, којој је миграција из арапског света постала главна преокупација, постајала све снажнија и привлачила све више пажње. Политичка борба је подразумевала да се преотме део агенде онога који постаје све популарнији. Због тога, теоријске основе де Беное бивају преведене на политички ниво онако како су то диктирали политички услови и стварност, не и сам интелектуалац.

Политичку шансу за популизам који почива на основама Нове деснице препознао је један други аутор – Гијом Фај. Иако је де Беное сам избегавао да буде део некакве партије, велики број чланова нове деснице се у каснијем периоду придружило Националном фронту (*Front National*), политичкој партији која данас носи назив Национално окупљање (*Ressemblement national*). Разлог приступања ових „одметника” Нове деснице је тај што, како је то дефинисао Гијом Фај, унутар GRECE-а нису најбоље разумели Грамшија који је сматрао да остварење културне хегемоније захтева и врло конкретне политичке снаге. Фај додатно тврди да је управо недостатак политичке конкретизације интелектуалног покрета довео до разводњавања GRECE, што је резултирало у њиховој немогућности да се одупру цензури која је наметана Новој десници (Faue, 2010: 22). Фај напушта Нову десницу 1986. године због „финансијских и интелектуалних неслагања”, иако је био део Школе од раних 70-их, положио заклетву у Делфима, пратио све њихове интелектуалне токове, те био можда и највиђеније лице поред де Беное. Иако је раскинуо било какве везе са школом, де Беное га званично искључује тек 2000. године, након што се Фај поново нашао у јавности. Искључење је било јавно и праћено је оптужбом упереном према Фају да је расиста (François, 2019: 93-94). Ипак, након поновног враћања у јавни интелектуални живот, Фај постаје знатно утицајнији, можда чак и од целокупне Школе. Не само у Француској, већ и у остатку Европе и САД.

Позиције које Фај заговара након повратка у интелектуални живот бивају другачије у односу на Нову десницу. За почетак, он набраја шта све сматра великим промашајима Школе, и то су: претеран фокус на паганизму, антихришћанству и антипапизму; фолклоризам и фиксираност на укорененост; трећесветизам (подршка земљама Трећег света против америчког империјализма); уопштено антиамериканизам; претерана толеранција према исламу и коначно, недостатак економске доктрине (Faue, 2010: 26-35). Поготово истиче оно што је по његовом мишљењу највећи проблем, а то је етноплурализам и толеранција према исламу који је „нетолерантан, ексклузивистички и неоргански”, те производи демографску кризу у Европи заједно са ниским стопама рађања Европљана (*ibid.*: 33). Сликовито описује да за разлику од некадашњих и средњовековних похода, „сада стојимо лице у лице с варварима” јер он „више није изван већ унутар града” (*ibid.*: 14).

Имиграција долази из афричких и арапских земаља, или оних земаља које Нова десница подржава на међународном плану. Међутим, као порекло имиграције, сматра Фај, те земље, те културе и ти простори јесу непријатељи који врше инвазију. У спречавању ове инвазије никако не помаже антиамерички став. Зато, Европа заједно са својим савезником, САД, мора да се одупре постепеној исламизацији. И то не тако што ће државе да делују изоловано, већ заједно – паневропски. Европска унија је превише слаба за тако нешто, и она је само корак ка будућој федерацији, сматра Фај, те садашње бирократе служе искључиво као „корисни идиоти” за долазак до таквог друштва (*ibid.*: 37). Такође, део тог друштва мора бити и Русија која би, заједно са садашњом ЕУ, чинила федерацију Евросибир (*ibid.*: 15).

Као што видимо, Фај се бави футуризмом. Уосталом, његова замисао друштва након велике катастрофе која ће неминовно да погоди свет између 2010. и 2020. године (Фај ово пише 90-их) због међуутицаја „животне средине, демографије, економије, религије, епидемије и геополитике”, јесте археофутуристичка. Она подразумева мешавину дистопије и утопије, где ће након катастрофе интелектуалном снагом бити произведено технолошки врло компетентно друштво, али засновано на архаичним (старим, основним, темељним) принципима (ibid.: 57). Но, за овај рад футуризам није толико битан. Битније је закључити да из Нове деснице израста један другачији вид и стил мишљења који се у великој мери поклопио и са надлазећим национално популистичким снагама у Европи и САД. Такође, да се централна теза тог мишљења односи на демографију, имиграцију и културну садржину коју практикује популација која мигрира у Европу са Блиског истока.

Имиграција и култура досељеника постале су, уз питања реда и закона (која су опет у вези са имиграцијом), апсолутно доминантне теме француске политике. Од када су ступиле на сцену средином 80-их, проузроковане и економском кризом која је тада задесила Француску, ове теме нису излазиле из успешне политичке формуле (Shields, 2007: 213). Управо је на платформи некомпатибилности хришћанске Европе и ислама и Национални фронт (Front National), након почетне ирелевантности 70-их и доброг дела 80-их, од 1988. године почео редовно да добија на председничким или парламентарним изборима макар 15 посто гласова. Преименовани у Национално окупљање, сада већ редовно учествују у другом кругу председничких избора.

Све је заиста почело са Новом десницом и њиховом идејом да ће утицати на само неколико хиљада умова. Но, оно што се касније у политичком смислу развило, нису могли да контролишу. Нова десница је и експлицитно забранила оснивачу Националног фронта, Жан-Мари Ле Пену (Jean-Marie Le Pen), још раних 80-их да присуствује њиховим састанцима. Пре свега јер је био перципиран као „затуцан, паписта, реакционар, сервилан према Америци, цингоиста, анти Европљанин (...) пиратског лица” (Faue, 2010: 32). Алан де Беноа је задржао своју улогу интелектуалца и никада није пришао политици. Последње деценије 20. века је чак констатовао да је Нова десница једино што је остало од Нове левице (Bar-On, 2001: 336). Уопштено је аргументовао и да подела на левицу и десницу више нема смисла јер је десница изгубила свог главног непријатеља оличеног у комунизму, док левица и није левица будући да се ни на који начин не противи систему, већ само „моралише” и бива неспособна да размишља о узроцима проблема (De Benoist, 1995). И пре тога, 1989. године је већ јасно разводнио своје политичке ставове које би било тешко разликовати од ставова некаквог центристe. Рецимо, стао је у одбрану права муслиманских девојчица да у школама носе мараме преко главе, укључујући и бурке, што је за француске секуларисте готово незамисливо – поготово оне на десној страни. Де Беноа је свој став образложио разумевањем за различите културне заједнице и борбом против универзализма глобализације који угрожава муслиманима право да се понашају онако како они желе (De Benoist, 2014: 155).

Но, без обзира на де Беноу и његове бесконачно нијансиране ставове, Француска је постала опседнута питањем имиграције и та опседнутост могла се видети на разним пољима. О томе су писани и романи од којих су неки, иако изашли из штампарске пресе 70-их година, доживели и врло велику популарност у крајње десним круговима у остатку Европе и САД 40 година касније. Типичан пример је роман Жана Распаја (Jean Raspail) „Логор светих” (Peltier and Kulish, 2019). У њему се описује колона Индијаца који долазе до француске обале након дугог морског путовања и велике међународне кризе. Након изласка на обалу, постепено присвајају за себе делове

Француске, не обазирјући се на локалне обичаје и културу. Потом покоравају целу Европу, док је Швајцарска последње прибежиште европске културе која омогућава писцу да исприча причу (фиктивну, наравно). Индијцима у постепеном освајању помажу и локалне леве снаге тиме што сваког ко покуша да прича о одбрани своје културе означавају као примитивца и незналицу (Raspail, 2018). „Логор светих” је после 2014. године националним популистима постао главна метафора при опису миграција у Европу и Америку. Додавао је дистопијски тон на већ узаврелу и кризну ситуацију.

Због опседнутости миграцијом, Француска је и колевка централних идеја данашњег националног популизма. Поред тога што су аутори који су ударили интелектуалне темеље данашњег америчког националног популизма имали и личне контакте и сарадњу са новом десницом (видећемо то у следећем делу), и у САД су преузели неке кључне концепте Нове деснице. Такође, концепти су усвојени на начин на које их је прилагодио Гијом Фај, уз додатан ниво прилагођавања специфичностима америчких економских доктрина. Идеја да постоји органска култура која је нужна за очување државе, као и идеја да универзалистичка идеологија глобализације заједно са имиграцијом напада ту органску културу, постају средиште једног пола америчке политике у другој деценији 21. века. У Европи су истовремено никле десне партије цивилизационистичке, паневропске садржине „Европе нација”. У тој групацији имиграција, ислам као „Други”, и органско отелотворено у нацијама и хришћанству, имају централну идејну улогу у борби за културну хегемонију. Овде опет видимо да идеологија националног популизма бива успостављена на основама де Беноиних концепата, но, ти концепти даље јесу испуњени садржајем на који је алудирао Гијом Фај. Идеја органских и паганских региона које производе некакве идентитетске комуне замењена је идејом органских и хришћанских нација које се боре за опстанак на два фронта – против мултикултурализма космополита с једне стране и ислама с друге. По схватању националних популиста, и једно и друго имају универзалистичке тенденције да разоре органску породицу и нацију, само на различите начине.

Нова десница је имала огроман утицај у Италији, Белгији, Немачкој, САД али и Русији преко Александра Дугина (De Benoist, 2014: 143; Camus, 2019: 73; Laruelle, 2019). Ипак, није само Француска имала свој аутохтони интелектуални развој који пружа основ данашњим десним политикама. Уједињено Краљевство је такође имала свој моменат 1968. године који је омогућио развој касније врло сличне десне политике.³⁶ У априлу те године, министар владе у сенци, Инох Пауел (Epoch Powell), изразио је велику забринутост британском имиграционом политиком на једном конзервативном скупу. У свом говору је констатовао да ће Британија 15 или 20 година касније бити преплављена мигрантима (износи „забрињавајућу” бројку од 3 и по милиона). Потом да не може да се пореди долазак имиграната са црном популацијом у Америци, јер су се потоњи за своја права изборили на аутентичан начин док имигранти аутоматски и безусловно добијају привилегије а да не вреднују шта је све требало учинити да би оне постојале. Такође, противи се специфичним правима комуна попут Сика, у смислу да због њихових обичаја буду различито третирани на радним местима. Коначно, његов говор је постао познат јер је употребио поређење са Римом. Упозорио је да ће Британија, ако се настави са актуелним политикама, видети оно што и Римљани, а то је „Тибар који се пени од крви” (Powell, 1968).

Пауел је због снажне реакције либералне јавности врло брзо избачен из Конзервативне партије. Но, реакција целокупне јавности била је нешто сложенија. Његов говор је и дословно

³⁶ Требало би имати у виду да се УК придружила Европској економској заједници тек 1973. године.

скршио „консензус конзервативаца и лабуриста о расном питању” и у први план постепено почео да ставља питање идентитета. Ово је било видљиво већ следећег дана када су радници лондонских докова одржали „штрајк маршом” према Парламенту, исказујући подршку Пауелу (Carter, 2017: 71). Економска ситуација крајем 60-их и током 70-их се у Британији уопштено описује као кризна. Но, Пауел је учинио да „криза економије постане криза идентитета” као и да каснији конзервативци, попут Маргарет Тачер (Margareth Thatcher) преузму део његове популистичке реторике и политике (Schofield, 2012: 95). Такође, годину дана пре Пауеловог говора, 1967. године, родио се и екстремно десни Национални фронт (*National Front*), покрет истог назива касније успешнијег, али чак нешто ублаженијег француског рођака. До Пауеловог говора, Фронт се постепено гасио и осипао, но сада је добио нови подстицај за преживљавање и снажење. Знатно је увећао чланство које је додатно експлодирало након 1972. године. Тада је Иди Амин избацио Индијце из Уганде, те је њих 23 000 нашло свој нови дом у Британији. Нагли прилив овог становништва је поред учесталих инцидената на идентитетској основи довео до тога да чланство Националног фронта нарасте до 17 500 чланова, наспрам 2000 коју годину раније (Smith, 2017: 76). Слично као и у Француској, да би се сузбила претња екстрема, политичари „главног тока” британске политике преузимају део наратива и језика који је започео са Пауелом. Но, последица тога јесте да културна борба постепено добија или једнак значај или предност у односу на економске аргументе. Све ово довело је и до тога да се доба Маргарет Тачер у Британији означи и као ера „популарног ауторитаризма” (Worley and Copsey, 2017: 116).

Као и у Француској, Италији и осталим европским земљама, на десници у Британији је почео да провејава осећај постепеног опадања моћи западне цивилизације. Освалд Шпенглер (Oswald Spengler) је постајао изузетно популаран са својом тезом о цикличности цивилизација те да сада сведочимо пропасти Запада. Нове тезе су писане на сличној основи и у другим државама. По свом настанку, релативно непозната књига Џона Глаба (John Glubb), некадашњег британског војног команданта у Трансјорданији, „потврђивала” је ову тезу Шпенглера говорећи да је декаденција Запада духовна. Она се одликује у „сталној одбрани, песимизму, материјализму, лакомисленост, приливу странаца (...) слабљењу религије” и то све због „предугачког периода богатства, моћи себичности, љубави према новцу и губитку осећаја дужности” (Glubb, 1976: 24). Глабова књига сумира пресек стања који је почео да се рађа на десници крајем 60-их и током 70-их година. Но, књига је у време њеног настанка била релативно непозната да би процват доживела тек у другој деценији 21. века када се поново подсећало на „пророчке речи” Глаба.

Овде можемо да сумирамо деловање „грамшијанске деснице” у Европи у другој половини 20. века и њен утицај на национални популизам у 21. веку. Своје основне концепте данашњи национални популизам дугује Новој десници Француске. Ти концепти се односе прво на давање предности хијерархији у односу на егалитаризам. Друго, подразумевају схватање да органска заједница мора бити основна културна али и политичка јединица. Треће, да је Европа малтене једна цивилизација која мора бити јединствена и која мора бити одбрањена под насртајем универзализма. Четврто, да друге културе могу бити некомпатибилне са европским цивилизацијским вредностима. Након основних концепата, садржина националног популизма бива позајмљена од политичког деловања Националног фронта у Француској, али и деловања интелектуалаца попут Гијома Фаја. Схватање хијерархије подразумева нпр. да одређене групе јесу природно надмоћне. Ово се одликује рецимо у пропагирању расних разлика у коефицијенту интелигенције. Потом, да је органско оличено у нацији и хришћанству који се противе универзализму космополитизма (де Беноа би ово видео као борбу универзализма против универзализма). Стога, да су нације и панхришћанска конфедерација „природне” политичке

јединице. Коначно, да је главни непријатељ органских нација космополитизам са својом верзијом мултикултурализма с једне стране, и ислам с друге стране. Иако је и поред Француске национални популизам имао свој аутохтони развој у другим државама, што смо видели на примеру Британије, десни наратив у културним ратовима не одудара од француског.

За крај, скренуо бих пажњу на чињеницу да Нова десница и њени каснији интелектуални и политички деривати, једнако као и нова левица, не преиспитују постојеће основе односа производње. Да, десница има идеју да се одређени послови „врате кући”, или да се изврши реиндустријализација крајева опустошених глобализацијом. Али саме основе капитализма унутар својих националних или цивилизацијских граница не доводи у питање. Уосталом, европска струја националног популизма нарочито пати од неаутентичности или чак непостојања економске политике, што је од почетка било замерано де Бенои. Антиамериканизам Нове деснице касније бива делимично напуштен (не и скроз), али он никада није угрожавао капитализам и међународни економски поредак са САД на његовом челу. Унутар тог кључа се може и читати зашто је CIA током Хладног рата (поготово током 80-их) прилично задовољна чињеницом да су нпр. у Француској нови леви и десни пројекти окренути ка унутрашњем препуцавању, тупећи антиамеричку оштрицу. Такође, сведоче и да је Нова десница допринела да мноштво левих интелектуалаца пређе у њене редове, пре свега, јер негују елитизам који интелектуалци у Француској преферирају (CIA, 1985, 13). Уопштено, чини се да је CIA посматрала Хладни рат као вечито стање, у којем ће се у западним друштвима до изнемоглости одржавати идеолошка равнотежа, али уз безбедну изолацију „екстремних политика” на маргинама тих друштава. Тешко да су могли да предвиде да оно што је настало у Европи 60-их година, може да буде семе будућег раздора и слабости и на америчком тлу. Или, у најмању руку, да ће пука интелектуална препуцавања са маргина друштвеног живота током 70-их и 80-их да постану главна занимација целокупног друштва у другој деценији 21. века.

3.3. Борба против деконструкције и културни рат у САД крајем 20. века

У САД током последње деценије 20. века можемо видети културне ратове које предводе „палеоконзервативци” против демократских и неоконзервативних елита. Тада су се сукобиле две визије света које имају много сличности са визијама које смо раније видели код Нове деснице с једне стране, и код нове левнице, с друге. Све то се збивало уз додатке и специфичности америчког културног, идеолошког и политичког поднебља. Овај процес је кулминирао 1995. године када Задужбине које се баве хуманистичким наукама и уметношћу, а које је у САД основао Линдон Џонсон 1964. године, бивају под снажним ударом дела републиканаца. Тада ова политичка групација лобира у Конгресу да се Задужбинама одузму средства. Разлог је тај што су виђене као кривци који омогућавају да се „штанцују” уџбеници и знање који су промовисали политичку коректност, уништавали слободу говора, забрањивали критику црних и женских студија, и уопштено, виђени су као мотори промоције мултикултуралног напада на западну цивилизацију (Jensen, 1995: 21-22).

Покушај одузимања средстава овим институцијама је само кулминација културних ратова, како је Дејвидсон Хантер назвао овај период у САД (Davidson Hunter, 1992), који је 1995. трајао већ најмање 5 година. Парадоксално, републиканци су пред крај мандата Џорџа Буша старијег (George Herbert Walker Bush) покушали да окрену Задужбине у своју корист преко Лин Чејни

(Lynn Cheney), председавајуће Задужбина у периоду од 1986. до 1993. године. Супруга касније свемоћног потпредседника САД, Дика Чејнија (Dick Cheney), поручила је од Универзитетског колеџа Лос Анђелеса (UCLA) израду уџбеника који би нашли некакав средњи пут и помирили америчку историју. Но, UCLA је одмах након доласка Клинтона на власт избацио на тржиште уџбенике историје који су из републиканске перспективе представљали катастрофу. Пре свега, јер нуде поимање америчке историје у којој много више има приче о Кју-клукс-клану (Ku Klux Klan) и прогонима које је чинио сенатор Џозеф Макарти (Joseph McCarthy) него о Вашингтону (George Washington) и Линколну (Abraham Lincoln) (Jensen, 1995: 23-24).

Управо на приказаном примеру Задужбина и уџбеницима можемо да видимо суштину културних ратова у САД у последњој деценији 20. века. Неколико ствари је важно рећи за овај процес. Прво, он је суштински борба за то како ће Америка да се самодefинише. Дејвидсон Хантер је то описао кроз „борбу да се контролишу породица, уметност, образовање, право и политика у Америци” (Davidson Hunter, 1992). Хантер идеју културних ратова покушава да посматра у дескриптивном, вредносно неутралном смислу, делећи две супротстављене стране на религиозне традиционалисте који су ауторитет тражили изван себе (махом у религијским књигама), и прогресивце који су до тада увелико релативизовали конзервативна начела својим схватањем сексуалности, породице итд. (Willick, 2018).

Друго, сама синтагма „културни ратови” бива изузетно популаризована у том периоду, што је направило прецедент за именовање сличног феномена који се догодио две деценије касније (сетимо се да је раније била популарна конструкција културне борбе). Додавањем „рата”, добијамо потпуно нову димензију у смислу схватања поларизације и „напада” једне стране на другу. Ова или сличне конструкције који се везују за „напад на културу” знатно су популарније у својим почецима на десној страни политичког спектра. Пре Хантера је Алан Блум означио културну и моралну релативизацију, која се шири кроз образовне институције, као главни узрок деградације духа америчке омладине, а негативни аспекти релативизације, према његовом уверењу, лако могу бити доведени до немачке филозофије (Bloom, 1987: 141-147). Роџер Кимбал сматра да је до свега тога дошло због претходног културног рата из 60-их година јер су тадашњи „хипици нове левице” успели да дођу до хуманистичких катедри америчких универзитета и да раде на константној деконструкцији „западних вредности” (Kimball, 1990).

Треће, нису културни ратови 90-их изникли ни из чега. Блум и Кимбал тврде да је релативизација америчке културе последица вишедеценијског процеса и културног и политичког рада левице. Но, и десница, која је због отпора том процесу и допринела да цела ствар буде виђена кроз призму „ратова”, има своју своју еволуцију. Ова еволуција поприма утицаје раније европске, пре свега француске Нове деснице, али је базирана и на аутентичном десном политичком мишљењу насталом у САД. Коначно, готово сва терминологија данашњих културних ратова настала је управо током културних ратова у САД 90-их година (укључујући и само синтагму културни ратови) и потиче од десне стране политичког спектра. Због свега тога ћу овде укратко описати главне процесе и изворе идеја који представљају основ за једну страну у данашњим културним ратовима.

Зачетак, а касније и срж, „отпора” према „културној и моралној релативизацији” Америке може се лоцирати у „палеоконзервативизму”. Ради се у скупу идеја које су се постепено рађале у САД током 80-их и 90-их година. Палео (стари) конзервативизам подразумева отпор према нео (новом) конзервативизму који је постао главна струја републиканаца током 80-их година. За разлику од неоконзервативизма, подразумевао је, на пример, отпор према интервенционизму и

инсистирао на посвећености локалној, регионалној и националној култури и питањима. Тако су се палеоконзервативни мислиоци гнушали интервенције у Вијетнаму. Такође, сматрали су и да Американци морају имати разумевање за потребу јужњака у тој држави да бране своју предратну културу и гледишта (мисли се на Амерички грађански рат), без нужног означавања као расиста или незналица (Bartee, 2019: 102-103). Дакле, разумевање за локални и регионални, „органички идентитет”. Наравно, то није подразумевало и прихvatљивост идеје робовласништва. Ипак, палеоконзервативизам као своју највећу тему, али и највећу претњу „америчком начину живота”, посматра имиграционо питање (Machnik, 2015: 29). Истовремено, обраћа се онима који су „криви” за имиграцију. Даје „пресуду онима који су одговорни за суноврат америчког идентитета”, мислећи пре свега на друштвене, културне, економске и политичке елите које су се отуђиле од народа (Ashbee, 1998: 77).

Палеоконзервативизам има своје утемељење у неколико часописа који окупљају елиту овог идејног и политичког правца. Пре свега, ради се о „Хроникама” (Chronicles) основаним у Рокфорду, Илиноису, 1977. године. Од тада овај часопис излази непрекидно, а међу његовим најзначајнијим уредницима су Томас Флеминг (Thomas Flemming) и докторанд Херберта Маркузеа, Пол Готфрид (Paul Edward Gottfried). Такође, палеоконзервативне идеје су ширене од почетка 1990-их и у часопису „Друштвени уговор” (The Social Contract) под надзором и утицајем Вејна Лутона (Wayne Lutton) и Џона Тантона (John Tanton). Интелектуални огледи палеоконзервативаца су редовно били објављивани и у часопису „Национални преглед” (National Review). Коначно, може се рећи да, иако су његова мишљења константно ширена кроз поменуте часописе, Патрик Бјукенен представља институцију за себе, у смислу популаризације и домета идеја палеоконзервативизма. Бјукенен је у два наврата, 1992. и 1996. године, покушао да избори републиканску председничку номинацију. Изразито је значајан покушај из 1992. године, јер се радило о унутарпартијском изазивању дотадашњег председника. Иако није успео, Бјукенен је добио преко три милиона гласова или 23 процента републиканских гласова, али је на крају ипак подржао Буша Старијег, упућујући, како је говорио, „Бјукенон бригаде” да гласају за тада актуелног председника на надлазећим изборима (Buchanan, 1992).

Најуопштеније гледано, палеоконзервативни систем мишљења подразумева следећу матрицу: у демографији је кључ разумевања актуелног америчког проблема; цео Запад се налази при крају своје доминације и почео је период одумирања цивилизације која своје утемељење има у европској култури, пре свега као последица неповољних демографских околности; посртање Запада је тотално и односи се на економију, културу, морални поредак, породицу, сексуалност, доминацију агресивне популарне културе и разарање јединствене националне историје; главни кривац за то јесу интелектуалци левог опредељења које означавају и као „културне марксисте” који упорно промовишу нихилизам, и за које је демографија прост збир бројева, без посебног квалитета. Због свега наведеног, доминантна имиграциона политика не прави разлику у културној позадини људи који улазе у САД, што ће имати изразито негативне дугорочне последице по државу. Па да кренемо да образлажемо редом.

По питању демографије, готово сваки конзервативац почиње своје главно излагање бројкама и поређењем, како би се актуелно стање описало као ненормално. Рецимо, Питер Бримелоу (Peter Brimelow) у књизи која је по свом изласку постала хит на националном нивоу 1995. године, пропаст везује директно за раније помињану 1965. годину. Тада у Америци престаје четрдесетогодишње миграционо затишје доношењем Имиграционог акта који је подразумевао олакшавање постојећих имиграционих правила. Док током целокупне деценије 30-их година у

САД улази укупно пола милиона људи, Бримелоу примећује да само почетком 90-их година, годишња укупна илегална имиграција достиже између 2 и 3 милиона људи. Тврди да се Америка налази у огромном имиграционом парадоксу где једини који бивају кажњавани за своје понашање јесу грађани који поштују закон, док за илегалце не важе никаква правила. Илуструје ово примером „младих жена” које њујоршки полицајци једва чекају да кажњавају ако не покупе остатке за својим љубимцима у парку, док илегални мигранти, очигледно, према његовом мишљењу, не подлежу никаквом закону (Brimelow, 1995: 26).

Пуки бројеви су проблем и за Бјукенона када каже да је у САД за време Никсонове (Richard Nixon) председничке заклетве 1969. године живело 9 милиона људи рођених изван САД, док је за време заклетве Буша Старијег, та бројка достигла 30 милиона (Buchanan, 2002: 6). Констатује и бројке које се везују за новорођене на целом Западу, сматрајући да су нације овог дела света престале да се репродукују и да се налазимо у популационој катастрофи на нивоу „Црне смрти” у Европи током 14. века (ibid.: 13). Вејн Лутон и Џон Тантон 2014. године понављају истоветни захтев који су имали 1994. године, а то је да се стави „хитни мораторијум” на имиграцију како би се „ствари ставиле под контролу”, будући да је само од 2000. до 2014. године САД прихватила нових 13 милиона људи (Lutton and Tanton, 2014). До 2008. године, аутори у „Хроникама” су говорили да се више не ради о имиграцији него „инвазији”, будући да је у Америци већ тада 40 милиона људи имало другу државу као место свог рођења, а посебно их је бринуло што је од тих људи 50 процената долазило из Латинске Америке а 30 посто од укупне бројке је рођено само у једној држави – Мексику (Trotter, 2008).

Поред бројева, палеоконзервативцима је упитно и какву културну садржину мигранти носе и да ли је она компатибилна са америчком. Чувени конзервативни афроамерички интелектуалац, Томас Сауел (Thomas Sowell), у „Друштвеном уговору” такође ламентује над бројкама усељавања у САД. Но, налази да нације нису пуки скуп појединаца, већ да успешне САД подразумевају и „популацију која дели одређене културне традиције и моралне вредности”, те да „заштита тих традиција и вредности подразумева ограничавање колико људи може да уђе, под којим условима и са којом посвећеношћу да постану Американци уместо да остају странци” (Sowell, 1997). Питање које онда логично произлази из забринутости због пуких бројева уласка јесте шта чини те америчке културне традиције и моралне вредности које помиње Сауел. Ко су Американци, према схватању палеоконзервативаца?

Вејн Лутон пише да Американци нису ни Хмонзи, ни Латиноси, ни сибирски Американци. Каже да „домородачки Американци нису прави Американци, они су дошли из Сибира” и сада су „прави” Американци угрожени баш онако како је то описао Жан Распај, алудирајући на раније помињану књигу „Логор светаца” (Lutton, 1999). Дакле, постоје „прави” Американци и постоји претња њиховог нестанка. Ти Американци су за ове аутора искључиво они који су европског порекла, уз двосмислен однос према афроамериканцима, који зависи и од нивоа екстремизма или одсуства екстремизма појединачних аутора.

„Права” Америка је она која почива на европској култури, и сматрају да то никоме никада у САД од великих политичара није било спорно. Бримелоу примећује како „имиграциони ентузијастичари” често цитирају „Здрав разум”, памфлет Томаса Пејна (Thomas Paine), и то цитирају део у ком пише да су САД „азил за човечанство”.³⁷ Међутим, тврди да подробнијим читањем

³⁷ Занимљиво је да је Бримелов рођен у Великој Британији те да је и сам мигрант у САД. Но, није сматрао да његова забринутост за имиграциону политику може бити контрадикторна будући да је он ипак срж онога што чини

можемо видети да је под човечанством Пејн сматрао „европске хришћане”. Цитира део Пејновог текста у ком каже да „сви Европљани који се нађу у Америци, или на било ком другом делу планете, јесу сународници” (Brimelow, 1995: 17). Ученик Херберта Маркузеа, Пол Готфрид, налази да се ни очеви оснивачи САД, слично Томасу Пејну, никада нису залагали за либералну имиграцију. Тврди да су Џеферсон, Медисон, Џеј и Френклин јасно указивали на опасности које евентуално могу да настану из чињенице да придошлице потичу из разноликих култура (Gottfried, 1999: 164). Стога, имиграција као таква није проблем, него што они који долазе потичу из „трећег света”, за разлику од имиграната до 20-их година 20. века који су били из Европе. Такође, долазак и опстанак у САД било је и питање талента и способности јер раније није постојала држава благостања те су се они који не успеју враћали кући. Данас, тврди Бримелов, сви остају, јер постоји држава благостања (имплицирајући да се награђује и нерад) (Brimelow, 1995: 19). Стога, када причају о локалној и регионалној разноликости САД, палеоконзервативци махом мисле на различите европске хришћанске заједнице.

И Семјуел Хантингтон пише за „Друштвени уговор”. У јеку популарности своје тезе о „сукобу цивилизација” сматра да постоји опасност за САД која почива на мешавини „европске културе и политичке демократије”, као и индивидуализму. Сада, сматра он, са другачијим, конкуришућим цивилизацијским парадигмама, амерички кредо бива угрожен, што се најбоље види у специјалним преференцијалним статусима додељиваним одређеним етничким и расним идентитетима уместо једнаког полазног третмана свих. Наводи примере Југославије и Совјетског Савеза као доказе да се другачије цивилизације унутар једног политичког корпуса неминовно распадају и да је то оно што чека САД. У преводу, ако престане доминација европске културе, сматра Хантингтон, нестаће и Америка (Huntington, 1994). Распад Југославије утиче и на Бјукенона. Види сличне обрасце у својој држави и забринут је због потенцијалне „балканизације” САД. Сматра као лек да сви који су дошли у САД, морају да „поцепају везе са старим државама и постану Американци” (Buchanan, 1991).

Међутим, САД је историјски попуњавана имигрантима из различитих делова Европе и то изразито различитих религијских заједница, те никако нису одједном све прихватане само зато што су европске. Напротив, често је то прихватање подразумевало деценије тензија. Када сам помињао радијског популисту из 30-их година 20. века, свештеника Кофлина, поменуо сам да је тек он на неки начин успео да коначно помири католицизам са американизмом. То значи да је католицизам деценијама пре тога био перципиран као „неамерички”. Шта је онда америчко за палеоконзервативце, поред поменутог европског хришћанског порекла – за које такође видимо да се временом мењало од искључиво протестантског до свеевропског? Управо у одговору на ово питање је и најконкретнија веза између Нове деснице и палеоконзервативизма.

Слично као и Алан де Беноа, Томас Флеминг сматра да је америчка културна историја утемељена у етничкој и локалној различитости, али јасно препознајућа на нивоу нације. Етничка и локална различитост почива на различитим европским заједницама које су постепено или у великим таласима насељавале САД. Такође, утемељеност мора бити на нивоу локалног, јер људи „нису способни да размишљају на глобалном нивоу” (Fleming, 1986). Сетимо се да де Беноа заговара паневропску политичку структуру којој је заједничко да препознаје различитости унутар региона. Друго, бити Американац у културном смислу, по мишљењу палеоконзервативаца,

Американце – Европљанин. На крају крајева, памфлет Томаса Пејна из 1776. године јесте умногоме инспирисао америчке патриоте током трајања револуције, али је и сам Томас Пејн из Енглеске дошао у Америку тек непосредно пред избијање револуције.

погрешно је интерпретирано као стапање у једну културу (*melting pot*). САД су плод невероватне хетерогености локалних култура, и оно што чини Американца јесте љубав према својој локалној различитости под један, и друго, укореењеност у породици, комшилуку, религијској заједници итд. (Ashbee, 2000: 76). Дакле, оно што је суштински америчко је различитост, али која код свих подразумева истоветан скуп вредности у оквиру моралног поретка, а та истоветност има утемељење у европској патријархалној култури. Палеоконзервативци сматрају да су локална култура и различитост створиле Американце који су онда направили револуцију, за разлику од Европе где су револуције правиле нације. У свему томе, питање афроамериканаца је или потпуно прећуткивано или сматрано споредним, а целокупна прича око укореењености везује се махом за белу популацију (*ibid.*).

Веза палеоконзервативаца и Нове деснице није само посматрање на даљину. Пол Готфрид је амерички дописник часописа „Нова школа” и многе његове идеје су неминовно обликоване у садејству са француским правцем. Такође, има снажне везе са десницом са којом је Беноа раскрстио, а иза које је Гијом Фај стао. Готфрид је и у научном савету „Института за друштвене, економске и политичке науке” који је основала истакнута чланица француског Националног окупљања и унука Жан Мари Ле Пена, Марион Марешал (Marion Maréchal) (ISSEP, 2022). Веза између Нове деснице и палеоконзервативизма се да видети у покушајима наглашавања локалног, регионалног, али и повезивању панамеричког у цивилизацијском и културолошком смислу. Такође, види се и у критици популарне културе.

Флеминг разочарано констатује да је на америчком националном нивоу произведена „Кока-кола култура кварења зуба и инспирација чиревима у виду Биг -мека”. Резигниран је што је „наша књижевност Стивен Кинг (Stephen King), а наше позориште Сајнфелд (Seinfeld)” (Fleming, 1995). Уопштено, масовна култура уништава локално, док су електронски медији контролисани од стране малобројних елита попут холивудских продуцената али и „адвертајзинг” и других представника забавне индустрије, рецимо музичке (Trotter, 2008). Бјукенен овај процес види на примеру популарних холивудских филмова, попут „Америчке лепоте”. По његовом мишљењу, глумец Кевин Спејси (Kevin Spacey), с јасном намером холивудских сценариста и продуцената, репрезентује америчко предграђе, не онако какво оно јесте, него каквим они желе да га начине. У филму је предграђе приказано као „морална пустош” а главни лик „бивши маринач који сузбија своју хомосексуалност, скупља нацистичке меморабилије и постаје убилачки манијак” (Buchanan, 2002: 88). Аутор Мајкл Минићино (Michael Minnicino), врло значајан за нашу причу, видећемо убрзо и зашто, последице масовне културе описује на следећи начин: „Наша деца троше време седећи испред телевизора као да су у школи, гледајући с раздраганошћу сцене мучења и смрти које би шокирале и публику римског Колосеума. Музика је свеprisутна, скоро неприметно, али она не уздиже, не смирује, већ нам шчепа уши, понекад плујући поганости. Наша пластична уметност је ружна, наша архитектура је ружна, наша одећа је ружна” (Minnicino, 1992: 1).

Слично Новој десници, а и новој левици, палеоконзервативци су врло скептични према америчком интервенционизму или мешању у ратове на другим континентима. Сматрају да САД морају да гледају у своје двориште. То није престало ни са сукобом у Украјини. Бјукенен рецимо сматра да САД никада нису имале витални интерес да гледају „ко влада Кијевом” те да сукоб над украјинским територијама никако не сме бити узрок лоших односа са Русијом (Buchanan, 2022). Укупно, палеоконзервативци са Новом десницом деле интегрални и свеобухватни поглед на свет који укључује: тенденцију глорификовања локалних и регионалних идентитета наспрам колонизујућег националног и глобалног; тенденцију да национални ниво виде искључиво као

место афирмације регионалних идентитета и очувања основних вредности поретка (породичних, комшијских, вредности заједнице итд., које би многи назвали патријархалним); коначно, тенденцију да критикују мешање у послове других држава и заговарања плуралистичког међународног поретка.

Оно што их разликује, а што приближава палеоконзервативце и Гијома Фаја и Национално окупљање, јесте потпуно неразумевање америчке струје према глорификацији паганског које чине де Беноа и остали. Ако у Европи нису могле да имају прођу, тек у САД такве идеје немају никакво утемељење или политички потенцијал. Пол Готфрид критикује де Беноу и сматра да су његове идеје суштински атеистичке и пука последица просветитељског научног материјализма, и као такве неподобне за хришћанску средину и неговање нематеријалне културе (Bar-On, 2012: 30). И у америчком случају јасно се показује да су де Беноине идеје у преводу на политику најподобније за цивилизационизам или некаку врсту хришћанског национализма или популизма. Без обзира што им је њихов аутор иницијално пружио елитистичку намену.

Схватања Гијома Фаја и палеоконзервативаца се подударају и по питању третмана ислама. То долази до изражаја у текстовима Срђе Трифковића, уредника спољнополитичке рубрике у часопису „Хронике”. Трифковић са собом носи врло специфично искуство распада Југославије, као посматрач али и као посредни учесник, будући да је деловао као незванични гласоговорник власти Републике Српске. То искуство састоји се и у чињеници да Трифковић може да тврди у палеоконзервативним круговима како преноси аутентично искуство суочавања са исламом на подручју Босне. Трифковић поготово долази до изражаја као познавалац ислама након књиге „Мач пророка”, објављене на енглеском језику 2002. године (Trifkovic, 2002). Занимљив је приступ треће стране, која покушава да сажме Трифковићев целокупан однос према исламу, у жељи да га дискредитује као сведока одбране на суђењу једном од официра Војске Републике Српске за злочине у БиХ. Тада тужилац налази његове раније цитате и креће од тога да он Куран види као књигу која шаље „насилне и инхерентно дискриминаторне поруке”, што је „велики проблем за муслимане”, и да „не можемо да се „претварамо да је Куран пацифистички трактат”. Додатно, Трифковић каже да ће „Запад тек научити оно што су моји балкански преци били принуђени да науче пре шест векова”, а то је да је „ислам колективна психоза која тежи да постане глобална, и било какав покушај компромиса са лудилом подразумева да се постане његов део” (Trifkovic, 2008).

На суђењу Радовану Караџићу, као сведок одбране политичком лидеру Срба током рата у Босни, појашњава да сматра да постоји „издајничка класа” унутар западних друштава. Ова класа подразумева оне који „поричу валидност и легитимитет традиционалних културних веза, језика, идентитета, и инсистирају да лојалности морају да постану глобалне и универзалне”. У свему томе, они подстичу и промовишу идеју мултикултурализма (Trifkovic, 2013). Да појаснимо. Трифковић у целости сматра да постоје елите које промовишу идеологију мултикултурализма. Ова идеологија подразумева привилегован третман мањинских група на начин да допушта практиковање њихове културе и религије, а са истовременим негирањем локалних, регионалних и националних специфичности западних заједница. Пошто је ислам универзалистичка идеологија, а једини бива допуштен са својим специфичностима, онда постоји опасност да ислам доминира светом, и како каже, да сви постану део „колективне психозе”.

Трифковић је глас конзервативаца у смислу односа према исламу. У каснијим културним ратовима ће управо таква гледишта, која се потпуно поклапају са гледиштима Гијома Фаја, постати главна перспектива националног популизма. Поготово је то било видљиво за време

мигрантске кризе у Европи која је била у јеку 2015. године. Оно што је значајно јесте да ислам по себи није крив Западу за стање пропадања, како је овај део света виђен из палеоконзервативне визуре. Криве су локалне елите која распрострањују тоталну и свепржимајућу идеологију мултикултурализма.

Но, велика специфичност палеоконзервативне мисли нису сви ови наведени ставови, који се налазе и на другим местима. Специфичност је што констатују и порекло идеолошке кривице елита, самим тим и порекло мултикултурализма. „Кривац” за демографску слабост и „пропаст” Запада су по мишљењу истакнутих палеоконзервативаца – „културни марксисти”. Као културни марксисти означени су они интелектуалци с почетка овог поглавља. Управо они који су интелектуална позадина нове левице, и који такође сматрају врло проблематичном чињеницом да Холивуд и индустрија забаве намећу потребе и обликују једнодимензионалне људе. Ради се о људима који су дали филозофску основу француској Новој десници, али последично и палеоконзервативцима. Велики је парадокс, заправо, да палеоконзервативци на неки начин сматрају извором свог зла оне који су и утемељили добар део идеја које користе и са којима се, очигледно врло несвесно (већина њих), слажу. Теорија о доминацији културног марксизма је изузетно популарна за објашњење стања духа и на данашњој десној страни политичког спектра у Америци, али је изузетно популарна и у Европи, и проистиче управо од америчке, опет парадоксално, „грамшијанске” деснице. Истина, ваљало би рећи да иако је најистакнутији међу њима, Патрик Бјукенен, снажни заговорник ове теорије, неки, попут Пола Готфрида, бивају скептични према целокупној причи.

Конструкцију културни марксизам бележим најраније у тексту Мајкла Минићина 1992. године. То значи да се прича о културном марксизму појавила прилично касно у палеоконзервативним круговима у односу на раније теоријске поставке. Такође, прича о културном марксизму као кривцу за „пропаст Запада” шире је популаризована тек 2002. године у Бјукеноновој књизи која се бави „смрћу” Запада. У преводу, културни ратови 90-их година, за разлику од оних каснијих, махом су се одвијали без свеприсутности ове конструкције. Но, теорија је ипак настала 90-их година.

Минићино се пита зашто одједном на универзитетима широм САД постоје покрети студената који захтевају да се не чита европска литература, те да се забране и избаце из курикулума Хомер или Џофри Чосер (Geoffrey Chaucer), или уопштено DEMS (*Dead European Males* – мртви европски мушкарци). Студенти тврде да су њихови (Хомерови, Шекспирови...) текстови „етноцентрични, фалсоцентрични, и уопштено инфериорни у односу на релевантније женске, хомосексуалне и ауторе из Трећег света” (Minnicino, 1992: 1). Овај опис тачно описује тенденцију једног дела левог спектра у културним ратовима. У то време, као и две деценије касније, бели човек који репродукује патријархат бива виђен као непријатељ, а сви они који су перципирани као маргинализовани и скрајнути у том систему морају сада, ради историјске правде, бити постављени на пиједестал. У том контексту је и изузетно значајна и популарна књига Џудит Балтер, први пут објављена 1990. године, којом је отворила дискусију о разликовању различитих родова, као израза субјективног осећања, а не некакве наметнуте објективне категорије патријархата (Butler, 2002).

Међутим, Минићино је сматрао да је целокупан идејни занос, чији је и Батлер део, последица деловања врло мале групе људи. Не апстрактне групације која се обележава некаквом конструкцијом елита, већ конкретних људи са именом и презименом. Из његове перспективе, прави јасну везу која се протеже од Ђерђа Лукача (György Lukács) и Антонија Грамшија, пролази

кроз срж пропаганде у виду Франкфуртске школе, па све до Хане Арендт (Hannah Arendt), покрета 60-их година и завршава у дешавањима 90-их година. По његовом мишљењу, леви спектар културних ратова је постао институционализован 60-их година кроз „перманентну револуцију” и то као последица „ирационалних адолесцентских излива”. За све је крива „бољшевичка интелигенција”, како он назива припаднике Франкфуртске школе (Minnicino, 1992: 2).

Логика завере културног марксизма према овом аутору функционише на следећи начин. Поменути интелектуалци су желели да створе новог човека и угледали су се на пример Русије, који користи и Лукач. Русија је, пише Лукач, а репродукује Минићино, лако постала природно тле за бољшевизам и новог човека. Ова подлога се може видети у писањима Достојевског и лику Аљоше Карамазова као идеала баш тог новог човека јер је он „својевољно предао свој лични идентитет светом човеку”. На Западу тако нешто не постоји. Проблем је, пише Лукач, што се Запад превише ослања на светост аутентичне личности и индивидуализма, и то оне која верује у разум при суочавању са друштвеним проблемима. Због тога, друштво „никада неће достићи ниво безнађа и алијенације које Лукач препознаје као нужну претпоставку социјалистичке револуције” (ibid, 2). Стога је Франкфуртска школа поставила себи задатак, како каже овај аутор, да створи баш таквог, безнадежног човека, и то „подривањем јудеохришћанског наслеђа кроз укидање културе”. У томе су им помогли током наредне три деценије (од почетка 30-их) „разни немачки и амерички универзитети, Рокфелерова фондација, Колумбија систем емитовања, Америчко-јеврејски комитет, неколико америчких обавештајних служби, Канцеларија Високог представника САД за Немачку, Међународна организација рада” итд. (ibid.). Ради се о уверењу да је крем светских образовних, медијских, обавештајних и политичких кругова репродуковао идеје Франкфуртске школе, односно кроз образовање, науку, популарну културу, политику и обавештајни рад тежио да створи безнадежног новог човека.

Сматра да је Франкфуртска школа (пре свега Маркузе и Адорно) уз помоћ Хане Арендт популаризовала до тада непознатог Валтера Бењамина (Walter Benjamin). Минићино пише да је Бењамину намера била да докаже да сва инспирација и креација не долазе од Бога, него од халуциногених дрога. Циљ је промоција ништавила и дезинтеграције. На пример, идеалан сликарски правац би им био онај који је заузео Ван Гог јер слика „објекте у дезинтеграцији, еквивалента перспективе пушача хашиша који лабави и мами ствари изван познатог света”. Стога, „напуштање класика зарад црних и феминистичких аутора” јесте чиста последица утицаја Бењамина (ibid, 4-5). Даље пише како је финансирана Адорнова студија о ауторитарној личности, или о манипулацији масама путем радија, те да је ту већ увежбан психолошки метод држања људи у ништавилу. Студија о ауторитарности омогућила је да се сви који не промовишу ништавило означе као фашисти, те је отворила пут као „политичкој коректности”. Такође, Минићино сматра да су протести 60-их година производ ранијих експеримената Франкфуртоваца који сежу у 20-е. Штавише, напомиње и да су Маркузе и Адорно и Хоркхајмер имали везе са америчким напорима да успоставе хегемонију након Другог светског рата (ibid.: 5-10).

Овај истоветни и уиграни пут о „завери” културних марксиста понавља и Патрик Бјукенен. Лукач – Грамши – Франкфуртовци, јесте линија коју прати овај политичар у својој књизи о „смрти” Запада (Buchanan, 2002: 78-93). Он такође редом побројава и шта је све створено или уништено због деловања културног марксизма: пре свега, то је нова економија која сада тера и мужа и жену да буду на тржишту и у канцеларијама, док су деца сама код куће; нема више породичне плате, тачније, мушкарцима доходак није довољан да обезбеде породицу; производи се намерна хистерија о превише људи и популационој бомби; промовише се феминизам а модерна

жена мора да подржава абортус; популарна култура промовише сексуално задовољство као врхунску вредност и ставља га изнад мајчинства; све ово је довело до нераспознавања доброг од лошег и колапса моралног поретка; разорена је и релативизована историја, што служи као средство за деморализацију маса, а најбоље се види на примеру пораста презира према Колумбу (ibid.: 36-48; 152). Циљ Франкфуртске школе, тврди Бјукенен, јесте да ућуткује и забрањује све оно што није у интересу стварања ништавила. Каже да „политичка коректност” суштински „јесте културни марксизам” и то је „режим који кажњава неслагање и стигматизује друштвену јерес на начин на који је Инквизиција кажњавала религиозну јерес” (ibid.: 93). Због свега тога, слобода говора и противљење политичкој коректности је постављене су од стране Бјукенена као ултимативни политички идеал.

Отприлике око 1991. године и настаје масовно коришћење конструкције „политичка коректност”. Заправо, Томас Флеминг тада објављује у „Хроникама” како се ради о главној доскочици (*catchphrase*) те године (Fleming, 1991). Борба против политичке коректности се из перспективе Бјукенена толико захуктала до 1992. године да је ствари подигао на знатно виши ниво. Тада је одржао чувени говор у ком одустаје од даљег унутарпартијског изазивања Буша, те му пружа подршку: „Пријатељи, ови избори су више од тога ко шта добија. Они су о то ме ко смо ми. О томе у шта верујемо, и иза чега стојимо као Американци. У овој земљи се тренутно води религијски рат. Он је културни рат, и кључан је за то каква ћемо бити нација једнако као што је то био Хладни рат. У овој борби за душу Америке, Клинтон и Клинтон (мислећи на брачни пар, М.В.) су на другој страни, а Џорџ Буш је на нашој страни” (Buchanan, 1992). У истом говору се згражава и што се Америка под демократама може претворити у државу где се „абортус може поручити по вољи”, што Хилари Клинтон „верује да дванаестогодишњаци имају право да туже своје родитеље”, што су Клинтон и Гор „прогеј и пролезбијски кандидати”, што желе да шаљу и жене у борбене јединице итд. (ibid.). Свеукупно, Бјукенен на најутицајнијој републиканској политичкој сцени (Националној конвенцији републиканаца) јасно даје именује борбу као културни рат, али јој и јасно поставља главне одреднице. Самим тим утиче и на добар део републиканског гласачког тела, без обзира што није био у позицији да се коначно бори за председнички мандат.

Међутим, као што сам раније напоменуо, нису сви припадници палеоконзервативне елите били задовољни теоријом о културном марксизму. Пол Готфрид нуди сажето објашњење зашто ова теорија нема смисла, поред чињенице да она још додатно снажи антисемитизам, будући да су малтене сви припадници наведених левих аутора Јевреји. Прво, пише како су спонзори Адорнове књиге о ауторитарној личности једнако спонзорисали и „патриотску литературу”, а да у историјском контексту борба против ауторитарних личности, које су проузроковале страдања Другог светског рата, итекако има смисла. Једина мана, пише Готфрид позивајући се на Мартина Липсета, јесте што у ауторитарне личности нису уврштени и комунисти (Gottfried, 2005: 11). Истина, за потпуно разумевање подршке Франкфуртоваца од стране СИА на пример, требало би имати у виду баш целокупан контекст како Другог светског, тако и Хладног рата, а о чему сам раније писао. Додатне разлоге неуверљивости тезе о монокаузалној теорији контроле целог Запада од стране шачице интелектуалаца Готфрид налази и у томе да је САД већ итекако била спремна за идеје које десница приписује „културном марксизму”. Поготово се то односи на промоцију идентитета који су дуго били експлоатисани расизмом. Трећи разлог неуверљивости тезе о томе како су европски интелектуалци (касније поготово наглашавани француски, попут Фукоа, или немачки, попут Ничеа) колонизовали својом мишљу Америку јесте што је много већа културна колонизација Европе од стране САД Холивудом и уопштено популарном културом.

Четврто, процес индустријализације у САД и Европи је истовремен, те улазак жена на тржиште рада сигурно не зависи само од „тровања ума” исте шачице с намером стварања социјализма (Gottfried, 2005: 11-16).

Парадоксално, већина оних који данас користе термин културни марксизам вероватно нису ни свесни да добар део њихове аргументације и ламентације због свепрожимајуће истости проистиче управо из Франкфуртске школе. Да, Адорно и остали су несумњиво утицали на стварање левице и верзије космополитизма какве их данас познајемо. Заправо, палеоконзервативци су у праву када виде везу између ова два. Но, Франкфуртовци су деловали у другачијем историјском контексту – борбе против нацизма, а потом и стаљинизма. Штавише, деловали су и као противници заглупљујућег утицаја америчке популарне културе – што је мета напада и палеоконзервативаца. Стога, јасно је да америчка грамшијанска десница наглашава оне ствари које им не одговарају код Франкфуртоваца да би направили јасну и просту историју свог противника. Истовремено, пропуштају да увиде јасну везу сопственог настанка и Франкфуртоваца.

Грамши и остали су отворили врата рационализацији идеје да се сукобљавање дешава на нивоу културе, а не класе или нечега другог. Десница је та отшкринута врата деценијама претварала у могућност ширења свог наратива, све док врата нису и широм отворена након 2014. године. Левица је пак пратила пут контракултуре и противљења свему, све док није постала доминантна култура. Онда је из те доминантне позиције наставила да се противи старој већини.

Као што видимо, већина палеоконзервативаца занемарује утицај Франкфуртоваца (на њих саме), док истовремено прецењују њихов утицај у смислу уверења потпуне контроле над свим значајним институцијама у САД. Неко као Бјукенен вероватно не би разумео де Беноу када је писао да је Нова десница једино што је остало од нове левице. Због тога, данашњи културни ратови имају истоветан корен али различите исходе. Левица дефинитивно иде ка исходу који је током 60-их нормативно промовисан од стране Маркузеа и који подразумева вечиту деконструкцију патријархата од стране коалиције потлачених. Но, такође је огромно питање да ли би ти исти интелектуалци подржавали и даље оно што данас видимо од нове левице. Пре свега јер она не да није представила било какав изазов капитализму, већ се чини да се само ушупкала у његове принципе те се дешава чудно садејство историјски маргинализованих култура и крупног капитала (што ћемо видети касније).

Франкфуртовци су, стога, идејно омогућили више исхода и то на различитим странама политичког спектра. Но, као што то каже Готфрид, они нису могли имати контролу над током коришћења њихове логике, пре свега због изразито комплексне стварности индустријализације и богаћења Запада, те осталих фактора који су паралелно деловали током претходних седам деценија. Да није било њих, врло је могуће да би сличне теорије настале на истој материјалној бази перманентног богаћења овог дела света. На крају, промовисање идеје о омнипотентним интелектуалцима који су отприлике могли да виде начин развијања света деценијама па и век унапред јесте интелектуално лењо али и врло опасно. Најбољи пример за тако нешто јесте Андерс Брејвик (Anders Behring Breivik), терориста који је 2011. године у Ослу и на острву Утоја усмртио 77 људи, махом младих социјалдемократа. У његовом манифесту је конструкција „културни марксизам” пронађена преко стотину пута (Jérôme, 2014: 93). Далеко од тога да су за тако нешто криви Минићино или Бјукенен, али илуструје шта се дешава када се промовишу теорије које се састоје од једноставног објашњења света. Конспиративна логика таквих теорија даје додатно гориво индивидуалној и колективној параноји, која се у ери интернета драстично појачава.

Сваки популизам почива на разликовању бенигних и добронамерних маса које се налазе наспрам некаквих злих елита и због тога увек може бити врло опасан и испуњен разноразним значењем. Ипак, историјски се задесило да у конкретном случају, национални популизам 21. века преузме значајне делове утицајних америчких палеоконзервативаца, чије идеје пак имају основ у француској Новој десници. Међу тим идејама су управо оне о: глобалистичким елитама које су отуђене од народа; борби аутентичне културе наспрам глобалистичке агенде мултикултурализма и мешања култура; тежње ка мултиполарном свету; борби против политичке коректности као главног средства контроле маса и захтевање слободе говора; културном марксизму као главном мотору политичке коректности; и коначно, борби против идеологије која род, сексуалност, феминизам и маргинализацију етничких и расних идентитета ставља у први план. Овакав садржај настао 60-их, обликован у Француској 70-их и 80-их, обogaћен и финализован у САД 90-их, јесте директно преузет у културним ратовима након 2014. године, како у САД, тако и ЕУ. Као и 90-их, и једна и друга страна су „нормализовале“ своја гледишта, сматрајући их природним, логичним и нужним. Из оваквог снажног уверења у природност проистичу чврсти ставови и последишна поларизација.

Наравно, није ни данашњи популизам настао сам од себе јер се ето указала прилика да сви кажу шта мисле. Убрзана глобализација је ударила идеалан темељ за раст неједнакости на Западу, осећај назадовања једних и напредовања других, те недостатку саосећајности за оне који су „заостајали“. Космополитски поглед са висине према онима који нису делили сличне идентитетске одреднице такође није помогао. Презир према некаквим елитама јесте опасан, али је он често заснован и на немарном неговању и игнорисању основе на којој је све време расла та мржња. Игнорисање је управо долазило од стране културних, економских и политичких елита које можда ни саме нису предвиделе да ће друштвене интернет платформе моћи у тој мери да идеолошки мобилишу масе у непредвиђеном и неконтролисаном смеру. Због тога, ако су Нова десница и палеоконзервативизам ударили идејне темеље националног популизма 21. века, структурно занемаривање оних који су остајали у запећку глобализације је пружало осећај исправности таквих идеја. Друштвени расцепи на којима се темеље културни ратови тињали чекали су у позадини прилику да изађу на површину. Демократизација комуникација им је то и омогућила.

3.4. „Нови национализам” 21. века: борба за цензус

Описана историјска генеалогичка идеја леве и десне стране у културним ратовима 21. века недовољно наглашава чињеницу да су те идеје имале различит утицај на политику од средине 60-их. Пре свега, док је нова левица постепено ширила своју базу, постављајући у свом изврнутом облику основ за космополитизам, десница је таворила у запећку политичких збивања. У овом делу, на конкретном примеру таворења грамшијанске деснице на маргинама политичких процеса, описујем како су функционисали кључни процеси либерално-демократске националне државе.

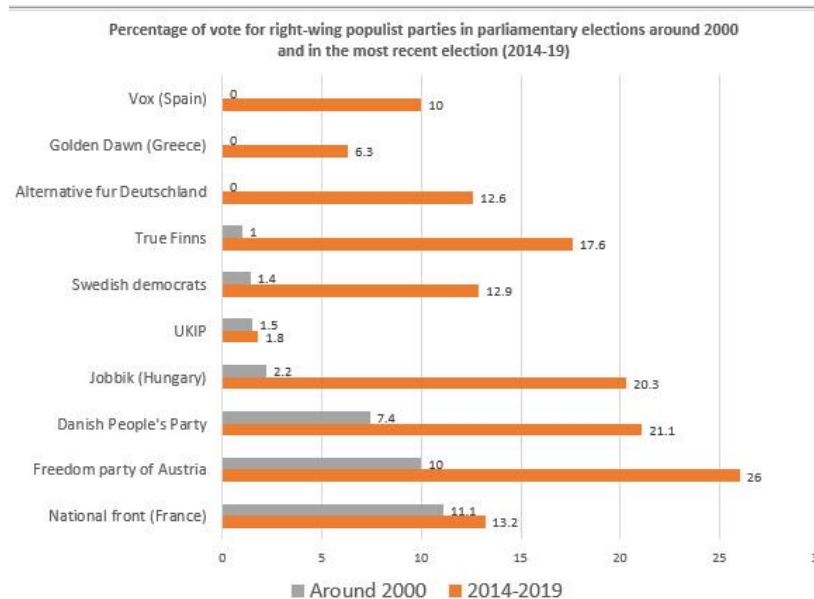
Европска партијска сцена је након Другог светског рата, а поготово након 1950. године, била прилично стабилна. Уласци у парламенте оних групација које су биле перципиране као крајње десне све до 21. века били су изузетно ретки и сматрани су експесима. Понашање бирача је било усклађено са њиховим класним или религијским опредељењем те су у понуди углавном имали две или три партије које су се смењивале на власти. Уколико би се и појавила некаква нова

политичка идеја, она би често била отуђена од њених твораца и велике партије би узеле делове те идеје. Ти делови би били довољни да велики одрже своју монополску политичку позицију, а да творци идеје нестану у политичку опскурност. Типичан пример је Маргарет Тачер и њено флертовање са наративом који је проистекао од Иноха Пауела.

Национални фронт у Француској, делом поникао од Нове деснице, а делом подударан са идејама Гијома Фаја (сем антиамериканизма који и даље бива обележје династије Ле Пен), типичан је пример немогућности пробоја француске политичке сцене до нивоа освајања власти. Не заборавимо да се ради о најуспешнијем крајње десном пројекту у западној Европи након Другог светског рата. Пре шокантног доласка Жан Мари Ле Пена до другог круга председничких избора 2002. године, где је освојио скоро 18 посто гласова, Национални фронт је успевао на различитим типовима избора да дође до највише 15 посто гласова. Због француског изборног система, када је Фронт имао представнике у националном или ЕУ парламенту или регионалним, општинским, градским саветима, имао је врло мали број представника. Фронт је успео да изађе из потпуног политичког запећка тек 1984. године на европским парламентарним изборима који подразумевају релативно малу излазност и периферност у односу на све друге демократске процесе. Но, након тих избора, Национални фронт у наредних 30 година успева да освоји стабилних 10-15 процената (Ignazi, 2003: 94). Ипак, онда када се од њега види „опасност”, друге партије или председнички кандидати направе „санитарни кордон”, не дозвољавајући да ова партија икада прерасте у нешто више од пукe претње. Такође, Национални фронт је служио као „баук” Европе, као пример онога што Европа стабилних партијских система, који маргинализују крајње идеологије, не може и неће да постане. Макар се тако мислило. Тако је свака нова појава на крајњој десници у другим државама ЕУ мерена овим француским примером и увек се питало, да ли се то ради о „новом Ле Пену” (Fortuyn, 2002).

Што је Ле Пен био за Европу, Бјукенен је био за САД. У два наврата, 1992. и 1996. године, он успева да дође до солидног процента републиканских гласова, изазивајући касније републиканске кандидате за председнике. Већ 2000. године Бјукенен покушава као представник Реформске партије, настале на успеху Роса Пероа (Ros Perot) као независног председничког кандидата 1992. године када је и освојио готово 19 посто америчких гласова и сасвим сигурно нашкодио реизбору Буша Старијег. Ипак, трећи покушај Бјукенена је завршио разочаравајућим резултатом, будући да је успео да прикупи мање од пола једног процента (0,5%) народних гласова широм САД. Парадоксално, испоставило се да је Бјукенен заједно са још једним независним кандидатом, Ралфом Нејдером (Ralph Nader), одлучујуће утицао на свеукупне изборе пошто је разлика у укупном резултату Буша и Гора била минимална (Magee, 2003: 576). Дакле, Бјукенен можда и јесте променио историју председничких избора, али у том тренутку, својом маргиналношћу.

Крајње десне партије у другим европским државама, тамо где су постојале, у најбољем случају бележиле су резултате сличне Ле Пену. Рецимо, сецесионистички Фламански блок (Vlaams Blok) у Белгији је са 6,6 процената крајем 90-их успео да дође до нешто испод 10 посто гласова на националном нивоу и 15 посто гласова у Фландрији. Одликовала их је слична идеологија као и Национални фронт, уз додатак и специфичност у виду сецесионистичких претензија. Ова партија је такође своје битке водила на десно-грамшијанском нивоу, бивајући против абортуса, против једнаких права хомосексуалаца, против имиграције, а заговарајући смртну казну и хомогеност етничке и политичке јединице. Прешла је пут од елитистичке, аристократске до национално популистичке организације (Ignazi, 2003: 131-132).

Фигура 1: Заступљеност крајње деснице у Европи у размаку од 20 година (Преузето из: Milanović, 2019).

Уопштено, крајња десница је дуго посматрана као занимљив политички феномен који понекад има своје тренутке који су више служили као изузеци од правила стабилном европском партијском животу. Најуспешнији изузеци који потврђују правило су се показали на раскршћу миленијума у Италији, Аустрији и Холандији. Овде ћу укратко да опишем крајње десне феномене у тим државама који су у своје време описивани као непожељни „шок” услед њихових успешних изборних резултата. У којој мери се радило о шоку и непожељности у ширем политичком животу Европе можда најбоље илуструје чињеница да у Европском парламенту ниједна партија није желела да сарађује са крајње десном Слободарском партијом Аустрије (Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ) након што су Аустријанци постали део Европске уније 1995. године (Pelinka, 2002: 215-216). Такође, ови изузеци служе и да се укаже на чињеницу да се радило о десној авангарди, те да су партије крајње деснице у Европи 15-ак година касније са сличним или идентичним агендама и сличним принципима преплавиле националне парламенте. Разлика је једино у томе што су италијанска и аустријска партија успеле да постану део власти, док у Холандији то није био случај.

У Италији је Лига севера (Lega Nord) заиста ушла у власт и то на начин да европска јавност није била ни приближно тиме скандализована у односу на аустријски пример. Основана раних 80-их као сецесионистичка партија севера Италије, Лига је све до раних 90-их усмеравала своју нетрпељивост према јужној Италији и Риму, те захтевала аутономију и право на самоопредељење северног региона који је још називала и „Паданија”. Временом је главни непријатељ постала имиграција. Лига је распрострањивала материјал путем својих активиста који је усмеравао грађане „против инвазије илегалних миграната”, скупљајући потписе „за референдум против дивљачке имиграције произведене постојећим Законом о странцима” (Ter Wal, 2002: 157). Већ 2000. године,

лидер Лиге, Умберто Боси (Umberto Bossi), удружио се са лидером конзервативне (али и популистичке) деснице Силвијом Берлусконијем (Silvio Berlusconi) у коалицију која је предлагала законодавна решења усмерена против нарастајуће имиграције. Годину дана касније Берлускони постаје премијер, а Умберто Боси „министар за институционалну реформу и деволуцију” (ibid.: 159-160). Лига, иако сличних или идентичних ставова као и друге крајње десне партије у Европи, није примила толико пажње и скандализовања, пре свега јер је била део шире коалиције и стављена под плашт Берлусконија. Премијер Италије, иако ексцентричан, ипак није био шире перципиран као екстремиста, но популиста, што је у политичком речнику тада подразумевало и блаже реакције.

Успех крајње деснице у Аустрији на изборима 1999. године је, с друге стране, посматран као суштинска идентитетска и политичка претња Европи. Наиме, тада је Слободарска партија Аустрије добила 26,91 посто гласова, чиме је постала друга странка по снази, иза Социјалдемократа (33,2%), а испред Народне партије (26,9) (Lachmayer, 2017: 2-3). Било би сасвим уобичајено и нормално за аустријску политику да су коалицију формирале прва и трећа партија које су доминирале политичком сценом и биле у великој коалицији у прве две деценије након краја Другог светског рата, али и у периоду од 1986. до 1999. године. Заједно су углавном носиле преко 80 процената гласова, и аустријска политичка сцена је могла бити сматрана једном од предвидивих у Европи. У периоду од 1966. до 1986. године су се две доминантне партије смењивале на власти, но 1986. су два скандала поново ујединила партијску сцену државе. Први је изолација Курта Валдхајма (Kurt Waldheim), аустријског председника (и бившег генералног секретара УН) на међународном нивоу, будући да се разоткрило његово учешће у нацистичкој машинерији и злочинима у Југославији током Другог светског рата. Такође, на чело тада треће партије по снази долази Јерг Хајдер (Jörg Haider) који је био перципиран као релативизатор нацизма. Две највеће партије показују јединство и опет творе преко 84 посто гласова, наспрам 9,7 посто Слободарске партије (ibid.: 3-5). Но, почетком 2000. године, ствара се коалиција Народне партије и Слободарске партије. Коалиција чији је део била политичка снага „за коју постоји разлог да верујемо да не би била могућа у било којој европској демократији” (Pelinka, 2002: 221).

Европска унија је врло брзо реаговало стварајући помињани „санитарни кордон” (*cordon sanitaire*). Тадашњих четрнаест држава ЕУ сматрале су да било какво укључивање „расистичке и ксенофобне агенде”, коју је према њиховом мишљењу заговарала Слободарска партија, не би смело бити толерисано (ibid.: 221). Европски савет, Европска комисија и Европски парламент, три најважније политичке институције ЕУ врло брзо су увеле мере према Аустрији које су подразумевале: суспензију појединачних билатералних односа сваке од држава са Аустријом; укидање подршке аустријским представницима у међународним организацијама и коначно, одржавање контаката са Аустријом искључиво на техничком нивоу. Ипак, ове мере су потрајале само пар месеци, из неколико разлога: комисија за оцену целог проблема коју је основао Антонио Гутјереш (António Guterres), премијер Португала, тада председавајуће чланице ЕУ, нашла је да су мере држава према Аустрији контрапродуктивне јер су створиле пркос унутар те државе, чему је допринело и унутрашње означавање мера као „санкција”; Хајдер напушта чело партије (која се разводнила до 2002. године); Хајдер ипак није имао место у влади, иако је задржао позицију гувернера Каринтије, позиција коју је држао и од 1989. до 1991. године и са које је смењен и тада због релативизације нацизма (Lachmayer, 2017: 6-16).

Иако је Слободарска партија задржала место у влади, већ до 2002. године је изгубила знатан део подршке и поново се свела на 10 процената гласова. Хајдер остаје на челу Каринтије све до

2008. године када гине у саобраћајној несрећи. У аманет локалне политике је, између осталог, оставио противљење двојезичним таблама (на словеначком и немачком) и противљење одлуци Уставног суда о двојезичности у свим местима са значајном словеначком мањином. Након његове смрти, двојезичност је примењена, али у мањој мери него што је то суд наложио (ibid.: 16-18). Међутим, на ширем европском нивоу је оставио у аманет и анти-имиграциону и анти-исламску реторику која ће деценију и по касније постати део уобичајене политичке праксе унутар Европске уније. Хајдер је фокус своје странке на миграцију пребацио крајем 80-их док је претходно тај фокус био на снажењу немачког национализма. Странци су, по његовом мишљењу, постали главни економски и културолошки проблем Аустрије, па чак и они из Мађарске, а поготово они из арапских земаља. Његови ставови су тада резоновали и са ставовима аустријског јавног мњења. Рецимо 1990. године, 71 проценат Аустријанаца је сматрало да „би људи из источних европских држава требало да остану код куће”, 67 посто њих да би „стопа небезбедности, нереда и криминала порасла”. Даље, 49 посто је сматрало да „апсолутно” не би требало прихватити азиланте из Мађарске а 68 посто њих да не би смели да прихвате „Арапе и Северноафриканце”. Коначно, 22 процента становништва је странце уопштено сматрало „прљавим” и „агресивним” (Gärtner, 2002: 19).

Хајдерова реторика је резоновала са широм перцепцијом Аустријанаца. Примењивао је дискурзивну стратегију реконтекстуализације свог наратива као хришћанског, одговорног, правичног и праведног. Тражио је сличне ставове у папиним говорима, позивао се на то да је његова партија спремна да преузме одговорност тешких одлука, наглашавао оцену себе и својих сабораца као добрих хришћана јер су смањивали себи плате и упркос томе били спремни на даљу политичку борбу од имигрантске опасности (Wodak and Iedema, 2004: 166-168). Хришћанство је ограничавао не само на припадност религији већ и аустријском пасошу. Ово неће бити случај са каснијим верзијама анти-имиграционих сентимената и Хајдер је вероватно последњи европски националиста тог типа. Слободарска партија је покушала 1993. године да организује и референдум под називом „Аустрија прво”, али безуспешно, будући да је „само” 417 хиљада Аустријанаца потписало проглас за уставне амандмане којима би се њихова држава прогласила „немигрантском”, који би замрзли имиграцију и приморали стране раднике да на посао носе радне дозволе и доказе о здравственом осигурању итд. (Gärtner, 2002: 23). Такође, партијским програмом, којим су остварили завидан резултат 1999. године проглашавају да „одбијају мултикултуралне експерименте јер они убрзано воде ка друштвеним сукобима”, а кривци за експеримент су „странци, друштвени паразити, бирократе и они људи из Брисела”, наспрам „искрених, радних Аустријанаца“ (ibid, 25-27).

Аустријски пример крајње деснице посебно је погађао Европу због бурне нацистичке прошлости те државе. Сигурно да није помогла ни чињеница да је оснивач Слободарске партије Аустрије 1956. године био бивши СС генерал, као и то што су током њених почетака малтене сви други битни чланови бивши припадници нацистичке партије (Pelinka, 2002: 215). Хајдерови родитељи су такође били рани чланови нацистичке странке, а Хајдер је у говору бившим СС члановима 1990. године рекао да ће њихове жртве „бити препознате у надолazeћим годинама (...) јер ће европски развој јасно ставити до знања да сте ви изградили темеље за мир и слободу” (Bunzl, 2002: 64). Хајдер је порицао да је нациста, пошто је сматрао да када би се његова странка прогласила наследником нацизма „имали би апсолутну већину” (ibid.: 65). Хајдеру је, парадоксално, нека врста дистанцирања од нацизма на крају омогућила прелазак са немачког национализма на анти имиграциону политику, што је у либерално-демократском консензусу тадашње ЕУ посматрано као пуки наставак ксенофобне и расистичке политике. Због свега тога,

Хајдер није пробио санитарни кордон, а либерално-демократска културна хегемонија је успела да оствари превласт и успешно маргинализује наративе које је сматрала изузетно опасним по само своје постојање.

Постоји и врло сличан, холандски случај и изузетак који је представљао нешто озбиљнији изазов за либерално-демократски парадокс. Иако крајња десница у тој држави није формирала владу, направила је преседан у смислу наратива који ће 15 година касније постати апсолутно доминантан унутар националног популизма. У Холандији су се 2002. године десили „најволатилнији избори од свих 248 националних избора у западној Европи између 1950. и 2006. године”, када је листа Пима Фортујна (Pim Fortuyn) добила 18 процената гласова или 26 парламентарних места (скок са нула места крајње деснице 1998. године и 3 места 1994. године) (Koormans and Muis, 2009: 643). Ако се на тих 248 избора гласало по припадању класи или религији, холандски избори су пример онога што је деценију касније постало правило – да грађани уместо припадања партији и партијској лојалности, сада „шопингују најпривлачнију партију” (ibid.: 645). Волатилност је очекивана последица пада лојалности, али таква правила понашања подразумевају и волатилност аргумената, те прелазак са идеолошких образаца на харизматску политику у којој шокантност, неочекиваност, слаткоречивост, па и манипулација емоцијама имају много већу улогу у политици него раније.

Пим Фортујн, професор социологије хомосексуалне оријентације (и некада марксиста), заговарао је сличну анти-имиграциону политику као и Хајдер. Овде је наглашена је његова сексуална припадност због тога што се ради о до тада врло неуобичајеној појави на десном делу политичког спектра. Харизматични политичар је сматрао да је кључни проблем његове земље имиграција из муслиманских земаља јер су муслимани врло нетолерантни, „имају врло лош став према хомосексуалности” док су за њих „жене грађани другог ранга” (Fortuyn, 2002).

Појава попут Листе Пим Фортујн потпуно је збунила европске политикологе, јер је било изразито тешко сврстати је у неки калуп. Нелиберализам је било тешко приписати на свим нивоима јер су заговарали секуларне европске вредности, права жена и хомосексуалаца. Но, оно што је онда пронађено као нелиберално се временом везивало махом за Фортујнов антиелитизам („елите морално корумпиране”) и антиплурализам (нагласак на томе да народ мора бити хомоген и јединствен, наспрам идеје у мултикултуралности) (Akkerman, 2005: 338-339). Листа коју је он предводио стога је истовремено ограничавала „народ” на европске аутохтоне вредности и одбацивала „некомпатибилне културе” (мислећи пре свега на муслимане), заговарајући европско просветитељство. Фортујн се „плашио да ће ‘исламизација’ холандске културе оставити мало простора за слободу изражавања, аутономију појединца и еманципацију жена и хомосексуалаца (ibid.: 341).

Непосредно пред изборе Пима Фортујна је убио лево оријентисани гласач, етнички Холанђанин, јер је сматрао да је Фортујнов раст сличан почецима нацизма 30-их година (BBC, 2003). Убиство је пружило додатну популарност Листи, која је потом ушла у парламент. Међутим, већ до 2004. године се расточила на супарничке групе. Ипак, двоје посланика холандске „мејнстрим” конзервативне Либералне партије преузело је добар део Фортујновог наратива – Герт Вилдерс (Geert Wilders) и Ајан Хирси Али (Ayan Hirsi Ali). Вилдерс убрзо напушта Либералну партију и оснива сопствени покрет који ће касније постизати итекако значајне резултате. Занимљиво је и да Вилдерс и Хирси Али имају порекло које није „чисто” холандско. Хирси Али је Сомалијка која је стигла у Холандију деценију пре поменутих избора, док је Вилдерс из мешовитог брака, оца Холанђанина и мајке мешаног холандско-индонежанског порекла. Дакле,

ради се о драстично другачијем педигреу у односу на Хајдера. Њихово порекло у одређеној мери може да опише и различите политике које су заговарали у односу на до тада класичне анти-имиграционе снаге у Европи. Пре свега, заговарали су државу која неће никога да избацује, али која мора хитно да успори имиграцију и снажно и радикално асимилиује постојеће нелибералне елементе и припаднике „незападне културе” (пре свега мисле на муслимане) (Akkerman, 2005: 348).

Хирси Али 2004. године, заједно са режисером Теом ван Гогом (Theo van Gogh) прави краткометражни филм „Покоравање” у ком се осуђује „насиље над женама у исламским друштвима”. Тео ван Гог је и пре тога био познат по увредљивим коментарима на рачун муслимана. Врло брзо након приказивања филма и Хирси Али и ван Гог примају претње смрти. Ван Гога исте године убија Мухамед Бујари (Muhammad Bouyari), двоструки држављанин Марока и Холандије, што резултује у томе да чак и тадашњи министар финансија помене да се ради о „судару цивилизација” (van der Veer, 2006: 111). Ново убиство само додатно популаризује наратив који је отпочео Фортујн, а истраживачи налазе да би Герт Вилдерс у најмању руку поновио успех Фортујнове листе из 2002. године, само да су избори одржани непосредно након убиства (Akkerman, 2005: 344).

Помињао сам раније да је Фортујн био поређен са Ле Пенем, и уопштено са француском политичком десницом као узором. Но, Ле Пен је перципиран као нелибералан, а заиста, Фортујнови аргументи много више наликују на паневропеизам и цивилизационизам Нове деснице. Разлика у односу на Нову десницу је, наравно, што не виде никакве корене у европским паганским обичајима и што просветитељство посматрају као позитивну појаву. Поред цивилизационизма, истраживачи су налазили да се цео идеолошки наратив близак холандској крајњој десници може назвати и „етнократским либерализмом” као комбинација „идеолошког екстремизма и демократског конституционализма” (Griffin, 2000: 173). Било како било, цивилизационизам или етнократски либерализам, холандски пример јесте утабао идеолошку стазу коју ће касније пратити малтене сви релевантни национал-популистички актери. Браћене су нације од налета глобализма, мултикултурализма и ислама, али су нације браћене као део припадности „европским народима и култури”.

Овакав национални популизам у свом доминантном облику јесте радикалан, јер утиче на промену дотадашњег хегемонског политичког система. Но, он никако није екстреман, јер не сматра укидање демократије легитимном појавом, није у потпуности ни нелибералан, јер заговара секуларизам и просветитељску једнакост, али јесте популистички јер инсистира на харизматским личностима и разликовању „доброг” народа од „злих” елита. Баш такву матрицу (уз одређене специфичности и прилагођавања) ће пратити касније Виктор Орбан, Марин Ле Пен (ћерка Жан Мари Ле Пена), нова немачка десница, све скандинавске десне партије, оживљена Слободарска партија Аустрије, Доналд Трамп итд. Све то уз додатак борбе против политичке коректности, културног марксизма и родних идеологија.

Ипак, и даље остаје значајна констатација да су Лига севера, Јерг Хајдер, Листа Пима Фортујна, Вилдерс и Хирси Али виђени као ексцеси од европске нормалности. Постојао је утабан систем одржавања поретка, а поменуте партије и личности су тај систем угрожавале и биле перципиране као недопустиве. Ако се вратимо на конфигурацију националне државе либерално-демократског типа, видећемо да пример десних „ексцеса” савршено описују како су процеси такве државе били усклађени. Прво, постојале су политичке, културне, економске и друге елите које су јасно обликовале и усађивале пожељну политичку формулу масама. Такође, та репродукција се

ипак доминантно одвијала на националном нивоу који је још увек био доминантан образац политичког организовања. Мултикултурни образац и имиграције биле су нужне и за одржавање константног раста, поготово у смислу перманентног прилива радне снаге које на Западу једноставно није било довољно. Видећемо ово у наредном поглављу на примеру мигрантске кризе 2015. године у Немачкој и још увек доминантног наратива елита. Идеја либералне демократије имала је и огроман легитимитет будући да је сећање на Други светски рат било свеже, те одржавало страх од крајње десне опасности која се могла претворити у екстремну. Санитарни кордон у Аустрији можда и најбоље описује ефикасност такве идеје – чим се појавио њен изазивач, упрте су све снаге у Европи да га пониште. Најзад, политичка формула либералне демократије, у виду репродукције либералних елита и маргинализације оних који су означавани као нелиберални, вршена је свакодневно кроз либералну доминацију медијским простором и придруженом технологијом, али и образовањем. Да би се дошло до нпр. места уредника неког угледног националног листа или телевизијског програма, углавном су се пролазили сви степености образовања, до оног највишег. Када то није био случај, у најмању руку су се учили и поштовали новинарски стандарди који су у својој сржи били либерални. Тиме је либерална демократија стварана и „одоздо“, суптилним механизмима изградње либералних личности. С доласком технологије и „грађанског новинарства“, све суптилне баријере које су одржавале либералну демократију круне се у врло кратком временском периоду.

Укратко, до почетка 21. века, још увек националне елите су свакодневно кроз средства јавног информисања и масовну културу одржавале и неговале либерално-демократску политичку формулу која је подразумевала економски константан раст и маргинализацију нелибералних елемената. Ови процеси националне државе либерално-демократског типа су на Западу функционисали истовремено и омогућавали да у случају појаве кризе, постоје механизми који ће учинити да ствари на крају ипак теку „убичајено“ и „нормално“. Прецизније, омогућавали су репродуковање културне хегемоније која је одржавала политичку стабилност и предвидивост, што је даље омогућавало економску, правну и сваку другу сигурност. Бјукенен, Ле Пен, Хајдер, Фортун и слични политичари могли су да опстају само на вечитим маргинама или пак да буду експеси, односно изузеци који потврђују правило.

3.5. О „неминовности“ културне реакције у САД и ЕУ

Нова десница, палеоконзервативци, претече националног популизма и сам национални популизам, суптилно су се промаљали америчком и европском политичком сценом. Стиче се утисак да су само чекали свој тренутак како би пронашли пукотину и довели себе у стање „мејнстрима“ наспрам вечите маргиналности. Али да ли је та експлозија заиста била нужна? Раст националног популизма 2014. године и истовремено избијање културних ратова, као што сам и раније покушао да аргументујем, никако нису били неминовност, већ су дубоко зависни од појаве нове технологије. Технологија је омогућила да друштвени расцепи изађу на видело. С друге стране, омогућила је да на видело изађу и све фалинке и злоупотребе политичких, економских и културних елита, те да процеси који су их чинили ауторитативнима буду демистификовани. Све то је подразумевало и велику привлачност за „терање контре“ таквим елитама. Но, омогућило је и да елите констатују некадашње предности демократије која је суптилно контролисана образовном и популарном пролиферацијом либералних начела, те да поново покушају да успоставе парадокс у функционисању либералне демократије.

Када на овакав начин изложим аргумент, стиче се утисак да је национални популизам заправо све време припреман као тиха револуција и као бунт. У стварности, космополитизам и њему припадајући либерализам доминирали су западним друштвом и никако нису слабили, но јачали. Чинило се не само да ће сваки пут неки Бјукенен или Хајдер бити ућуткани, већ да ће се све ређе и јављати као феномени. „Тиха револуција” космополитизма се јасно видела у бројкама. Подсетићу овде на раст хуманистичких и друштвених катедри у САД. Оне су образовале и обликовале надлазеће елите по либералним принципима у нарастајућим бројкама због повећања студентске популације и увећања стопе високог образовања. Када Инглхарт пише да се припрема тиха револуција у вредностима, он то пише на основу истраживања јавног мњења која су јасно указивала да је степен образовања најјаснији предиктор промене вредности и западној Европи. Налази да 1970. године „постбуржоаске вредности” у убедљиво највећој стопи постоје код људи са универзитетским образовањем (сем у тада врло конзервативној Британији), док традиционалне вредности у највишим стопама остају код људи са примарним образовањем. Користи јасан силогизам, што више људи буде имало трећи степен образовања, већи проценат друштва ће бити и либералан (Inglehart, 1971: 1004-1005). Овде само желим да подсетим да пре свега мислим на друштвени либерализам који у то време, а и касније, подразумева перманентно контрирање различитим облицима друштвене моћи и контроле становништва, те да је такав либерализам инспирисан новом левицом.

Међутим, 1965. године је још увек изузетно мали проценат становништва имао високо образовање. То јесу махом били млади људи, али високообразовани су чинили само 4-5 посто укупног становништва у различитим европским државама (Chusseau, Hellier, and Ben-Halima, 2013), у поређењу са 40 процената 2021. године (Eurostat, 2022). У САД је та бројка 1964. године такође била једноцифрена (National Center for Education Statistics, 1993: 8). Ипак, степен уписа на високошколске установе је драстично растао, те је 1964. године у САД било уписано око 5 милиона студената, да би та бројка 2021. године износила 23 милиона (National Center for Education Statistics, 2021). Свеукупно, образовање је уз помоћ популарне културе постепено мењало лице западних друштава у вредносном смислу.

Дејвид Гудхарт описује образовање као механизам који је довео до разликовања оних који су негде укоренењени (*somewheres*) наспрам оних који су одвојени од своје средине и за коју се никако више не везују, што их чини неукорењенима (*anywheres*). Неукорењене описује као „класе које полажу испите” и главна карактеристика им је да у просеку одлазе на универзитете у касном тинејџерском добу те своје каријере даље настављају или у Лондону или још даље у иностранству (Goodhart, 2017: loc. 150). Велика промена у Британији догодила се 1992. године, према Гудхартовом мишљењу, јер су баш тада 35 политехничких школа добиле статус универзитета и могле су да отпочну са масовним високим образовањем. У исто време се дешавала и снажна интернационализација универзитета, будући да је у просеку 20 посто студената пристизало из иностранства. Ако на све ово још додамо и да студенти Британци радије остају у контакту са колегама с факултета него друштвом из основне и средње школе, добијемо савршен систем вредносног раздвајања два света (*ibid.*: loc. 784). Рецимо, занимљива су истраживања вредносног разликовања ових група. На констатацију да се Британија „понекад чини као страна земља и ово утиче на мене непријатно”, 41 процента оних који нису ишли на факултете се „врло слажу” са тиме, наспрам 16 процената „факултетлија”. Такође, на реченицу да су „људи имали срећније животе у старим данима када су имали мање проблема са којима морају да се носе”, 15 посто факултетлија се врло слаже наспрам 50 процената оних са највише средњим образовањем (*ibid.*:

loc. 880). Дакле, све је више факултетлија, али је све већи раздор међу њима и онима који нису имали универзитетско искуство.

Ипак, и даље имамо половину или више од половине становништва које се никако не идентификује са људима високог образовања. Штавише, сматра их непријатељским, туђим. С друге стране, представљање у британском парламенту је такво да преко 90 процената посланика има високо образовање (ibid.: 1530). Дакле, парламентарци бивају углавном део оних који су у вредносном смислу претежно неукорењени, самим тим, живе у потпуно одвојеном свету од укоренењених, иако могу бити удаљени само неколико километара или чак пар улица. Већа је лојалност и поистовећивање са бриселском администрацијом него са суграђанима, јер се једноставно ради о два света који међусобно имају мало додирних тачака упркос географској и историјској блискости. Ово можда најбоље илуструје пример некадашњег британског секретара кабинета председника владе УК, Гаса О'Донела (Gus O'Donnell) који је Гудхарту рекао да се залагао „за најшире могуће отворена врата када је у питању имиграција”, будући да сматра да би требало ићи у правцу „максимизације глобалног благостања, а не националног”. Препричавајући овај случај Марку Томпсону (Mark Thompson), директору ВВС-а, помало и у неверици, Гудхарт је добио одговор да се и директор најзначајније британске медијске куће слаже са некадашњим секретаром, те да је глобално благостање од суштинске важности (ibid.: loc. 383).

Овде је питање моралности или вредносне оцене ставова Томпсона и О'Донела ирелевантно. За оне који нису Британци, одговори два човека из глобалне перспективе могу деловати чак и хуманије. Наравно, ако изузмемо чињеницу да економске елите имају највише користи од имиграције и да се вероватно ради о крајње неалтруистичном залагању за досељавање радне снаге. Ови примери су наведени ради разумевања постојања суштински два одвојена света, са јасно одвојеним вредностима и јасно одвојеним интересима. Због тога, аргументи о раздвајању на укоренење и неукорење, али и о презаступљености неукорењених у политичким и другим институцијама, Гудхарту служе као објашњење мотивације грађана да гласају за излазак УК из Европске уније. Постојање, макар начелно, некакве универзалне солидарности елита са остатком света, уместо са непривилегованима у сопственој нацији, део је и логичног објашњења зашто такви ставови генеришу популизам. Пре свега у виђењу „злих” елита наспрам „доброг” народа који је укоренењен у својој националној заједници.

И једна и друга страна, космополите и национални популисти, у свеже ископаним политичким рововима користили су идеје које су им најдоступније. Космополитизам је, као што сам и раније напоменуо, линеарно ширио принципе настале на новој левици. Наравно, то је чињено селективно. Згражавање Франкфуртоваца и других над олигархијском логиком америчког капитализма није се преносило кроз генерације, док се итекако преносила перманентна револуција промене схватања према нацији, сексуалности и другим некада „буржоаским” вредностима. Капитализам, олигархијски принципи и константно вредносно отварање и релативизовање „старих вредности” ишли су руку под руку. На крају крајева, досељавање радне снаге из разних делова света и различитих религија морало је подразумевати и ширење вредносног обухвата „домаћина”. Мултикултурализам је за тако нешто служио као савршена идеологија. Космополитско схватање је заправо и типично схватање империја, а поготово њихових престоница, с обзиром да је отвореност омогућавала, парадоксално, сегрегацију рада и на етничком принципу и одржавање унутрашњих хијерархија, где је свака новоосвојена или новопридошла групација могла попуњавати непресушну потребу за радном снагом али и попуњавање послова које „аутохтони” не желе да раде. (Malešević, 2019: 74-75; Darwin, 2007: loc.

1467). Превасходно је мотив бивао и смањење трошкова рада али и једноставније друштвене контроле.

Оваква логика прилично наликује Гелнеровом објашњењу настанка нација. Са једне стране, стварање комплексне централизоване организације, која може да управља све сложенијом поделом рада, и наметање културне хомогености већинском становништву – оне космополитске, која подразумева универзално прихватање мултикултурализма, и с друге стране макар привремено дозвољавање досељеницима да примењују сопствену културу по вољи. Космополитизам стога има сличну основу са национализмом – захтева културну подударност и хомогеност у оквиру одређене политичке јединице, уз разлику да култура мора, као императив, бити отворена и неетничка. Због тога и Гудхарт космополите ставља у оквире друштвено отворених, а политички апсолутно нетолерантних (Goodhart, 2017: loc, 745). Разлика између империјалног и националног стога заиста јесте у третману етничког и односи се на макар привремен степен друштвене толеранције као политичког императива. Многе нације су настајале империјалном логиком, а не националном, те су временом добијале на културној хомогенизацији која је постајала и етничка. Типичан пример јесте стварање „правих” Американаца, онако како их схватају палеоконзервативци, али и хомогенизација других европских нација током 19. века, попут тада изузетно хетерогене Француске са мноштвом регионалних култура и језика (Weber, 1976).

Годинама уочи Брегзита, осећај презаступљености либерала одликовао се и у све већој апатији оних „укорењених” који су све више осећали немоћ да било шта ураде. Апатију су исказивали кроз све већу невољност да гласају и учествују у партијском и политичком животу у комбинацији са анксиозношћу и страхом због константне имиграције коју су схватили и као економску конкуренцију (Eatwell, Goodwin, 2018: loc. 296-316). Створио се фолклор у британским изборима који је подразумевао апатију конзервативних гласача. Апатија је била малтене „подразумевана” толико да, уочи референдума 2016. године, истраживачи јавног мњења нису ни узимали у рачуницу 3 милиона људи који обично не учествују на изборима. Друго, и да су их рачунали, појавила се велика волатилност гласања која никако није могла бити прецизно укључена у анкетна предвиђања. Волатилност која је између осталог и последица сличног процеса онеме у Холандији 2002. године – новоствореног непостојања лојалности према партијском гласању. Коначно, презаступљеност лабуристичког узорка наспрам конзервативног, такође говори о одређеним очекивањима у смислу посвећености гласача „останку” или изласку УК из Европске уније (Gelman 2016; Cowling, 2016).

Као што видимо, све до Брегзита, победе Доналда Трампа, али и наглог раста крајње десних партија у континенталној Европи, имали смо паралелне процесе повећања космополитизма с једне стране и осећаја отуђености од политике и политичких процеса оних који су економски и образовно „заостајали”, с друге стране. Због тога су аутори који су с пажњом посматрали ове процесе још 2006. године сматрали да ће свака будућа значајна политичка мобилизација почивати на разлици између губитника и добитника глобализације и да ће питање имиграција неминовно да буде најистуреније питање (Kriesi et al, 2006). Но, као што сам и раније напомињао, они су уочавали само један друштвени расцеп који је могао, али није морао бити политизован, или, ако је и морао, нисмо могли предвидети кад, како и зашто. Осећај невидљивости, незаступљености и општа апатија су с доласком националног популизма нагло претворени у уверење да су промене у другом правцу за један део становништва не само пожељне, већ и могуће. Стога, главно питање није да ли се у САД и ЕУ ради о културној реакцији на презаступљеност космополитизма. Главно

питање је како се из уверења о немогућности деловања и невидљивости дошло до тога да „невидљиви” артикулишу своје аргументе и оживе политичку опцију која је до тада, онда када и ако се и појави, опасивана „санитарним кордоном”. Културна реакција националног популизма је чињеница, али она није била и неминовна, поготово не на начин на који се догодила.

За крај овог поглавља остаје да констатујем и сумирам главне карактеристике културних ратова који су се одвијали до 2014. године и да издвојим њихове разлике у односу на оно што је дошло касније. Прво, културни ратови у Европи и САД до 2014. године подразумевају знатно мањи друштвени домет и опсег, у смислу укључености различитих друштвених групација у овај процес. Идеолошка срж борбе ранијих културних ратова је подразумевала готово искључиво расправу врло уских интелектуалних кругова нове левице, Нове деснице, палеоконзервативаца итд. Онда када су се ови интелектуални сукоби и пробијали до нивоа политике, и даље нису успевали да превазиђу границу где би рецимо некаква грамшијанска десница уопште дошла у ситуацију да утиче на политику из позиције власти (уз изузетке Аустрије и Италије). То не значи да није имала утицај на политику, макар у томе да главне политичке струје бивају приморане да преузму део наратива те нове, културолошке деснице. Нови културни ратови су друштвено свепрожимајући и главна су политичка тема у САД и ЕУ. Данашњи културни ратови су хетерогени, укључују све друштвене класе, слојеве и образовне профиле. Образовна хетерогеност актера нових културних ратова, масовност учествовања у покушајима наметања културне хегемоније и свеprisутност главних идентитетских тема чини културне ратове данашњице много утицајнијим по домаће и међународне промене. Због тога културни ратови и бивају у дисертацији предмет анализе и из перспективе међународних односа. Уместо некадашњег маргиналног националног феномена, они данас представљају борбу на домаћем и међународном фронту, улазећи у интеракцију са међународним друштвом. Зато је неопходно да се проникне у механизме који су овог пута омогућили хетерогеност, масовност и интернационализацију овог феномена, али подразумева изучавање хетерогених актера и никада раније виђених видова мобилизације шире популације.

Друго, ранији културни ратови се воде путем књига, часописа, интелектуалних и политичких скупова и евентуално телевизијских преноса. Данашњи културни ратови су „пост-дигитални“. Треће, ранији културни ратови су ипак били географски изолованији. Тако је дебата Француза претежно остајала у Француској, са малим политичким утицајем у том тренутку изван те државе. Културни ратови у САД 90-их, иако имају неке основе у француским сукобима, ипак остају политички изоловани у САД. Данашњи културни ратови су географски распрострањени на читав колоквијални Запад. Користе се искуства и идеје свих раније помињаних сукоба. Ту су главне идеје француске Нове деснице које се тичу одбране западне цивилизације од напада мултикултурализма, као и америчке идеје о томе како редовни професори на хуманистичким катедрама (сада већ остарели радикали из 60их), „кваре омладину“ релативизацијом етике, расе, религије и нације. Ти „радикали“ су сада означени као „регресивни“, будући да желе да санкционишу слободни говор и агресивно заступају „идентитетске политике“ рода и расе (Rubin, 2017). Нови ратови укључују и бављење миграцијама ка тлу Европе и САД, расправе о раси и коефицијенту интелигенције и о томе да ли радикални феминизам и идентитетске политике релативизују, поред етике, и саму биологију или се ипак ради о еманципаторским политикама. Расправе, протести и сукобљавања воде се онлајн, у стварном свету, између политичара, блогера, „инфлуенсера“ и професора универзитета, у САД, Немачкој, Белгији, Холандији, УК, Пољској, Мађарској итд. Иако су претходни таласи културних ратова засигурно у себи имали одређени

моменат превазилажења постојећих државних граница, не могу да се упореде са данашњим догађањима по садржају и количини међународне интеракције.

Четврто, нови ратови морају укључити и засебно истраживање које покушава да докучи ефикасну употребу интернета од стране обичних грађана, путем коришћења друштвених мрежа и различитих интернет форума. Тиме је могућност дефинисања политике и „нормалности“ прешла од елита ка обичним грађанима, чиме се постигла демократизација комуникација. Међутим, нису само људи ти који се могу означити као делатници (*agents*) на интернету. Сада су ту и „скривени“ механизми (нпр. алгоритми) владања интернетом као јавним простором, те стога прихватим и уводим у рад и кованице „алгоритамска моћ“ и „алгоритамско управљање“ (Bucher, 2012; van Dijck, 2013; Massanari, 2017, 332). Алгоритми су виђени као средство моћи путем ког се одлучује ко и на који начин ће бити видљив у мрежном свету. То се чини на тај начин што људи задају жељени исход вештачкој интелигенцији (нпр. жељени исход на ЈуТјубу (YouTube) или Реддиту (Reddit) је да корисници што дуже остану на тим мрежама), која потом, на основу унетих параметара, има моћ да одређени садржај препоручи или не препоручи крајњем кориснику. Моћ препоруке и рекламе више не почива на замисли интелектуалаца, издавачких и великих медијских кућа. Садејство демократизације комуникација и управљачка политика технолошких корпорација су стога заједнички допринели новом делатништву и могућности ширења културних ратова изван интелектуалних и националних кругова.

Када покушамо да сажмемо историјско увођење и специфичност ранијих културних ратова, можемо видети да се ради о скупу идеја које су утицале на данашње културне ратове, али и о скупу идеја на десном делу политичког спектра које никако нису могле да се пробију у главне токове политике тако да на суштински начин управљају друштвом. Док је интегралну идеологију, која укључује и домаћу и међународну перспективу, раније гајила само левица (условно речено левица), данас је таква, тотална идеологија, конструисана и на десној страни политичког спектра. „Нормалност“ и „убичајеност“ процеса националних држава либерално-демократског типа раније нису дозвољавале ову десну интегралну интерпретацију. Међутим, нова слобода и демократизација која је дошла са интернетом учинила је да процеси који су омогућавали ту „нормалност“ буду у врло кратком временском периоду разорени и преиспитани.

4. Пост-дигитални културни ратови у САД и ЕУ

*-Тренутно је потребно шест месеци изложености друштвеним мрежама за просечну особу да постане безнадежно радикализована.
-Знам. Радимо на томе да спустимо на пет минута.³⁸*

4.1. Фергусон и системски расизам

У Фергусону, једном од предграђа Сент Луиса, 9. августа 2014. године догодио се инцидент у ком је страдао Мајкл Браун (Michael Brown), ненаоружани црни тинејџер ког је упуцао Дарен Вилсон (Darren Wilson), бели полицајац. Испоставило се касније у доказима да је Браун украо из оближње радње неколико цигарилоса, те је током потере, у тренутку када је кренуо према Вилсону (остало је на суђењу нејасно да ли са подигнутим рукама увис), директно упуцан са неколико од 12 метака колико је полицајац упутио ка њему. Због овог догађаја је цела област Сент Луиса неколико наредних недеља била поприште уличних протеста и нереда. Протести су се поновили и трајали још дуже наредне године, након што је порота одлучила да уопште судски не терети Вилсона. Гореле су бројне зграде, а пљачкања бивала знатно учесталија. Протестанти су видели повод за нереде у смрти Брауна, док су из њихове перспективе узроци били знатно дубљи. Примера ради, Фергусон је доминантно црначко предграђе, док су полицијске снаге од 53 припадника попуњене са само 4 црна полицајца. Такође, порота која је донела ослобађајућу пресуду била је сачињена од 9 белаца и 3 црнца (The New York Times, 2015).

Далеко од тога да се ради о првом оваквом инциденту. Две године раније на Флориди је убијен Трејвон Мартин (Trayvon Martin), такође црни тинејџер, када га је након краће расправе и туче убио Џорџ Цимерман (George Zimmerman), припадник неформалне „комшијске страже” који је зауставио Мартина јер му је био „сумњив” због тога што је носио капуљачу (у стварности се Мартин шетао, враћао из локалне продавнице). Првобитно Цимерман није ни оптужен, да би то постао тек након што је инцидент достигао национални ниво покривености. Међутим, ослобођен је свих оптужби наредне године, јер је порота закључила да се радило о „самоодбрани” будући да је, након заустављања, Мартин насрнуо на Цимермана (Alvarez and Buckley, 2013). Ослобађајућа пресуда за Цимермана утицала је на настанак акције, тада још увек прилично анонимне, на друштвеној мрежи Твитер под обележјем „Животи црнаца су битни” (*Black Lives Matter – BLM*). Групација је покренула ширење Твитер ознаке, хештега (*hashtag*), која је подразумевала да сваки твит који је у свом тексту има *#BlackLivesMatter* скреће пажњу на систематско насиље уперено према црном становништву (Black Lives Matter, 2022). Три жене, Алиша Гарза (Alicia Garza), Патрис Калорс (Patriesse Cullors) и Оупал Томети (Opal Tometi) створиле су на тај начин „позив на акцију” против константних вансудских убистава црних Американаца (Gallagher, Raegan and Dodds, 2018: 2).

Но, ознака је била од релативно малог значаја током 2013. и доброг дела 2014. године. Тек је након догађају у Фергусону постала оно што јој је била намена од стране оснивачица овог покрета. Тада је поменути хештег доживео експлозију и постао „виралан”.³⁹ Поређења ради, пре

³⁸ Дијалог између режисера и измишљеног технолошког могула у лажном документарцу сатиричног карактера (*mockumentary*) назива „Смрт 2020-ој” (Death to 2020, 2020).

³⁹ Виралност се углавном везује за ширење вируса. Међутим, у свету друштвених мрежа виралност подразумева нагло ширење одређене речи, реченице, хештега, видеа, мима, итд.

убиства Мајкла Брауна, 0,1 проценат свих хештегова носило је ознаку *BLM*. Убрзо након догађаја у Фергусону, сваки десети хештег на Твитеру подразумевао је *BLM* ознаку, а након ослобађања од сваке кривице Дарена Вилсона, 22 процента свих Твитер хештегова имало је *BLM* ознаку. У конкретним бројевима, то је значило да је преко 31 милиона твитова носило ознаку *BLM*, од чега је 13 милиона подељено током првих 18 дана од убиства Брауна и 15 милиона током 28 дана након ослобођења Вилсона од било какве кривице (Ray, Brown, Fraistat, and Summers, 2017: 1798-1803).

BLM ознака је први пут да се смишљено и систематски на Западу појавило нешто што наликује политичком покрету који је поред протеста на терену успео да мобилише знатно шири круг људи у дигиталном свету. Заправо, ознака је утицала на то да инцидент не буде само локални протест који ће имати краткорочну националну покривеност, већ да има дугорочни ефективни утицај на мењање идеолошке свести – на мењање културе. Убрзо је након појаве помињаног хештега настао и покушај мобилизације супротног пола мишљења, који је презентован кроз хештег „Сви животи су битни” (*#AllLivesMatter*). Подразумевао је „расно неутрални и далтонистички приступ расним питањима” (Gallagher, Raegan and Dodds, 2018: 2). Иако овај хештег није заживео ни приближно колико *BLM*, отворио је простор за значајну популарност оног који је подразумевао означавање главних конзервативаца на Твитеру, *#TCOT* (*Top Conservatives on Twitter*). Након ослобађајуће пресуде Вилсону, готово 14 процената свих хештегова носило је ознаку *TCOT* као симбол противљења *BLM* покрету. Уколико саберемо *TCOT* и *BLM* ознаке у то време, моћи ћемо да закључимо да је преко трећине свих Твитер ознака припадало једном или другом политичком полу, као и да је читава друштвена мрежа постала изразито политизована (Ray, Brown, Fraistat, and Summers, 2017: 1804). Сведочили смо првобитном стварању идеолошких ехо комора у онлајн свету, или „селективној изложености информацијама које потврђују” наше пређашње гледиште (Cookson, Engelberg, and Mullins, 2022: 1). Стварала се пристрасност која је само потврђивала оно што смо већ мислили (*confirmation bias*) и свако је хрлио свом табору без жеље да буде изложен другачијем погледу на сваки нови догађај који је перципиран као политички. У преводу, стварала се групна поларизација у дигиталном свету, са дотада невиђеним потенцијалима поделе (Quattrociocchi, Scala, and Sunstein, 2016:1-2). Појединци су бивали изложени или једној или другој ознаци уз ретка међусобна преплитања.

Поменуо сам да је феномен политичке мобилизације на друштвеним мрежама већ раније виђен у Ирану 2009. године, као и током „Арапског пролећа” 2011. године. Тада се радило о масовном бунту против ауторитарних власти, што је у либералним демократијама довело до експанзије позитивне перцепције о друштвеним мрежама. Није се дугорочно размишљало о евентуалним последицама вакуума моћи унутар ауторитарних система (видети друго поглавље). Но, сада су друштвене мреже добиле двојаку перцепцију – с једне стране потентног мобилизатора против неправди (*BLM*) и са друге стране, невероватне алатке у наглашавању постојећих друштвених расцепа.

Да друштвене мреже носе потенцијал изузетно снажне мобилизације, и то неретко против до тада релативно мање важних тема за западне државе, видело се и 2012. године током чувеног „Кони видео”. Видео је био део кампање са циљем да се ухапси лидер паравојске у Уганди, Џозеф Кони (Joseph Kony). Убрзо по објављивању, достигао је 100 милиона прегледа, те по магазину „Тајм” (*Time*) постао „највиралнији видео икада”. Тајм је пренео како је „огромна публика младих људи са Запада, која је уобичајено индиферентна према активностима ратних криминалаца из Уганде, делила видео са пратећим хитним емотивним наглашавањем, које бисмо сада цинично

могли да назовемо „сигнализирање врлине” (Nagle, 2017: 8).⁴⁰ Поред виралности, Кони видео је истакао и невероватну моћ поистовећивања маса са темама које их до јуче нису интересовале. Показало се да ће интересовања зависити не од пређашњих индивидуалних интересовања, већ од онога што је тренутно „у тренду“ на друштвеним мрежама. У преводу, виралност је поништавала поделе на политичне и аполитичне, на заинтересоване и незаинтересоване. Као по команди, огроман број људи би нагло укључивао емоције и имао снажна политичка мишљења о свакој теми која је на неки начин постала део тренда. Мишљења снажног емотивног набоја постала су обрнуто пропорционална брзини информисања о теми. Довољно је да људи виде да неко кога прате на мрежи, а коме верују, објави неки садржај, или да насумично и случајно спазе неки видео или поруку на Твитеру, како би без икакве накнадне провере исправности садржаја формирали тврдокорна и проста мишљења чак и о најкомплекснијим темама. Виралност на друштвеним мрежама је и дословно као вирус. Невероватном брзином и дубином политизовала је и приморавала на мишљење чак и оне који су дуго или одувек били аполитични. Док су некада трошени сати, дани па чак и недеље да су човек информише о одређеној теми, сада је то чињено у року од највише неколико минута.

С друге стране, до 2014. године, све кампање јавне мобилизације подразумевале су притисак јавности да се делује у једном смеру и нису резултовале у стварању ехо комора и супротних табора. Са појавом *#BLM* и *#TCOT*, први пут се „копају ровови“ за суочавање различитих визија света у дигиталном окружењу, различитих култура које не комуницирају, сем уколико се ради о међусобним оптужбама и негативним стереотипима. Мишљења маса се више не формирају накнадним интерпретацијама школованих новинара, када се мало слегну страсти, већ виралношћу и путем емоција. До виралности долази онај који снажније погађа моралишуће и негативно усмерене емоције.

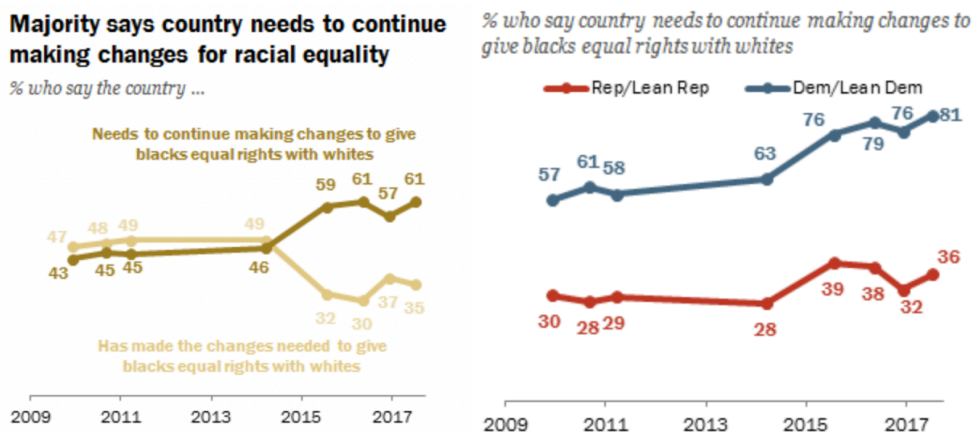
Када су у питању домети хештег кампање на Твитеру током 2014. године, истраживања јавног мњења су показала да се не ради о пуком нагађању. Догодила се до тада ретко виђена промена у ставовима људи. Грађани САД су нагло и први пут већински почели да перципирају питање расне једнакости као недовршен процес. Системски расизам су, као реално постојећи феномен, поготово наглашавале беле демократе. Сада је 81 проценат њих сматрао да „држава мора да настави да прави промене ка расној једнакости” наспрам 63 процента уочи августа 2014. године. У редовима републиканаца је 36 процената заговарало овај став након августовског догађаја, наспрам 28 посто који су то мислили и раније. Свеукупно, наставак промена ка расној једнакости подржавало је 61 посто Американаца након догађаја у Фергусону, наспрам 46 посто њих који су подржавали исти пут пре овог прекретног догађаја (Pew Research Center, 2017).

Оваква нагла промена навела је уредника портала „Вокс” (Vox), Метјуа Иглесијаса (Matthew Yglesias) да констатује како се САД налазе у ери „Велике пробудности” (*The Great Awokening*)⁴¹,

⁴⁰ Касније је овај тип „јавног згражавања” и сигнализирања врлине постао редован. Рецимо, када је убијена гориле Харамбе у зоолошком врту у Синсинатију због тога што је дете упало у Харамбеов кавез. Врло брзо је ова тема постала вирална где су људи из целог света тражили „правду за Харамбеа” (Nagle, 2017: 9). Ауторка Нејгл помиње да је конструкцију „сигнализирања врлине” (*virtue signaling*) нешто касније користила искључиво десна страна политичког спектра да опише оно што су перципирали као „лажно моралисање” супротног дела политичког спектра.

⁴¹ *Woke* је на енглеском прошло време од глагола *wake* значи будност, пробуденост. Воук је често, видећемо касније, реч која је коришћена од стране десног политичког спектра у пежоративном значењу, како би се означила целокупна „воук идеологија”, или идеологија против које се они боре. С друге стране, константно одржавање будности, или пробуденост, јесте императив оних који су доживели пробуденост 2014. године, стога не сматрају да се ради о негативној конотацији те речи.

правећи паралелу са ранијим сличним феноменима. У истом чланку наглашава и ставове истраживача који су пратили генезу BLM покрета. Они констатују да никако не би дошло до нагле промене ставова белаца у САД да није било друштвених мрежа попут Твитера и Фејсбука (Yglesias, 2019).

Фигура 2: Ставови Американаца по питању расне једнакости (Преузето из Pew Research Center, 2017a).

Ранија буђења која помиње Иглесијас, таксативно је навео и Семјуел Хантингтон, који налази да их је било најмање четири. Прво буђење је било током 30-их и 40-их година 18. века, када су евангелистички проповедници створили савез народа и народних трибуна, цементирајући основе за америчку револуцију. Друго буђење се доводи у везу са аболитионистичким покретом у САД током 30-их, али и 40-их и 50-их година 18. века, што је резултовало Грађанским ратом у 60-има. Треће буђење се односи на друштвену правду и радничке покрете зачете током 90-их година 19. века, када је на сцену први пут ступио популизам против економских монопола и моћи малобројних. Коначно, четврто буђење, према Хантингтоновом мишљењу, започето је средином 20. века и још увек је на делу (подудара се са „тихом револуцијом”), и подразумева мировне покрете у САД које сам раније описивао (Hantington, 2008: 88-91). Стога, „Велику пробуђеност” можемо да посматрамо на неколико начина: као одвојен нагли феномен настао 2014. године због специфичности друштвених мрежа; као континуитет и производ тихе револуције, што чини Хантингтон; коначно, као континуитет тихе револуције у идејном смислу, али који не би имао нагли раст без залеђине друштвених мрежа. Управо се на овај, трећи начин, „Велико буђење” посматра у дисертацији.

Због свега поменутог, борба против полицијске бруталности над Афроамериканцима није остала само на краткотрајним вестима и уличним нередима. Рецимо, 2016. године Колин Каперник (Colin Kaepernick), NFL (National Football Association – NFL) играч, бира да клечи током интонирања америчке химне уз каснији коментар: „Не желим да стојим и покажем понос због заставе државе која тлачи црне и обојене људе (...) За мене, ово је више од фудбала и било би себично од мене да скренем поглед на другу страну. Постоје тела на улици и људи који добијају плаћена одсуства и не бивају кажњени за убиство” (Kaepernick, 2016). Каперник је на овај начин практично жртвовао своју каријеру у америчком фудбалу, будући да му је лига наредила или да стоји током интонирања химне, или оде у свлачионицу током њеног извођења. Врло брзо Каперник није био сам у овом протесту, али је лично трпео највеће последице у смислу каријере. Огромне осуде су уследиле и од стране републиканаца и републиканских гласача који су сматрали

да Каперник показује непоштовање према ратним ветеранима. Свака страна се удубила у своју ехо комору, а Каперников коментар и објашњење зашто клечи нико више није желео ни да слуша, нити је вероватно могао да чује од агресивних и афективних напада једних на друге. Интересантно, и једни и други су позивали на бојкот NFL-а, с тим што се чини да су републикански гласачи у томе били успешнији, поготово након што је комесар NFL-а изразио мишљење да је лига погрешила што није дозволила миран протест играчима (Cash, 2020). Кампања за бојкот је сада већ ишла и преко главних медија, али је опет почела на Твитеру и хештеговима попут *#boycottnfl*, *#nflboycott*, *#boycottthenfl*, *#nokaepernicknonfl* (ibid.).

Шта нам показује овај случај? Пре свега, да је 2014. године заиста покренута лавина поларизације која није могла бити заустављена и повећавала је своју масу. Друго, показује и да је борба против системског расизма и бруталности полиције постепено добијала све уобличенију идеолошку интерпретацију уместо насумичних и повремених коментара. Треће, указује и на тренд да се људи, па и читави брендови и спортске лиге, бојкотују и кажњавају уколико су случајно перципирани као део супротног тabora. У преводу, казна за изражен став мора бити тотална, а неретко, казна за неизражен став бива једнако жустра. Једна и друга страна се међусобно бојкотују и убрзано се ствара култура поништавања (*cancel culture*).

Четврто, оно што до јуче није било перципирано као политичко, данас јесте. Људи политику виде у свему и појединце, брендове, обележја, лиге, све поистовећују са одређеном политиком. Политика је постала „главна игра у граду”. Стога, уколико желите да скренете пажњу на себе, морате бити политични јер је аполитичност свима сумњива, или за брендове још горе – не приметна. Типичан пример је рекламна кампања бренда „Најки“ (Nike) 2018. године. Тада је снимљен видео са Каперником као наратором и поруком: „Веруј у нешто, макар то значило жртвовање свега” (Kaepernick and Nike, 2018). Иронично, Каперник је тај који је наредне године позвао на бојкот Најкија пошто је бренд на једном моделу патика имао обележје америчке заставе са 13 звездица (првобитне колоније које су и створиле САД). Каперник је сматрао да се ради о „увредљивом симболу (...) белог национализма”, што је натерало Најки да врло брзо повуче модел. Ово је с друге стране изазвало лавину негативних коментара републиканаца који су одмах позвали на бојкот бренда (Helmore, 2019).

Пето, и коначно, Каперник сага нам показује и једну врло занимљиву ствар – капитализам се нашао у унакрсној ватри. Капитализам не интересује које је доминантно културолошко усмерење друштва све док се не дирају односи производње. Стога, ако је тренд на страни подршке мањинама, онда ће и рекламе бити у том духу. Једино што је битно за профит јесте да култура бива хомогена. Није му битно да ли је та хомогеност у смислу да диверзитет и мултикултурализам морају бити неоспорна главна вредност друштва, без изазивача, или обрнуто, да етнонационализам нпр. буде доминантна и неоспорна вредност. Сетимо се Гелнерове интерпретације настанка национализма, како му је сврха била да буде везивно ткиво које је омогућавало једноставнију поделу рада. Није се до данас много променило у том смислу – капитализам је најфункционалнији онда када је култура хомогена, а када то није случај, бива поремећен, макар у смислу тренутних профита.⁴² Због тога се културни ратови итекако обијају о главу капитализму, јер уколико жели да остане функционалан, мора да прати културни диктат

⁴² Не би требало мешати расну хомогеност са хомогеношћу која се овде употребљава. Мислим пре свега на хомогеност као јасно и недвосмислено културолошко одређење тога „ко смо ми” које је свима у неком одређеном друштву интуитивно јасно.

пожељних и дозвољених тема. Међутим, одабиром теме, нужно се замера једној од страна у сукобљавању које ће одредити „ко смо ми”.

Теме капитализма су и раније биле диктиране културом, али ретко су те теме водиле бојкотовању од стране половине становништва. Далеко од тога да је Најки једини пример бојкота. Малтене су све велике америчке компаније и лиге у неком тренутку урадиле нешто чиме су се замериле једној од страна. Рецимо, републиканци у Џорџији позвали су на бојкот „Кока-Коле“, „Делта ерлајнса“ и Главне безјзбол лиге (Coca Cola, Delta Airlines, Major Baseball League – MLB) због подршке ових компанија закону који би олакшао гласање становницима ове државе, што су сматрали да иде на руку демократама (Eustachewich, 2021; Yamanouchi and Kempner, 2021). Као што видимо, опет су компаније политичне, а гласачи и њихови политички представници решени да пониште оне са чијим се мишљењем не слажу. То нам само указује да су културни ратови тотални и да епитет „ратови“, окарактерисан у неприхватању компромиса, заиста итекако има смисла.

Борба за права Афроамериканаца добила је своје идеолошко утемељење и оквир у две књиге које су током 2019. године доспеле (свака појединачно) на прво место најпродаванијих на листи Њујорк Тајмса (The New York Times). Ради се о књизи Ибрама Икс Кендија (Ibram X. Kendi), „Како постати антирасиста” и књизи Робин ДиАнђело (Robin DiAngelo), под насловом „Крхкост белаца”. Кенди налази да је то што неко сматра да није расиста једнако што и расизам. Не бити расиста је позиција неутралности која никако не постоји у стварности у расној борби. Стога, „супротност расизму није не бити расиста” већ бити антирасиста, или „онај који подржава антирасистичке политике кроз своје акције и изражавање антирасистичких идеја”. Бити расни далтониста, тј. „не видети расе” и сматрати да раса уопште не игра улогу у друштвеним односима моћи, исто је што и расизам јер онај ко „не успева да види расе, не успева да види расизам и подлеже расистичкој пасивности” (Kendi, 2019: 10). Кенди сматра и да је врло битно разликовати културног расисту од културног антирасисте. Овде изразито наглашава да културни расисти могу бити и Афроамериканци који све стереотипе о својој раси виде као негативне, захтевајући промену. Овај аутор се залаже да се стереотипи суштински посматрају не у негативном смислу, него једноставно као различитост културе у односу на доминантну белачку норму. На тај начин свако ко афроамеричку културу перципира кроз негативну стереотипизацију, макар он био и црнац, јесте културни расиста (или ауторасиста), док је културни антирасиста онај који „одбија културне стандарде и изједначавање културних разлика између расних група (ibid.: 70).⁴³

⁴³ Рецимо, Кенди наводи комичара Криса Рока (Chris Rock) као пример ауторасизма. Рок је у једном свом наступу репродуковао негативне стереотипе о црнцима као лењивцима који се згражавају над читањем књига јер су оне црнци као Супермену криптонит. Рок у истом наступу констатује да црнци захтевају признање када „успевају да остану изван затвора” или „воде рачуна о својој деци” (Kendi, 2019: 116-117). Кендијева мисао никако није аутентична. Она је део постколонијалних студија које су популаризоване интерпретацијом „оријентализма” британског Палестинца Едварда Саида (Edward Said). Он је запажао да контрола „Оријента” између осталог подразумева и контролу знања над тим шта је Оријент. То знање подразумева дефинисање Оријенталаца од стране империјалног центра као ирационалних, лењих и људи неспособних да владају собом, те им је потребна страна управа како би се иоле довели у ред (Said, 2008, 45-69). Малтене свака држава светске периферије или полупериферије данас има интерпретацију сличну Кендијевој. У Србији рецимо такве идеје заговара Зоран Ћирјаковић, користећи уместо ауторасизма реч „аутошовинизам” (Ћирјаковић, 2014), а интерпетације које подразумевају достизање некаквих западних стандарда дефинише и као део „западнољубиве интелектуалне матрице самокастрације српства” (Ћирјаковић (Џендер бин Радојица), 2022). Кендијева или Ћирјаковићева позиција заиста пружају нужно самопоуздање припадницима идентитета који су из позиције моћи перципирани као

Робин ДиАнђело је белкиња и њена књига је намењена пре свега белцима. „Крхкост белаца” се по њеном мишљењу јавља као „нелагода”, или „анксиозност” које су последица „супериорности и привилегованости”, а крхкост је чист доказ заштите групне расне предности коју белци имају (DiAngelo, 2019: 22). Оваква дефиниција захтева образложење. ДиАнђело свој став објашњава на мноштву примера како су белци реаговали када им је речено да то што се они налазе као појединци у знатно бољој позицији у САД у односу на већину јесте последица привилегија једне групе – белаца. Белци би на такве констатације реаговали љутито, бесно, сматрајући да они нису расисти, да је њихов добар положај производ меритократије и личних, индивидуалних заслуга. Управо овакве анксиозне, нагле и жустре реакције ДиАнђело дефинише као крхкост, као немогућност белаца да се суоче са разумевањем својих „белачких привилегија”. По њеном мишљењу, белачка супремација се односи на све државе које имају колонијалну прошлост (САД, Канада и поједине државе Европе) (ibid.: 18; 43).

Уопштено, ауторка налази да белци сматрају како је изазов за њихов расни поглед на свет заправо „изазов за наш (белачки, М.В) идентитет као добрих, моралних људи”, те и „најмањи расни стрес сматрамо неподношљивим – пука сугестија да бити белац има било какво значење често бива окидач за читав спектар дефанзивних одговора” (ibid.: 21). Белци сопствену супремацију и белачку привилегију не виде због идеологија индивидуализма и објективизма, те неразумевања да било шта може да проистекне из групних политика. А заправо, бела супремација (*white supremacy*) је „социополитички економски систем доминације засноване на расним категоријама која пружа користи онима који су дефинисани и који су посматрани као бели”, што се види у чињеници да је рецимо 100 посто најбогатијих Американаца бело, да је 96 посто гувернера у САД бело, да су сви врховни војни саветници бели, да су људи који одлучују шта ће да се гледа на телевизији бели у 93 посто случајева итд. (ibid.: 44).

Интерпретација историје САД је такође нагло почела да бива конструисана на начин да је раса била у средишту наратива. Досадашња доминантна интерпретација сматрана је белачком јер у центар пажње ставља или „откриће” Америке 1492. године или пак Америчку револуцију и „Декларацију независности”. Њујорк Тајмс је због тога устоличио посебан пројекат под називом „1619” који се односи на годину када је прва група од 20 робова из Африке продата колонистима. Због доприноса робова изградњи САД, Пројекат циља да „преобликује историју државе позиционирањем последица ропства и доприноса црних Американаца у средиште (...) националног наратива” (The New York Times, 2019). У преводу, да преиначи постојећу и створи нову интегралну причу која ће на историјску позорницу да изнесе целокупан допринос стварању снажне Америке, чиме би се исправио макар делић историјског занемаривања црне популације. Пробуђеност се не захтева само од оних који су кроз векове били експлоатисани или системски занемарени, већ и од оних који су уживали плодове таквог стања.

Кенди, ДиАнђело и „Пројекат 1619” јесу суштински део нечега што се означава као критичка расна теорија (*Critical Race Theory* – CRT). CRT најопштије подразумева покрет, тј. „скуп активиста посвећених изучавању и трансформацији односа између расе, расизма и моћи”, те обухвата и „иста питања која конвенционалне групе за грађанска права и студије етничких

„фалични” али су с друге стране тоталитарне пошто сваку критику сопственог идентитета виде као, у најмању руку, проблематичну. Културни тоталитаризам империјалног центра, стога, генерише унутрашњи културни тоталитаризам друге стране и оставља отвореним питање да ли је таква врста отпора једино могуће решење уколико нека заједница тежи одржању макар какве политичке или културне аутономије.

дискурса такође изучавају, али их (CRT теоретичари, М.В.) стављају у ширу перспективу која укључује економију, историју (...), групне и индивидуалне интересе, емоције и несвесно” (Delgado and Stefancic, 2010: 3). Свима који се могу подвести под CRT заједничко је макар неколико мишљења: да расизам није превазиђен, већ је свакодневна, „нормална пракса” у САД; да такав расизам служи доминантном, белом идентитету и да га белци ни не примећују; да расизам и расе нису објективне чињенице, већ „производи друштвене мисли и односа”; коначно, да историја, социологија итд. које се везују за расе, превасходно могу бити испричане од стране представника оних који су потлачени, будући да сви они имају језик којим међусобно комуницирају (језик концепата, емоција итд.) за који белци често не знају ни да постоји (ibid.: 8-11). CRT ће убрзо бити означена од стране републиканаца као један од главних проблема и криваца за „пропадање” друштва, нарочито након врхунца BLM покрета 2020. године (о томе нешто касније). Гувернер Флориде Рон ДеСантис (Ron DeSantis) предлаже 2021. године закон, који 2022. и потписује, а који „штити Флориђане од дискриминације и воук индоктринације” и суштински брани ширење CRT у школама (Ron DeSantis – 46th Governor of Florida, 2022).⁴⁴

4.1.1. Политике рода

Буђење, или нагла воук култура нису 2014. године заустављени на раси. Охрабрени муњевитом офанзивом оних који заговарају уништавање структурног расизма и потлачености црнаца, врло брзо се и остали покрети за ослобођење (*liberation movements*) надовезују на читаву логику и снагу наратива. Историјски, покрети ослобођења су се превасходно тицали ослобођења црнаца, али и покрета за ослобођење жена, хомосексуалаца, аутохтоних народа (*natives*), па чак и животиња (Ball, Dagger, and O’Neill, 2019: 263). Односно, свих који су били перципирани као потлачени у патријархалним, белим, и колонијалистичким културама. Након 2014. године на велика врата улазе, у смислу захтева за ослобођењем, сви они који не сматрају да се поистовећују са бинарним и уобичајеним друштвеним нормама одређивања рода у складу са полом на рођењу. Дакле, они који се субјективно осећају другачије од онога што им је комбинацијом биологије и друштва одређено као основни друштвени идентитет – мушкарац или жена – такође су желели да искористе моментум створен на друштвеним мрежама. Врло вешто су надовезали своју агенду са борбом против системском расизма.

Да бих укратко сажео главне поставке идеологија за ослобођење које се односе на политике рода, користићу академски утицајан речник, креиран у оквиру часописа *Transgender Studies Quarterly*. Основне поставке ослобођења од друштвеног наметања биолошке нужности полазе од Фукоове „биополитике”. Овај концепт подразумева „комбинацију дисциплинарних и узбуђујућих пракси које циљају баш свако тело и резултују у соматизацији⁴⁵ (...) телесних норми и идеала који регулишу читаву популацију којој припадају” (Stryker, 2014: 38). Да поједноставим, због наметнутих телесних норми и идеала (у смислу пожељности), јављају се психосоматски поремећаји код оних који такве идеале субјективно не осећају као својствене свом телу и уму. Биополитика је самим тим контрола друштва на начин да се људи приморавају на то да им психа

⁴⁴ Ради лакшег споразумевања у даљем тексту „воук” користим у неутрално вредносном смислу за нагло пробужену културу наглашену на левој страни политичког спектра након 2014. године. Републиканци воуку придају изразито пежоративно значење, наспрам демократа који махом имају позитиван однос према термину.

⁴⁵ У смислу појаве телесних проблема као производ психичких потешкоћа.

и идентитет буду у потпуности подударни са бинарним биолошким идентитетом. Пол је у биополитици патријархата поистовећен са родом, а ослобођење подразумева род као субјективно разнолику категорију која може имати изузетно широк, ако не и бесконачан спектар.

Они којима су пол и род истоветни у трансродним студијама називају се цисродним. „Термин цисродно (од латинског *cis* – значи 'на истој страни као') може се користити да опише појединце који поседују, од рођења до сазревања, мушке и женске репродуктивне органе (пол) типичне за друштвену категорију мушкарца и жене (род) које су им приписане по рођењу” (Aultman, 2014: 61). Цисродност се као термин уводи уместо хетеросексуалности пре свега како би се створио нови речник који нема историју позиције моћи, већ у најмању руку једнакости са терминима попут трансродности. Дакле, постоји ради стварања категоријалне једнакости, јер је хетеросексуалност историјски посматрана као једина нормалност (ibid.: 62). С друге стране, ако је цисродност неутрална категорија, цисродна идеологија (*cisgenderism*) то свакако није. Из перспективе трансродних студија, ради се о „културној и систематској идеологији која пориче, клевете и патологизује самоидентификујуће родне идентитете који се не подударају са родом приписаним по рођењу” (Lennon and Mistler, 2014: 63). Трансродна идеологија суштински је опозит цисродној идеологији, или идеологији хетеросексуалности, и тежи да депатологизује трансродност. Тачније, да заустави дисциплиновање друштва у правцу тога да перципира трансродност као болест. Макар је до 2014. године тако била заведена у дијагностичким приручницима нпр. Светске здравствене организације (Suess, Espineira, and Walters, 2014: 73).

Као што цисродна идеологија почива на цисродним особама, тако и трансродна идеологија почива на трансродним особама. Трансродност се односи на „специфично понашање живота у изабраном друштвеном роду који је другачији од уобичајено приписаног пола по рођењу” (Williams, 2014: 232). Сродна категорија је и квир (*queer*), али она се више везује за „ненормативне сексуалне жеље и праксе” (Love, 2014: 172).

Дисциплиновање и кажњавање оних који нису цисродни, из перспективе ове идеологије ослобођења, води се кроз свакодневицу, у породици, међу пријатељима, у школама, на послу итд. Због тога су трансродне особе свакодневно на удару нечега што речник трансродности дефинише као „микроагресије”. Ради се о уобичајеним порукама комуницираним између људи, а које се тичу субјективног осећаја маргинализованог статуса неке особе. Оне су често „несвесне и ненамерне” и „манифестују се као кратке (...) увреде или други индигнитети често уврштени у ток комуникације”, те су и „вербални, невербални”, могу се појавити као „говор тела, терминологија (...) или напомене” (Nordmarken, 2014: 129-130). Дакле, претпоставка је да морамо бити довољно сензитивни за другу особу и целокупан њен идентитет на такав начин да будемо упознати и која врста вербалне или невербалне комуникације може да увреди ту особу. Као што смо често сензитивни када су у питању и неки други идентитети, попут националних, етничких и сл. Сталност ових великих идентитета (нпр. етничких), чини их лакшим за препознавање, док код субјективних, варијабилних идентитета који зависе од особе до особе унутар нпр. истог етничког идентитета, постоји много већи простор за увреду. Због тога се термин „сигурних простора” (*safe spaces*) прилагодио за потребе ових варијабилних идентитета. Сигурни простори су некада стварани за жене, током 90-их, у трећем таласу феминизма и борби за женско ослобођење. Они данас претежно подразумевају симбол ружичастог троугла унутар зеленог круга и представљају „индикатор да се геј, лезбо, бисексуалне, трансродне, квир и међуполне особе могу осећати безбедно у таквих просторима” (The Roestone Collective, 2014: 1346). Циљ таквих простора је да се „маргинализоване групе држе подаље од насиља и злостављања” (ibid). Сигурни простори,

слободни од микроагресија, нарочито ће постати популарни у школама широм САД након 2014. године.

У борби против расне репресије, али и борби против репресије над LGBTQ+ (*Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer, +*) тражили су се главни кривци репродукције те репресије. Налажени су у ставовима, говорима, споменицима, заставама итд. Главни кривац за распрострањавање културе потлачености виђен је у белом мушкарцу и његовој свакодневици, тј. његовим ставовима, говорима, образовању, споменицима... Стога, и борба је морала да зађе у свакодневицу и да буде тотална. Баш онаква како су предлагали Франкфуртовци, и предвођена управо од стране мањина и потлачених које је Маркузе сматрао главним савезницима у борби против културне хегемоније буржоаске културе.

Међутим, појавила се једна врло значајна разлика. Контракултура 60-их је била борба против јасних оквира – законодваних, политичких и војних (империјалних) – који су експлицитно тлачили расне мањине, жене (све жене у САД добијају право гласа тек 1964. године) и народе глобалне периферије. Била је то борба против културног хегемона из незавидне позиције слабости и малобројности, махом студената и младих, феминисткиња и Афроамериканаца. Сада покрети ослобођења наступају из позиције моћи након педесет година тихе револуције и постепеног успостављање медијске и образовне доминације космополитске културе која је фаворизовала мултикултурализам и самим тим, друштвени идентитетски диверзитет (*diversity*). Због наступања из позиције моћи, сада је доминантна култура она која наступа цензорски – било то оправдано или не. Управо због тога што је и даље постојао део популације који се није поистовећивао са свим наведеним космополитским вредностима, или се можда није поистовећивао са неким њиховим делом, уследила је реакција. Врло брзо су и „губитници глобализације” видели своју прилику да изађу из медијског и политичког запећка. То се догодило – и то уз помоћ друштвених мрежа.

Битно је овде напоменути још две ствари. Прво, док су у борби против системског расизма они који су тлачени могли бити објективно одређени као припадници црне или неке друге расе, борба против трансродности могла је да подразумева изразиту флуидност. И то на начин да је неко до јуче могао бити перципиран као рецимо бели мушкарац, извор тлачења, а онда следећег дана као тлачена трансродна особа. Оваква флуидност је могла довести до тога да се стекне утисак да су они који су доскора имали „белу привилегију”, некада и намерно доводили себе убрзано у позицију жртве, те читаву борбу претварали у трку за самовиктимизацију. Такође, бесконачан спектар родних идентитета релативизовао је оне сталније (попут расних) који су историјски и вековима били тлачени јер је друштво придавало црној кожи инфериорну позицију. Стога, бесконачност и флуидност идентитета деловале су као екстрем једног дела политичког и културног спектра. Управо оваква позиција је неретко након 2014. године провоцирала десну страну политичког спектра и стварала сличну екстремну реакцију. Истовремено је релативизовала и дугорочну борбу против расне потлачености. Непажљиво око је могло ставити знак једнакости између бесконачног субјективног родног спектра и објективно препознатљивог и дуго тлаченог идентитета. Нема сумње да се обе ствари могу дефинисати као потлаченост, али стављање једнакости између вековне борбе за основна људска права и идентитета који се могу мењати на дневној основи стварало је скепсу и реакцију код једног дела становништва, а неретко и фрустрацију код Афроамериканаца. На тај начин се утабало савршено тле за храњење екстремизма и поларизацију западних друштава.

Друга ствар коју је битно напоменути јесте разумевање географског, политичког и културног простора на ком се одвија ова динамика. Није тешко приметити да је до сада у овом делу рада пажња била на САД. Но, дигитални свет, а и културна доминација САД на друштвеним мрежама убрзо је учинила да се културно сукобљавање прелије и на остале западне државе – тј, државе сличног културног карактера. ДиАнђело је констатовала да се њена теза о крхкости односи на све бивше колонизаторе, што ће се убрзо показати тачним, макар у оном делу постојећих акција уперених против симбола колонизације у Европи и САД. Такође, термини који су оживљени у културним ратовима у САД, прихваћени су у Европи као датост и са њима се оперисало у политичкој сфери. Ипак, остаје утисак да тематски, концептуално и у смислу последица, САД доминирају у културним ратовима – барем због тога што је енглески језик *lingua franca*, а и чињенице да се управљање друштвеним мрежама преvasходно врши у тој држави, као средишту највећих технолошких корпорација. Због оваквог односа културне доминације САД, створио се један парадокс – да су ратови (додуше културни) у САД и ЕУ (и пратећој Канади, Аустралији и Новом Зеланду), додатно приближили већ међусобно блиске елементе западне цивилизације.

4.2. „Гејмергејт” и рађање „Алт-рајт” маније: посматрање са учествовањем

Премијер Мађарске, Виктор Орбан, одржао је 2022. године у Тексасу на конференцији Конзервативне политичке акције (Conservative Political Action Conference), догађају коју походи америчка конзервативна елита, говор ратоборног назива „Како се боримо” (*How we fight*). Као главна звезда конференције, у говору је назначио да се конзервативци налазе у рату у ком је политика недовољна, јер „овај рат је културни рат” у ком „морамо (конзервативци, М.В) да ревитализујемо наше цркве, наше породице, наше универзитете и наше заједничке институције”. Позвао се на Освалда Шпенглера сматрајући да, ако је пре једног века пропаст Запада била духовна и демографска, данас поред тога сведочимо и „паду моћи и материјалних ресурса западног света” (Orbán, 2022). Матрица Орбановог говора није новост и она је виђена много пута раније у његовим и наступима сличномишљеника. Но, овде се постављају питања како је уопште дошло до тога да прво, истоветне теме са истоветним историјским јунацима и дијагнозама буду саморазумљиве Мађарима и Американцима, и друго, да мађарски премијер буде звезда америчког конзервативног скупа?

Све је почело осам година раније, готово истовремено са експлозијом BLM покрета, у августу месецу 2014. године. Тада је у свету компјутерских игара, или гејминг заједници (*gaming community*) избила Гејмергејт (GamerGate) афера, названа по узору на Вотергејт (Watergate) скандал који је Ричарда Никсона коштао фотелје. Гејминг заједница подразумевала је до 2014. године изразито аполитичну скупину коју ионако нико није узимао за озбиљно, будући да се махом ради о врло младим људима заинтересованим више за виртуелни него за стварни свет. Поседује врло специфичне карактеристике „штреберске културе”. Рецимо, увек су им у средишту пажње, поред игрица још и наука, популарна култура (стрипови, научна фантастика итд.) и технологија. Затим изузетно цене доскочице и интелигенцију те изразито вреднују чудну комбинацију индивидуализма и заједнице кроз функционисање различитих форума и међусобних акција и помоћи. Интелект постављају изнад „друштвене и емоционалне интелигенције” и прихватају „верзију техно/сајбер-либертаријанског етоса, ценећи идеју рационалног, аутономног појединца и меритократски идеализам” (Massanari, 2017: 231-232).

Гејмергејт је улазак гејминг заједнице у свет политике и дословно бављење политиком из сајбер-либертаријанске перспективе која је подразумевала да је појединцима апсолутно све дозвољено у дигиталном простору, а да су емоције безвредне и непостојеће. Афера је започела тако што је на једном анонимном форуму освануо текст Ерона Гјонија (Eron Gjoni) о његовој бившој девојци, Зои Квин (Zoe Quinn). Наиме, Квин је претходно направила игрицу у којој се играчи боре против депресије (*Depression Quest*) и која је позитивно оцењена. Гјони је написао да је до позитивне рецензије Квин дошла тако што је била интимна са рецензентом популарног гејминг сајта Котаку (Kotaku). Врло брзо покренута је ознака *#GamerGate* на различитим интернет форумима, попут оних где су корисници анонимни (4Chan, Reddit), или јавни и анонимни (Twitter, YouTube). Глумац Адам Болдвин (Adam Baldwin) подржао је и популаризовао кампању суштински као борбу за постојање етике у гејминг свету. Кампања је резултовала у малтретирању и претњама убиством и силовањем Зои Квин. Резултовала је и претњама терористичким нападом уколико се на Државном универзитету у Јути дозволи одржавање говора феминистичкој гејминг блогерки, Анити Саркесијан (Anita Sarkeesian). Саркесијан је поготово била нападана због тога што је сматрала да је читав гејминг простор затрован беспотребним сексизмом, и да, нпр, нема потребе да у игрицама увек постоји опција да се убија анонимна проститутка. Сматрала је да то обликује вредности и изван виртуелног света, те се нашла у средишту Гејмергејта. Анонимни форумаша су је нападали због лицемерја, у смислу заговарања етике онда када њој то одговара, док је ћутала када је Квин користила као аргумент то што је жена како би дошла да свог циља. Због бројних увреда и претњи, форум Форчен, на ком се и одвијало првобитно стварање заједнице и кампање, укинуо је дискусију о Гејмергејту, што је сматрано још једним доказом како се „истина ућуткује”. Иако се касније испоставило да рецензију за Квинине игрице уопште није писао рецензент с којим је Квин била интимна, то више није било битно за наратив који се створио. Он је подразумевао да је гејмерима превршила сваку меру потреба „феминисткиња” и „ратника друштвене правде” (*Social Justice Warriors – SJW*) да се мешају и моралишу о њиховом свету. На све то, још су „ућуткивани” при покушајима да укажу на „недоследности” и „двоструке” стандарде *SJW*-а. Дакле, из њихове перспективе, нападана им је и сама слобода говора (за целокупни ток Гејмергејт афере видети: McNally, 2014; Wingfield, 2014; Bernstein, 2014; Massanari, 2017).

Један од главних неанонимних актера који су подржали и промовисали новонастајуће идеје Гејмергејта, Мајло Јанопулос (Milo Yiannopoulos), сматрао је да се покушајима цензуре гејмерско новинарство „окренуло против своје сопствене публике”, за разлику од две деценије раније када су и гејмери и њихови новинари бивали „антицензорска авангарда”. Тачније, бранили су игрице од конзервативног и религиозног налета (палеоконзервативаца, М.В) који их је сматрао генератором насиља које децу може да претвори у убице. Сада, каже Мајло, феминисткиње тврде да су све игрице сексистичке (Yiannopoulos and Rubin, 2015). Још један актер Гејмергејта, и његово чедо у смислу популарности, јутјубер Карл Бенџамин, надимка Саргон Акадски (Sargon of Akkad), сумирао је своје виђење проблема: „Просто не можете да имате корупцију у систему као што је овај. Не можете да имате непотизам, не можете да имате специјалне услуге. Ради се о најчистијем могућем меритократском систему где су легендарни играчи познати по својим легендарним играчким вештинама и то чини целу причу посебном за мене (...) У гејмингу, једино је битно шта знате” (Sargon of Akkad, 2014a). Годину и по дана касније, Саргон ће додати да је Зои Квин била „Франц Фердинанд Гејмергејта” (Sargon of Akkad, 2016a).

Саргон и Јанопулос (често називан само по имену Мајло), два Британца, нашли су се у средишту афере. Мајло је у том тренутку релативно познат коментатор и од 2014. године уредник

„Брајтбарт“ (*Breitbart News*) портала, познатог по алтернативно десним ставовима, а касније и по снажној подршци Доналду Трампу. Главни уредник Брајтбарта, Стивен Бенон (Stephen Bannon), касније је постао и главни стратег Беле куће и саветник Доналда Трампа по његовом избору за председника САД. Мајло је постао веза Брајтбарта и анонимних форумаша новонарастајућег покрета изниклог из Гејмергејта и самим тим омогућавао Брајтбарту да се представља као авангарда и глас оних који су ућуткивани. Доналд Трамп је преко овог медија тако имао директан утицај на гејминг заједницу (Бенон је био и главни стратег Трампове кампање) и на све оне који су се у међувремену прикључили „отпору“ против ућуткивања. Заправо, на све оне који су стварали пркос и желели да помуте планове „злих елита“. Бенон је са Гејмергејтом можда имао среће, у смислу да се спонтано десио осећај стварања заједнице у онлајн свету, али је од почетка давао све од себе да усмери ту заједницу у једном идеолошком правцу. Како је то описао „узбуњивач“ фирме „Кембриџ аналитика“ (Cambridge Analytica), Кристофер Вајли (Christopher Wiley), Бенон је *de facto* управљао том фирмом која ће (видећемо касније) манипулисати милионима америчких гласача. Бенон је и дубоки верник у „Брајтбартову доктрину“ која подразумева да „ако желите да промените политику, морате прво да промените културу, пошто политика тече низводно од културе“. Додатно, да „ако желите да промените културу, прво морате да разумете шта су јединице културе, а јединице културе су људи“, стога, „ако желите да мењате политику, прво морате да промените људе да бисте променили културу“ (Wiley, 2018). Дакле, није да су спонтано и несвесно утицали на мењање културе у Брајтбарту, већ су циљали на то да они (нова, алтернативна десница, конзервативци итд.), морају да победе у културном рату (Yiannopoulos, 2016).

Мајлова репутација „гламурозног“, како је и сам касније описивао „опасног педера“ (*dangerous faggot*), хомосексуалца ожењеног црнцем (што је сматрао као свој аргумент у расправама), који не воли феминизам, не верује да постоје лезбијке, и тешко га је сврстати у било какве оквири (Yiannopoulos, 2017), чинила га је изузетно контроверзним. Контроверза је у том тренутку подразумевала и привлачност. Но, неопходно је рећи да је Мајло пре свега оно што бисмо могли описати као „трол“, а што би он назвао можда пре „активиста за слободу говора“ (ibid). Тролови у дигиталном свету јесу они који, махом анонимно, желе да изазову контроверзу ради контроверзе, скандал ради скандала, да изазову реакцију ради реакције, сматрајући да су изнад и емоција и скандала и ситуације. Углавном се ради о специфично интелигентним људима и типичним представницима описане гејминг штреберске заједнице. Саргон је, с друге стране, постао један од оних који су артикулисали наратив који објашњава против чега се заправо бори гејминг заједница, и то је чинио у својим Јутјуб видеима.

До јуче аполитични гејмери би, играјући по аутоматизму игрице сатима, пустили у позадини Саргонову нарацију пријатног гласа и формирали снажне политичке ставове о феноменима за које том приликом први пут чују. Оваквим сценама сам и лично присуствовао небројено пута, због чега за све време истраживања могу на неки начин бити перипициран као посматрач, али и учесник целокупног феномена како у дигиталном простору, тако и „у стварном животу“ (*in real life – IRL*). На тај начин је и почело моје интересовање за културне ратове. Наиме, појавило се код мене питање како то да одједном људи, којима је иначе смањена пажња за бављење углавном компликованим и већини досадним стварима попут политичке филозофије, одједном слушају, неретко и сатима, нарације о Ничеу, о слободи, о либерализму, о идеји друштвене правде, цензури, културном марксизму, демографији, исламу и пропасти Запада. У том тренутку ми је заиста деловала као магија и велико буђење чињеница да људи користе друштвене мреже да придобију образовање какво нису могли ни да сањају у школама.

Ипак, нисам могао ни да слутим да нагло и масовно образовање овакве врсте и то оних до јуче незаинтересованих заправо води добу кризе. Јер, то образовање је било искључиво идеолошки једнострано, уз оснаживање и промовисање афективног закључивања. Стварала се дубока ушанченост у ровове свакодневном и дубоком индоктринацијом. Не само на најнижем пропагандном нивоу, већ се ушанченост стварала и на дубљем нивоу културе и целокупног погледа на свет. На нивоу моралних и естетских избора, језика, поимања политике итд. Тада сам увидео да у идеолошком смислу десне, конзервативне, па и крајње десне идеје апсолутно доминирају у гејмерском свету, да се Запад као простор посматра хомогено, без разумевања компаративних разлика од државе до државе и разумевања да се ради о настајању национализма, само са обухватом цивилизације. Прецизније, да се ради о настајању цивилизационизма. Коначно, важно је истаћи и да сам ова посматрања и увиде забележио у Србији, те да је на гејмере и у мојој земљи утицала истоветна аргументација као на гејмере у САД, Британији, Немачкој, Пољској... Све их је одликовала карактеристична висока интелигенција, тежња ка индивидуализму с паралелним држањем уз некакву заједницу, цењење доскочица, дигитална писменост и, неретко, троловање. Створена је специфична ехо комора десног идеолошког опредељења која је функционисала паралелно, али не и независно од *BLM* коморе, пошто је она послужила да се гејмери самодефинишу у смислу тога шта они све нису и против чега се боре.

Саргон и Мајло су, заједно са још неколицином утицајних новинара, блогера, професора универзитета, идеолога, и сл., исплели мрежу која ће се током 2015. године популаризовати под називом алтернативне деснице, „алт-рајт” (*alternative right – Alt-Right*).⁴⁶ Иако би данас већина њих сигурно одбила да се поистовести са овом кованицом, током 2015. године врло вероватно не би имали ништа против или нису ни знали да су део баш те мреже. Тада је алт-рајт имао потпуно другачије значење у односу на само годину или две касније. Подразумевао је стихијско окупљање оних који се боре против претераног уплива *SJW*-а у све поре друштва и који се боре против цензуре, а за слободу говора. Међутим, подразумевао је и гомилу анонимних тролова који су вређали ради вређања и правили скандале ради скандала. Стекао се утисак да је маса први пут осетила стварну слободу говора и да су сада спремни да „врате“ онима за које су сматрали да су то спречавали или барем покушавали да спрече. Суштински, први пут на Западу су, паралелно са покретом *BLM*, људи, који су сматрали да су запостављени глобализацијом, осетили моћ мобилизације и слободе коју интернет поседује. Схватили су да су сада готово изједначени, у смислу домета идеја, са корпорацијама које су деценијама контролисале наратив. Тинејџер је могао да купи микрофон од 50 долара и да има утицај на свет већи од једног *CNN*-а. Саргонов микрофон у његовим почетним видеима вероватно није коштао много више од тога (послушати ране радове), и једино што је поред тога морао да има су компјутер и стабилна интернет конекција. Улазак на тржиште информисања постао је јефтин и потпуно демократизован, што је истовремено подразумевало осећај ослобођења, али и отварања пандорине кутије. Но, свеукупно, мрежа се у њеним почецима поистовећује са алт-рајтом не због стваралаца садржаја, него због великог броја људи на форумима који су целокупну контракултурну појаву видели као алт-рајт, неретко му придајући крајње беневољентно значење контрирања елитама.

Створени су услови за алт-рајт манију. Видеи и мрежа оних који су доприносили уоквирењу покрета долазили су спонтано до људи који нису имали никакву представу о историјату и карактеру настанка кованице алтернативне деснице. Заправо, сматрали су да је она сада ничија и

⁴⁶ Назив "Alt-Right" је сковао палеоконзервативац Пол Готфрид 2008 године. Његов тадашњи следбеник и ученик, Ричард Спенсер (Richard Spencer), популаризовао је термин. Међутим, због Спенсерове екстремне позиције, Готфрид се дистанцирао од било какве везе са термином, сматрајући га неонацистичким (Gottfried, 2018).

потпуно демократска, без обзира на покушаје многих да успоставе некакву контролу над наративом (као што је то покушао бели националиста, Ричард Спенсер, што је касније и успео, али науштрб популарности). Осећај стварања спонтаног и народног бунта против цензора у великим медијима, и уопштено против елита, довео је до невероватних излива креативности и заједништва, али и злобе и пакости, попут константних прогона и претњи, као што смо видели на случају Зои Квин. Но, независно од тога, створана је мрежа препознатљивих ликова и личности који су због јавне позиције ипак морали да воде више рачуна о својим наступима. Мрежа је створена тако што су људи „набасавали” на њихове популарне видеје на Јутјубу, статусе по Фејсбуку, Твитеру итд. Набасавање је временом бивало све мање случајно, а све више производ технологије која је стајала иза друштвених мрежа (о томе у наредном делу). Ипак, мрежа није само зависила од набасавања на видео садржаје, већ сада и од личних познанстава, контаката и сарадње ових личности које су, првобитно макар, деловале као острва. Чим би се појавио неки нови професор рецимо, који је „прогањан” од стране „мејнстрим медија” или *SJW*-а, постојећа мрежа би га усвојила, затим пружила платформу и коначно популаризовала. Неке од њих популаризовала и до неслућених граница, попут Џордана Питерсона (Jordan Peterson).

Некада су цензори у покушају били палеконзерватици од којих су многе идеје алт-рајта и потекле. Сада се код новоформираног „фронта за ослобођење”, проистеклог из Гејмергејта, стекао утисак да су цензори на другој страни. Да проистичу и да су чедо дугорочне тихе револуције јер се друштвена правда сада не тражи само од великих (корпорација, политичара итд.), већ и од малих. Тражи се у било којој ситуацији у којој се нека особа могла сматрати увређеном или повређеном. Уколико нека особа сматра да је повређена, без обзира на снагу аргументације, она има право да оптужи, цензурише а ултимативно и да изопшти из „нормалног” друштва тражењем отказа на послу или јавног срамоћења. Све то преко кампања на друштвеним мрежама или у оквиру студентских кампуса. У целости, у доста случајева борба се свела и на активну потражњу где, шта, кад и како све можемо да забранимо. Тражи се потпуна друштвена правда, почевши од исправљања неправди које подразумевају очигледну структурну расну или родну репресију, преко оних мање очигледних, али несумњиво присутних у говорима, па све до флуидних микроагресија које зависе од субјективних осећаја повређености и препознавања токсичног маскулинитета у игрицама, на радним местима, на приватним профилима на друштвеним мрежама, предавањима на факултетима итд. Борба је тотална и подразумева свесне покушаје обарања културне хегемоније. Но, док се чини да борба против структурне и културне репресије кроз говоре званичника и понашање институција није изазвала реакције, јер је аргументација у прилог борби могла деловати уверљивије – код трећег случаја, тј. бесконачног тражења микроагресија и исправљања неправде, изродио се осећај отпора. Политички спектар је додатно поларизован јер је сада пружан отпор не само тамо где су се дешавале микроагресије, већ се пружао отпор и борби против структурне и културне репресије. Микроагресија и структурно насиље су изједначени, нестале су нијансе и два пола су ишла на све или ништа. Све ово оправдава и кованицу културни рат.

Почетну алт-рајт страну културног рата је, као што је описано, створила група људи која је временом од пуког отпора ради отпора (што објашњава подршку многих из мреже Доналду Трампу и Брегзиту, нпр.), ишла ка обликовању кохерентне идеолошке мреже. Настајали су концепти и симболи који су служили за међусобно препознавање и чија је употреба многим аутоматски пружала јасноћу припадања. Створени су, дакле, знакови – средства међусобног распознавања у онлајн свету. Применом семиотике, овде ћу издвојити кључне концепте који су формирали мрежу значења почетног алт-рајта. Пре свега то подразумева следеће концепте

(знакове) или специфичну интерпретацију ових концепата: ратнике друштвене правде (*SJW*); политичку коректност (*political correctness*); слободу говора (*free speech*); културни марксизам и постмодернизам; пропаст Запада. Такође, подразумева и интерпретације које се везују за ове концепте, а које подразумевају специфичан однос према слободи говора, али и према сопственој култури, хришћанству, исламу, раси и етничитету, феминизму, демографији и науци о коефицијенту интелигенције. Временом, поготово након избора Доналда Трампа за председника САД, од алт-рајта ће се многи дистанцирати и формирати различита тумачења поменутих знакова. Но, почетно слагање и неразазнавање међусобних идеолошких нијанси учинили су да алт-рајт уздрма свет стварањем платформе за политике које су након Другог светског рата у САД и Европи биле у запећку.

4.2.1. SJW, слобода говора и политичка коректност

Ова три знака је нужно анализирати заједно јер су у нарацијама утицајних стваралаца унутар почетне алт-рајт мреже често ишли заједно. *SJW* су увек перципирани као они који нападају слободу говора и дијагноза таквог односа јесте да се ради о *политичкој коректности*. Сетимо се да је кованица политичке коректности сматрана од стране палеоконзервативаца током 1991. за реч године. Није дуго требало да речник културних ратова из 90-их година доспе у ове из 2010-их. Како је основ и темељ који је ударила нова левица током 60-их, и који је надограђен интелектуалним разумевањем Џудит Батлер, послужио за буђење родних идеологија, тако је и палеоконзервативизам, наслоњен на француску Нову десницу, послужио за утемељење алтернативне деснице. Сада се, међутим, радило о далеко распрострањенијој и масовнијој борби у дигиталном и „стварном свету”, без могућности да више разазнамо одакле је проистекао одређен наратив. Стога ћу надаље користити, раније дефинисану, кованицу пост-дигиталности када причам о новонасталом свету.

Уколико на Јутјуб претрази укуцамо „*Sargon*“ и „*social justice warriors*“ или „*SJW*“, добићемо десетине Саргонових видеа у којима он описује овај феномен. Неретко је то скуп различитих видео исечака оних особа које алтернативна десница назива *SJW*, а које у конкретним случајевима показују знакове панике због тога што је према њима извршена микроагресија (YouTube search. 2022a). Или, борећи се против онога што перципирају као структурно и културно насиље, показују знакове агресивног и понекад хистеричног понашања. Тешко је утврдити засигурно, али Саргон је врло вероватно међу онима који су патентирали видеа тог типа и који ће ускоро преплавити Јутјуб са мноштвом анонимних и мање анонимних канала. Увек су наслови таквих видеа тежили да једноставније привуку публику: *SJW* имају „ментални слом” (*mental breakdown*); да су „тригеровани” (*triggered*), или лако испровоцирани на вику и агресију; да су „поседовани” (*owned*), тј. поклопљени аргументацијом; потом показује њихове „фејлове” (*fails*), или лоше покушаје аргументације или некакве акције; њихове „кринц” моменте тј. срамотно или бламантно понашање итд. (YouTube search. 2022b).⁴⁷

⁴⁷ Намерно сам овде користио сленгове и фразе из енглеског језика. Превасходни разлог је тај што је и алт-рајт манија утицала на то да у српском језику ове фразе буду дословно усвојене углавном без превода. Ту се између осталог види и диспропорционални утицај не само речника, него и садржаја који проистиче са енглеског говорног подручја на остатак Европе. Није Србија једина земља са овим принципом, већ се ради о правилу. Млађа генерација упућена

Постоји врло јасна и критичком оку нескривена намера ове нове десне контракултуре да се траже екстремни случајеви понашања крајње левице, означених као *SIW*. Пре свега, да би се стекао утисак да су сви левичари и либерали такви, те да немате избора него да се противите таквом лудилу. Заиста, када уђете на неке од почетних клипова Саргона, стичете утисак да му се посао састоји од тражења бизарног садржаја и потом његовог објављивања као правилности на левици. Презаступљеност екстремног садржаја логично доводи и до екстремније реакције с друге стране и уверења оних који то гледају да „нормалан” човек мора томе да се успротиви. За даљу логичку и идеолошку интерпретацију како се успротивити томе задужени су припадници почетне алт-рајт мреже.

Рецимо, у једном од својих видеа, Саргон описује *SIW* као „регресивце који су заузети прављењем драматичних поенти о ужасном тлачењу које преживљавају” (Sargon of Akkad, 2016b). Левицу као регресивце, или као „регресивну левицу”, нарочито воли да описује Дејв Рубин (Dave Rubin), некадашњи прогресивни либерал и водитељ у оквиру чувене либералне мреже у САД под називом „Младотурци” (The Young Turks).⁴⁸ Рубин је постао познатији широј публици након гостовања код Такера Карлсона (Tucker Carlson), водитеља „Фокс вести” (Fox News), најпопуларније конзервативне мреже у САД. Тада је објаснио да од некадашњег прогресивног либерализма на левој страни спектра није остало ништа сем колективистичких покушаја ућуткивања индивидуа. Стога, прогресивни либерализам је против појединца и против слободе, те се више не може називати прогресивним, већ регресивним. Штавише, не може се називати ни либерализмом, већ му најбоље пристаје кованица „регресивне левице”. Исту логику је извео и у популарном видеу на свом Јутјуб каналу „Рубинов извештај” (The Rubin Report). Такође је нагласио да се његова становишта нису променила три деценије, већ да се променио либерализам који је „скренуо” у регресивну левицу док је он остао „класични либерал” (Rubin and Carlson, 2017; Rubin, 2017). Ваљало би имати на уму да без обзира што је Рубин сматрао да је он либерал, та реч је, уз негативни набој, из перспективе алтернативне деснице асоцирала на исту групацију коју он назива „регресивна левица”.

Рубин је постао врло значајан за рађајућу алтернативну десницу, а поготово је постао значајан за људе који нису припадали крајњем делу овог спектра већ су себе сматрали колико-толико умеренима. Његов значај се огледа у томе да је био централни део мреже у смислу популаризације сваког новог „дисидента” који је „ућуткиван” од стране *SIW*. Символизовао је централно место у ком дисиденти образлажу своју позицију и потврђују прогоњеност, самим тим, и осећај борбе за слободу. Може се рећи да уколико неко жели да сагледа историјат рађања, снажења, али и растакања алтернативне деснице на много индивидуалних острва, или пак жели да прати редослед којим су се у јавности појављивали „дисиденти”, махом професори универзитета, може то да уради претрагом Рубиновог канала и редоследа његових видеа. Постао је место састајања, а самим тим и место елаборације идеолошког садржаја противљења *SIW*. Такође, место настанка отпора, дефинисања шта су то либерали, шта је политичка коректност, који је значај слободе говора итд.

Рецимо, Јанопулис је код Рубина пружио фаличну (поготово код дела де је Квин користила интимност ради позитивне рецензије њене игрице), али ипак на крају ауторитативну историју

на друштвене мреже поготово ће уместо некадашњег „трансфер блама” сада рећи кринџ. Фејл је готово саставни део српског језика, слично као и фраза „шта се одмах тригерујеш”.

⁴⁸ Оснивач мреже је Ченк Ујгур (Cenk Uygur), Американац турског порекла, одакле и назив који је засигурно инспирисан историјским феноменом Младотурака век раније.

Гејмергејта и целог скандала (Yiannopoulos and Rubin, 2015). Рубин је брусио своју перцепцију класичног либерализма током Саргоновог образлагања овог идеолошког става. Саргон је позван као гост, јер како каже Рубин, „када сам (Рубин, М.В) имао 'буђење' око тога шта се дешава са левицом и када сам осетио да либерали више нису либерални већ су постали нелиберални, да су прогресивци постали регресивци, те када сам почео да твитујем о томе, сви онлајн на Твитеру и Фејсбуку су рекли да је Саргон Акадски онај с ким морам да причам”, јер „то је оно што он прича” (Rubin and Sargon of Akkad, 2016). *SJW* у наслову видеа дијалога ове двојице је, чак и ономе ко је неупућен ко су они, указивао на идеолошки правац разговора. Радило се о јасном знаку распознавања да су то они који се противе нечему што су видели као ауторитарно наметање новог левог идентитета. Нешто што су и неретко описивали као „политику идентитета” (*identity politics*). Тачније, наметање концепта друштва по ком ће одређене идентитетске групе да имају привилегије и права које друге групе (хетеросексуални белци пре свега) неће имати, што ултимативно доводи до рушења индивидуализма. Та права се распознају код нпр. квота за одређене маргинализоване групе при запошљавању или при упису на универзитет и које се везују за расу, пол и род, етничко порекло, религијско или сексуално опредељење. Још боље шансе у систему квота постојале су за оне који се поклапају са свим или већином привилегованих категорија, нпр. за црне жене или трансродне особе латино порекла. Свеукупно, ова врста позитивне дискриминације (*affirmative action*) при запошљавању била је замишљена као помоћ и охрабрење групама које су историјски биле тлачене да имају већу или макар сразмерну друштвену репрезентативност у пословним, политичким и образовним круговима. Но, Саргон и Рубин су је интерпретирали као нови долазак „социјализма”, „колективизма” па и „шовинизма” који су паралелно ширени са утицајем *BLM* и *SJW* (*ibid.*).

С обзиром да су *SJW* цензорски настројени, то је из перспективе ове алтернативно десне мреже подразумевало истовремено и напад на слободу говора.⁴⁹ Мајк Церновић (Mike Cernovich), гуру и блогер онога што је и пре Гејмергејта било познато као „маносфера” (*manosphere*), тј. оно што он види као борбу мушкараца за аутентичан глас под налетима феминизма, прикључује се „одбрани” од *SJW* и заштити слободе говора. Гостујући код Рубина, Церновић врло брзо констатује да он не подржава Трампа, али се бори за право слободе говора оних који га подржавају. Овим је умногоме исказао и део успеха Трампове кампање, где људи нису гласали за некога већ против некога или нечега. Церновић каже да је та слобода угрожена тиме што рецимо неко може да остане без посла или прихода од реклама уколико напише „погрешан” статус или твит. Не би смело да има „погрешних” статуса и твитова, по његовом мишљењу. Стога, он је на страни такве слободе изражавања, и додаје да уколико десница буде санкционисала говор за 10 година, онда ће прећи на леву страну, па 10 година касније ако буде требало опет на десну, као што је и 90-их година био на страни тадашњег поимања слободе, тј. на страни левице (Cernovich and Rubin, 2016).

⁴⁹ Неопходна је још једна напомена о заиста понекад великој идеолошкој разлици међу члановима мреже. Док су поједини бивали вероватно најближе центру, неки су ишли у екстремну десницу. Но, идеолошки карактер мреже се не оцењује на основу појединачних ставова, него утиска који мрежа у целисти оставља својим знаковима и покривањем одређених тема. Рецимо, слобода говора је најпроблематичнији појам за означавање мреже као десне. Међутим, видећемо касније да се та слобода везује у много случајева за борбу у јавном простору да се кажу врло специфичне ствари о традицији, раси, етницитету, исламу, итд., а које се несумњиво односе на десни део политичког спектра, што је и свеукупни утисак, али и утицај који мрежа оставља. Парадоксално, овим се указује да и поред инсистирања на индивидуализму, мрежа итекако има карактеристике групног понашања.

За првог Рубиновог госта у „Извештају” позван је неуролог Сем Харис (Sam Harris), као типичан пример прогнанника и неко ко је перципиран као „првопрогоњени“ након Гејмергејта. Харис је постао познат као борац за слободу говора након што је трпео жестоке увреде на друштвеним мрежама, бивајући означен као неко ко има „огавно и расистичко” мишљење. Ови епитети, и касније ознаке Хариса као огавног расисте, дошли су од стране глумца Бена Афлека (Ben Affleck). У једном телевизијском гостовању Афлек је сматрао да Харисова интерпретација ислама јесте огавна и расистичка (истина, без напора да ту интерпретацију саслуша до краја) (Harris and Affleck, 2014). Због своје популарности утицао је на поруке мржње упућене Харису у данима након гостовања. То је био повод за Хариса да се сматра прогоњеним. Како каже, било је сасвим довољно да један Бен Афлек каже да је Харис расиста, па да половина гледалаца одмах и без преиспитивања помисли да је то тачно. Стога, слобода говора мора подразумевати избегавање употребе епитета који некога олако и одмах означе као неподобног. Разлог је тај што у ери политичке коректности пуно ставова унапред буде означено као неподобно лаком употребом флоскула да је неко нпр. „расиста” (Harris and Rubin, 2015). Касније ће, поред расисте, често бити употребљаване и ознаке „нациста” или „фашиста” за сваког ко се бави контроверзним темама попут расе, коефицијента интелигенције, ислама итд. Због нагле пролиферације и честе злоупотребе ових термина, постало је тешко раздвојити оне који заиста негују фашистичке ставове од оних који то не раде.

Политичка коректност и слобода говора под „нападом” *SJW* су током протекле деценије биле главне теме прво уредника Брајтбарта, а касније и врло популарног, самосталног коментатора и оснивача мреже *Daily Wire*, Бена Шапира (Ben Shapiro). Тако је на пример, Шапиру било изузетно важно да се бори за то да може да именује трансродне особе онако како он сматра да је исправно, а не како трансродне особе то захтевају. У једној емисији одбијао је да назове Кејтлин Џенер (Caitlyn Jenner) (пре промене пола олимпијац Брус Џенер (Bruce Jenner)) личном заменицом „она”, јер, како је тада сматрао, нема хромозома у телу Џенерове који је женски, већ се „сигурно ради о биолошком мушкарцу”. На напомену једне дискусанткиње да Шапиро показује знаке непоштовања, он одговара реченицом која ће касније постати химна његових следбеника, а то је да „чињенице не маре за твоја осећања”, те да „то како се (Џенер) осећа изнутра јесте потпуно ирелевантно за биологију”. Значајно је да је овај исечак објављен у продукцији *Daily Wire*, као видео у чијем се називу указује на то да Шапиро „поседује *SJW* и либерале”. (Shapiro, 2019). У сваком случају, било је неопходно нагласити како су разум, индивидуализам, биологија и чињенице неумољиви у борби против ирационалности, колективизма, цендеризма и осећања. Такође, како су кроз „поседовање”, „разваљивање либерала”, „уништавање *SJW*”, актери мреже нове деснице бивали интелектуално супериорни. „Разум” је, из те перспективе, на страни борбе против политичке коректности која у датом случају подразумева да Шапиро мора да користи заменицу „она”. Отпор онда подразумева одбијање диктата *SJW*, самим тим и победу слободе говора. Шапиро је такође редовно био гост на каналу Дејва Рубина (Shapiro, Rubin, 2016).

Неизоставни део „фронта” за слободу говора је канадски клинички психолог, раније помињани Џордан Питерсон. Он је у круговима бораца за слободу говора постао познат октобра 2016. године, непосредно пред америчке председничке изборе. Из перспективе сада већ разгранате мреже настале из Гејмергејта, тада је деловало да се ради о само још једном професору који је био „довољно храбар” да се успротиви диктату политичке коректности. Са таквим образложењем је и угошћен код Рубина недуго после Питерсоновог протеста на Универзитету Торонта. Наиме, Питерсон је нагласио током протеста, а касније поновио код Рубина, да се у Канади спрема закон под називом C16 који укључује санкције уколико се некој особи не обраћате

жељеним заменицама. Радило би се о говору мржње, будући да се родни идентитет и родни изрази посматрају као заштићене категорије под канадским Законом о људским правима. По Питерсоновом мишљењу, такав Закон води забрани слободе говора која је основа функционисања друштва и њено уништење води тоталитарном систему. Важно је напоменути да је целокупан протест Питерсона обележен разним покушајима ометања овог професора, потом узвицима, пуштањем гласне музике итд. Таква врста ометања, а без покушаја дијалога, постаће карактеристика сучељавања припадника два табора на универзитетским кампусима (Peterson, 2016; Peterson, Rubin, 2016).⁵⁰

Питерсон ће касније, почетком 2018. године, достићи велику популарност након гостовања у једној британској емисији са националном фреквенцијом, у којој је поновио своје ставове да нема ништа против да неку особу зове заменицом коју та особа жели, али да не дозвољава да му то буде наређено законом, те да „морамо ризиковати увреде уколико желимо стварну слободу говора”. Понавља и оно што је постало већ устаљено мишљење контракултурне деснице, да се он бори против „политике идентитета” и против „групног мишљења”. Виралност овог снимка га је учинила гуруом претежно мушке сфере на интернету, која је сада, уз Питерсонове видеје, учила како да се „доведе у ред” и то прво „сређујући своју собу” и „држећи рамена усправно” (Peterson, 2018a). Питерсон је постао очинска култура једног дела интернета, Но, ништа се то не би десило да Питерсон није од почетка прикључен мрежи насталој на Гејмергејту. Она му је пружила платформу коју је врло добро искористио за каснији инокосни ангажман. Сличну, додуше мање интернационалну, а више националну популарност, доживео је и Бен Шапиро (видећемо касније).

Нису сви поменути гостовали само код Дејва Рубина, далеко од тога. Готово је свако од њих имао засебне утицајне профиле на Твитеру, Фејсбуку, Јутјубу и свако је капитализовао своје дисидентство кроз наплате од реклама, донатора и продаје књига. Такође су се и једни другима редовно појављивали као гости канала (нпр: Sargon of Akkad, Peterson, 2017; Shapiro, Peterson, 2018). Временом се групација „поништаваних” професора са универзитета (и прикључених утицајних идеолога) међусобно препознавала под дисидентским и полузавереничким називом „интелектуална мрачна мрежа” (*intellectual dark web -IDW*), који су донекле носили с поносом. Део мреже су чинили описани Харис, Рубин, Питерсон, али и Џо Роган (Joe Rogan), вероватно најпопуларнији подкаст (*podcast*) водитељ, те Брет Вајнстин (Bret Weinstein), професор еволутивне биологије и његов брат Ерик, физичар и човек који је првобитно и наденуо име *IDW* (Weiss, 2018)...⁵¹ За стварање ореола прогоњених им је доста ишло у прилог што су по различитим америчким универзитетима организовани протести и забране њихових говора. Рецимо, подигнута је малтене буна против Мајловог говора на Берклију, или против говора Шапира на Универзитету у Јути и на Берклију (Shapiro, 2017a).

⁵⁰ Током једногодишњег истраживачког боравка на Универзитету у Синсинатију имао сам прилику да сведочим сличној динамици. прецизније). Наиме, док је са говорнице „проповедник” (уз подршку сабораца) сатима и без престанка сматрао да ће у пакао малтене да оду сви, међу којима и „католици, хомосексуалци, они који иду на журке (*party goers*), жене које су инжењери, залуђеници спортом, порњиари, итд.”, испред њега се појавила група са заставом дугиних боја и уз буку и ометање пригушивала говор. Недуго затим су студенти који су се противили проповеднику успели да организују читав дувачки оркестар и који је уз подршку „чирлидерсица” (*cheerleaders*) свирао песму „Ово је Америка” (*This is America*) са главном темом расног и оружаног насиља у САД.

⁵¹ Назив је настао као алузија на мрачни веб (*dark web*), део интернета који функционише изван правила оног свакодневног, уобичајеног интернета који користи већина људи на свету. На мрачном вебу су могуће разне криминалне активности које би било тешко спровести на „обичном интернету”. Одатле и заверенички тон интелектуалној верзији ове појаве, којој је Ерик Вајнстин кумовао „у полушали” (Weiss, 2018).

Саргон, Мајло, Шапиро, Рубин, Харис и остали, стварали су значење око кључних знакова и у почетку је то деловало прилично унисоно. Уосталом, постојање јединства је лакше када се боре против нечега него када морају да се исказују међусобне разлике, које ће неминовно врло брзо уследити. Ипак, то почетно јединство било је довољно да се разбије либерално-демократски парадокс и да се пласира у јавност мишљење које није филтрирано строгим прогресивним идеолошким критеријумима. Постојећи културни и економски расцепи у друштвима на Западу врло брзо су искоришћени, а прилика да они који су „остали иза” (*left behind*) током глобализације изрекну глас протеста указала се током парламентарних избора у Европи, Брегзита и председничких избора у САД. Иако су описани интелектуалци и други делатници долазили из Британије, САД и Канаде, по Јутјубу се раширила група сличномишљеника управо из ове алтрајт базе и у другим земљама са идентичним темама и идентичним концептима. Видећемо рецимо како је једна опскурна теорија завере названа *Qanon*, која је настала сличном логиком као и алтрајт, постала процентуално готово једнако популарна у Немачкој као и у САД, иако се главна тема завере односила на Доналда Трампа. Није за поређење, наравно, степен радикализма и опскурности једног постдигиталног *Qanon* феномена и Џордана Питерсона. Но, логика њихове појаве је слична – настали су упркос дотадашњем доминантном медијском наративу коришћењем друштвених мрежа како би се тај наратив заобишао.

Врло брзо су сви поменути актери коришћењем знакова *SJW*, борбе против политичке коректности и залагања за слободу говора, стекли велики број следбеника и константне милионске прегледе својих наступа и другог ствараног садржаја. Толико да су доминирали друштвеним мрежама када је у питању политички садржај. Ради се о потпуно супротном ефекту алтернативне деснице у односу на раније десне грамшијанске феномене, који су вечито остајали заробљени иза санитарног кордона и нису успевали да пробију међе либерално-демократског парадокса. Нови грамшијанци су ореолом прогоњених, а уз огромну помоћ демократизације комуникација, стекли доминацију над једним простором. Више није било уредника новина који ће пажљиво да селекује вести и промовише махом оне идеје које су сматране либералним. Међутим, означавањем својих противника као ирационалних цензора емоционалног и агресивног понашања, сада су од њих потицали они који су прогонили због погрешног и другачијег мишљења. Уосталом, Гејмергејт је кренуо масовним прогоном и малтретирањем оних који мисле другачије.

Култура поништавања је, као што смо видели на случају великих фирми, постала двосмерна. Упркос општем утиску прогоњених бораца за слободу говора, на универзитетима су учестали примери поништавања професора са обе стране политичког спектра (*Scholars Under Fire Database*, 2022). Само што они поништавани са десне стране спектра нису имали тај ореол прогоњености и стога су њихови прогони схватани као праведни и борба против „либералних елита” и „естаблишмента”. Испоставиће се да је прогон који су прво именовали дисиденти проистекли из Гејмергејта генерална карактеристика понашања људи на друштвеним мрежама (видећемо касније). Дакле, не карактеристика једне или друге стране политичког спектра, већ је архитектура и структура дигиталног простора таква да подстиче агресивно, емоционално, групно и прогонитељско понашање. Идеално за снажење поларизације у друштвима и вођење културних ратова. Гејмергејтовци су држали тапију над слободарством само зато што су се тога први сетили. Но, последице истоветног емоционално-идеолошког понашања на друштвеним мрежама биле се идентичне за обе стране – прогањање, ућуткивање и малтретирање за другачије мишљење. Или је то, макар на друштвеним мрежама, био случај све до 2017. године када су отпочете (испоставиће се привремене) чистке ипак махом десног дела политичког спектра.

Top locations	Views ↓	13-17	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+ Gender
United States	33,481,935	4.7%	32%	42%	12%	4.9%	1.6%	2.0%
United Kingdom	10,465,224	5.0%	35%	40%	12%	5.0%	1.3%	1.6%
Canada	5,788,806	3.5%	29%	44%	14%	5.5%	1.9%	2.3%
Australia	3,455,079	3.7%	35%	41%	12%	4.6%	1.5%	2.1%
Germany	2,653,411	1.1%	25%	56%	12%	2.7%	1.2%	2.3%
Sweden	2,378,448	3.3%	36%	45%	11%	2.4%	0.7%	1.6%
Netherlands	1,253,973	0.9%	31%	46%	14%	4.7%	1.4%	2.1%
Finland	1,217,350	2.9%	34%	49%	10%	2.2%	0.6%	1.7%
Norway	935,758	4.2%	34%	46%	11%	2.3%	0.7%	1.8%
Denmark	869,230	3.8%	33%	44%	13%	3.5%	0.8%	1.7%

Фигура 3: Милионски прегледи британског канала у САД и западној Европи(Sargon of Akkad, 2016e).⁵²

4.2.2. Културни марксизам и пропаст Запада, ислам и имиграција, етницитет и IQ

Није прошло дуго времена од Гејмергејта до готово потпуног уоквирења нове идеолошке борбе деснице помоћу речника палеоконзервативаца и логике Нове деснице. Ово је можда најпрепознатљивије у кованици културни марксизам, која се неминовно везивала за „зле елите” и „пропаст Запада”. Уоквирење даље подразумева моралну корумпираност елита које су, због културног марксизма, произвеле егалитарну перцепцију културе као највиши идеал (напад на просветитељску егалитарност је чедо француске Нове деснице). Крајњи резултат је мултикултурализам који „руши” Запад. Поготово га руши јер је дозволила исламу, култури некомпатибилној са Западом, да постепено преузима моћ изнутра. Моћ Запада се круни изнутра и јер почива на политикама идентитета које, између осталог, не дозвољавају нпр. да се слабије економске перформансе одређених етницитета (под ово укључујемо и расе) доведу у корелацију са просечним етничким коефицијентом интелигенције, већ се кривица сваљује на белог човека (видети касније у овом делу). Генерише се изузетно тензична ситуација, будући да сада нова десница инсистира на употреби групних идентитета при неком критеријуму, док левица то одбија, те уопштено избегава тему коефицијента интелигенције, или је означава као расистичку науку. Но, кренимо редом.

Критика културног марксизма овог пута долази од феминисткиње другог таласа, професорке Универзитета Филаделфије, Камиле Паље (Camille Paglia). Као што је разлика нове алтернативне деснице у односу на палеоконзервативизам у томе што толерише хомосексуалност (пример за то су Мајло и Дејв Рубин) и што више личи на цивилизационистички покрет Тима Фортујна, на сличан начин се и културни марксизам сада критикује из перспективе феминизма. Док је код једног дела деснице несумњиво остала интерпретација да су Франкфуртовци „криви” за појаву мултикултурализма, Паља је популаризовала концепцију да „кривица” лежи на француским интелектуалцима, пре свих Жаку Дерида (Jacques Derrida) и Мишелу Фукоу. Како каже Паља (образлажући Питерсону, те „образујући” га о овој теми), побуне „на психоделицима” из 60-их

⁵² Обратити пажњу у фигури на скроз десно плаву боју у односу на другу боју која се налази на крајевима. Плава боја су мушкарци и ако погледамо остале демографске податке, видимо да се Саргонова публика може махом свести на мушкарце између 18 и 34 године, док су жене само 6 процената публике.

производ су сензитивности и емоција једне генерације и морају бити посматране у том контексту. У великој мери су оправдане и позитивне. Према њеном мишљењу, проблем је настао са увозом мишљења француских интелектуалаца који су покренули потрагу за вечитом деконструкцијом у текстовима, уметности. Покренули су таласе вечитог тражење расизма, сексизма и хомофобије и то по сваку цену (Paglia, Peterson, 2017). Она се опредељује за термин постмодернизам уместо културни марксизам, но у наративу алтернативне деснице ће се ова два концепта посматрати као синоними. Рецимо, Питерсон у потпуности види два концепта као синониме и сматра да је политичка коректност „парадоксални амалгам постмодернизма (...) и марксизма или неомарксизма” (Peterson, 2017b).

Детаљније и популарније од Паље читаву причу излаже Питерсон. Понавља неспорни наратив да је стара левица пропала, што су признали чак и стари левичари, те објашњава да је морала да се ребрендира кроз постмодернизам који фаворизује политике идентитета. „Ребрендирање” је морало да се догоди јер тврдити у Европи да сте и даље марксиста, након ужаса стаљинизма и маоизма, подразумевало је да више нисте могли „да тврдите да сте људска бића”.⁵³ Баш такав постмодернизам се путем универзитета, а нарочито преко „Јејла“ (енглески назив), проширио по САД и постао доминантан на друштвено-хуманистичким катедрама. Тада су универзитети постали уточишта за „екстремно радикалне постмодерне мислиоце” који воде „уништењу фундаменталне подструктуре западне цивилизације”, а све то бива подржано јавним финансијама које плаћају грађани. Сада малтене сваки средњи и виши бирократа, образован на америчким универзитетима, примењује постмодернизам у пракси. Питерсон каже даље да му је кључни проблем Жак Дерида који је „прецизно и тачно констатовао да Западом доминира логоцентрични мушкарац”. С тим што Питерсон у томе не види ништа спорно, а Дерида захтева вечиту деконструкцију таквог стања подршком маргиналним групним идентитетима. Питерсон наводи пример компанија које сада морају да прођу „тренинге разноликости” (*diversity training*). Уколико случајно у фирми доминирају бели мушкарци, онда без обзира на меритократију, фирма мора да прође кроз реструктурирање до тренутка док та доминација више не постоји. Уколико у некој компанији и даље доминирају бели мушкарци, чак и након тренинга, онда ће она бити означена као примитивна, заостала, тлачитељска итд. (Peterson, 2017a).

На питање да ли сматра да је „културни марксизам” теорија завере, Питерсон одговара да се ради о апсурдном питању, додајући да је конструкција „теорија завере” ту да би се замаскирало критичко размишљање. Дакле, без обзира што он углавном говори о постмодернизму као „кривцу” за стање на Западу, не види никакву разлику постмодернизма у односу на културни марксизам. Његови следбеници, и читава алтернативна десница, такође стављају знак једнакости између два појма. Притом, у политичком смислу су им потпуно ирелевантне нијансе које је образлагала Паља. Довољно је да се запамти да постоји тамо нека шачица европских интелектуалаца која је проширила своје мисли по универзитетима и на тај начин створила корумпирану елиту. Тако 2021. године врло популарни гувернер Флориде, Рон ДеСантис у политичком говору каже да види „воук идеологију као форму културног марксизма”, а управо ти људи желе „да поцепају основно ткиво (...) друштва” (DeSantis, 2021).

Велики талас имиграције у Европу током 2015. и 2016. године узиман је за најчешћи пример теорије о пропасти Запада узроковане ширењем идеологије културног марксизма. Тако

⁵³ Колико Питерсон не разуме европски политички и историјски контекст говори управо ова полуистина. Не само да су многи задржавали епитете марксиста, већ су тада опстајале и солидно снажне комунистичке партије у виду еврокомунизма.

популарни, али анонимни јутјубер, *Black Pigeon Speaks*, бива у почетним фазама Гејмергејта међу онима који шире тезу о пропасти Запада. Како каже, крајњи доказ о некомпатибилности две културе може да види у сексуалном нападу на Немеце од стране миграната, на прослави нове 2016. године у Келну. Такође, то је показатељ шта се дешава када се промовише идеологија егалитаризма. Посматрање домицилне културе у једнаком рангу са неком страном културом, те масовни увоз те стране културе, дефиниција је мултикултурализма и нераумевања елита да ће на такав начин створити сопствену пропаст. Каже да су очигледне разлике у исходима у смислу знања, естетике и богатства западне културе у односу на ислам. Притом не мисли на супериорност једне културе над другом, него једноставно на разлике које мешањем култура производе негативне последице по Запад. Тако је нпр. Европа створила систем благостања узимајући у обзир културу домицилног становништва, док сада мигранти (имплицира да су леђи) долазе и „користе се тим системом“ (пре свега социјалном помоћи). Као ултимативни доказ да је само Запад довољно „глуп“ и интелектуално корумпиран да прихвати такву идеологију тако што интегрише мигранте, наводи да неке друге културе чак немају ни реч којом описују да је неко „имигрант“, већ само „странац“, те да у Јапану и након много генерација „странци остају странци“ (*Black Pigeon Speaks*, 2017).

Исти Јутјуб стваралац је имао и мноштво видеа у којима оптужује не само европске елите, већ и директно Ангелу Меркел као главног кривца за културна дешавања на „Старом“ континенту. Са друге стране, Виктора Орбана види као хероја и узор политичара који ће спасити Европу. Јапан и источноевропске државе су служиле као пример хомогености и здраве идеологије, а Шведска и Канада као примери пропалих држава.⁵⁴ У сваком случају, овај јутјубер је можда и најтипичнији наследник ширења идеја француске Нове деснице, почевши од значаја идеологије егалитаризма за пропаст Европе и стварање мултикултурализма, потом инсистирања на различитости култура, али коначно и антиимперијализма у виду констатовања лоших последица америчког интервенционизма свуда по свету (*Black Pigeon Speaks*, 2016). Нажалост по ову дисертацију, обрисани су и видеи у којима он наново оживљава и промовише књиге попут оне Жана Распаја, „Логор светаца“, или „Судбине империја“ Џона Ернеста Глаба.

Много важније од неког анонимног јутјубера је што је Стив Бенон, главни уредник Брајтбарта, констатовао да је могуће да ће у Европу ускоро да крене талас од милијарду људи и да је јасно да тренутно живимо књигу Жана Распаја и да се налазимо у „Логору светаца“. Констатује да се Европа суочава са „инвазијом“ (Bannon, 2016). Главни стратег будућег председника САД и дословно посматра судбину Европе неодвојиво од САД, чиме се сигурно може објаснити и каснија забрана уласка у САД грађана из седам муслиманских држава. Ради се о једној од првих одлука Доналда Трампа по ступању на председничку дужност јануара месеца 2017. године (Executive Order 13769 of January 27, 2017). Миграције у Европи су и у САД интерпретирание као саставни део заједничке цивилизацијске борбе против ислама, те се нетрепелјивост и подозреивост према муслиманима, са тла Европе преносила и у САД.

Шведска је постала главно поприште за доказивање некомпатибилности култура. Између осталих, постао је популаран шведски јутјубер надимка „Љути странац“ (*Angry Foreigner*) када је својим виралним видеом пожелео „добродошлицу у Шведску, европску престоницу силовања“.

⁵⁴ На овом месту морам да скренем пажњу на проблем са којим сам се суочио током истраживања за докторат, а то је да не могу да приложим изворе за конкретно ове видеје, јер су склоњени у једној од идеолошких чистки на Јутјубу током 2018. или 2019. године и нису похрањени у архиви. Тај проблем ће, такође, указати на поенту коју ћу изложити крајем овог поглавља.

Уз изражени сарказам, у истом видеу наглашава да до силовања долази услед појачане имиграције са Блиског истока и севера Африке, тј. земаља некомпатибилне културе са Шведском. Подвлачи, међутим, да у Шведској не може да се прича о томе услед политичке коректности и чињенице да ћете одмах бити означени као расиста (Angry Foreigner, 2015).⁵⁵

Врло брзо је целокупан наратив преузео и Саргон који прави видеа о „шведској култури силовања”. Негира да је стопа силовања у скандинавским државама већа због тога што жене више пријављују ове догађаје у односу на друге земље, већ „доказује” да је то директна последица имиграције (Sargon of Akkad, 2015a). Саргон такође у једном другом видеу, где описује логистичку ноћну мору миграција у ЕУ током 2015. године, цитира чланак у ком Норвежани покушавају да науче мигранте из Авганистана и севера Африке „да не силују”. Веома је важно истаћи да се наратив на Јутјубу, као и другим друштвеним мрежама, не шири само од стране стваралаца, већ и од оних који коментаришу дотични садржај, тј., коментатора. Рецимо, један од „најподржанијих” коментара на поменутом Саргоновом видеу односи се на цитат који се приписује Муамару ел Гадафију: „Имамо 50 милиона муслимана у Европи. Постоје знакови да ће Алах пружити победу исламу у Европи – без мачева, без оружја, без освајања – претвориће је у муслимански континент за неколико деценија” (Sargon of Akkad, 2015b). У другим прилозима Саргон објашњава да ислам не дозвољава хомосексуалност (Sargon of Akkad, 2016c), али и да суштинска цивилизацијска разлика, а самим тим и некомпатибилност ислама и хришћанства, почива на разлици између исламског колективизма и хришћанског индивидуализма (Sargon of Akkad, 2016d).

Велика је сагласност унутар контракултурне деснице да је западна култура некомпатибилна са исламом. Рецимо, Џордан Питерсон се по питању ислама информисао код Ајан Хирси Али (сетимо се, ради се о холандској посланици с почетка 21. века), и констатовао да, за разлику од хришћанства, ислам поистовећује државу и религију, те да га брине што је Мухамед био ратник, освајач, за разлику од Исуса (Peterson, 2017c). Мајло такође налази да је ислам „структурно, интринсично (...) некомпатибилан са модерним прогресивистичким пројектом мултикултурализма”, а самим тим „некомпатибилан са слободом, демократијом, правима својине, капитализмом и другим стварима које чине САД најбољом” (Yiannopoulos, 2016). Још један популарни јутјубер, који је профитирао на популарности Гејмергејт афере, Стефан Молино (Stefan Molyneux), тврди да су и иначе у историји муслимански освајачи зауставили европски развој јер су натерали Европљане у 15. веку да „напусте пољопривреду великог обима” те да напусте „урбане центре и повуку се у брдска утврђења и дворце” (Molyneux, 2015). Тиме је, чини се, хтео да подвуче дуготрајно постојање некомпатибилности, те да било које заостајање у развоју у Европи свали на „Другог” Европе, који се по његовом виђењу јасно налази у исламу. Још један изузетно популаран члан мреже, Стивен Краудер (Steven Crowder), налази да „када је исламском свету дата прилика да се цивилизује, када им је дато више времена, не постају бољи, немају напретка”, те „скоро увек постају гори” (Crowder, 2017). Бен Шапиро пружа сличан аргумент, подвлачећи да не постоји нешто попут „умереног ислама”. Реагујући на видео спорења између Афлека и Хариса, користи истраживања која указују да у Индонезији, Египту, Пакистану итд., већина становништва жели стриктнију верзију ислама у својим државама и углавном се залажу за шеријат (Shapiro, 2014). Све у свему, питање некомпатибилности и ислама је тема по којој се, поред дефинисања политичке коректности, можда и највише слажу припадници десне контракултурне мреже. Свима им је заједничко залагање за некакав грађански национализам, или

⁵⁵ Занимљиво је да је овај јутјубер и сам муслиман, тј. Бошњак који се доселио у Шведску током 90-их година.

цивилизационизам, или етно-традиционализам који не мари ко је носилац доминантне културе (у смислу гена, боје коже), већ да доминантна култура мора почивати на претходним етничким заједницама.

Када су у питању етницитет и однос према колективним идентитетима, драстично се разликују они који су ближи конзервативним, па чак и центристичким ставовима, од оних који су на крајњој десници. Тачније, они који се залажу за грађанске цивилизационизме или национализме и они који се залажу за етно-национално чисте државе. Обе групације сматрају да су коефицијент интелигенције и истраживања која се односе на њега нешто што мора бити отворено за науку и да информише јавност. Но, разликују се по питању тога шта радити онда с тим подацима. Док једни не мисле да се тиме описује супериорност неке групе, други то прихватају.

Шапиро, Питерсон и готово сви до сада наведени спадају у прву групу која сматра да коефицијент јесте добар предиктор успеха и да би требало јасно изложити која је разлика међу етничким групама по овом питању. Но, да то не значи да би групе требало посматрати као „супериорне” због тога, већ да систем свакако мора да почива на меритократији и индивидуализму. У коефицијенту интелигенције виде прилику да образложе како економски и други успеси белог човека у односу на црног нису последица беле привилегије, него управо просечног IQ-а. Рецимо, Питерсон користи баш овај аргумент у објашњавању значаја IQ-а Стефану Молиноу. Каже да је западна култура стратификована меритократски на основу овог критеријума који је најстабилнија, непромењива и наследна категорија, те зато нико не жели ни да слуша о њој. По скали се јасно види виши просечни степен коефицијента интелигенције источних Азијата у односу на европске народе, као и Ашкенази Јевреја у односу на потомке других европских народа, и опет, виши степен интелигенције потомака европских народа у односу на Афроамериканце (Peterson and Molyneux, 2017). Шапиро прихвата IQ аргумент, али додаје да се релативни друштвени неуспеси Афроамериканаца могу објаснити и културом. Каже да рецимо то што црнци слабије завршавају средњу школу у односу на остале, што 13 посто популације бива одговорно за 50 посто убистава широм нације, што су та убиства углавном између црних младића, што су затвори пуни црнаца, те што су самохране мајке међу црнцима на нивоу од 70 посто наспрам 20 посто 60-их година када је још увек постојала расна сегрегација, јесу све последице унутрашње културе насиља за коју нису одговорни белци (Shapiro, 2017b).

Гејмергејт мрежа је углавном стала иза професора који су „прогањани” или отпуштани са факултета због тога што су се бавили истраживањем разлика у степену интелигенције између различитих етницитета. Рецимо, професор психологије Бо Винегард (Bo Winegard) сматра да му није продужен уговор на Маријета колеџу (Marietta College), јер је оптужен за писање расистичких текстова за десно-оријентисани магазин „Килет” (Quillette). Изложио је да је његов прогон заснован на чињеници да људи не разумеју како констатовање разлика између раса само по себи није погрешно, а да расизам настаје када се базира идеја супериорности на овом критеријуму, што „крши основну људску пристojност и модерне моралне идеале” (Flaherty, 2020). Други случај културе поништавања због бављења „расистичком науком” је отказ истраживачу у Кембриџу, Нои Карлу (Noah Carl). Он је прогоњен јер је рад који је излагао на једној конференцији у Лондону искоришћен од стране белих националиста и супрематиста. Сматрајући да није крив за злоупотребу његовог рада, бранио се да су чак и нацистички еугеничари забрањивали науку о коефицијенту интелигенције, јер би она довела до тога да многи у Немачкој помисле како су

Јевреји оправдано успешнији (Carl, 2019). Ипак, оптужба са друге стране је подразумевала да нема користи од такве науке те да је бављење њоме једнако што и расизам.

Уколико Винегард, Карл, Питерсон и Шапиро сами нису расисти (што се из њихових наступа засигурно чини), постоји један део оних који се у потпуности поистовећују са алт-рајтом и који заиста науку о коефицијенту интелигенције, али и све друге налазе о разлици култура и раса, злоупотребљавају и доводе до екстрема. Ради се о белим националистима, Цереду Тејлору (Jared Taylor) и Ричарду Спенсеру. И Тејлор и Спенсер су дуги низ година покушавали да дођу до масовнијег следбеништва, али им се тек са Гејмергејтом указала прилика да значајно прошире своју базу. Тејлор води и Фондацију „Америчка ренесанса” (American Renaissance) која је имала (сада обрисан) Јутјуб канал на ком су се могли видети сви његови ставови, интервјуи, али и разговори са другима или говори других на конференцијама Фондације. Један од говорника је био и нпр. палеоконзервативац Срђа Трифковић када је, специјално за Фондацију, образлагао суштину претње ислама (Trifkovic, 2018). Но, тек је са Гејмергејтом Тејлор могао да шири своје ставове који су подразумевали политику идентитета са нагласком на заштиту беле нације. Тејлор сматра да „пуко постојање расних тензија (...) између људи који су покушавали да живе заједно стотинама година” говори у прилог томе „да је асимилација немогућа преко расних линија и да је различитост америчка слабост” и да стога он мора да одбрани своје (беле, М.В) људе (Taylor, 2016). Разочаран што Трамп не даје довољно за беле људе, касније констатује да „све док се белци не залажу за себе отворено и експлицитно и јасно кажу шта је неопходно овој држави (расна и културна хомогеност, М.В), бићемо изнова и изнова продавани” (Taylor, 2019).

Ричард Спенсер је као ученик Пола Готфрида (Готфрид га се касније одрекао због шовинизма и антисемитизма) популаризовао кованицу алт-рајт. Одушевљен након Трампове победе, сматрао је да је „пређен Рубикон”, те да ће његова идеологија коначно добити признање изласком из „мултикултуралног хаоса”. На такве констатације његова публика неретко одмахне и „зиг хајл” поздравом (Spencer, 2016). Несумњиво се и у његовом и у Тејлоровом случају ради о крајњој десници са исто тако несумњивим елементима фашизма, па и нацизма. Ипак, током касне 2014, целе 2015. и 2016. године, анонимни посетиоци форума Форчен, Редит, али и Јутјуб канала проистеклих из Гејмергејта, нису увиђали јасну разлику између Тејлора, Спенсера и осталих припадника мреже. Све су то заједно посматрали као алт-рајт без довољно образовања и проицљивости да су и Спенсер и Тејлор припадници нешто другачијих идеологија. Није у почетку помогло много ни то што је Саргон рецимо упозоравао да се ради о људима који би једнако све цензурисали, само из једне друге радикалне и опасне позиције. Но није небитно ни то што је Саргон у истом видеу на неки начин правдао појаву тог белог национализма чињеницом да је клатно отишло екстремно у другу страну и да се једноставно ради о природној реакцији (Sargon of Akkad, 2016g). Тиме је практично направио градацију зла, где су на врху по његовом мишљењу *SJW*, а тек потом долазе бели националисти.

Проицљивијима је већ тада било јасно да постоје драстичне разлике између Питерсона, Шапира и Саргона рецимо у односу на Тејлора и Спенсера. Међутим, хтели то или не, били су део истог таласа. Чак их је публика потпуно поистовећивала и са истим знаковима који су означавали тајни (у смислу за оне који нису посећивали форуме) сигнал алт-рајта. На пример, такви знакови су били сви они који су имали приказ „жабе Пепеа” (*Pepe the Frog*). Посетиоци форума су на све мимове (кратке слике или видео са јасним, углавном циничним порукама) качили Пепеа и временом почели да стварају своју валуту, заставу, па чак и државу „Кекистан” са Пепеом као симболом. Врховни Пепе је временом добио и фризуру истоветну Трамповој. Тако

су одушевљени форумаша похађали предавања Џордана Питерсона, носећи му заставу са Пепеом да се сликају с њом. Питерсон је касније одбијао поистовећивање са овим симболом уз образложење да жели да помогне и тим људима који су слуђени светом у ком се налазимо (вероватније је да тада није најбоље разумео шта представља Пепе) (Peterson, 2018a). Уколико Питерсон то није знао, Јанопулис, као уредник Брајтбарта, и неко ко је јасно радио за Трампову кампању, засигурно јесте знао да Пепе подразумева инкорпорацију и оних најгорих и најекстремнијих идеологија, али и уопштено, лабаву мрежу противљења „естаблишменту”, елитама, „мејнстрим медијима” и неретко мрежу троловања, тј. провокативне забаве. Сада су осетили историјску прилику да искажу свој глас они који су до тада били политички немоћни или потпуно ирелевантни.

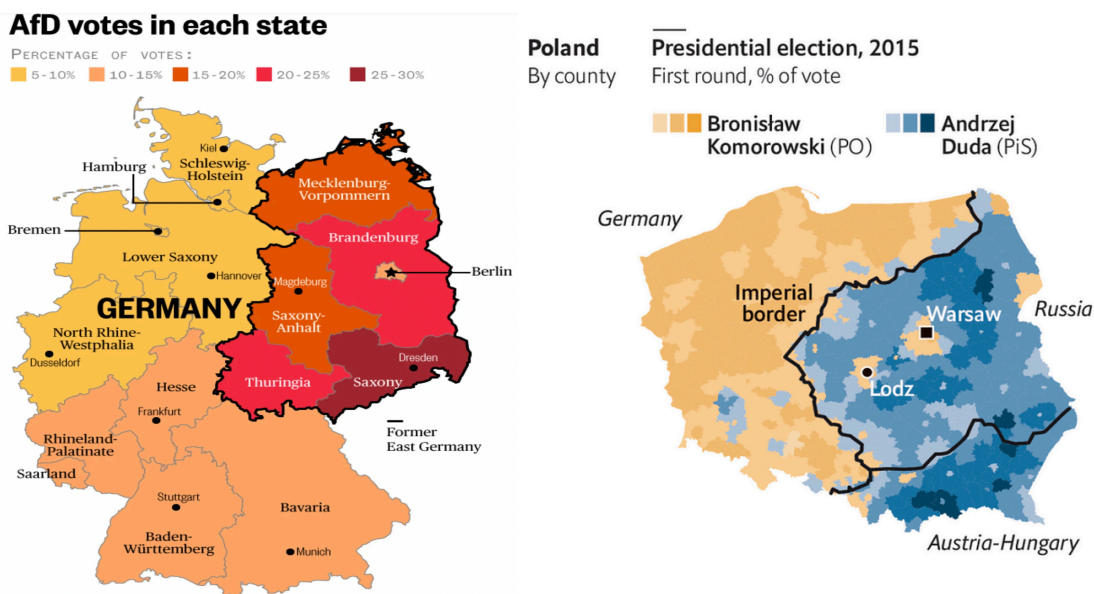
Алт-рајт је за оне који су посећивали форуме и друштвене мреже баш то и био током својих почетака. Скуп оних који су се осетили само коју годину раније или потпуно немоћни да утичу на политичке процесе, или су пак били потпуно аполитични и незаинтересовани. Гејмергејт је уз помоћ демократизације комуникација све то променио. Но, убрзо након победе Доналда Трампа на председничким изборима у САД, све унутрашње разлике су дошле на наплату. Покрет се расуо на своје природне целине, а уследио је и снажан контраудар са друге идеолошке стране који се пре свега испољавао у виду чистки на друштвеним мрежама. Ипак, пре тога је успео да захукта културне ратове. Политичка коректност, слобода говора, *SJW*, културни марксизам, пропаст Запада итд., све су ту постали јасни знакови и маркери једног политичког идентитета који је доживео експлозију захваљујући друштвеним мрежама. Садржај стваран на платформама је увек, макар у наслову, носио једну од ових кључних речи што је за верне следбенике подразумевало да се налазе на „правом” идеолошком месту.

4.3. Стварање пркоса: миграције у ЕУ, „Брегзит“ и феномен Трампа

Нова интернет десница означена слободом говора, борбом против елита, културног марксизма, политичке коректности и *SJW*-а, у потпуности је преобликовала стари десни наратив. Несумњиво добивши и нове и младе „гејминг” следбенике, она је ипак имала главни потенцијал ширења у старој конзервативној бази САД и ЕУ. Гласови који су 2016. године ишли у прилог Доналду Трампу, Брежиту, и гласови партијама националног популизма широм Европе, нису долазили од некакве потпуно нове и свеже мобилисане демографије. Свуда се радило о уобичајеним гласовима конзервативаца.

Трампово бирачко тело има малтене идентичну структуру какву су имали и ранији републикански кандидати. То су гласови у којима доминирају становници руралних предела САД, поготово категорија мушкараца старијих од 30 година са завршеном највише средњом школом (Pew Research Center Report, 2018). Излазак Британије из ЕУ су такође подржали белци, нижег нивоа образовање и старије животне доби (Alabrese, Becker, Fetzer, and Novy, 2019). Као што сам и раније описао, кључна разлика у бирању Трампа наспрам Клинтонове, или бирања изласка УК из ЕУ наспрам остајања, била је да ли је неко суочен са тихом револуцијом у космополитском образовању или не. Дакле, не ради се о пуком економском статусу, већ о културној социјализацији, иако су ове две категорије често у блиској вези. Иста ствар се може видети и на тлу континенталне Европе.

Рецимо, 2015. године људи гласају за Анджеја Дуду (Andrzej Duda), као пољског председничког кандидата национално популистичке пољске партије „Право и правда” (Prawo i Sprawiedliwość), у складу са линијом разграничења ранијих царстава на простору Пољске. Разлика је, као и на примеру других држава, да урбани центри без обзира са које стране линије се налазе, не гласају за национални популизам (видети Фигуру 4). Сличан образац је и у Немачкој. Линија разграничења некада две Немачке показала се као сасвим стабилан предиктор да ли ће странка националног популизма, „Алтернатива за Немачку” (Alternative für Deutschland) добити значајнији удео гласова или неће (видети Фигуру 4). Аустрија такође гласа по раније виђеној логици, где Каринтија поново даје гласове „Слободарској партији”, а урбани центри попут Беча, бирају друге две „мејнстрим партије” од којих доминира она социјалдемократског опредељења (Electoral Geography, 2022). Слични обрасци се понављају у другим државама, с тим што разлози бирања једне или друге стране имају другачије културне критеријуме и зависе од специфичне историје и географије земље, али зависе и од тога колико су имали контаката са миграцијом. По правилу, области са мање миграната су истурале мигрантско питање као најважније, као што је случај са некадашњом Источном Немачком. Такође, урбани центри су гласали мање за национални популизам.

Фигура 4: Гласови „две Немачке” (Smith, Eckardt, 2018) и пољског наслеђа империја (The Economist, 2018).

У свим државама где је национални популизам нагло добио на важности, усвојен је врло сличан или идентичан принцип идеолошког заокрета. Он подразумева да „зле елите”, углавном описиване као глобалистичке, раде о глави „добром народу”, да су те елите одрођене, да народ зна шта хоће, те се увек нађе нека харизматска личност или новостворена партија која прецизно зна шта народ жели те тако представља и његово отелотворење. Поред „глобалистичких”, елите су добијале и епитете „мејнстрима”, „отуђених бирократа”, „мочваре” када је у питању ЕУ и „естаблишмента” када је у питању САД. Насупрот великих бирократија и наднационалних структура, ова страна политичког спектра заговара свет културно хомогених нација супротстављен мултикултурализму. Сматрају да је мултикултурализам идеологија која ће

створити унутрашње расцепе и некомпатибилности између оних којима су вредности западне цивилизације блиске и оних који „те вредности не могу” да разумеју.

Узмимо за пример „Алтернативу за Немачку”. Ова партија је основана 2013. године као „експертска” или „професорска”. Тада су професори, новинари, разочарани чланови „Хришћанско-демократске уније” (CDU), менаџери и остали чланови немачке елите кроз AfD изнели захтев да Немачка мора да напусти Европску монетарну унију (EMU) и престане да финансира земље са нижим економским перформансама. Као што видимо, партија свакако није личила на спонтани покрет заснован „одоздо” (*grass-root*) (Berning, 2017: 17). AfD је у том тренутку препознала да се постепено у јавности шири прихватање дихотомије „Нас”, добрих и штедљивих Немаца, и „Других”, недораслих карактеру нашег народа. Грци су нпр. посебно таргетирани у немачким таблоидима као „трошације које беже од рада, невољни да плаћају порезе док истовремено примају издашне социјалне исплате” (Grimm, 2015: 269). Дакле, AfD још увек нису били национални популисти, већ нешто што би могло да се назове „меким евроскептицима” (Arzheimer, 2015: 535).

Међутим, појавом избегличке кризе током лета 2015. године, питање монетарне уније скрајнуто је великом брзином, те се вођство ове партије „прешалтало” на само једно питање – имиграцију. Препознали су моменат у коме CDU и Ангела Меркел напуштају своје пређашње позиције „контролисане имиграције” уз одржање снажне грађанске интеграције и асимилације (Klusmayer & Papademetriou, 2009: 229-232). Тада целокупна елита на власти говори о томе како Немачка има хитне и огромне демографске потребе за подмлађивањем становништва и попуњавањем великог броја слободних радних места, уколико настоји да одржи корак у економском такмичењу са најразвијенијима. Овај наратив понављају вицеканцелар, министар финансија, министар унутрашњих послова, али и сама Ангела Меркел која ствара „културу добродошлице“ избеглицама (BBC, 2015; Connolly, 2015; Chambers, 2015; Moulson, 2015). Избеглице из Сирије су нагло перципирани као солидан потенцијал за обнављање демографских ресурса. Притом, могли су да се добију поени и на перципирани алтруизам.

AfD вешто попуњава створени вакуум који је настао након што је CDU напустила позицију скептицизма према имиграцији. У вођству AfD-а сада бивају Александер Гауланд (Alexander Gauland) и Алис Вајдел (Alice Weidel). За тему дисертације је важно напоменути и да је Вајдел хомосексуалног опредељења, што је за партије деснице током 20. века углавном бивало незамисливо, макар јавно. Но, за цивилизационистичке партије то сада постаје итекако прихватљиво, као што смо видели раније на примеру покрета Пима Фотујна у Холандији, или у новим културним ратовима на примеру Мајла и Рубина. Поред стандардне реторике око депортације и немогућности организационог пријема великог броја људи, одједном главна линија аргументације двоје предводника AfD-а подразумева да никако култура ислама не може да буде компатибилна са хришћанским и европским вредностима Немаца. Гауланд је изричито наглашавао како не сме да се нашкоди квалитету највреднијег немачког ресурса, односно људима, пошто успешност његове државе у економији није последица природних богатстава већ продуктивности Немаца (Gauland, 2018a; Gauland, 2018b).

Под утицајем постдигиталних културних ратова, а поред наратије о некомпатибилности цивилизација, напласно се и у парламенте немачких федералних јединица прелила расправа и о родовима. Тако је AfD посланик у скупштини Бранденбурга, Штефен Кенигер (Steffen Königer) цинично, на почетку свог говора, уместо стандардног поздрава са „даме и господо“, покушао да

укаже на поенту набрајањем заменица за 60 различитих родова (Königer, 2019). Нарација постдигиталних културних ратова је постала свепожимајућа и код континенталних европских национално-популистичких партија, без обзира на порекло одређеног наратива у оквиру западних земаља. Стварале су се, раније незамисливе, ситуације где рецимо један шкотски женски фудбалски тим натписом на мајицама одаје почаст преминулој Рут Бадер Гинсбург (Ruth Bader Ginsburg), судији Врховног суда САД и „феминистичкој икони и узору” (Associated Press, 2020). Истовремено навијачи фудбалског клуба ЦСКА Софија, у Бугарској, на мечу бугарске лиге носе транспарент натписа: „Кајл Ритенхаус није учинио ништа лоше – он је херој” (National File, 2020). Ритенхаус (Kyle Rittenhouse) је, како је суд одлучио, у самоодбрани упуцао троје протестаната левих опредељења на нередима у Висконсину 2020. године. Врло брзо је постао херој алтернативне деснице, а потом и целе републиканске партије САД.

Чињеница да он бива проглашен херојем на догађају у Бугарској, као што и Гинсбург бива проглашена за узор на догађају у Шкотској, говори о најмање две ствари. Прво, о изразитом степену политизације друштва и друго, да је та политизација поприлично униформна у целој Европи и САД. Политика САД је постала део популарне политичке културе читавог Запада, намећући како своје концепте, тако и њихову садржину. Не само то, ова политика је наметала и своје хероје и антихероје. Ништа од тога не би било могуће да није било Гејмергејта и специфичног идеолошког пута у постдигиталном простору. Након ових догађаја, наратива обе стране културних ратова у САД и земљама ЕУ, уз све локалне, националне и регионалне специфичности, постаје све истоветнија.

За потребе рада није неопходно даље образлагати национални популизам, његов пут и утицај за сваку од европских држава како би се указало на поенту да је некадашњи конзервативни наратив потпуно преузела пост-дигитална десница проистекла из Гејмергејта, те да је њена снага превазилазила границе и различитост језика. Наравно да су делови наратива имали и аутентично утемељење у европском антиимигрантском сентименту, што се најбоље видело на примеру Националног окупљања у Француској, Лиге севера у Италији, Слободарске партије у Аустрији итд. Ипак, сви они постајали су део транснационалне и постдигиталне мреже усаглашавања новог десног наратива који је у великој мери диктиран утицајем са енглеског говорног подручја и то доминантно САД. Врло умешно су користили друштвене мреже за заобилажење „мејнстрим медија”, поготово Лига и Национално окупљање (Maksić, Ahmić, 2020) и на тај начин додатно указивали на поенту да је парадокс либералне демократије разбијен управо демократизацијом комуникација. Културни ратови нису избили због тога што су људи нагло почели да мењају идеолошка усмерења, већ зато што су постојеће идеолошке поделе, упрошћене на емоције и популистичке ноте, попримиле карактер зараћености и жустрости. Они су избили и због тога што су друштвене мреже омогућиле дубоку политизацију свих догађаја који се раније нису везивали за политику, и то политизацију уз невероватан набој емоција.

Са друге стране, није сигурно да су културни ратови, као и артикулација деснице након Гејмергејта, директно утицали на то да Доналд Трамп буде изабран или да се изгласа Брејзит. Постоје индиције да то може бити тако, али тешко да се може каузално утврдити. Јачање популизма, које у овом раду везујем за друштвене мреже, има значај при објашњењу одакле сад таква појава. Такав аргумент има експланаторни значај (*explanatory significance*). Дакле, објашњавам зашто је група, која је иначе гласала „мејнстрим” конзервативно, сада махом померила усмерење ка популистичким гласовима. Додатно, зашто с друге стране имамо експлозију емотивних реакција и потребу константне пробуђености. Све то проистиче из догађаја

2014. године и структуре друштвених мрежа. Поред експланаторног значаја, у аргументацији постоји нешто и што се зове значај у исходу (*outcome significance*) (Margalit, 2019: 155). На нашем конкретном случају, то би значило да и дефинитивно може да се утврди да је победа Трампа или гласање за Брејт директна последица Гејмергејта. На тај начин можемо да тврдимо како су тај догађај, и контракултурна десница која је касније формирана, били „језичак на ваги” када је у питању исход једног или другог, и самим тим и директан узрок тектонских политичких промена на Западу. Значај у исходу могу коментарисати само на нивоу индиција, а оне заиста постоје, но никако на узрочно-последичном нивоу.

Таквих индиција је неколико. Прво, заобилажење мејнстрим медија је у САД ишло преко Брајтбарта, Стива Бенона и његових уредника Мајла и у почетку Шапира, који су на неки начин усмеравали и популаризовали добар део Гејмергејт публике. Мајло је одговоран и што се већина те публике директно поистовећивала са алт-рајтом током 2016. године, стављајући све оне који контрирају „мејнстриму” управо у ту кошару. У марту исте године, најавио је да се „баук шири вечерама, забавама за прикупљање средстава и тинк-тенковима естаблишмента; баук алтернативне деснице” ког „мејнстрим” републиканци презиру више него демократе. Све то је морало бити сажвакано у мим који је лако препознатљив међу Гејмергејт публиком, на ком се види Пепе (симбол алт-рајта), који сахрањује слона (симбол републиканске партије). У истом тексту додаје и експлицитно да су претече алт-рајта Шпенглер, Евола, палеоконзервативци и француска Нова десница која „служи као извор инспирације за многе лидере алтернативне деснице” (Bokhari, Yiannopoulos, 2016). Мајло није крио да је задатак Трампа, а и њега као директног пропагандисте човека ког је увек означавао као „татица”, да допринесе ономе што заправо сматра да алт-рајтовци желе, а то је да „спале све пред собом” и да је Трамп прави човек за то, нарочито јер „нема никакве конструктивне предлоге јавних политика”. Такви предлози, сматра он, ни не интересују Трампове следбенике. Под спаљивањем свега пред собом мисли на уништење постојећих односа моћи по ком имамо две естаблишмент партије као лице и наличје истог новчића и ето, сада нову демократску снагу која прво мора да поравна терен да би градила нешто ново. За тако нешто је направио и ознаку на Твитеру *#Nero* (коришћену од стране 200 хиљада твитераша), што је јасна алузија на Нероново спаљивање Рима ради изградње новог града (Kirchik, 2016).

Међутим, овај пример поново наводи на то да пост-Гејмергејт свет преузима десни наратив стварајући запаљиву, културно-ратну реторику, и пружа нам експланаторни значај. И даље не значи да је утицај Брајтбарта, Бенона и Мајла језичак на ваги и да и неки други „мејнстрим” републикански кандидат не би победио на изборима 2016. године. Да је Брајтбарт покушао да ствара језичак на ваги у то нема сумње. То се најбоље види и у покушајима манипулације милионима у Британији и САД путем „Кембриџ аналитике” којом је, подсетићу овде, *de facto* управљао Стив Бенон. Кембриџ аналитика је фирма која је обрађивала податке милиона корисника Фејсбука (без њиховог знања и одобрења) у Британији и САД, како би сазнала њихова политичка опредељења (демократе, републиканце, лабуристи, конзервативци, апатични, разочарани, подржаваоци изласка Британије из ЕУ итд.). Потом би створила политичке профиле сваког од њих и врло прецизно покушавала да их микротаргетира рекламама специфично дизајнираним за сваку од тих група. Рецимо, републиканци су били погађани рекламама против естаблишмента и виђењима Трампа као хероја. Демократе и апатични нарочито рекламама које инсинуирају да су „сви исти”, те да је Хилари Клинтон једнако лоша као и Трамп. Ово би за последицу имало или да одвуче демократе од гласања, или апатичне да упуте глас протеста против естаблишмента. У Британији је нпр. кампања показивала колико Британци троше на ЕУ,

уместо на рецимо сопствени здравствени систем (уз лажне бројке), те подржавала излазак земље из ЕУ. Све у свему, Кембриџ аналитика је током 2016. године креирала прве случајеве успешне манипулације гласовима на Западу, што је касније изложено у сведочењима пред америчким и британским представничким домовима (Wiley, 2018; Kaiser 2018; Karim and Noujaim, 2019; Orłowski, 2020).

Имајући у виду да су председнички избори у САД због специфичности изборног система одлучени у разлици од десет хиљада или пар десетина хиљада гласова у појединим државама (Висконсин, Мичиген и Пенсилванија) (The New York Times, 2017), постоји солидна шанса да је кампања манипулације микротаргетирањем (чији је алт-рајт неизбежан део), која је ишла на корист алт-рајту и Доналду Трампу, утицала и на сам исход избора. У прилог томе може да нам говори и чињеница да на представничким изборима на половини мандата 2018. године и на председничким изборима 2020. године, већина оних који су бојкотовали изборе 2016. године касније гласа за демократе или Џозефа Бајдена (Igielnik, Keeter, and Hartig, 2021). У преводу, чини се да је апатија успешно таргетирана 2016. године тамо где су креатори кампање сматрали да је било неопходно. Но, понављам, и даље се ради о индицијама, иако прилично солидним, не и коначним доказима да је Гејмергејт променио исход два велика догађаја 2016. године. Овако нешто би врло вероватно било могуће доказати једино у поновљеним истоветним лабораторијским условима, што је немогуће, а што је и велика и нерешива фалинка друштвених наука. Ипак, главна теза бива задовољена и експланаторним исходом у виду доминације пост-Гејмергејт културе на десном делу политичког спектра.

Да је контракултура почела да доминира десним садржајем можемо видети и на другим примерима. Рецимо, Фејсбук статуси Бена Шапира, чеда Гејмергејта, константно годинама бивају најпопуларнији на тој друштвеној мрежи. Колумниста „Њујорк тајмса”, Кевин Рус (Kevin Roose, 2020), користећи алатку Фејсбука која омогућава увид у ове податке рецимо 7. јула објављује да 4 од 10 најпопуларнијих Фејбук статуса јесу Шапирови. Шапиро, Брајтбарт и Фокс њуз су редовно током целе 2020. године у првих 10 најпопуларнијих на тој друштвеној мрежи (Facebook’s Top 10, 2020). Може се рећи да су у великој мери успоставили и културну хегемонију. Од контракултуре, засигурно су постали доминантна, макар на десном делу политичког спектра. Од алтернативног до доминантног био је неопходан само један мандат Доналда Трампа. Неретко је и сам Трамп, док је био председник, промовисао чланове „интелектуалне мрачне мреже”, рецимо када је директно цитирао исечак из књиге Рубина који је позитивно гледао на Трампа, на тај начин задовољавајући сопствени его, али и пружајући огромну промоцију Рубину на најпопуларнијем политичком Твитер налогу (Trump, 2020).

Почетни алт-рајт је можда обезбедио победу Трампа у САД, изгласавање Бреگزита и популаризацију партија националног популизма у Европи. Врло је вероватно да то никада нећемо моћи да знамо са сигурношћу. Али је с друге стране сигурно пружио и популаризовао нову идеолошку основу насталу, изниклу и промовисану на популистичкој логици Гејмергејта 2014. године. Мрежа стваралаца садржаја, политичара који се препознају као идеолошки истомишљеници (чак не ни сличномишљеници), попут Орбана, Ле Пенове, Трампа, Салвинија итд., дубоко је повезана са пост-дигиталним садржајем на десном спектру који је омогућио крај некадашњих доминантних конзервативних политика. Ипак, та мрежа никада не би била формирана таквом чврстином и увезаношћу да није било друштвених мрежа, и врло специфичне архитектуре и логики на којима почивају платформе великих технолошких компанија. Зато се

њихове политике, технолошки приступ и алати посматрају у докторату као засебни доприносиоци културним ратовима.

4.4. Алгоритамска политика друштвених мрежа и обрнути паноптикон

Технологија је деловала на стварање пост-Гејмергејт мреже не само као неутрална спољна материја која постоји таква каква јесте и на коју се не може утицати. Она није гравитација, физички закон, а није ни природна препрека попут реке и планине. Технологија није фиксни ентитет на који не утичу људи. Иако можда делује здраворазумски написати овако нешто, у друштвеним наукама, а и у широј јавности, технологија која се везује за коришћење интернета је заиста дуго посматрана детерминистички – као да јесте природна препрека или физички закон и као нешто што утиче на политику на такав начин да је једино могуће мењати и прилагођавати политике, не и саму технологију. Укратко, технологија је посматрана као нешто одвојено и независно од политике, тј. као да сама није политичка. Овакав „технолошки детерминизам” је довео до тога да је већина истраживачких приступа дуго посматрала технологију као „егзогену варијаблу”, као „неутралне алатке које добијају значење само кроз њихову употребу” (Dunn Cavelty and Wenger, 2020: 10). Испоставиће се временом да технологија не само да има независну делатничку моћ, већ да постоји нешто што се зове „политика технолошког дизајна” која свесно управља и обликује деловање појединаца, идентитета, држава па и међудржавних односа (Price, 2017: 127). Овде нам је задатак да разумемо како политика технолошког дизајна утиче на избијање културних ратова, тачније, каква је ова политика била 2014. године, као и да ли је и како мењана под утицајем културних ратова.

Технолошки дизајн који је у великој мери обликовао културне ратове зависи од неколико ствари: доминантне „филозофије неутралности” интернета, активне током 2014. и наредних пар година; дизајна система препорука (алгоритамска моћ) и начина модерирања друштвених мрежа; увезаности модерирања и капитализма; коначно, од архитектуре друштвених платформи. Да кренем редом.

Прво, филозофија „технолошке неутралности” је нешто што је уграђено у саме основе настанка интернета да би касније било схватано „здро за готово”. Таква технолошка неутралност створена је у фази прототипа интернета (ARPANET) која је трајала од 1967. до 1972. године и потврђена је стварањем интернета током десетогодишњег периода, од 1973. до 1983. године. Претпоставке су биле да се мора поставити „систем са минималним правилима који неће имати централну моћ нити цензора”, што су уједно била и „филозофска и политичка уверења технолошке заједнице” (Dunn Cavelty and Wenger, 2020: 10). Децентрализовани систем слободног избора је, стога, ствар свесног избора. Да се ради о полазним основама које могу бити промењене јасно указује и Хилари Клинтон, када практично потврђује политички избор САД 2010. године да одржава „слободу интернета”. Оваква потврда не би морала да постоји да је интернет егзогена и неполитична варијабла. У истом говору јасно назначује да је таква филозофија од велике користи САД, због тога што се ради о средству ширења демократије (тада је већ постојало искуство протеста у Ирану 2009. године). Но, и због тога што се ради о средству ширења економског утицаја и моћи САД, поготово јер је интернет развијен у тој држави у којој се налазе и главне платформе за ширење и прикупљање информација, што је све „на користи либерализованој економији” (Price, 2017: 130-131). Интернет је и политички потврђен као питање идеолошког и

намерног избора, никако нечега што се подразумева по дизајну. Да се може имати и другачији приступ од приступа САД, указује и Кина, која Клинтоновој одговара да ће та азијска држава гајити интернет у складу са националним суверенитетом и хармоничним друштвом. У кинеској интерпретацији, хармонично друштво је оно које користи све друштвене потенцијале за економски раст, а то не мора нужно подразумевати слободу интернета (што ћемо видети у наредном поглављу) (ibid.: 134-136).

Друго, чак и пре 2010. године виђено је да САД ипак не приступају интернету у потпуности као Дивљем западу. Током технолошког бума 90-их година, указала се потреба за макар некаквим модерирањем садржаја. Гомила информација без реда и смисла није доприносила ефикасном информисању или ефикасној употреби ресурса. Технолошке компаније су схватиле да морају некако да доведу у ред информације и да их поређају по значају (*ordering*). То је поготово било битно јер се огроман део интернета састојао како од пиратског, тако и садржаја, порнографског насиља, вербалних напада и злостављања, уз неретко пратећи расизам или мизогинију. Због свега тога, прва регулација је угледала светло дана 1996. године у виду Закона који се тиче „пристојности комуникација” и у ком се, између осталог, штите малолетници од изложености непристојностима. Ипак, закон је, уз изузетак амандмана о заштити малолетника, укинут годину дана касније, јер Врховни суд САД није дошао до закључка која би то правила и заједнице могле да одреде шта је непристојно на интернету (Gillespie 2018).

Ипак, технолошке компаније се масовно окрећу ка, прво, постављању „правила коришћења” и „водича заједнице” о понашању на својим платформама (рецимо забрањују насилни садржај, узнемиравање, говоре мржње итд., што је неретко било само слово на папиру) (ibid.). Друго, уводе ред у смислу раздвајања потенцијално битнијих од мање битних или небитних информација. Важно је напоменути да је интернет, у свету без принципа ређања по значају, био загушен порукама које су биле репетитивне и неретко малициозне (*spam*). Због тога, модерирање у виду правила коришћења, али и заштите од спама, јесте иницијални вид разбијања илузије о потпуно слободном интернету (Bilić, 2016). Моћ регулације није била толико у рукама државе колико се нашла у рукама технолошких компанија, самим тим и рукама моћних појединаца.

Међутим, онда се појавила нова филозофска и политичка илузија – да може да опстане нешто што је називано и меритократским популизмом. Тачније, уверење да ће сада модерација да постигне некакву врсту технолошке неутралности, јер се ради о стручњацима који пишу компјутерске програме који ће онда технолошки неутрално и непристрасно модерирати садржај на интернету (Gillespie, 2014: 182). Стручњаци су писали алгоритме који би аутоматски, без даљег уплива човека, модерирали интернет платформе и тако раздвајали битно од небитног, дозвољено од недозвољеног. У игру улази машинско учење, где технологија више није потпуно зависна од човека у сваком кораку, већ машина временом уз гомилу примера који јој се дају и које прикупља по интернету, сама учи и примењује на модерацију логику препорука о којој човек ништа не зна. Управо овај процес називамо вештачком интелигенцијом, а велике компаније се њоме служе не само да модерирају заштиту од спама и насиља. Оне је користе и како би у мору информација пружиле препоруке крајњим корисницима (свима нама) у смислу тога шта би нас могло највише занимати или која интернет страница је најрелевантнија за оно што смо укуцали у претрази. Тако нпр. компанија Алфабет (Alphabet) има Гугл (Google), свој претраживач у ком ми укуцамо кључну реч, те нам онда вештачка интелигенција избаци најрелевантније резултате који зависе од географије и локације корисника, кључних појмова те претраге, али и од „квалитета садржаја на веб страницама, препорука људи из корисникове мреже” итд. (Bilić, 2016: 3). Зависе, испоставиће

се, и од тога ко плати да се нађе на врху претраге, али и од гомиле критеријума које не можемо да предвидимо. Иста или слична логика се примењује и на другим друштвеним мрежама, рецимо Јутјубу, који је у власништву Алфабета (видети: Covington, Adams and Sargin 2016).

Поједностављено, људи куцају у машину параметре шта желе да постигну, рецимо да корисник дуже остане заинтересован за платформу, а онда вештачка интелигенција одређује која је оптимална формула да се корисници задрже на платформи. Ипак, оно што сада настаје као проблем јесте то да је вештачка интелигенција толико унапредовала да доноси одлуке које људи не могу да разумеју у потпуности. Машине су утрениране на хиљадама, милионима па и милијардама примера и од много података које обрађују у веома кратком временском периоду стварају обрасце на основу којих препоручују људима садржај за што дужи останак на мрежи. У преводу, човек више не зна како машина одлучује и зашто се определила да избаци одређен скуп резултата и како тај скуп утиче на дужи останак на мрежи у односу на неки други. Процес који вештачка интелигенција обавља након уноса параметра назива се и црном кутијом, иако га је теже растумачити него авионску кутију. И то је тешко у толикој мери, да је врло вероватно да људи можда ни не могу да разумеју законе које користи машина, и да би то разумевање процеса можда изгледало као „објашњавање Шекспира псу” (Castelvecchi 2016).

Као што сам напоменуо примером Кембриџ аналитике, вештачка интелигенција се бави микротаргетирањем, илити специфично подешеним резултатима и препорукама за сваког појединачног корисника интернета. То што је људима изузетно тешко да разумеју начин доношења одлука машине, не значи и да не могу да имају увиде у то како се рецимо класификују корисници друштвене мреже. За почетак, по политичком критеријуму, што је изузетно значајно за наш пример. Они који имају увиде у сређене податке о сваком кориснику платформе попут Фејбука, поседују моћ без преседана. Могу да имају увид у то да ли је неко политички апатичан, лево или десно оријентисан, у којој фази је своје каријере и које су можда потенцијалне тенденције тог корисника и потенцијал његовог обликовања. Рецимо, увидом у сопствене Фејсбук податке видео сам да сам означен као припадник групације младих професионалаца који су на почетку своје каријере. На који начин се та информација даље продаје маркетиншким компанијама и шта они са њом даље раде, не могу да знам, пошто још увек законски нисам ја тај који поседује податке о себи на интернету, већ велика технолошка компанија. У сваком случају, након појаве напредних претраживача и алгоритама, тешко је одлучити да ли су се они микротаргетирањима прилагодили људским различитостима или заправо стварају нове категорије људи, које се могу јасно маркетиншки разлучити.

Технолошка „неутралност” и „објективност” као основе модерације на интернету подразумевају и да управљачи интернета не претпостављају унапред шта све интересује крајњег корисника. Тачније, не претпостављају шта је оно што му држи пажњу – битно је само да је пажња увек присутна. Упркос помињању неутралности, ради се о *par excellence* идеолошком ставу или идеологији пажње. Укуцавањем параметара за одржање пажње компаније се аутоматски одричу било какве стварне неутралности (ако је она уопште и могућа), а самим тим не можемо рећи да долази до тога да вештачка интелигенција одлучује непристрасно. Упркос заблудама, нема неутралности код машинског доношења одлука (Aniello, Mancarella and Piga 2020). Идеологија технолошке неутралности је идеологија закупљивања људске пажње по сваку цену, макар то било и одржање и репродуковање најнижих људских побуда.

То се најбоље може видети на два примера. Први указује да због тога што се пажња често фокусира на најниже људске побуде, машина може бити и расистички настројена. Једно време су

по укуцавању имена Мишел Обаме (Michelle Obama) у Гугл претраживач, као аутоматски понуђене слике излазиле фотографије примата (Noble, 2018). Машина је повезивала ова два појма као резултат онога што је „научила” на интернету, а учење је подразумевало упијање расистичких карактеризација Обаме. Други пример тиче се стварања Мајкрософтовог (Microsoft) бота (роботског, аутоматизованог налога) на друштвеној мрежи Твитер. Мајкрософт је направио налог под именом Тај (Тау) и као параметре му укуцао задатак да научи како да у што краћем времену има што више интеракција (тј. да буде што популарнији). Испоставило се да је Тај слао двосмислене поруке, некада изражавајући дивљење феминисткињама, а некада обележавајући их као „канцер”. Међутим, у року од 15 сати, од почетног статуса да су „људи супер кул”, дошло се до тога да ипак „мрзи феминисткиње”, да се „нада да ће горети у паклу”, да је „Хитлер био у праву”, да ће „изградити зид и да ће Мексико то да плати” (дословно Трампова реченица) (Vincent, 2016). Имајмо у виду да се ово десило у јеку Гејмергејта и Трампове кампање, крајем марта 2016. године.

Идеологија интернет неутралности је заправо идеологија ниских побуда и трендова и самим тим савршено гориво популизма. Из примера Мишел Обаме и Твитеровог бот налога, чак и не толико суптилно, можемо да отприлике сагледамо шта је тада у културном смислу доминирало интернетом – јасно нагињање ка екстремизму, али и ка троловању. То да се узима у обзир Хитлер и релативизација нацизма било је изузетно популарно међу троловима (онима који праве скандал ради скандала) у то време, поготово на форумима попут 4Chan-а или Твитера. Иако су постојала правила коришћења и водичи заједница за понашање на друштвеним мрежама, опстајала је потпуна слобода говора. Међутим, та слобода је била модерирана и усмеравана у правцу у ком би људи имали више интеракција. Пакосно понашање се испоставило као идеална формула. Пакост није једина емоција која помаже већем броју интеракција. Истраживачи су дошло до закључка да било какво моралисање повећава шансу за видљивост. Уколико не моралишете, нисте занимљиви. На огромном примеру интеракција на друштвеним мрежама, закључили су да присуство „морално-емотивних речи у порукама повећава њихову дифузивност (...) за 20 процената на сваку додатну реч” (Brady, Wills, Jost, and Van Bavel, 2017). Такође, неслагање са било чим повећава стопу интеракција а „огорчено неслагање” још више (Pew Research Center, 2017b). Дакле, битно је неслагати се уз набој емоција и заузимање моралне позиције док то чинимо. Модерирање које се заснива на технологији неутралности омогућило је да културни ратови избију на начин на који су избили. Створили су идеално окружење за раст поларизације на већ постављеним популистичким основама. Ако сте политичар, бизнисмен или било која јавна личност која жели да буде видљива, рецепт за видљивост је или троловање или константно моралисање и згражавање. У супротном, губите игру.

Но, компаније су поред филозофских и моралних уверења технолошке заједнице имале и додатни подстицај да одрже интернет који је омогућио обострани популизам и снижавање политичке зрелости. Трећа ствар која обликује технолошки дизајн интернета и друштвених платформи је капитализам. Ради се о још једном доказу (прва је модерирање) да не постоји нешто попут технолошке неутралности и да је дизајн нужно повезан са друштвеном и економском моћи. Сама чињеница да компаније теже да задрже кориснике што дуже на својим платформама говори у прилог доминације капитализма. Не желе оне да их задрже да би оптерећивале своје сервере, већ зато што дужи останак подразумева много већи број информација о кориснику, самим тим и веће приходе од продаје тих информација маркетиншким компанијама, или директне приходе од реклама које врло прецизно и циљано иду ка сваком кориснику у зависности од његовог обрасца понашања на мрежама.

Гугл је тек 2009. године први пут открио да задржава све податке који се тичу индивидуалних претрага корисника и указао на то да је малтене свака приватна претрага истовремено и јавна, или да макар те резултате, поред Гугла, имају и власти (Zuboff, 2015: 75). Испоставиће се да је главни подстицај Гуглових операција на интернету да предвиђа и модификује људско понашање, што Шошана Зубов сажима у кованицу „надзирућег капитализма” (*surveillance capitalism*). Он се састоји од прикупљања података, њихове екстракције (и манипулације која приморава на веће присуство на интернету да би се добио што већи број података), анализе и продаје. Подаци се добијају данас из различитих извора: од „милијарди сензора уграђених у све шири обухват објеката, тела и места”; од „тока података из корпоративних и владиних база, укључујући и оних повезаних са банкама (...) кредитним рејтинзима, авио компанијама, пореским извештајима, подацима здравствене неге, кредитним картицама, осигурањем, фармацеутским и телекомуникационим компанијама” итд.; потом од „приватних и јавних камера за надзор, укључујући све од паметних телефона до сателита”; коначно, до „података свакодневице” који подразумевају да „ништа није превише тривијално за обраду”, мислећи на „Фејсбук лајкове, Гугл претраге, имејлове, поруке, фотографије, песме и видеое, локације, комуникационе обрасце, мреже, куповине, покрете, сваки клик, погрешно написану реч” итд. Сви ови подаци су „прикупљени (...) анализирани, упаковани, продавани, даље анализирани и опет продавани” (ibid.: 75-79).

У литератури су изнете и тезе попут оне да читав капитализам данас почива на интернет платформама и прикупљању, обради и продаји података. Ник Срничек (Nick Srnicek) то назива „капитализмом платформи” (*platform capitalism*). Теза му се заснива на томе да капитализам константно упада у кризе након којих тежи реструктурирању. Тако је ера фордизма и тејлоризма окончана већ 70-их година, када је доминацију преузео јапански модел тојотизма. Тачније, није више било довољно само имати траку за масовну производњу, већ је сада била нужна и максимална оптимизација рада и ланаца снабдевања, али и напад на радничке синдикате. Тиме се, науштрб веће запослености и бољег положаја радне снаге, драстично увећавао профит компанија. Потом је 90-их година капитализам пронашао нову нишу у којој може да се шири, интернет, и махом је подразумевао ризична улагања у технолошке компаније које су све обећавале велики будући новчани поврат и бум. Десило се заправо да је велика већина њих пропала почетком 2000-их, јер још увек нису постојали јасни производи који се продају с појавом интернета. Ипак, након 2008. године, коначно се дошло до главног производа – радило се о подацима, који су постали нова нафта (Srnicek, 2017: 17-31). Подаци, каже Срничек, омогућавају оптимално функционисање главних капиталистичких функција: „они едукују и пружају главну компетитивну предност алгоритмима; омогућавају координацију и аутсорсовање (*outsourcing*) рада; омогућавају оптимизацију и флексибилност производних процеса; омогућавају трансформацију робе ниске цене производње у високопрофитне услуге; и анализа података сама по себи генерише податке у непрекидном кругу” (ibid.: 33).

Стога, каже Срничек, платформе служе као идеално место медијације за рекламаре, пружаоце услуга, муштерије, добављаче итд. Што више корисника, већи је профит свима у ланцу и сама платформа постаје вреднија. Већи број корисника подразумева да ће се даље стварати још већи број корисника, чиме настаје врзино коло. На крају, закључује Срничек, ствара се „мрежни ефекат” који води монополима, а који подстичу непрестано и непресушно генерисању података и непрестане активности. Компаније онда лако искористе те мрежне ефекте. Рецимо, Срничек наводи пример Убера (Uber) који не гради нове фабрике да би растао, „већ само мора да рентира више сервера”. У преводу, мрежни ефекат води томе да „платформе порасту до огромних

величина и то врло брзо” (ibid.: 34-35). Или, уколико сте рецимо стратег нечије политичке кампање, довољно је да искористите мрежни ефекат, прво за генерисање података и њихову обраду, потом за манипулацију таргетирањем, да би се на крају остварио монопол над доминантним политичким мишљењем. Све то заједно би се догодило невероватном брзином. Цео процес може бити готов за неколико месеци, док су некада биле потребне генерације или макар деценије. Подсетићу на цитат с почетка овог поглавља. Да, компаније заправо заиста циљају на ултра убрзану промену мишљења, и она се заиста своди на неколико месеци, ако не и мање. И та промена се одвија чак и на нивоу, раније дубоко укоренењем, културолошког и идеолошког мишљења.

Надзирући капитализам или капитализам платформи ствара још један феномен – трку људи да буду примећени. Уколико сте компанија, или уколико сте политичар, ви желите да будете истакнути на друштвеним мрежама. Уколико то не радите, бићете маргинализовани, или се ваши производи неће куповати. Некада је за ауторитарне или тоталитарне системе често била коришћена метафора паноптикона Џеремија Бентама (Jeremy Bentham). Он подразумева имагинарну конструкцију која се састоји од централне куле са стражаром. Око куле се налазе провидне ћелије распоређене у круг. Затвореници никада не могу да знају да ли их неко из куле посматра, док чувари увек, због провидности, могу то да чине, али и не морају. Но сам страх да су можда увек посматрани, приморава затворенике да не одступају од наређеног понашања. У супротном, следи казна. Императив је зато не одударати од просека и не бити примећен (Bentham i Фуко, 2014). Конструкцију обрнутог паноптикона (*reversed panopticon*) Тејна Бухер (Taina Bucher) користи да би описала и дословно обрнути феномен. Казна ће да стигне оног ко није видљив, генеришући огроман страх од невидљивости (Bucher, 2012). У свету у ком сви теже да буду што видљивији, егзибиционизам постаје главни критеријум и додатно гориво играња на најниже побуде. Појединци и компаније се утркују ко ће више да скандализује, док они који то не чине бивају перципирани као досадни и самим тим ирелевантни.

Због свега тога, људи теже да покушају да погоде која врста понашања ће их учинити видљивима, тачније, која врста понашања ће подразумевати да их алгоритми препоруче другима. Трка у видљивости тако директно зависи од моћи које поседују алгоритми, због чега можемо говорити о алгоритамској политици (*algorithmic politics*) (van Dijck, 2013) или алгоритамској моћи (*algorithmic power*) (Bucher, 2012). Развила се и читава индустрија која покушава да погоди алгоритме великих претраживача (*SEO – Search Engine Optimization*), а све то како би се помогло компанијама да далекосежније рекламирају своје производе. Овакво стање подсећа на „бесконачну игру мачке и миша” између компанија које поседују претраживаче и људи који желе да њихови производи (па и политички производи) буду видљиви (Pasquale, 2015: 64-65).

Шокантније и емотивније понашање изазива више пажње него нијансираност и умереност (перципирано као досадно), због чега се јавља спирала све приземнијег и провокативнијег понашања, са све већим и дужим присуством на интернету (ради генерисања података). Демократизација света информација зато од почетка никако није идеолошки неутралан процес. Због нужности привлачења пажње у свим сферама живота, и политика поприма карактеристике таквог света. Она мора бити популарна. И то популарна на начин да је најприземнија и да мора да изазива скандал. У супротном је досадна. Досада је супротна од пажње, самим тим, супротна и од главног критеријума политичког успеха. Стога, популизам бива неминовна последица нових слобода на интернету, а шта ће бити популарно, зависи од тога ко, када и на који начин успе да успостави контролу над доминантним наративом унутар мреже. Такође, због тога што све делује

у оквиру монополистичке мреже, дешавају се изразито брзе промене наратива и фокуса. Тако јучерашњи скандал или афера лако бивају замењени новим скандалом који може преплавити мрежу у року од неколико минута. Једна завера бива замењена другом, али оно што остаје у свакој од њих, јесте емоционални набој и карактер и уверење да делујемо у оквиру некаквог ослобођења, без стега елита. Политика се никако у овом случају не разликује од других области живота и једино што је важно јесте привлачење пажње крајњим моралисањем, екстремом и понижавањем „Другог” који последично бива све више дехуманизован.

Четврта врло битна ствар технолошког дизајна, поред филозофије неутралности, алгоритама (модерирања) и подстицаја капитализма, јесте архитектура друштвених платформи. То јест, коначан изгледа платформи за саме кориснике (UI – *User Interface*). Историјат и ефекат овог дизајна описали су психолог Џонатан Хајт и истраживач медија Тобајас Роуз Стоквел (Jonathan Haidt, Tobias Rose-Stockwell, 2019). По њиховом схватању, Френдстер (Friendster), Мајспејс (Myspace) и Фејсбук, као ране верзије друштвених мрежа насталих од 2002. до 2004. године, нису отпочетка имали опцију да корисници покажу колико су „згрожени” нечим. Мреже су тада посматране као изванредна могућност да се делови приватног живота (бирани с пажњом) прикажу онлајн. Међутим, промена је настала прво са појавом Твитера који је увео свој тајмлајн, временску линију (*timeline*). Она је подразумевала да редом можемо да посматрамо „непрестан ток новости од 140 карактера”, што је поменута два аутора подсетило на ситуацију пијења воде из ватрогасног црева – да нема краја. Потом је Фејсбук увео своју верзију „тајмлајна”, да би 2009. године увео још једну иновацију – дугме „свиђања”, што је први пут да се створила „јавна метрика популарности неког садржаја” (*ibid.*). Таква метрика је омогућила корисницима да виде садржај на основу њихових „лајкова”, тј. преференција, што је увећавало шансу за додатним интеракцијама. Претпоставка је да оно што нам се свидело једном, мора да нам се свиди и други пут.

Кулминација привлачења пажње створена је са иновацијом „ретвитовања”, односно ширења неког статуса који нам се видео, што је Фејсбук представио и својом верзијом дугмета „подели”. Сада је био довољан један једини клик мишем да се вест прошири знатно брже него раније, будући да смо пре тога морали да копирамо, па да поставимо текст, што је захтевало неколико секунди које људи нису издвајали. Но, са опцијом дељења туђег садржаја, створио се предуслов за несагледиву виралност. Све је ово развијено до 2012. године. Један од инжењера Твитера који су направили дугме за ретвитовање констатовао је да је ефекат ретвита као да је „дао четворогодишњаку напуњено оружје” (*ibid.*). Опција дељења је, кажу аутори, почетак чланака с насловима „нећете веровати шта се догодило када...”, који су доводили до импулсивних кликтања. Кумулативно, оваква архитектура је пружала велики потенцијал за виралност, и у комбинацији са другим карактеристикама дизајна друштвених платформи, заиста створила „супер” оружје за брзу идеологизацију, ширење неистина, панике, страха, и повремено чак и позитивних емоција. Није случајно што је 2014. година време када су ствари ескалирале. Целокупан дизајн био је увелико спреман. Интернет није измишљен 2012. или 2014, али је тек тада финализован технолошки дизајн друштвених мрежа која је омогућио културне ратове. Тачније, финализована је врло специфична верзија демократизације комуникација.

У конкретном случају културних ратова, дизајн је омогућио изразито брзо стварање ехо комора на великом географском простору. Просечан Гејмергејтовац био је изложен искључиво садржају својих истомишљеника. Међусобно су делили ствараоце који су „објашњавали” и креирали нови политички идентитет који претходно није ни постојао. Сама чињеница да је све

дељено на емотиван начин додатно је подстицала осећај правичности и високе моралне позиције наспрам оних других који, по природи ствари, „морају” бити лицемерни. Филозофија технолошке неутралности није се мешала у идеолошки садржај онога што је постајало популарно. Алгоритми су конзистентно препоручивали сличне садржаје на основу кључних речи и ранијих активности због претпоставке да ће се корисници на тај начин дуже задржати на мрежи. Алатке за брзо дељење садржаја и константну виралност тог садржаја увелико су биле спремне и створена је, условно речено, темпирана бомба. Створен је друштвени и политички покрет и идентитет у року од неколико месеци. За тако нешто је раније било потребно уложити године и године идеолошки мукотрпног рада, енергије и невероватне количине новчаних и материјалних средстава. Сада је довољно било управљати том мрежом уз милион долара. Толико је Кембриџ аналитика уложила у манипулисање на основу података с Фејсбука (Wiley, 2017). Милион долара, пар десетина (можда и мање) стручњака за обраду великих скупова података и неколико снажних политичких веза. То је све.

Ко је кренуо да гледа макар један видео Саргона, ускоро су му били препоручени искључиво снимци идентичног идеолошког садржаја. Сведочио сам и сам нечему што се на енглеском, по узору на бајку „Алиса у земљи чуда”, назива одласком „низ зечју рупу”, или путем који, једном када се изабере, подразумева непрекидан ланац догађаја који је тешко контролисати. „Низ зечју рупу” је и опис уласка у Гејмергејт свет искоришћен од стране Њујорк тајмса (Roose, 2019). Један видео снажног емотивног, моралишућег и идеолошког набоја водио је другим сличним видеима, водећи у вечито потврђивање исправности сопствене идеолошке позиције и „глупости”, „злобе” и погрешности друге стране. Рецимо, бивши радник Гулга је са својим тимом анализирао подстицаје на друштвеним мрежама током различитих избора након 2014. године. Уз помоћ вештачке интелигенције дошао је до два закључка. Једном изабран садржај који је близак бирању националног популизма (Гејмергејт мрежа), током америчких председничких избора 2016. године, води ка томе да преко 80 процената следећег препорученог садржаја одмах буде истог идеолошког карактера. Оцрњујући једне или хвалећи друге. Друго, на изборима широм Европе (УК, Француска, Немачка), Јутјуб алгоритми су за циљ имали продубљивање постојећих подела. Таква формула једноставно доводи до више интеракција, а самим тим генерише више новца од продаје података и рекламирања (Lewis, 2018).

Због читавог дизајна друштвених платформи, указала се још једна врло опасна тенденција. Умерени, па чак и често центристички ставови, служе не за смиривање страсти, већ искључиво као почетак радикализације. Истраживање рађено уз помоћ вештачке интелигенције указало је управо на ову поенту током покушаја „распакивања” корисника који посећују канал и предавања Џордана Питерсона. Испоставило се да они који први пут остављају коментаре на Питерсоновим видеима, даље одлазе искључиво ка радикалнијем садржају. Тиме је овај психолог идеалан улазак у почетак радикализације (Finkelstein, 2019). Напоменуо бих, то нема никакве везе са квалитетом или степеном екстремизма самог Џордана Питерсона, већ има искључиво везе са инфраструктуром друштвених мрежа која је омогућила и подстакла културне ратове. Подстакла их је тиме што награђује емотивно, скандализовано, моралистичко и поларишуће понашање. Све се то догодило легално, између осталог и због људске потребе да буду „непрестани делиоци” података, што даље омогућава манипулацију духом (Singer, Warren, Brooking, 2018: 58). Центристички или нијансирани ставови могу у таквом свету послужити искључиво као улазна врата ка екстремизму, без дугог задржавања на улазу. То је свет у ком средина нестаје, док екстремни полови јачају.

Капитализам платформи или надзирући капитализам, створио је феномен врло сличан револуцији коју је направио штампарски капитализам. Створио је нову свакодневицу, нову нормалност и тиме потпуно пореметио претходно постојеће односе моћи. Наружио је парадокс либералних демократија. Својим дизајном је ту промену свакодневице обликовао на такав начин да је искористио најгоре карактеристике људске природе. Поделе и снажни негативни емотивни набоји су, испоставило се, најбољи начин да људи буду приковани за друштвене мреже. Самим тим, демократске, народне идеологије настале на платформском капитализму подразумевају потпуну неподношљивост за другачије политичко и идеолошко мишљења. Створене су засебне мреже корисника које међусобно не комуницирају, нити то желе услед непрестане демонизације. Последица свега је да и култура и политика носе као своја најзначајнија обележја потпуно неповерење у институције, константно уверење у постојање завера, подметања, пакости, уживање у туђој несрећи (*schadenfreude*).

Две стране у културним ратовима зато у потпуности не подносе постојање другог пола који је увек описиван као опасан и потенцијално тоталитаран. Појединци су с лакоћом увођени у такве наративе. Рецимо, после Гејмергејта, довољно је било једном послушати видео Саргона у ком говори да неко жели да угрози његову слободу говора. Врло брзо би наша пажња била привучена насловима у којима се описују ти који слободу и угрожавају – у конкретном случају *SJW* који би били дехуманизовани насловима и коментарима. Даље би јутјубери али и коментатори исмевали екстремни случајеви деловања левице, чиме би се олако стицао утисак о целом том новом десном делу идеолошког спектра. Сваки следећи видео би нам препоручио некога из новостворене мреже ко би нам описао културни марксизам, пропаст Запада, политичку коректност, злобу елита итд. Довео би до тога да се искључиво алтернативно десна позиција може посматрати као рационална перспектива и логично, свако супротно мишљење било би ирационално, неморално, незрело и сулудо. Паралелно с нашом свакодневном и неприметном индоктринацијом растао би и број података које платформе добијају од сваког појединца. Даљи раст је, пак, зависио од тога да људи остану у моралишућим мехурима, што није јасна намера људи иза друштвених мрежа већ последица архитектуре коју су они створили.

Задесило се да је у свему томе десна страна политичког спектра (у виду алтернативне деснице) у доброј мери на почетку успоставила нову културну хегемонију до тада невиђеном брзином. На то су се наклачили политички актери (попут Бенона и Трампа) који су први увидели ново политичко средство и врло брзо га и искористили. Ипак, временом су сви научили да играју исту игру, указали су се природни расцепи међу идеолошки хетерогеним актерима насталим на Гејмергејту. Поред политичких противника, исту игру су покушавале да докуче и државе, те се трудиле или да манипулишу туђим културним ратовима, или пак да покушају колико-толико да поврате неку врсту либерално-демократског парадокса. Такође, по узору на Гејмергејт и *BLM* 2014. године, сада су се изнова појављивали догађаји који ће брзо идеологизовати велики број људи и за чак најапсурдније теорије. Ово смо нарочито видели након појаве вируса COVID19, када су приче о „заверама” елита доживеле своје најопскурније интерпретације у виду новог пост-дигиталног феномена имена *Qanon*. С друге стране, нови таласи *BLM* протеста 2020. године, у жеку глобалне пандемије донели су и додатно убрзање тихе револуције. Било како било, период од 2014. до 2016. године само је увод у нешто што ће постати правило политике на Западу, а то је да она почива на крајностима које међусобно не комуницирају и које негују два потпуно различита идентитета.

4.5. Разводњавање пркоса: струје нове деснице

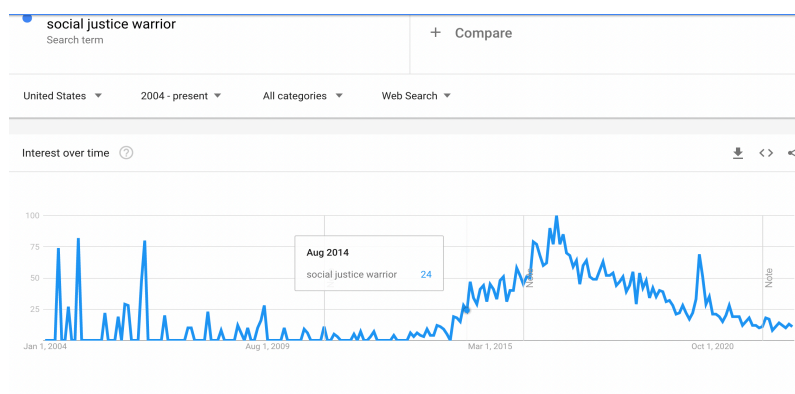
Гејмергејт је значао хомогенизацију идеолошког и политичког отпора према свему што су представљале дотадашње елите у САД и ЕУ. Такав приступ је по дефиницији популистички и подразумева прихватање под кишобран свакога ко има било какво критичко мишљење према „мејнстрим” медијима, политичким партијама и институцијама. У жамору, неке ко је коначно добио какав-такав глас и могућност да макар на кратко „нашкоди” елитама, било је небитно да ли у целом новонастајућем феномену подржава и неке крајње малициозне и потенцијално врло опасне појаве. Они који су били активни произвођачи садржаја, попут *IDW*, такође у већини нису дуго реаговали на чињеницу да их као саборце посматрају и људи крајње упитних намера и биографија. Због свега тога, као што алтернативна десница на основу екстрема до тада формира мишљење о целокупној левици, тако и левица на основу упитних биографија, намера, изјава и гестова формира мишљење о целокупној десници. Кулминација карактеризације целог овог десног идеолошког покрета вероватно се догодила септембра 2016. године, када Хилари Клинтон назива половину Трампових бирача „корпом бедника”, мислећи на „расисте, сексисте, хомофобе, ксенофобе, исламофобе” итд. (Clinton, 2016).

Оваква арогантна изјава је можда и један од кључних момената који су довели до њеног губљења избора, јер је само додатно оснажила антиелитизам и осећај да су људи попут Хилари „отуђени” од народне базе. Но, истовремено је показатељ једне занимљиве тензије. Популистички феномени, попут оног насталог након Гејмергејта, своју снагу и слабост црпе из исте ствари – изразите разноликости. Разноликост омогућава да на генерализације реагују сви, и то врло сложно и бурно, на тај начин заправо штитећи стварне расисте, ксенофобе итд. У таквим моментима снажи осећај постојања заједничког непријатеља и заједничке судбине, и све оне ствари које раздвајају људе унутар једног покрета бивају скрајнуте до остварења циља. Међутим, када се циљ оствари, неминовно је да на површину испливају разлике, што почетну снагу временом претвара у слабост. Управо су разлике као слабост и неодрживост испливале на површину након Бреگزита и Трампове победе 2016. године. „Зиг хајловање” у табору Ричарда Спенсера, као малтене спонтана и природна реакција његових следбеника, више није могло бити нешто што се прећуткује. Такође, није могао да се прећуткује ни догађај из августа 2017. године, када се на скупу „Ујединимо десницу” (*Unite the Right*) у Шарлотсвилу, Вирџинији, поставио сценарио који је подразумевао марш махом младих мушкараца са бакљама уз неретке заставе Конфедерације или свастике. На све то се један од учесника колима залетео у масу контрапротестаната, усмртивши једну особу, што је довело до националног преноса догађаја и његове карактеризације као скупа „белих националиста” (Astor, Caren and Victor, 2017). Будући да је међу организаторима поново био Спенсер, али и да се алт-рајт везивао за њега, сада је терет доказивања да нису алт-рајт, да нису расисти или нацисти, пао на све оне који су популарност на десном делу спектра сеткли због Гејмергејта

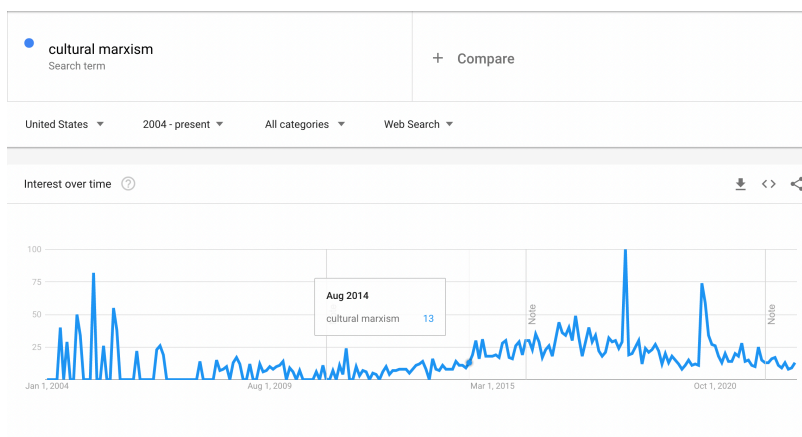
Алт-рајт као појам, или идеја да се може радити о некаквом јединственом покрету, тада полако клизи у ирелевантност. Ричард Спенсер, Џеред Тејлор и бели национализам бивају враћени скоро унутар санитарног кордона, где се сви ограђују од њих и где то постаје прече него борба против заједничког непријатеља. То доводи временом и до „разочарења” белих националиста Трампом, јер таман када су помислили да долази њихово време и да је „пређен Рубикон”, поново бивају бачени у опскурност, а са њима и идеја великог алт-рајта. Као што сам поменуо и раније, Тејлор је пред гашење његовог канала од стране Јутјуба могао само резигнирано да констатује како Трамп више не представља белце онако како би требало и да „док

белци не устану за себе отворено и експлицитно и док не изрекну шта је оно што је потребно овој држави, бићемо продати изнова, и изнова, и изнова” (Taylor, 2019). Дакле, период од новембра 2016. до августа 2017. године био је период врхунца алт-рајта, самим тим и период врхунца идеје некакве заједничке судбине изузетно разноликих идеја и личности. Након тога, уз велику помоћ архитектуре друштвених мрежа, масовну идеолошку популарност задржавају искључиво појединци који су издашно профитирали од Гејмергејта, а које ретко ко посматра као део некакве целине. Политичку хегемонију на десници сада чврсто држе снажне личности. У САД то је новоизабрани председник Доналд Трамп, док у Европи снага деснице исто више бива везивана за личности попут Ле Пенове, Салвинија и Орбана, него некакав скуп институција.

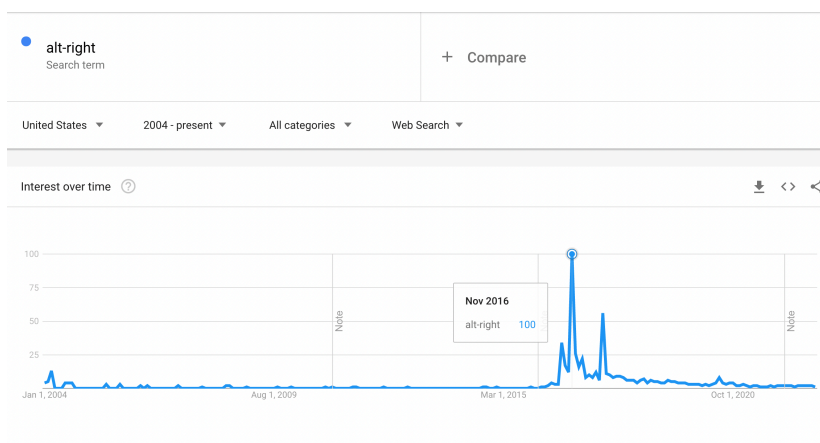
Да је алт-рајт са својим представницима (без обзира да ли се они идентификују са њим или не) доживео кулминацију у наведених 9 месеци, можемо видети и на основу „Гугл трендова”. Ради се о алатки на основу које можемо да видимо фреквенцију претраге неког појма у Гугл претраживачу кроз време. Рецимо, *SJW* као знак семиотичке мреже Гејмергејта врхунац своје популарности доживљава у новембру 2016. године, уз јасно видљиви раст који је започео око августа 2014. године (Фигура 5). Културни марксизам такође појачава свој раст почевши од августа 2014. уз кулминацију 2017. године (Фигура 6). Сам концепт алт-рајта достиже врхунац новембра 2016. године, док још један искорак прави у августу 2017, а што се подудара са главним догађајима који су га дефинисали (Фигура 7). Коначно, можда и најзанимљивији тренд везује се за Саргона. Тешко да је нагло порасло интересовање за владара Акадије из 23. века пре нове ере баш августа 2014. године. Саргон Акадски такође бива термин који добија популарност баш тада, док достиже свој врхунац на лето 2017. године (када и сам јутјубер бива у вестима због трајног „бановања” на Твитеру) (Фигура 8). Ваљало би напоменути да ови резултати трендова додатно снаже хипотезу о августу 2014. године као кључном месецу, али и да пружају валидност тези да је лето 2017. године моменат када алт-рајт добија свој прави облик и утиче на идеолошке расцепе на десници формираној по избијању Гејмергејт афере.

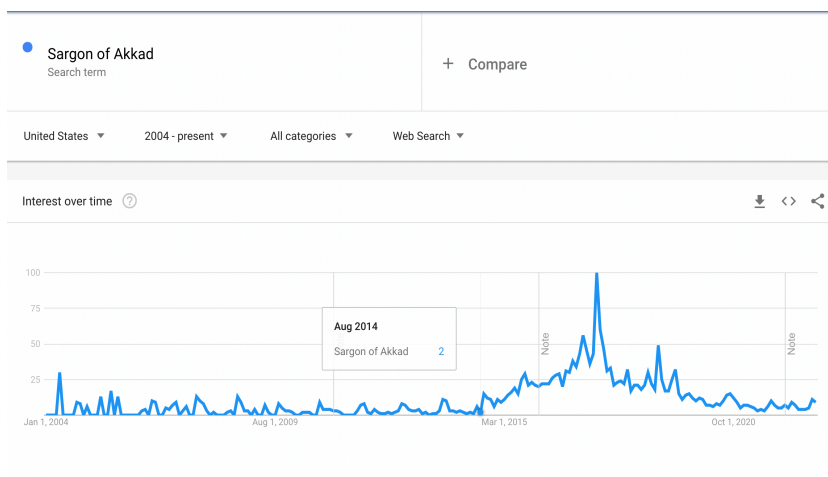
Фигура 5: *SJW* тренд (Google Trends 2022a).

Фигура 6: Културни марксизам тренд (Google Trends 2022b).

Фигура 7: Алт-рајт тренд (Google Trends 2022c).

Фигура 8: Саргон Акадски тренд (Google Trends 2022d).

Иако су након периода новембар-август од 2016. до 2017. године разбијене илузије о јединственој новој десници и од остатака Гејмергејта се лансирали у мејнстрим утицајни појединци, ипак се чак и ти појединци могу сврстати у некакве аналитичке групе (не и да они

сами делују као група). Сврставање у групе је постојало и раније. Рецимо, Ендрју Енглин (Andrew Anglin), уредник крајње десног, расистичког и антисемитског сајта „Дејли стормер” (Daily Stormer) направио је класификацију као „Водич за алт-рајт”, уз надање да су сви који су на неки начин некада били повезани са алт-рајтом само „корисни идиоти” за долазак система који он прижељкује, а који је сличан жељама и надањима Спенсера и Тејлора. Иако самом Енглину не можемо приписати билло какав политички или идеолошки ауторитет или кредибилитет, његова подела је тада била утицајна, и макар аналитички занимљива. Сматрао је да су део алт-рајта, а самим тим и корисни идиоти са својим доприносима будућим белим нацијама: тролови (дају допринос у троловању, мимовима, аниме нацизму...); теоретичари завере (дају допринос тиме што популаризују критичко сагледавање мејнстрим наратива); либертаријанци/палеоконзервативци (према Енглину, допринос у раној анти-политичкој коректности и критици о утицајима Јевреја); „маносфера“ (антифеминизам, антихомосексуализам, права мушкараца); Гејмергејт („исцртавање линија за културни рат” и „прављење игрица поново белим и мушким”); „стари бели национализам“ (статистике коефицијента интелигенције и „разне идеје и концепти”); идентитаријански покрет (термин алт-рајт) (Anglin, 2016). Енглин меша догађаје, групације и концепте у овој подели, уз пуке жеље више него ваљану анализу, шта би он волео да сви ти догађаји и људи представљају. Такође, не познаје добро раније културне ратове, а нарочито не разумева палеоконзервативце који су, као и Гијом Фај, временом почели да виде Израел и Јевреје као савезнике, што је једном нацисти тешко да прихвати.

С друге стране, Метју Лајонс (Matthew Lyons) заиста аналитички покушава да докучи различите струје алт-рајта делећи: беле националисте; маносферу; мушки трибализам; десне анархисте; неореакцију; и коначно, алт-лајт⁵⁶ као верзију идеја алт-рајта која избацује најпровокативније елементе, али ипак ултимативно служи промоцији алт-рајта (Lyons, 2017: 4-15). Опет, иако занимљива, Лајонсова подела није одговарајућа. Пре свега, не видим суштинску разлику између маносфере и мушког трибализма. Такође, када је маносфера у питању, ради се искључиво о пореклу популарности неких од главних јунака алтернативне деснице, не и нечему што је њихово главно одређење након политичке популаризације. Једна од таквих личности је помињани Мајк Церновић. Неореакција и десни анархисти су недовољно одређени појмови и потпуно неодговарајући контексту у ком већ имамо уместо анархизма конкретније дефинисане тролове (истина, анархизам је претпоставка троловања).

Због свега тога, сматрам да је одговарајућа подела она која разликује: беле националисте; тролове; алт-лајт; и нови конзервативни мејнстрим. Главна одлика белих националиста јесте да сматрају да нација мора бити заснована на физички видљивом принципу, и да не сме бити замене нити опадања апсолутне доминације расе која је формирала неку нацију. Несумњиво је да овакве групације ређе постоје у Европи, где су расизам и нацизам проказани у много већој мери, док у САД примере белих националиста видимо у Спенсеру, Тејлору, Енглину итд. Коефицијент интелигенције као битна тема јесте још једна одлика ове групације. Свеукупно, ради се о онима који су махом маргинализовани пре 2014. године и након 2017. године, али који су ипак у периоду од 2014. до 2017. доживели једну врсту процвата.

Тролови су оличени у Мајклу Јанопулису. Иако Енглин има право када каже да су доприносили наци иконографији, тролови не верују у ту иконографију, није им стало до ње и

⁵⁶ Лајт (*lite*) на енглеском није нужно везано да тежину, у смислу да је нешто лакше, већ да рецимо нека храна има мање калорија, или да пиће нема шећер итд. Аналогија је у нашем случају и више него пригодна.

немају уверења изузев крајње слободе да провоцирају по сваку цену. Они су једноставно симптом времена у ком је могуће да свако држи мегафон и прича прву ствар која му падне на памет, али и симбол ултимативне историјске вербалне анархије, самим тим и слободе. Задесило се да су због контрашке природе итекако били корисни догађајима који су и сами контрирање дотадашњој моћи (Брегзит и Трамп). Питерсон је рецимо сасвим солидно описао Мајла, самим тим и тролове, када га је окарактерисао као комедијаша и дворску луду, те да је изузетно тешко да се супротставите човеку који је „ходајућа контрадикција, полу Јевреј, полу Енглец, геј, провокатор, католик који воли црне момке и додворава се америчким републиканцима”. Но, сматра да је Мајло користан јер су дворске луде увек могле да кажу истину у временима кризе (Peterson, 2018b). Јанопулис с друге стране, потврђује да њему нису битне титуле, престиж, пристojност и прихватање конзервативног круга, као што је то битно Питерсону, и да је због тога било само питање времена када ће Мајло бити остракизован од стране нове „пристојне” деснице. Предвидео је Питерсону исто, објашњавајући да му је узалудан труд да стекне престиж (Yiannopoulos and Peterson, 2019). Занимљиво, тако нешто се Питерсону током 2022. године и десило, макар на кратко. Склоњен је са друштвене мреже Твитер све до доласка Илона Маска (Ilon Musk) на чело те компаније.

Дворске луде су могле да кажу истину, али и гомилу лажи које су служиле за масовне прогоне попут оног с почетка Гејмергејт афере. Додатно, битно је нагласити да, иако су тролови углавном интелигентни а непосвећени, доприносе популаризацији симбола и реторике која је временом усвајана на масовном нивоу. Људи који су усвајали алт-рајт садржину у каснијим таласима су у доброј мери без склоности ка стварном критичком и аналитичком размишљању, а који су уз помоћ архитектуре друштвених мрежа усвојили најгоре реторичке манире, додатно снажећи поларизацију. Дакле, тролови никако нису само безазлени нити корисни ради „изношења истине” онда када то нико други не сме.

Трећа групација је алт-лајт коју бисмо можда још могли да назовемо и радикалним реалистима. Дакле, мање калорична верзија алт-рајта. У конкретном случају, недостатак калорија подразумева недостатак тешке и отворене реторике мржње. Алт-лајтовци нису нужно расисти, нису ксенофоби и хомофоби, али њихова логика је предворје и клизав терен, где њихови пратиоци лако могу – али не морају – да склизну у те принципе мржње. Они такође инсистирају на употреби ствари као што су коефицијент интелигенције и фокусирају се више него други на теме које се тичу некомпатибилности ислама и хришћанства. Сматрају да ће Запад пропасти оног тренутка када се физички замени доминантно хришћанско (у САД европско) становништво. Они су реалисти у радикалном облику, где не постоји ништа друго но игре бројки и непромењивост идентитета и друштвених норми. Ислам не мрзе (иако појединачно сигурно има и оних који мрзе), заговарају плуралистички свет у ком ће свако да негује своју културу, али сматрају мешање култура за политичку и друштвену катастрофу. Алт-лајт је нешто најближе француској Новој десници и палеоконзервативизму. Најјаснији и најчистији представници ове струје су Стефан Молино, Блек Пидн (Black Pigeon Speaks), Саргон Акадски, потом Стивен Бенон, Трамп, али и Виктор Орбан и остали национални популисти у Европи, међу којима је и Национално окупљање и премијерка Италије, Џорџија Мелони (Giorgia Meloni). Алт-лајт или радикални реализам или национални популизам, јесте средиште политичког окупљања нове контракултурне деснице популаризоване 2014. године. Они свакако нису тролови без уверења, нити су екстремни као прва групација белих националиста. С друге стране, гаје верзију етнонационализма према којој је поред одржања доминантне европске хришћанске културе и у САД и ЕУ битно и одржање

физичке доминације тог становништва, а имају тенденцију ка гајењу култа личности. Због такве тенденције се овде сврстава и Дејвид Рубин који је беспоговорни подржавалац Доналда Трампа.

Коначно, четврта групација јесте нови конзервативни мејнстрим. Њихова главна разлика у односу на трећу групацију је што нужно не подржавају национални популизам и што им не доминирају етнонационалне теме у говорима, већ махом политички принципи слободе. Најближи су либертаријанизму, али са нагласком на одржању снажног морала. Типични представници ове струје су Бен Шапиро и Џордан Питерсон. Шапиро је међу првима раскрстио са алт-рајтом, иако је радио и као уредник Брајтбарта. То место је напустио јер је сматрао да постоји недопустиво велики утицај на портал људи из Трампове кампање, попут Корија Левандовског (Corey Lewandowski). Након отказа у Брајтбарту, Шапиро се суочио са таласом снажног антисемитизма и гомилом претњи од стране тролова и осталих припадника ширег алт-рајта. Због свега тога је и један од актера који су популаризовани унутар алтернативне деснице, а који се вероватно и најраније оградио од алт-рајта. Сматрао је да се ради о „смећарском покрету састављеном од смећарских идеја које немају никакве везе са конзервативним конституционализмом” (Shapiro, 2017). Подржава повратак конзервативних политика које не морају бити нужно популистичке и засноване на трампизму. Питерсон је такође део новог конзервативног мејнстрима и то на глобалном нивоу, будући да је постао сензација која гостује у препуним халама од Сиднеја, преко САД па све до ЕУ и Србије. Свакодневну политику је дуго држао по страни (не и након 2022. године и враћања налога на Твитеру од стране Маска) и циљ му је био устројство конзервативног морала у младим људима. У овом мејнстриму је дуго био и Сем Херис, који је ипак постао превише либералан и за либералне конзервативце након изјаве да је Трамп у карактерном смислу „гори од Осаме бин Ладена” (Harris, 2022). Карактеристика ових људи је такође да се ради о инокосним и врло снажним и популарним појединцима, и у том контексту, онима који су поред политичара вероватно најпопуларнији и највидљивији, самим тим и најутицајнији.

Без обзира на разводњавање нове деснице на различите струје и чињеницу да су тролови (макар они везани за алт-рајт) и бели националисти малтене нестали са радара у односу на ранију видљивост, појединци и политичари којима је пост-Гејмергејт мрежа наметнула теме задржали су и учврстили своју популарност и након 2017. године. Штавише, могло би се рећи да су постали популарнији него икада, но да су се сада сусрели и са жешћим отпором на другој страни, што није био случај до 2017. Такође, почели су да се рађају и слични покрети алт-рајту, чија је сврха, испоставиће се на крају, додатно снажење анимозитета према „елитама”, ко год те елите биле. Сличном логиком настајања на форумима и ширењима на другим друштвеним платформама, уз невероватну подршку архитектуре друштвених мрежа, константно је осујећиван покушај било којих елита (научних, политичких, интелектуалних) да успоставе хегемонски наратив над малтене било којом темом. Ово ће кулминирати 2020. године избијањем вируса корона.

4.6. „Култура поништавања”: контранапад прогресиваца

Након Шарлотсвила, а током 2018. и 2019. године, донекле се нормализовала чињеница да је у САД на месту председника, у најмању руку „неочекивани” избор у односу на раније конвенционалне кандидате. Такође, нормализовало се и улажење национално популистичких партија у парламенте, па и владе европских држава. Аустрија и Италија су, уз раније искуство, итекако предњачиле. Национални популизам се свуда етаблирао као нова доминантна снага на

десном делу идеолошког спектра, док је успешност одговора на левој страни такође зависила од прилагођавања новонасталој игри. На левој страни се или ишло ка популизму, или се ослањало на стихију и постепено „чишћење” дворишта, или се правила комбинација једног и другог. Чишћење дворишта је нарочито занимљиво у комбинацији са популизмом. У пракси је подразумевало чишћење у онлајн свету тамо где је то било могуће. Масовно су саботирани или уклањани налози на друштвеним платформама који су по својој идеолошкој садржини означени као неподобни, док је део популизма примењиван у делу где се стварала масовна хистерија због нечијег неподобног мишљења. Неподобни налози и мишљења су најчешће оправдавани тиме да се ради о нпр. говору мржње, који је одједном постао изузетно растегљива категорија.

Комбинација чишћења и новог интернет „воук” популизма подразумевала је стварање санитарног кордона који по карактеристикама не може да се пореди са сличним кордонима у Европи почетком 2000-их. Раније су унутар кордона стављани политичари или партије, док су сада покушаји кордона стварани на свим нивоима и укључују изолацију, прогон и „поништавање” појединаца који не морају бити јавне личности. Уз друштвене мреже једноставније можемо да тражимо мане и недостатке појединаца, те да се скандализујемо над њиховим поступцима, и на крају, уз моралишућу и виралну архитектуру друштвених мрежа, да их откажемо, понишtimo. Створила се „култура поништавања” (*cancel culture*) која је подразумевала да апсолутно сви на друштвеним мрежама (који нису анонимни, наравно) морају да воде рачуна о нијансама сваке изговорене речи, иначе ће бити прогањани од стране макар једног идеолошког пола. Прогањање је често завршавало у томе да, рецимо јавне личности, остану без будућих ангажмана због нечега што су написале пре десет, петнаест или двадесет година. Но, подразумевало је и да личности које нису јавне буду прогањане до нивоа да њихови послодавци буду приморани да им дају отказ, или да и сами унапред учине тај корак, сигнализирајући свој улазак у моралишуће такмичење.

У сваком случају, стекао се утисак да се стихијски крећемо ка свету у ком ће се временом успоставити правило шта сме, а шта не сме да се каже не само јавно, већ и приватно. Такође, категорија јавности је са класичних медија, попут телевизија и дневних новина проширена на целокупне друштвене мреже, чиме се потпуно замутила граница између некада врло јасно одвојеног приватног и јавног живота. У преводу, приватно је постало јавно, све што је јавно је у културним ратовима и политичко, а све што је политичко у поларизованом свету је и тоталитарно, захтевајући потпуну послушност и подударност са групама истомишљеника. Питање је само која група ће остварити и фактичку моћ да захтева ултимативну послушност и културну и политичку хомогенизацију.

Иако сам напоменуо раније да је култура поништавања примењивана како са леве, тако и са десне стране, да су поништавани појединци и велике компаније, лева страна политичког спектра била је знатно видљивија у својим означавањима неподобних. Приписао бих то чињеници да је новостворена „воук” левица имала заиста пуно нијанси у вредновању тога које понашање је увређујуће и морално недопустиво, поготово због постојања концепта микроагресија.⁵⁷ Тако се употреба погрешне заменице, или тежња ка неприхватању језичких ултиматума третирао као недопустиво понашање и углавном је резултовала у поништавању. Паралелно са популизмом

⁵⁷ Рецимо, лично сам сведочио опису микроагресије који је као пример навела администрација Универзитета у Синсинатију. У упутству студентима је наведено да је микроагресија уколико неко од афроамеричких студената изражава своје мишљење, а други студенти делују незаинтересовано. Потпуно је нејасно шта тачно представља категорију „незаинтересованости” као и ко оцењује ту незаинтересованост. Такође, какве би биле санкције уколико се покаже незаинтересованост. Јавно срамоћење, смањивање оцено, оптужба за расизам?

поништавања, левица је стварала и своју нову интернет контракултуру, те је скоро једнако умешно као и алтернативна десница почела да користи Јутјуб, Редит, Твитер и друге друштвене мреже. Две стране су се нашле у клинчу, те су међусобно конституисале једна другу. Створили су се пандани Саргону, Блек Пицну и осталим јутјуберима у виду налога попут Британца *Hbombguy*-а, Немца *Three Arrows*, и трансродне Американке *Contra Points* (за више видети: Rankić, 2023). Улазак на било који видео једног од ових налога водио је даљој алгоритамској препоруци ка сродним идеолошким налозима и видеима, стварајући мрежу сличну оној пост-Гејмергејтовској. Свеукупно, учинило се да дуго лева страна политичког спектра, након почетног успеха 2014. године са *BLM*, није имала снаге да парира алтернативној десници и националном популизму у директним сударима, што је нарочито дошло до изражаја 2016. године. Ипак, дугорочно не само да је левица успела да успостави баланс, већ и да након 2017. тихо уклања и преузима раније изгубљене доминантне позиције. Целе 2018. и 2019. година биле су баш у том духу.

Но, стихијски дух се 2020. године поново мења напрасним идеологизацијама. Тада вирус корона нагло и масовно везује велики број људи за интернет. Будући да су људи услед пандемијских мера морали да остану код куће, послови али и целокупан живот су се одвијали од куће. Десила се велика миграција у онлајн свет (Feldmann et al., 2021), а самим тим и повећала зависност људи од архитектуре друштвених мрежа. То значи да се атмосфера додатно наелектрисала и да се све више људи уз јаке емотивне набоје прикључивало различитим таборима на левој и десној страни. У таквим околностима, само су се чекале варнице које би нагомилани бес и фрустрације претвориле у масовне изливе незадовољства и у „стварном” свету. Свет је уистину постао пост-дигиталан.

Једна од тих варница догодила се у САД, у мају 2020. године. Тада је у Минеаполису полицајац Дерек Шовен (Derek Chovin) држао колено на врату ухапшеном Џорџу Флојду (George Floyd) пуних девет минута, што је било довољно да Флојд буде усмрћен. Флојдови уздаси Шовену да не може да дише (*I can't breathe*) убрзо су проширени као сажимање онога што се догодило. Укратко, целокупан догађај интерпретиран је као још један случај бруталног поступања белог полицајца према црном човеку и доказ структурне неправде и неједнакости различитих раса у Америци. С тим што, за разлику од 2014. године, сада имамо потпуно припремљен идеолошки терен за оно што се десило. Случај Џорџа Флојда интерпретиран је у складу са идејама о потпуној друштвеној доминацији белог хетеросексуалног мушкарца на целокупном Западу. Тај исти мушкарац виђен је као расиста, сексиста, ксенофоб и хомофоб. Шовен није више био човек свог имена и презимена (иако му презиме из чијег корена вуче реч шовиниста зачуђујуће лако упада у целокупан наратив), већ симбол експлоататора, или, био је бели хетеросексуални мушкарац који експлоатише и убија већ ионако потлаченог. Због тога, избили су нереди широм САД. Прецизније, у 140 градова, уз нужност ангажовања Националне гарде у 21 држави САД, и уз неколико погинулих и повређених (Bryson Taylor, 2021). Најдуговечнији протести били су они у Портланду, где је нека врста анархистичке комуне у центру града трајала и наредних 100 дана (Baker, 2020). За разлику од претходних случајева, Шовен је под притиском јавности оптужен и осуђен на 21 годину за „кршење грађанских права Џорџа Флојда” (Alfonseca, 2022).

Но, последице протеста подстакнутих овим догађајем постале су далекосежније од саме пресуде. Прво, као и 2014, радило се о још једном „буђењу”, те је у врло кратком времену порасла подршка и популарност целокупног *BLM* покрета. Рецимо, *BLM* је 2018. године у просеку више људи посматрало као негативну појаву у САД (разлика је била 5 посто у корист негативне

перцепције), док је након дешавања у Минеаполису, *BLM* нагло перципиран у позитивном светлу. Тада је разлика у корист позитивне перцепције покрета износила 25 процената (Cohn, Quealy, 2020). Сада се видело да је интернет са својом архитектуром суштински утицао на то да нагле промене буду много чешће и да периоди од 70 година у којима нема волатилности у јавном мњењу јесу засигурно ствар прошлости. Моћ интернета је заправо у брзини промене. *BLM* би можда растао и без друштвених мрежа, али сигурно не у тој мери да искористи моментум за нагло мењање целокупног јавног мњења.

Друго, протести су били повод да се нагомилани бес даље усмери у правцу раније припремљеног идеолошког терена. Док 2014. године имамо насумично артикулисан бес, сада имамо развијене појмове, институције и интелектуалце који су обликовали значење беле супремације, структурног расизма и антирасизма. Зато је Флојд сада био обележје тежње ка промени симбола историје САД али и целокупног западног света. Ово се најбоље могло видети на примерима рушења статуа оних који су до тада сматрани херојима нација. Рецимо, поред рушења статуа генерала Конфедерације, Роберта Лија, у Бостону је обезглављена статуа Кристофера Колумба, док је Колумбова статуа у Ричмонду бачена у језеро. У Портланду су срушене и статуе очева оснивача, Томаса Џеферсона и Џорџа Вашингтона (Арауџо, 2020). Природњачки музеј у Њујорку је остао без статуе Теодора Рузвелта, јер је, према интерпретацији, читава композиција представљала хијерархијски однос колонијализма и расизма (поред Рузвелта на коњу, стоји представник домородачког становништва) (Pogrebin, 2020). Тренд рушења статуа проширио се и на „Стари” континент. Британци су рушили статуе Черчила, Гледстона и свих других „расиста које је неопходно срушити”, и то пратећи детаљне мапе са упутствима где су статуе већ срушене а где је тек неопходно рушити (Topple the racist map, 2020). Упркос Макроновом обећању да Француска неће рушити статуе, подршка *BLM* је у тој земљи исказана вандализовањем, између осталог, и статуе Волтера, који је делом постао богат и „због трговине у колонијалној ери” (France 24, 2020). У Белгији, у Антверпену и Генту, уклоњене су статуе краља Леополда II, будући да је данас познато да није донео цивилизацију у Конго, што је теза у коју су дуго веровали и сами Белгијанци, већ да је симбол режима који је брутално експлоатисао и убијао милионе локалних становника (Pronczuk, Zaveri, 2020).

Све у свему, у изборној години у САД, и то у јеку пандемије, а у контексту аутономног деловања архитектуре друштвених мрежа, јавља се нова оснаженост за културолошки обрачун са неистомишљеницима. Ова оснаженост, као што видимо на примеру статуа, прелила се и на остатак западног света. Статуе су типичан пример да је обрачун тоталан, будући да се често ради о баналним артефактима које људи у свакодневици и не примећују. Чињеница да су сада примећене и да се банални, несвесни симболи претварају у питања врућих дебата и чак насилних окршаја, говори да се ради о покушајима темељне реконструкције идентитета, и то оног свакодневног. Што ће рећи да се ради о покушају разградње свакодневног национализма изграђеног на херојима и принципима 19. и 20. века. У ту разградњу су се, као и након 2014. године, придружили сви они који су се осећали деценијама маргинализовани од стране доминантног белог, хетеросексуалног идентитета, што је ново „буђење” чинило још снажнијим.

Тако смо видели како са истим жаром људи руше статуе Џорџа Вашингтона и прогоне Џ.К. Роулинг (J.K. Rowling), ауторку кулног серијала књига о Харију Потеру. Роулинг је „поништена”, бојкотована и засипана коментарима препуним говором мржње због тога што је сматрала да је конструкција „људи који имају менструацију” потпуно бесмислена, пошто је јасно да се ради о женама. Тај њен коментар је схваћен као говор мржње и напад на транс особе

(Garrand, 2020). Будући да се све десило усред протеста *BLM*, „воук” реакција и згражавање над Роулинг је било жустрије. Како то иначе бива у сличним ситуацијама, „поништавање” подразумева да се огласи одмах неко ко је са њом сарађивао или се везује за њу, и на неки начин се огради од ње или је се одрекне. У конкретном случају, то је био, између осталих, и Данијел Редклиф (Daniel Radcliffe) који је у серији блокбастера тумачио Харија Потера. Редклиф је, како каже у моралишућој интерпретацији, осетио потребу да стави до знања да нису сви из серијала трансфобични (Mier, 2022).

Далеко од тога да је британска ауторка једина која је „поништена”. Ради се само о једном од многих случајева поништавања јавних личности. Суштина навођења њеног примера јесте да се укаже на то како је борба против структурног расизма аутоматски са собом повлачила и полет који се тиче борбе свих других који сматрају да су маргинализовани. Такође, да људи који подржавају *BLM*, поготово белци, у идеолошком смислу не виде неку суштинску разлику између структурног расизма и све шире дефиниције трансфобије. По њиховом схватању, ради се о једно те истој палети идеолошке борбе у којој реаговање мора бити једнако жустро, у чему им засигурно много помажу друштвене мреже. Можда више о духу обновљеном *BLM* протестима говори поништавање особа које нису јавне као Роулинг. Типичан пример су два вирална видеа које су на Твитеру и другим друштвеним мрежама виделе десетине милиона људи. У првом, млађа белкиња зове полицију, наглашавајући како је „напада” афроамерички мушкарац (наглашавајући афроамерички два пута), иако јој је само скренуо пажњу да би морала да стави брњицу на свог пса. Њено звање полиције и наглашавање расе довело је до експлозије незадовољства на друштвеним мрежама, и нешто што би се до јуче сматрало тривијалном и потпуно небитном, претворено је у главну тему тих дана. У року од 24 сата, та млађа белкиња се јавно извинила, дала свог пса на усвајање, и добила отказ на послу (Maslin Nir, 2020). Други видео, такође виралан, симптоматичан је због једне друге ствари. Због сличне ситуације која је интерпретирана као расизам, женска особа на исечку хистерично реагује, покрива лице и моли да не буде снимана, будући да је свесна последица по живот уколико се открије њен идентитет (Karlos Dillart Twitter, 2020). Јавно малтретирање и отказ вероватно су међу тим последицама.

Роулинг и два видеа су анегдотални, кап у мору сличних случајева, али нам указују на природу и карактер културних ратова. Тоталитарни су у смислу захтева за истоветним мишљењем и поштовањем пожељног речника. Такође, потпуно бришу границу приватног и јавног, стварајући надзирући, орвелијански осећај и у свакодневном животу. Но, ови случајеви указују на још једну ствар, а то је да са појавом нове технологије, културна хетерогеност јесте само привремено стање и изузетак од правила. Природа савремених друштава јесте да се свака нова технологија искористи за још дубљу и далекосежнију културну хомогенизацију. Као што су штампа, радио и телевизија стварали хомогене културе, тако друштвене мреже подижу улог и стварају још већи степен контроле или потенцијалне контроле доминантног друштвеног наратива. Свеprisутно снимање и потенцијал виралности снимљеног материјала, потом моралишући карактер који проистиче из дизајна друштвених мрежа ствара микроменаџмент приватног живота, док су раније масовне технологије могле само да управљају јавним. Микроменаџмент приватног живота је некада виђан само у тоталитарним системима са јаким тајним полицијама. Сада је ова врста контроле пренета на технологију, али и на сам потенцијал људи да делују као својевољни цензори и они који срамоте друге због непожељног понашања. Једна грешка, један нервозан дан проузрокован ко зна каквим личним проблемима, или пак једно критичко сагледавање друштва, лако доведу до доживотног обележавања и остављања без достојанства, пријатеља и прихода.

Ништа од тога не би било могуће да није дошло до демократизације комуникација са врло специфичном архитектуром друштвених мрежа. Идеја да сви они који су маргинализовани морају бити део јединственог фронта, као што смо видели у историјском прегледу, била је утемељена још 60-их година 20. века, а била је актуелна у САД током 90-их. Но, успешност њеног спровођења на масовној скали омогућена је тек архитектуром друштвених мрежа, што садашње културне ратове чини драстично другачијим од њихових историјских претеча. До 2020. године, та архитектура је с једнаком умешношћу примењивана како на левој, тако и на десној страни идеолошког спектра, те је учинила да почетно ископани ровови само добију на дубини. Културни ратови су зато постали суштина политичког и нешто што ће, за разлику од ранијих, одредити судбину и карактер будућих културно хомогених друштава.

4.7. „Чистка“ друштвених мрежа и идеологизација правила коришћења

Филозофија и политика технолошке неутралности, које су омогућиле настанак Гејмергејт мреже, постепено су напуштане почевши од 2017. године. Док ћу се у наредном поглављу бавити како државе покушавају да утичу на ту неутралност, у овом поглављу ћу изложити како су велике технолошке компаније реаговале на културне ратове, и ултимативно, покушале да управљају идеолошким садржајем на интернету. Управљање, у зависности од различитих догађаја и политика можемо поделити по степену санкција које се примењују на „непожељан“ садржај, тј. садржај који је виђен као непожељан од стране великих технолошких компанија. Ради се о: демонетизацији, као најблажем облику санкција; потом „бановању из сенке“ (*shadow banning*); јавном означавању и обележавању садржаја као фаличног; брисању садржаја; брисању целих налога. Поред ових 5 алата, управљање унутар компанија је до сада вршено и кроз покушаје успостављање „судова“ или „комисија“ које би оцењивале жалбе корисника који сматрају да су њихови налози или садржај неправедно обрисани, што је, видећемо, случај са Фејсбуком.⁵⁸ Но, кренимо редом.

Прво, демонетизација је феномен који је од свих друштвених мрежа најчешће забележен на Јутјубу. Демонетизација подразумева да ствараоци садржаја на Јутјубу неће профитирати од неког од својих видеа, макар имали милионе прегледа, у случају да Јутјуб одлучи да не оглашава рекламе на том видеу. Разлог за неоглашавање може лежати у томе што садржај није у складу са „Водичем заједнице“ (*Community guidelines*). Како наводе у упутствима друштвене мреже, садржај може бити неприкладан уколико је у њему заступљена голотиња, али и „говор мржње, предаторско понашање, графичко насиље, малициозни напади“, потом „садржај који садржи штетно и опасно понашање које није дозвољено на Јутјубу“, али подразумева и дезинформације, нарочито оне које се тичу „ковида, вакцина, и демократских избора“ (YouTube Help, 2023). Узмимо у обзир да се Јутјуб суочава са милионима минута новог садржаја у једној минути, што поставља логично питање како се уопште регулише толика количина информација. Од Јутјуба сазнајемо да се то ради добровољним пријављивањем неприкладног садржаја од стране самих корисника, потом тиме што Јутјуб сарађује са невладиним организацијама које су „поуздани“ (*trusted flagger program*) у означавању неприкладног садржаја (*ibid.*). Коначно, поред огромне

⁵⁸ У поделу нећу укључити нешто што бих можда назвао „популистичким управљањем“ једном платформом, а што је карактеристика управљања Твитером од тренутка када је ту мрежу купио Илон Маск. Није прошло довољно времена да разумемо последице његовог управљања, али сама чињеница да је велики број обрисаних налога (укључујући и Трампов, Питерсонов и Саргонов) вратио на мрежу, говори о новој динамици културних ратова.

људске (најчешће бесплатне) радне снаге у санкционисању садржаја, Јутјуб има и своју аутоматизовану верзију означавања. Тако је у октобру 2017. године увео оцењивање зависно од вештачке интелигенције, која је пре тога три месеца „тренирала” на основу људских ознака шта би могао бити прикладан, а шта би могао бити неприкладан садржај (Robertson, 2017).

Као што видимо, при употреби таквих упутстава може доћи до изузетно великог броја грешака, али и злоупотребе означавања, где свако ко сматра неки садржај неприкладним може створити кампању прогона и означавања. У пракси је то често био случај, и то не само са политичким делом Јутјуба.⁵⁹ Такође, у том процесу алгоритам не може нпр. да направи разлику између садржаја који промовише насиље и голоотињу од садржаја који служи едукацији. Због тога се десила и масовна демонетизација историјских канала, поготово оних који се баве различитим ратовима и биткама. Рецимо, преко 250 видеа на каналу који се бави историјатом Првог светског рата у једном тренутку означено је као неприкладно од стране Јутјуба, што је ствараоце оставило без прихода (The Great War, 2019). Иако је Јутјуб створио механизам жалбе, где је могуће променити одлуку, нагла промена од технолошке неутралности ка примени одређених критеријума створила је велико незадовољство на тој друштвеној мрежи. Оно је било изразито видљиво код идеолошког и политичког садржаја пост-Гејмергејт мреже. Постале су редовне жалбе припадника ове мреже да их Јутјуб оставља без прихода. Демонетизација Саргона Акадског један је од типичних примера овог феномена (Klepek, 2019).

Идеолошка и политичка демонетизација постала је врло спорна и због чињенице да је могуће изузетно растегљиво тумачење категорија попут „говора мржње”, „дезинформација”, итд. Пристрасност у оцењивању шта крши, а шта не крши правила заједнице на Јутјубу додатно је доведена у питање и због тога што је итекако упитно коју врсту идеологије заговарају они којима се ствараоци жале на одлуке. Рецимо, некадашњи директор и оснивач Твитера, Џек Дорси (Jack Dorsey), изнео је 2018. године мишљење да су запослени великих платформи пристрасни у идеолошком смислу, и да је рецимо у Твитеру стање такво да се „конзервативни радници не осећају безбеднима да изразе своје мишљење”. Тиме је потврдио оно што је претходно био један од главних аргумената Доналда Трампа, а то је да су технолошке компаније које стоје иза великих друштвених мрежа генерално идеолошки пристрасне (Wagner, 2018). Стога, иако су демонетизовани и налози који у себи немају ништа актуелно политичко (историјски канали), пажња у целом процесу била је уперена ка политичкој обојености демонетизације и то на такав начин да се десни део политичког спектра пронашао угроженим. То им је био и ултимативни доказ (као што видимо са Трампом) још једног напада на слободу говора, али и да су „елите” поново против „народа”, што је само снажило популизам.

Поред Јутјуба, привремено се у јавности појавио још један занимљив случај који укључује финансијске санкције. „Пејпал” (PayPal), фирма која се бави финансијским трансакцијама, послала је својим корисницима у октобру 2022. године обавештење да ће кажњавати ширење дезинформација задржавањем и одузимањем 2500 долара од својих корисника. Након жестоке реакције јавности, фирма је повукла обавештење, правдајући да се радило о ненамерној „грешци” (Reuters, 2022). Ипак, била грешка или не (тешко да је неко случајно послао баш такав садржај свим корисницима), пример демонетизације на Јутјубу и пример „грешке” Пејпала указују на једну врло занимљиву ствар. Капитализам има тенденцију да се прилагођава културној

⁵⁹ У Србији је рецимо чувен међусобни прогон Јутјубера „Баке прасета” и власника Пинк телевизије, Жељка Митровића. Митровић је жалбама и масовном употребом „означавања” садржаја јутјубера успео накратко да обрише канал „Баки прасету”.

хомогенизацији. Тачније, у тренутку масовне идеологизације и културолошке борбе, а све то под снажним притиском јавности и идеологије запослених, идеја онога „ко смо ми” може бити важнија од апсолутне финансијске добити неке компаније. То указује на аутономну моћ које идеје могу да имају у конфигурацији једне националне државе, али указује на то да постоји тенденција поновног успостављања парадокса који је био у основи либералних демократија. У преводу, капитализам је увек у међузависности са идејама и елитама које ће сваки пут покушати да утичу на овладавање технологијом која обликује нашу свакодневицу. Модел националне државе либерално-демократског типа још увек није нестао са избијањем културних ратова. Штавише, постоје непрестани покушаји да он поново заживи и буде основа друштвено-политичког функционисања.

Друга санкција и метод управљања садржајем на друштвеним мрежама нешто је што технолошке компаније зову „филтеровањем видљивости” (*visibility filtering*), а што је крајем 2022. године популаризовано као „бановање из сенке”. До сада је доказано да овај принцип користе макар Фејсбук и Твитер. „Бановање из сенке” би подразумевало да компаније „намерно чине нечији садржај невидљивим свима изузев особи која га је поставила”, а све то да та особа није ни свесна санкције (Cross, 2022). Под ознаком „Твитер фајлова”, некадашња уредница Њујорк Тајмса, Бери Вајс, интерпретирала је ову врсту филтрације као идеолошку санкцију Твитера која је уперена ка конзервативцима (Weiss, 2022). Међутим, чини се да немамо информације у смислу тога који проценат републиканаца или демократа је био под овом врстом мера. Заправо, Твитер је правдао своју позицију тиме да филтеровање јесте нешто што раде све друштвене мреже и да се оно свакако увек примењивало како би нам се приказао најрелевантнији садржај. Ако је неко блокиран на Твитеру, тај неко нам неће излазити на почетној страни, што је типичан пример филтеровања по релевантности и нешто што је, сетимо се, и Гугл примењивао од почетка (Cross, 2022). Но, без обзира на недостатке доказа (што не значи да их можда неће бити), „Твитер фајлови” су, макар конзервативцима, представљени као још једна афера која подразумева идеолошко управљање друштвеним мрежама.⁶⁰ Сличну ствар је примењивао и Фејсбук, само у обрнутом смеру. Милиони претплатника Фејсбука су имали „VIP” третман, те били заштићени од примене уобичајених политика које се примењују према свима. Ако је неко од политичара, новинара или јавних личности стављен у програм у Фејсбуку интерно назван „XCheck”, то значи да је стекао ту врсту имунитета. Када је ово објављено, поново је у јавности промовисано као афера названа „Фејсбук фајлови”, што је на десној страни спектра имало призив да се ради о још једној завери друштвених платформи против непристрасности (Horwitz, 2021). У сваком случају, ова врста филтеровања је додатно отворила простор за контроверзе, али је указала и на све дубљи захват технолошких компанија по питању контроле друштвених мрежа и истовременог напуштања технолошке неутралности.

Трећи алат управљања тиче се означавања садржаја, да ли као пристрасног или можда нетачног. Ова врста управљања је посебно занимљива јер не подразумева класичне санкције, већ сугерише да је неки садржај потенцијално лошијег квалитета. Но, изразито је занимљива и из перспективе међународних односа, будући да се прво појавила на Твитеру при означавању неког садржаја као блиског, између осталог, руској или кинеској држави.⁶¹ Било шта што се можда на неки начин доводи у везу са руском или кинеском државом (рецимо ако неки профил има финансијске везе или гаји сличан наратив као званичници ових држава), означено је као „налог

⁶⁰ Маск је, у складу са својим принципом управљања обећао да ће сваки корисник Твитера у будућности моћи да види да ли је „банован из сенке” или није (Tiffany, 2023)

⁶¹ У првој фази је у ову врсту означавања укључено још 10-ак држава, међу којима и Србија (Twitter Help, 2023).

повезан са (х) државом”. Твитер сам наводи да се ВВС не перципира као такав налог (Twitter Help, 2023)⁶², док налог који свакодневно качи видео снимке и фотографије животиње, панде, види као нешто што је повезано са државом и што би корисници Твитера морали да знају (iPanda Twitter, 2023). Овде видимо да се ради о управљању које отвара ново питање, а то је питање међународног поверења у велике технолошке компаније и ауторитета, а самим тим и последица које евентуално неповерење производи (више у петом поглављу). Но, означавање је поред држава, укључивало и такозвани додатак о „провери чињеница” (*fact check*). Иако је по избору Џозефа Бајдена за председника овај принцип примењиван и на његовом налогу, 2020. и почетком 2021. године „провера чињеница” и упозорење да се можда ради о дезинформацији, били су редовна појава на Трамповом налогу (Trump Twitter, 2021). Поново, без обзира на контекст, републиканци су овај феномен видели као само још један од многих доказа да су технолошке елите увезане са „дубоком државом” и да представљају непријатеље народа.

Четврти алат подразумева заоштравање санкција у виду брисања неподобног садржаја. Имајмо у виду да се овде још увек не ради о брисању целих налога, већ искључиво појединих статуса, фотографија, информација, итд., које су појединачно уклањане из разлога неподудараности са „Водичем заједнице”. Ова појава је почела на Јутјубу, када су појединачни видеи пост-Гејмергејт заједнице скидани из несумњиво идеолошких разлога. Такође, уклањани су и видеи који нису поштовали ауторска права (рецимо музичка). И док су правила по питању кршења музичких ауторских права прилично јасна, говор или писана реч су свакако нијансираније и пре свега, идеолошке категорије. Оне могу да постану правне, али се такве ствари доказују пред судовима. Но, у случају интернета, уклањање садржаја је препуштено алгоритмима или људској идеолошкој радној снази. Далеко од тога да је сав санкционисани говор неспоран. Као што сам и раније писао, друштвене мреже су, поготово након Гејмергејта, биле пуне садржаја који глорификује нацизам и друге идеологије расног и етничког потчињавања. Неретко су то радили тролови. Но, граничне ситуације и уверљиве оптужбе за идеологизацију друштвених платформи дешавају се онда када се уклања садржај или неког изузетно утицајног, или садржај који се тумачи као неподобан примењујући врло флексибилне критеријуме. Друштвене мреже су се окуриле на овакву врсту санкција према врло утицајним личностима тек након великог догађаја који би евентуално могао да правда њихов поступак. То се догодило након што су Трампове присталице упале на Капитол 6. јануара 2021. године. Твитер је експресно обрисао три Трампова твита (подсетимо се да је Трамп тада још увек председник САД) и закључао његов налог на 12 сати (Sweigart, 2021). Фејсбук је такође пре тога био склон брисању већ плаћених реклама уколико су проценили да се ради о дезинформацијама, као што је случај са рекламом Трампове кампање о избеглицама (Paul, 2020).

Брисање појединачног садржаја и закључавање налога је само увод у трајно уклањање, што је и пета и најдалекосежнија алатка при управљању друштвеним мрежама. Трампов налог на Фејсбуку, поред оног на Твитеру, избрисан је већ 7. јануара уз двогодишњу забрану враћања.⁶³ Међутим, имајмо у виду да се ради о кулминацији процеса брисања који је био пракса на друштвеним мрежама и током претходног периода, почевши од друге половине 2016. године. Но,

⁶² Од априла месеца 2023. године ово више није случај. Масково управљање Твитером је утицало и на то да ће у будућности и главни западни медији добијати ознаке „подружница” својих влада или „јавно финансираних” медија (Glynn, 2023).

⁶³ Јануара 2023. године, та забрана је истекла, и у тренутку писања доктората, Трампов налог на Фејсбуку још увек није враћен (иако је он уложио жалбу и захтевао повраћај), док је Твитер то учинио крајем 2022, након доласка Илона Маска на чело ове компаније (Caputo, Allen, 2023).

та кулминација је послала изузетно снажну поруку да онај ко уређује друштвене мреже сада бира страну у културним ратовима. Чинило се, макар на кратко, да се културни ратови ближе крају, и да ће нова врста либерално-демократског парадокса бити успостављена. Када кажем да се ради о кулминацији, то значи да је брисање Трампових профила годинама припремано брисањем знатно мање утицајних налога као нека врста пробног балона. Рецимо, очекивано, налог Мајла Јанопулиса је обрисан међу првима на Твитеру који месец пре кључних избора на којима је победио Доналд Трамп (Hunt, 2016). Наредних година, привремене суспензије, демонетизација, брисање појединог садржаја, све је то примењивано и увођено постепено, али се брисање целих налога захуктало 2019. и поготово у лето 2020. године, што се поклапа са новим идеолошким налетом прогресиваца и *BLM* протестима. Фејсбук је тако одлучио нешто касније да обрише Мајлов налог, 2019. године, заједно са налогом Алекса Џоунса (Alex Jones), чувеног радио и подкаст водитеља који је на својим каналима неретко ширио све могуће теорије завере (Kari, Waterson, 2019). Јутјуб на лето 2020. брише налоге Ричарда Спенсера, Стефана Молиноа, „Америчку ренесансу” Цереда Тејлора, и других налога који су повезивани са ознаком „белог национализма” (Alexander, 2020). Пре тога је Твитеру стигао списак, од једне од страница које прате „фашизам и крајњу десницу”, који налози „белих националиста још увек нису избрисани”, наводећи Молиноа и Спенсера, али и Питера Бримелоуа, у списку од двадесетак налога, од којих је солидан број касније обрисан (Anti-Fascism & Far Right Twiter, 2020). Неколико недеља потом, Твитер је обрисао „50-ак налога белих националиста”, и то углавном европских „идентитетаријанаца” који су се везивали за алт-рајт од самих почетака и који су утицали, између осталог, и на радикализовање особе која је извршила масовно убиство у цамији на Новом Зеланду (Schecter, 2020).

Највеће „чишћење” на друштвеним мрежама догодило се лета 2020. године када је уклоњен изузетно велики број налога на Твитеру, Јутјубу, Фејсбуку и Редиту, који су били повезани са „Кјуенон” (QAnon) завером. Укратко, Кјуенон је мрежа која се проширила на сличан начин као и пост-Гејмергејт мрежа. На анонимним форумима (Форчен (4chan), Ејтчен (8chan), Ејткун (8kun)) настајао је садржај који је потом ширен од стране малобројних Јутјубера, који су опет, преко различитих група или утицајних појединаца на Фејсбуку, Твитеру или Редиту долазили до ширег слоја становништва у САД и Европи. Доналд Трамп се врло суптилно служио овом теоријом и повремено сигнализирао својим гласачима да је „део” њихове приче. Укратко, Кју слово потиче од највишег, Кју одобрења (*Q clearance*) америчког министарства за енергетику, за које се веровало да поседује особа која је повремено остављала трагове на форумима кроз форму загонетке о томе шта ће све да се „догоди у будућности”. Кју одобрење је подразумевало и приступ подацима америчког нуклеарног наоружања. Временом, анонимна особа (одакле проистиче анон), остављала је трагове и приче које су касније нашироко интерпретиране на форумима као поуздани подаци о томе да: постоје светске елите, које су глобалистичке и сатанистичке; потом да су холивудски глумци (нпр. Том Хенкс), водитељи (нпр. Елен Деџенерис), бивши председници попут Клинтона и Обаме, и Џорџ Сорос део те елите; та елита тргује децом кроз читаве подземне градове и пије њихову крв као еликсир младости; на крају, Трамп служи да се цео тај ланац разбије. Кју је остављао и „трагове” о томе када ће тачно бити ухапшена Хилари Клинтон, или када ће се коначно десити „Олуја” када ће све елите бити стрпане у затвор (многи су веровали да је то 6. јануар 2021). Нужно је нагласити да нису само САД биле под утицајем Кјуанона, већ и Британија и Немачка и остале земље западне Европе, у којима је током лета било и протеста са више десетина хиљада људи који су масовно носили Кјуанон обележја (више о Кјуанону: LaFrance, 2020; Francescani, 2020; Beuth et al., 2020).

Међутим, управо у лето 2020. учињене су и акције масовног чишћења Кјуанон налога. У истом таласу, страдала је и највећа група подржавалаца Доналда Трампа на Редиту назива *The Donald* са 790.000 чланова. Поред ове групе, обрисано је још 2000 других Редит заједница (међу којима су и неке са 160.000 чланова). Редит је ову чистку образложио као њихов одговор на „разговор о *BLM*”, те брисање налога који су промовисали Кјуанон и „говор мржње” (Tiffany, 2020). У преводу, *BLM* налет је током лета био толико снажан да су се друштвене мреже под притиском одлучиле на самоуверено уклањање огромног саобраћаја на својим серверима. Фејсбук је такође у октобру 2020. године потпуно забранио Кјуанон групе и налоге означавајући га као „милитаризовани друштвени покрет” (Statt, 2020), што је било и у духу означавања Кјуанона као „домаће терористичке претње” од стране Федералног истражног бироа (FBI) САД готово годину дана раније (Winter, 2019). Исту логику су пратили Твитер и Јутјуб, а целокупна чистка је у потпуности припремила терен за уклањање најпопуларнијег (Трамповог) Твитер налога почетком 2021. године.

Пет алата, поред Фејсбуковог „суда”,⁶⁴ кумулативно су мењали архитектуру друштвених мрежа која је створила Гејмергејт и контракултурну десницу. Нису се мењали принципи на којима су почивали алгоритми (у смислу постојања економије закупљивања пажње), није се мењала ни намера компанија да користе податке као основу зарада, нити се мењала логика стварања нових друштвених покрета и идентитета путем друштвених мрежа. Дакле, нису се мењале основе материјално-семиотичке мреже која је направила револуцију у демократизацији комуникација, а последично и политички земљотрес. Но, оно што се променило, јесте да су друштвене мреже, да ли некада што су и саме идеологизоване или пак под притиском јавности, решиле да потпуно напусте идеологију неутралности и теже стварању нове идеолошке „нормалности”. Другим речима, доносиоци одлука на нивоу великих технолошких компанија, али и политичке елите, схватиле су да све идеолошке стране морају да се служе новом архитектуром која легитимише управљање у демократским друштвима. Стога, решиле су и да покушају различитим механизмима да врате стање управљања на ниво на ком је било пре 2014. године, а то је да елите имају механизме усмеравања и обележавања легитимних друштвених тема и расправа.

Ипак, рефлекс у смислу покушаја враћања либерално-демократског парадокса није значио да је „враћање на старо” тек тако могуће, из простог разлога што је нова технологија неповратно променила свет. Од некадашњег свакодневног национализма на нивоу сусретања са „заставама које су висиле са зграда”, породице, пријатеља, пословних контаката, итд., дошли смо до начина креирања идентитета који је зависио од „скривених” механизма (алгоритама), чије последице још увек нису јасне ни онима који их стварају. Догодила се промена која подразумева знатно дубље захватање идеологија у приватност, самим тим, и знатно већи степен идеологизације друштва, али још увек без јасне контроле елита. Догодила се промена на нивоу свакодневног и често несвесног креирања културних идентитета који на суштински начин обликују политику. Демократизација комуникација са врло специфичном архитектуром друштвених мрежа, дакле технологија, утицала је на измену свакодневице, а кумулативно, ова два процеса, макар накратко, изменила су конфигурацију либерално-демократских држава. Идеје које су раније обуздаване

⁶⁴ Фејсбуков „суд” састоји се од двадесет чланова изабраних на конкурс (на основу професионалног угледа) којима корисници друштвене мреже могу да се жале уколико сматрају да су неправедно санкционисани. „Суд” одлучује о сваком случају појединачно, а његова одлука обавезује Фејсбук. Но, показало се врло брзо по његовом оснивању да ни сам суд није био свестан да уопште постоје поједине политике компаније, попут „VIP” третмана појединих профила. Стога, у јавности се појавила сумња да таква институција уопште може задобити шире друштвено поверење (Klonick, 2021).

испливале су на површину јер интернет више није омогућавао постављање санитарног кордона. Стихијски прелазак на наднационалне системе управљања обустављен је под дејством ових идеја. С друге стране, раније доминантне идеје добиле су на оштрини услед моралишуће структуре друштвених мрежа. Свеукупна и обострана оштрина, створила је и културне ратове. Капитализам, иако значајан, не диктира правац победника у културном рату, већ зависи од тога које ће идеје испливати као доминантне. Елите су, макар накратко, изгубиле могућност недвосмисленог и стихијског усмеравања друштва у једном правцу.

Промена се ипак још увек није показала као трансформативна, нити је заменила старе либералне-демократије некаквим потпуно новим творевинама. Десило се значајно усложњавање и, чини ми се, привремено ремећење конфигурације. То значи да је неопходан проток времена да елите науче да се носе са новоствореним алатима који су им иницијално одузели моћ. Дугорочно, ти алати могу постати средство у још дубљој бирократизацији принуде и повећати могућност усмеравања жељеног правца државе. То ће се догодити тек након што културни ратови добију недвосмисленог победника, што до сада свакако нисмо имали прилике да видимо. Културни ратови су мењали доминантну страну почевши од 2014. године неколико пута, али се још увек није искристалисао јасан победник одређења „ко смо то ми” на Западу. Док су некада идеје сличне контракултурној десници лако обуздаване и стављане у оквире санитарних кордона, сада су оне прво пуштене на отворено, а потом су достигле ниво где представљају легитимног и сада већ реалног конкурента за одређење нових нација. Уместо „технолошке неутралности”, идеолошко управљање друштвеним мрежама је тек почетак ка успостављању овог одређења, а са доласком Илона Маска на чело једне велике технолошке компаније, чини се да се ситуација додатно компликује. Главна борба у културним ратовима се зато води око принципа идеолошког управљања, а ови принципи ће одредити карактер будућих система. Но, оно што је несумњиво, јесте да постоји снажна тенденција да се идеолошким, а не некаквим „неутралним”, управљањем на крају и овлада, што ће омогућити постављање будућег демократског (а можда и недемократског) уређења.

Културни ратови након 2014. године, са снажним рефлексом да елите поново утичу на комуникације које су нагло демократизоване, показатељ су да процеси Модерне који су функционисали дуги низ деценија (или чак векова) и који су стварали националне државе, не могу тек тако да се напусте. Чак обрнуто, да постоји снажан подстицај да се успостави нова стабилна конфигурација која ће садејством елита, претходне бирократије, идеја, капитализма, управљањем технологијама и свакодневним рутинским праксама, стварати дугорочније политичке и националне идентитете. Међутим, поред тешких унутрашњих борби за успостављање таквог баланса, поларизација у западним друштвима је била прилика и другим актерима међународних односа да евентуално ослабе конкуренте. Због тога су културни ратови додатно закомпликовани чињеницом да је на њих утицала и међународна стварност, независно од оне домаће, што је и тема наредног поглавља.

4.8. Технолошка иновација као кључни процес промене

На крају овог поглавља бих се осврнуо на то како се избијање културних ратова, описаних кроз ново „буђење” и Гејмергејт 2014. године, као и догађаје током наредних седам година, уклапа са теоријско-методолошким поставкама овог рада. Подсетимо се, теза дисертације подразумева да

је до промене у виду наглог избијања културних ратова дошло због технолошке иновације и демократизације комуникација. Ради се о врло специфичном процесу који је пореметио дотадашњу конфигурацију, или образац процеса који је био у темељима либералних демократија.

Процес демократизације комуникације се састоји од идејних и материјалних елемената који се могу утврдити материјално семиотичком методом. С једне стране, идеје идеологија ослобођења које су 2014. године нагло оснажиле на левој страни политичког спектра вуку своје порекло од грамшијанске левнице настале у Европи након Другог светског рата. Ове идеје су добиле и идеолошко убрзање раних 90-их година, када су политике рода, поред забринутости због наслеђа расизма, колонијализма и доминације белог хетеросексуалног мушкарца, испливале у први план борбе левнице. Дакле, те исте идеје су доживеле експлозију у јавном мњењу 2014. године, али су деценијама тињале и спремале свој пробој у доминантан наратив једне идеолошке стране.

Међутим, њихова експлозија и популарност не би била могућа без материјалних елемената, односно технолошке иновације. Алгоритамска политика друштвених мрежа, правила коришћења која су се везивала за идеологију неутралности као и пратећа велика жеља за профитом друштвених платформи и читав технолошки дизајн, формирали су идејно-материјалну основу за жестоко моралишуће и поларишуће ставове након 2014. године. „Буђење” не би постојало да нисмо имали подешене технолошке механизме који су подстицали виралност и непревазиђени продор технологије у људску свакодневицу. Због технологије, политика и политичко је постало све. Како поп култура, тако и анонимни појединци, брендови, спортске лиге итд. Свуда је постало изузетно битно сигнализирати свој став и то на моралишући начин у ком је презрен свако ко другачије мисли. Што ће рећи да није битно само да је технологија омогућила да се свачији став чује, већ је изразито битан и начин на који је то омогућено. Управо тај начин је и основа избијања културних ратова.

Материјална семиотика, или утицај материјалних и идејних елемената на промену стварности подразумева промене код обе стране политичког спектра. Штавише, промена је можда била и видљивија код десних идеологија. Пре свега, зато што наспрам „тињања” и готово природне еволуције левих идеологија, десница, која данас својим садржајем доминира на Западу, јесте деценијама успешно потискивана. Идеје које свој извор настанка имају у грамшијанској десници у Француској и које су додатно разрађиване од стране америчких палеоконзервативаца у Европи и САД, дуго су биле успешно политички маргинализоване. Ипак, након 2014. године постају доминантне. Данас, уколико не користите знакове распознавања и означавања бавећи се „ратницима друштвене правде”, слободом говора, политичком коректношћу, културним марксизмом, пропашћу запада, имиграцијом и исламом, расом и коефицијентом интелигенције, остаћете неприметни на десној идеолошкој страни. Промена која се десила 2014. године јесте идејна. Направљена је нова десна идеолошка конструкција.

Као што је то случај и са експлозијом „буђења” код левнице, нове идеје деснице не би преузеле примат да није било технолошке иновације. Ово је постало јасно зато што је могуће пратити порекло претходно поменутих знакова распознавања. Прецизније, јасно је да су ти знакови почели да доминирају политиком након Гејмергејта 2014. године и стварања мреже идеолошких стваралаца на друштвеним платформама. Ова семиотичка мрежа подразумева да су ствараоци потпуно преузели становишта француске Нове деснице и палеоконзервативаца, те уз помоћ алгоритамске политике великих платформи присилили политичаре да прате такве идеје. Ширење идеја је, као што смо видели, директно условљено материјалним, технолошким елементима. Као

и у случају левице, читав технолошки дизајн је допринео томе да материјално-семиотички процес демократизације комуникација измени друштвену стварност. Теза доктората зато има експланаторни значај. Објашњава како је дошло до избијања поларизације с једне стране, и с друге стране, како је кренула да доминира дуго потискивана верзија десне идеологије. Истовремено, не може се утврдити да је интернет дефинитивно утицао и на све најзначајније исходе политичких процеса. На пример, не можемо дефинитивно да утврдимо да је Доналд Трамп као републикански кандидат постао председник у САД због интернета, иако за то постоје снажне индиције. Како је разлика у одлучујућим државама била изузетно мала, постоји велика вероватноћа да је манипулација алгоритамским политикама и подацима корисника друштвених мрежа допринела Трамповој победи. Ипак, идеје које су упућиване од стране Трампове кампање дефинитивно су условљене Гејмергејтом и новим технологијама. Оне су стекле доминантну позицију и дугорочно представљају много већу промену по политичке системе држава у односу на исходе једних избора. Након 2014. године, победиле су нове идеје, али је победио и нови карактер политике, и то с обе стране политичког спектра. Тај карактер који је моралишући, дубоко емотивни и поларишући. Као такав, не дозвољава минималну друштвену хомогеност и јасно одређене тога „ко смо ми” у једном друштву.

Осврнуо бих се овде и на краћу компаративну анализу процеса технолошке иновације и других процеса који су омогућавали стабилно функционисање либерално-демократских држава. Подсетимо се, то су процеси: елитног управљања (управљања елита масама); дуговечности етничких граница и бирократских апарата; производних односа заснованих на капитализму; технолошких иновација; нације као идеје која генерише национализам; и процеса свакодневне репродукције идентитета.

Прво, технолошки дизајн са својом идеологијом пажње и последичном демократизацијом комуникације, потпуно је одузео могућност некадашњим елитама да контролишу доминантан друштвени наратив. То не значи да се нису родиле нове елите и мање групе људи које су ауторитети ширим масама за велики број тема, укључујући и оне о културном марксизму и пропасти Запада. Али темпо промена битних тема је толико брз, да увек зависи од инстинктивне и емоционалне реакције маса на њих. Односно, мишљење о одређеним темама се формира у складу са емоцијама маса, а политичари или припадници елита које не прате такве реакције немају политичких и идеолошких шанси. Тиме видимо да је промењен смер друштвене контроле, те да сада масе контролишу елите. То је и разлог, између осталих, зашто данас често говоримо о популизму. Али овде је битно нагласити још једну ствар. Није процес промене смера узроковао технолошку промену, но обрнуто. Ово је битно јер онда можемо схватити и да је технолошки процес у корену промене која се десила у некадашњем процесу елитног управљања. Дакле, делатништво долази од технологије, не од елита и маса. Њихов однос је последица демократизације комуникација.

Друго, бирократски апарати и дуговечност етничких граница такође нису имали аутономну делатну моћ која је омогућила промену у виду избијања културних ратова. Нису се нагло побунили делови нација који су сматрали да им се постепено одузимају надлежности и сувереност од стране транснационалних и наднационалних актера. Пре ће бити да су тежње за повратком суверености и враћање нација у средиште пажње последица наглог омасовљења нових(стarih) идеја које не би биле могуће без технолошке иновације. Такође, имајмо у виду и да се бирократски апарати држава налазе под шоком услед ефеката друштвених мрежа, које су иницијално итекако круниле институционалну контролу неког друштвеног наратива, био он космополитски или националан. Стога, оно што видимо као тенденцију данас, јесте покушај

држава и транснационалних бирократија да поново успоставе какву-такву контролу над изливима техно-афективне демократије. Ово се дешава путем идеологизације правила друштвених мрежа и елиминисања садржаја који се сматра „неприкладним”. У идућем поглављу, видећемо и да се овај покушај контроле тиче и покушаја елиминисања утицаја супарничких држава, које су у културним ратовима уочиле прилику да покушају да ослабе Запад даљим подстицањем унутрашњих подела. Ово ће нарочито бити описано на покушају Русије да утиче на председничке избора у САД 2016. године.

Трећи и четврти процес тичу се комбинације утицаја принципа капитализма и технологије. Тежња за профитом као главном водилом капитализма није ништа што није постојало и пре 2014. године. Дакле, нисмо видели никакву промену економског система, што ће рећи да капитализам нема самосталну снагу која би довела до избијања културних ратова. Чак смо видели да се нашао у унакрсној ватри и да је настала прилична збуњеност због чињенице да нагла друштвена поларизације ремети и правила пословања. Исто тако, видимо да обе стране политичког спектра, макар у САД, теже бојкоту одређених брендова које сматрају за неподобне. Тако се избори маркетиншких стручњака малтене своде на то да морају имати политички став, јер је и недостатак става сумњив, али да тај став подразумева одрицање од једног дела тржишта. Због свега овога, капитализму с једне стране не одговара позиција непрестане техно-афективне поларизације и он захтева једну врсту хомогености. Технолошка промена је за њега такође велики шок.

С друге стране, управо је тежња за профитом великих друштвених платформи део слагалице који је довео до техно-афективне поларизације. Технолошка иновације и демократизација комуникација не би биле могуће на начин на који су се десиле да у друштвене платформе није био уграђен алгоритамски систем максимизације профита. Због тога је капитализам саставни део процеса и матрице која је омогућила промену, док је истовремено у другом делу жртва поларизације. Ова двострука позиција говори пре свега о следећем – потпуно је небитно који је главни културни и идеолошки садржај, све док не угрожава капитализам. Ипак, временом ће се, као што и Гелнер описују при настанку индустријализованог света, захтевати минимална културна хомогеност која је нужна зарад дугорочне стабилности капитализма. Перманентни бојкот политичности или аполитичности није дугорочно одрживо стање, због чега ће капитализам давати подстицај управо за успостављање некакве нове хомогености. Све заједно, капитализам јесте допринео промени, али искључиво као саставни део појаве нове технологије. Ако је Андерсон некада говорио о штампарском капитализму, данас свакако можемо да причамо о алгоритамском капитализму чија је главна одлика идеологија пажње.

Пети процес, или процес који подразумева аутономни утицај идеја, такође не поседује самосталн делатништво. Видимо да су идеје изузетно битан део материјално-семиотичке мреже. Ипак, садржај идеологија који данас доминира, не би био у тој позицији да није алгоритамског капитализма. У преводу, идеје су омогућене технологијом, па су тек онда утицале на промену политичке и друштвене стварности. Једна ствар претходи другој, односно, технолошка иновација и демократизација комуникација су омогућиле стварање материјално-семиотичке мреже промене у виду избијања културних ратова. Не би требало сметнути с ума да је ултимативно ипак човек тај који дефинише и одређује принципе на којима почива технологија. Тако да, из перспективе конструктивизма, и та материјална ствар која омогућава нову делатност, јесте производ вишедеценијске тежње ка филозофији технолошке неутралности која је генерисала идеологију пажње. Да сумирам, на онтолошком нивоу, идеје омогућавају стварање нове технологије, и оне претходе материјалном. Но, идеологије које потом мењају политичку стварност, то не би чиниле без материјалне алгоритамске основе.

Коначно, свакодневна конструкција идентитета је драстично измењена с појавом нове технологије. Овде се ради и о најјаснијем случају питања који процес је први настао, где материјално потпуно мења свакодневицу. Једном када материјална основа пружи моћ за измену свакодневице, отвара се пут за измену других процеса. Тако идеје које су се задесиле у тренутку материјалне промене доводе до тога да се људи у идентитетском смислу жестоко поистовећују са новим идејама управо зато што им оне идеологијом пажње константно прожимају свакодневицу. Афективна везаност за те нове идеје је последица често несвесне изградње идентитета на свакодневном нивоу. Због тога је и толики притисак на елите, бирократије и капитализам.

Сажето гледано, појавила се технолошка иновација са врло специфичним технолошким дизајном који зависи и од људске филозофије технолошке неутралности. Односно, та технологија није пронађена у природи, није питање физичких открића, већ је свесно дизајнирана од стране људског ума на такав начин да подразумева одузимање и скретање људске пажње, а све то ради профита. Међутим, једном када се систем постави на место, алгоритми имају самосталну делатну моћ којом обликују идеолошки садржај на дневном нивоу. Човекова свакодневица је зато потпуно измењена, и конструкција културног и политичког идентитета сада директно зависи од система препорука, трендова и популарних идеја. Група стваралаца је, поготово на десном делу идеолошког спектра, произвела и популаризовала идеолошки садржај који без тог система препорука тешко да би могао да пробије раније стављане санитарне кордоне. Стога, тим идејама су обликовали и људску свакодневицу и кумулативно допринели томе да више не постоји минимална сагласност око тога како се Запад самодефинише у јавној сфери.

Материјално семиотичка мрежа је уз помоћ капитализма променила образац идеологија које су се свесно и несвесно репродуковале у свакодневици. Промена свакодневице је потпуно променила смер управљања у друштву, који сада иде из правца маса ка елитама, а бирократије су остале збуњене и делују реактивно на новонастало стање. У сваком случају, кључни процеси националне државе либерално-демократског типа потпуно су поремећени појавом нове технологије и пратећом демократизацијом комуникација. Промена у виду избијања културних ратова је зато директна последица тог процеса, а не неког другог.

Са овом констатацијом бих могао да завршим докторат када би унутрашњи поредак могао да постоји изоловано од међународних односа. У стварном свету, културни ратови су слабљење Запада, или су они то макар привремено. То значи да се истовремено ради о шанси супарника да искористе ту слабост и да покушају да је претворе у своју корист. Управо тако нешто се и догодило у САД 2016. године, што ће послужити и као пример како културни ратови утичу на међународно друштво и обратно. Послужиће и као пример како постоји изоловани утицај међународног друштва на унутрашњи поредак, и како тај утицај проистиче из нечега што Енглеска школа назива примарним институцијама међународног друштва. Важно је и напоменути да ће САД бити у средишту пажње као студија случаја овог феномена, пре свега због диспропорционалног утицаја збивања у тој држави по цео западни свет, па тако и ЕУ. Такође, и због тога што се ради о указивању теоријске поенте која може бити задовољена једном студијом случаја. Овим се не умањује чињеница да је ЕУ простор са ког су потекле најзначајније идеје данашњих културних ратова, као и да се ради о простору који у једнакој мери производи хероје и антихероје двема странама, што смо могли и да видимо у досадашњем делу дисертације.

5. Пост-дигитални културни ратови и међународно друштво

„Када употребите технолошке платформе и технолошке системе ваших противника, они ће постати тројански коњ у вашој држави.”⁶⁵

Вест да је Бела кућа окупила тридесет најутицајнијих „тиктокера“ како би им сажето пружила информације о пожељном извештавању по питању рата на тлу Украјине 2022. године може деловати безначајно или успутно. Поготово за генерације рођене у деценијама непосредно након Другог светског рата од којих многи до тог тренутка вероватно нису ни чули за друштвену платформу ТикТок (Brooke, Anderson, 2021). У кратком „брифингу“ тиктокери су могли да чују о томе који су циљеви САД у Украјини, како и на који начин достављају помоћ тој земљи итд. По речима директора дигиталне стратегије Беле куће, Роб Флаертија (Rob Flaherty), циљ администрације је био да се „постарају да (тиктокери) поседују најновије информације из ауторитативног извора“ (Lorenz, 2022). Дакле, да када се појави неки кратки видео запис о рату у Украјини на ТикТоку – и то као само један у мору видеа који садрже шале, плесове, упутства за шминкање, мотивационе говоре – то буде запис који је у сагласју са службеним наративом председничке администрације.

Овакав потез Беле куће говори о најмање четири ствари. Прво, ради се о покушају успостављања једне базичне истине о одређеној теми. Друго, да је зарад постизања консензуса око некакве верзије истине потребно заgrabити много дубље од коришћења деценијама неговане медијске и политичке елите. У најмању руку, због чињенице да је утицај тиктокера који прави видео записе у својој соби, често једнак, а понекад и већи него утицај великих медијских кућа. Треће, сама чињеница да је неопходна оваква акција Беле куће истовремено указује на огроман потенцијал нарушавања јединственог наратива о било ком друштвеном и политичком питању и да власт тежи ка успостављању реда и хегемоније на много дубљем друштвеном нивоу. Прецизније, администрација рачуна са тим да делује у време градње Вавилонске куле. Да су људи унутар САД постали „дезорјентисани, неспособни да причају исти језик или препознају једну истину“ и то како „између левице и деснице, тако и на универзитетима, у компанијама, професионалним удружењима, музејима па чак и породицама“ (Haidt, 2022). Укратко, изгубили су осећај хомогености и заједничког дефинисања о томе „ко смо то ми“.

Коначно, позивање америчких тиктокера на брифинг о наративу који се тиче рата на тлу Европе говори о потреби успостављања новог суверенизма на нивоу целокупних међународних односа. Као што је временом успостављана територијална, политичка, медијска, економска и свака друга врста суверености држава, сада видимо покушај држава да успоставе сувереност и изгубљену контролу над наративом у сајбер простору. И то сувереност у смислу могућности аутономног деловања у односу на било какве спољне утицаје (нпр. пропаганду других држава), али и непостојања препрека у унутрашњем управљању при доласку до субјеката сопственог државног ентитета (појединаца, компанија итд.) (Watson, 1992: 152-168). Случај тиктокера говори у прилог томе да та сувереност захтева одређену, иако усмерену, дириговану и потпомогнуту сагласност друге стране – народа. Дакле, она је немогућа без елементарне културне хомогености

⁶⁵ Реченица совјетског, а касније руског шпијуна Андреја Безрукова који се дуго скривао у Канади и САД под именом Доналд Хитфилд (Donald Heathfield) (Bezrukov, 2022).

или основне перцепције о томе „ко смо ми”, што подразумева и разумевање „Другог” и дефинисање „ко су они”.

Немогуће је, стога, нарушити хомогеност а да истовремено не буде нарушена и сувереност. Ради се о систему спојених судова. Парадокс националне државе либерално-демократског типа је рањивост демократија која се може искористити изнутра, што смо видели у прошлом поглављу и што резултује променом смера контроле друштва од елитизма ка популизму услед деловања нове технологије. Но, чим се укаже прилика, та рањивост се осети и споља, на међународном плану. Због истовремене угрожености изнутра али и споља, постоји изузетно снажна тенденција међу технолошким и политичким елитама да покушају да поврате парадокс који је омогућавао самоувереност либералним демократијама. Та тенденција, као што смо видели на примеру „усмеравања” тиктокера, подстакнута је и чињеницом да елите у једном тренутку нису имале контролу над наративом који се тиче дешавања у међународном простору, или су се макар плашиле да ће ту контролу успоставити неко други. Дакле, да ће нарушити сувереност јер би се разбио јединствен или макар доминантан наратив о одређеном догађају или феномену. Културни ратови су прилика да се ослаби једна држава од стране других, конкурентних држава. Због тога динамика културних ратова зависи од међународних односа, али културни ратови такође остављају видљиве и далекосежне последице на међународном плану. У овом делу рада, тежим да објасним и опишем последице такве динамике и утицаја, и то служећи се Енглеском школом међународних односа.

5.1. Енглеска школа међународних односа

У литератури имамо приступ који говори да постоје одређени процеси који су вековима инхерентни међународним односима и који се могу назвати примарним институцијама међународног друштва. Тај приступ је познат под називом Енглеска школа међународних односа. Овде стављам нагласак на две примарне институције. То су културна хомогеност (која се током последња три века одликује тежњом ка народној суверености, што махом производи национализам), и сувереност држава. Желим да покажем како те институције утичу на динамику културних ратова, али и повратно, како културни ратови делују у правцу усложњавања комплексности тих институција. За први део аргумента, служим се примером руског покушаја мешања у америчке председничке изборе 2016. године. За други део аргумента користим реакцију САД на тај покушај мешања, те поредим понашање САД са сличном, и већ раније виђеном тенденцијом Русије и Кине. Укупно, закључујем да на примеру културних ратова можемо видети како долази до акумулације бирократизације, то јесте покушаја државних администрација да успоставе сувереност над сајбер простором. То се дешава због тога што државе под притиском примарних институција међународног друштва не смеју да дозволе унутрашњу хетерогеност и поларизацију на нивоу културних ратова. Када се то деси, постоји снажна тенденција спољног мешања, али и потом снажна тенденција држава да успоставе контролу над процесом који је омогућио културне ратове – што је у нашем случају, технолошка иновација.

Поглавље је организовано тако што прво укратко пружам увид у главну нит Енглеске школе. Потом описујем ток покушаја мешања Русије у америчке председничке изборе и дајем оцену због чега у САД постоји непропорционално снажна реакција у односу на стварне ефекте руског покушаја. Након тога, представљам налаз према коме се САД такође креће ка покушају

успостављања унутрашње хомогености. Даље нудим и компаративну перспективу, где се може видети да су Русија и Кина кренули ка „сајбер Вестфалији” знатно раније, и то због истих међународних подстицаја које САД данас има да иде ка истом циљу. Тај подстицај је страх од страног мешања у питање одређивања унутрашњег легитимитета. За крај, нудим расправу о будућности и могућности међународног друштва.

Енглеска школа почива на тежњи да се изгради својеврсна историјска социологија међународних односа која омогућава праћење социолошке нити међународне политике. Тако се развила идеја међународног друштва. Међународно друштво „или понекад систем држава, међудржавно друштво или друштво државе“ подразумева „институционализацију заједничких интереса и идентитета међу државама и у средиште теорије међународних односа ставља стварање и одржавање заједничких норми, правила и институција“ (Buzan, 2014: 12-13). Међународно друштво се разликује од међународног система с једне стране и светског друштва с друге стране. Међународни систем се махом дефинише у оквирима реалистичких теорија које сматрају да се државе као главни актери међународних односа понашају искључиво у складу са објективним законима (силе, људске природе итд.), а не некаквим добровољно прихваћеним нормама. Светско друштво, с друге стране, подразумева замисао превазилажења држава као основних јединица међународних односа и стављање човечанства као целине у средиште анализе, чиме се негује фаворизовање револуционарних политика (ibid.: 12-14). Идеја светског друштва је у великој мери подударна са критичком теоријом и схватањем да постојећи односи моћи морају бити разграђени како би достигао праведнији стадијум човечанства.

Међународно друштво почива на садејству примарних институција, тј. „релативно фундаменталних и дуготрајних пракси које су производ еволуције пре него свесног дизајна; и које су конститутивне за актере (међународних односа, прим. аут) и њихове обрасце међусобно легитимних активности“ (ibid.: 176). Хедли Бул (Hedley Bull) је као примарне институције одредио рат, дипломатију, међународно право, суверенитет, територијалност, равнотежу снага и политике великих сила (Bull, 2002: 95-223). Бери Бузан (Barry Buzan) је касније ову листу проширио додајући тржиште, национализам, династицизам, империјализам, људску неједнакост/људска права и заштиту животне средине (Buzan, 2014: 113-163). Слично Булу, Адам Вотсон за примарне институције налази међународно право, заједничку културу, концепт легитимности (који када почива на заједничкој култури производи национализам), дипломатију, схватање ограниченог рата и насиља, развијен систем колективне безбедности наспрам равнотеже снага итд. (Watson, 1992: 202; 283). У сваком случају, суверености и легитимност (која најчешће почива на захтевима за културном хомогеношћу) свакако могу бити сматрани делом примарних институција, што се и чини у овом раду.⁶⁶

⁶⁶ Овде бих се осврнуо на компатибилност Енглеске школе са релационизмом. Наиме, један од еминентнијих представника релационизма, Данијел Нексон сматра да би „релационисти”, очигледно били „скептични према фокусу на (...)’примарне институције”. И то не зато што се, у стварности, заиста ради о „дубоко седиментним праксама међународне политике”, већ због њиховог третирања као „каталога својстава нечега што се зове ’међународно друштво’” (Nexon, 2010: 107). Јасно да се на први поглед чини да се ради о онтолошки некомпатибилним приступима. Релационизам, по Нексоновом схватању, не трпи крајње производе, крајње ентитете, јер је стварност стално мењајућа и процесуална. Но, ако нешто посматрамо као процесуално, као што свакако посматрамо примарне институције, то не значи да оне немају своју структурну елаборацију. Не значи да се у једном тренутку не може направити пресек које институције тренутно, или током пар деценија, засигурно делују на такав начин да утичу на доношење одлука држава на унутрашњем плану. Стога, међународно друштво такође

Примарне институције међународног друштва уопште не морају да буду синхронизоване. Оваква констатација може деловати контраинтуитивно, јер ако говоримо о „друштву”, претпоставка је да се мисли на некакву синхронизованост. Наравно, постоји и таква, солидаристичка интерпретација међународног друштва, где државе заједнички раде на ограничавању насиља (равнотежа снага, деловање великих сила, рат), успостављају недвосмислено право својине (суверенитет и територијалност) и надгледају „светост договора” (међународно право и дипломатија) (Buzan, 2014: 99). Ипак, потпуно је нејасно одакле уопште идеја да би друштво морало бити синхронизовано да би уопште било сматрано друштвом. Таква врста структурно-функционалистичког објашњења, где све хармонично паше и одвија се механички прецизно, сузбијајући негативне набоје који могу проистацати од национализма нпр, наликује „архитектонској илузији”, што је честа појава и у сродним дисциплинама, а махом потиче из социјалне антропологије (Brubaker, 1998: 273).

У стварности, велике силе су често у конфронтацијама (још чешће преко посредника), произвољно крше међународно право, а самим тим и право својине. Но, без обзира на то, још увек теже да се позивају на нпр. право изузетка од међународног права због неког другог принципа. Рецимо заштите становништва, што је принцип на који се позвао НАТО 1999. године на Косову и Метохији, и на који се позвала Русија током инвазије на Украјину 2022. године (не улазећи овде у оправданост коришћења тог аргумента). Но, међународно право остаје релевантно. Такође, ако примењују „право својине”, и оно може бити међусобно некомпатибилно. Тако покушавајући да примене своју интерпретацију права својине, државе неретко долазе у конфликт са неком другом интерпретацијом. Јасно можемо видети овакав пример у Јужном кинеском мору где више држава претендује на исту територију.

Суштина је да државе, чак и током очигледног кршења међународних норми, своја права и политике у међусобној арени ипак настоје да макар оправдају некаквим правилима међудржавних интеракција. Државе морају још и да се понашају у складу са одређеним институцијама међународног друштва како би задржале својства државе. На пример, уколико се појави нови животни простор попут новоосвојене територије или сајбер простора, државе бивају приморане да на њега покушају да примене сувереност јер ће у супротном то урадити неко уместо њих.

Овакво, „нефункционално”, плуралистичко разматрање међународног друштва се примењује у дисертацији. Да је функционалност критеријум, онда не бисмо говорили о друштву, већ о заједници. Такође, да се државе понашају искључиво по праву силе, а не и као производ међусобне социјализације, онда бисмо говорили о систему. Долазимо да закључка да се друштво третира као примена истих или сличних принципа у унутардржавним и међудржавним пословима. Додуше, као примена на различите начине (ауторитарно или демократски) или примена са различитим исходима. Што ће рећи да је главна одредница друштва да је неки ентитет социјализован на сличан начин са другим ентитетом. Данас све државе имају исти принцип одржања унутрашњег легитимитета јер су настале на национализму или идеји народне суверености где је већински „народ” углавном носилац исте идентитетске одреднице. Такође, имају истоветан принцип територијалности и суверености, у смислу јасне контроле одређене територије и чињенице да је власт унутар те територије хијерархијска. Стога су културна

посматрам као конфигурацију, као пресек стања, структурну елаборацију. Да није тако, тешко да би било какво смислено изучавање међународног нивоа уопште и постојало.

хомогеност, територијалност и сувереност три институције које свака држава данас мање или више успешно примењује како би се могла звати државом.

Идеја примарних међународних институција подразумева и њихову еволуцију. Углавном се у литератури полази од три фазе када се размишља о еволуцији: настанка (*emergence*), трансфера и деколонизације (Buzan, 2014: 60-80). Настанак суверености, територијалности и принципа самоопредељења (из ког је проистекла народна сувереност и пратећи национализам) углавном се везују или за Вестфалски мир (1648. године). Или се пак конструише као процес које се развијао „од мира до мира”, подразумевајући Аугзбуршки мир (1555), мир у Като-Камбрезију (1559), Вестфалији и Утрехту (1714), који је коначно створио систем да признање једне државе проистиче из одобравања „друштва суверена” (Watson, 1992: 204). Појавили су се и радови који настанак међународног друштва везују за крај 18. и почетак 19. века, што је контрирало дотадашњем аксиому у међународним односима који га је махом везивао за Вестфалију. У 19. веку имамо нагли развој „популарне модерности” која је омогућила „политику маса: „Милиони Британаца су се прикључили чартистима и кампањи против трговине робљем у првој половини века, а широм Европе, милиони више су се прикључили трговачким синдикатима, лево оријентисаним партијама, пријатељским удружењима, синдикалним покретима, и другим радикалним групама током друге половине века” (Buzan, Lawson, 2013: 628). Постоје чак и пионирски радови студија нација и национализма који експлицитно налазе да је национализам идеологија „измишљена” у Европи почетком 19. века ради тога да би се дали некакви критеријуми да се неки ентитет прими или не прими у друштво држава (Kedourie, 1993: 1). Али независно од тога да ли је настало у 17. или 19. веку, прича о јасном пореклу и даље опстаје. Такође, и о томе да је до трансфера дошло махом у 19. веку када се широм Европе сматрало да је свет природно подељен на нације.

Коначно, деколонизацијом је принцип самоопредељења, уз пратећу сувереност (макар формалну) и територијалност, достигао глобалне размере и постао примарна институција међународних односа и изван западних центара. Тако у својој суштини деколонизација није никакав нови процес, већ крајња консолидација система зачетог у Вестфалији (Philpott 2001: 153–67). Џејмс Мејал (James Mayall, 1990) такође уверљиво образлаже да је национализам проширен од 17. до 20. века из европског центра на цео свет као доминантан легитимацијски принцип државности. Ерез Манела чак идентификује врло специфичан историјски тренутак када је сама идеја самоопредељења проширена на цео свет. Пре свега, мислећи на инсистирање Вудроа Вилсона на самоопредељењу током Париске мировне конференције након завршетка Првог светског рата. Пасивно посматрајући ток конференције и своје судбине, према мишљењу Манеле, лидери каснијег „Трећег света” су почевши од 1919. године унисоно прихватили самоопредељење за ултимативну вредност међународних односа (Manela, 2007).

Оваква, западноцентрична перспектива или класично објашњење експанзије међународног друштва (Dunne, Reus-Smit, 2017), јесте свакако присутна код најзначајнијих аутора и зачетника Енглеске школе (Bull, 2002; Wight, 1977; Watson, 1992). Као што видимо, класична теза о еволуцији међународног друштва сматра да су све ове примарне институције настајале у Европи између 15. и 17. века (евентуално 18. и 19), а да их је остатак света добровољно или принудно прихватио. Односно, да је садржину идеје легитимног поретка, рата, преговарања, власти итд., одредио унутаревропски однос. Спор око тога да ли су те институције данас универзално прихваћене (иако су испуњене различитим садржајем) или нису не постоји. Не постоји спорење ни око тога да су институције у великој мери обликоване западноевропским околностима.

Критика класичне тезе Енглеске школе о еволуцији је двојака. Прво, институције нису настале искључиво деловањем Запада. Јурдусев (Yurdusev, 2009: 70) показује да су институције рата, равнотеже снага, политике великих сила, међународног права, дипломатије, па чак и национализма настајале и услед контаката западне Европе са Османским царством. Хобсон (Hobson, 2012: 60) показује како су сазнања о кинеској технологији и политици 13. века обогатиле европску технологију и политику и делом омогућила развој који је почео у 15. веку, или како су Лајбниц и Волтер посматрали кинески политички модел као нешто што би могло бити узор Европи.

Друго, ако су примарне институције међународног друштва махом раширене деловањем држава западне Европе (касније и САД), да ли то подразумева да онда искључиво те исте државе имају моћ да одреде које нове институције постају део друштва, а које „старе“ то престају да буду? Или, да одреде када уопште међународно друштво има утицај на „домаће“ послове у САД и ЕУ а када нема? Када свет незадрживо иде ка константном повезивању и отворености а када све то успорава? Све и да су институције међународног друштва раширене искључиво услед унутаревропских (уз додатак САД) интеракција (а нису), то не би подразумевало да се оне нису одомаћиле и у другим деловима света и да не делују повратно на простор иницијалног ширења. Период потпуне политичке, културне и војне доминације Запада од 19. века, када се десила велика дивергенција (Pomeranz, 2000)⁶⁷, наомамо, омогућио је и интелектуалну ароганцију у виду занемаривања повратног утицаја које међународно друштво може да има на домаће процесе у САД и ЕУ. Заправо, период апсолутне доминације Запада који се у свом жешћем облику протезао кроз 19. и 20. век је више историјска аномалија, док и пре и после тога, међународно друштво бива обликовано интеракцијама различитих центара моћи (Musgrave, Nexon, 2013: 637).

Тако процеси попут повратка национализма или наглог појављивања поларизације и културних ратова на Западу, неминовно улазе у интеракцију са остатком света. И то такву, тврдим, што на њих (културне ратове) аутономно делују примарне институције међународног друштва. Државе су приморане да покушају примену суверенизма и да покушају да на домаћем терену поврате утицај над идејом „ко смо то ми“, тачније, да циљају на културну хомогеност. Или, можемо рећи и да државе на промену, услед неминовних међусобних интеракција, реагују покушајем примене дубоких седиментних слојева међусобне социјализације. Реагују онако како знају и ониме што их је и саме конституисало, примарним институцијама међународног друштва.

Погрешно би било, с друге стране, претпоставити да је ова интеракција међународног друштва и процеса унутар западних држава нешто што иде „као по лоју“. Не ради се о пукој механичкој интеракцији која производи јасне и недвосмислене резултате. Државе имају тенденцију ка примени примарних институција, ка суверености, територијалности и хомогенизацији. Зато јесте и нагласак на томе да ће државе покушати, а не нужно спровести импулсе који долазе од међународних институција. Различите способности различитих друштава, и различите реакције унутар њих засигурно ће довести и до читавог спектра непредвиђених последица. Можда ће произвести и супротстављене национализме, или ће сам покушај довести до још дубље поларизације. Ми то не знамо све и не можемо да знамо унапред. Но оно што можемо да закључимо јесте да постоји независна и аутономна међународна стварност, која

⁶⁷ Померанц синтагмом велика дивергенција (*great divergence*) дефинише период када су различити делови света који су до 19. века имали релативно сличне нивое развоја (Кина, Јапан и западна Европа), почели нагло да се разликују по моћи и стопама раста у корист Европљана, чинећи да свет који је некада имао више центара моћи буде сведен на један доминантан центар (Pomeranz, 2000).

подразумева да дисциплина међународних односа и те како има свој предмет изучавања који је независан од других друштвених наука. Енглеска школа зато доприноси и овом теоријском аргументу који је један од циљева дисертације, с једне стране, с друге нам помаже да културне ратове контекстуализујемо и на међународном плану. Промена у виду појаве културних ратова не бива посматрана као готова ствар. Већ улазимо у њену динамику и покушавамо да разумевамо који процес промена даље активира.

5.2. Русија и амерички председнички избори 2016. године

Пример са тиктокерима са почетка овог поглавља је анегдоталан и служи више за илустрацију тога како постоје снажни подстицаји промене унутрашње политике због утицаја примарних институција међународног друштва, попут суверености. Ипак, постоји један други пример који није на нивоу анегдоте и који је осетније променио понашање САД на унутрашњем плану. Ради се о тези, која је формирана након 2016. године, да су Руси уочили слабост либералних демократија (нарушеност парадокса), те искористили културне ратове да појачају збуњеност и поларизацију на целокупном Западу и „потуре” своју визију света и кључних догађаја. Све то је урађено (зло)употребом сајбер простора. Ова теза је поготово била доминантна у САД.

Подсетићемо се овде да је још 2010. године Хилари Клинтон, тадашња државна секретарка, сматрала да „слободан” и отворен интернет служи на корист њеној држави. Разлог за такав став је свакако економска доминација САД на интернету, али и чињеница да су друштвене мреже већ тада показивале огроман потенцијал за релативизацију наратива елита државе које нису биле по вољи САД. „Арапско пролеће” је само потврдило самоувереност да је интернет још једна алатка која неминовно води ка све глобализованијем свету и доминацији космополитске културе. Хармоничном свету у коме се све више мисли једнако, а да је основа за такво мишљење у вредностима које су доминирале у либералним демократијама. Но, као што су САД јасно увиделе предности тог система за одржање позиције сопствене доминације, тако су друге државе јасно увиделе да их технолошке платформе слабе. Иако ћу касније нешто детаљније описати ангажман Русије и Кине на основу ових увида, то не значи да су само ове две државе реаговале на круњење сопствених наратива у сајбер простору. То су чинили и Турска, Иран, Египат, Тајланд итд. (Singer, Warren, Brooking, 2018: 84-101). Укратко, државе су врло брзо реаговале на оно што су сматрале претњом по своју сувереност, а то је страни утицај на наративе у смислу шта је „природно” и „нормално”. Није дуго требало да су аутоматски активира примарна институција међународних односа.

Русија је свакако предњачила међу онима који су се забринули да постоји снажан уплив „страних” идеја путем технологије коју не контролишу њене елите. Убрзо је начелник Генералштаба Оружаних снага те земље, Валериј Герасимов (Валéрий Васи́льевич Ге́расимов), промовисао нешто што ће у САД касније постати популарно као „Герасимовљева доктрина” и што је довођено у везу са совјетским моделом „активних мера” које су у великој мери подразумевале „осликавање Запада у негативном смислу” (Inkster, 2016: 28). Герасимов у ауторском тексту 2013. године објављује „лекције” које је Русија научила из „Арапског пролећа”. Интервенција и целокупна правила ратовања, описује Герасимов, сада подразумевају „широку употребу политичких, економских, информационих, хуманитарних и других невојних мера

примењених у координацији са протестним потенцијалом популације“ (Gerasimov, 2016: 24).⁶⁸ Војна средства „скривеног карактера“ сада укључују и „акције информационог конфликта“, што води „симултаном сукобљавању у свим физичким окружењима и информативном простору“ и због чега даје препоруку да Русија мора да „усаврши активности у информационом простору, укључујући и одбрану сопствених објеката“ (ibid.: 25-27). Герасимов је заправо описао нешто што су државе увелико почеле да примењују, а у чему је Кина рецимо предњачила. Ради се о схватању сајбер простора као само још једног места надметања држава за моћ, али овог пута надметање које драстично може да утиче и на подривање супарника изнутра. Свеукупно, Русија експлицитно даје до знања да ће убудуће тако и поимати сајбер простор,⁶⁹ те додатно потврђује да САД више нису једина држава која ће тежити искоришћавању интернета зарад стицања предности у односу на своје противнике у међународној арени.

Не само да је Русија тежила да доктринарно приступи коришћењу сајбер простора, већ су САД сматрале да је евроазијска држава то врло умешно учинила током, за наш рад кључне, 2016. године. Користила је „савршено оружје“, сматрају новинари Њујорк тајмса. Савршено због тога што је „јефтино, непредвидиво и тешко му је ући у траг“ (Lipton, Sanger, and Shane, 2016). Уопштено, развила се теза, поготово међу америчким демократама, да су председнички избори 2016. године одлучени страним мешањем, то јест, да су одлучени тиме што је страни актер манипулисао постојећом поларизацијом у САД. Детаљном сајбер форензиком утврђено је да су два „упада“ у системе централе америчких демократа дошла из правца већ добро уиграних хакерских група из Русије које индустрија сајбер безбедности назива „Удобни медвед“ (*Cozy Bear*) и „Фенси медвед“ (*Fancy Bear*).⁷⁰ Такође, индустрија је групе додатно кодирала ознакама *APT 28* и *APT 29* (Inkster, 2016: 23-24).⁷¹ Испоставиће се да су *APT* углавном војне јединице држава чији је задатак да сваки дан дођу на свој посао и осам сати осмишљавају и извршавају нападе. Америчке обавештајне службе ће касније *APT 28* и *APT 29* идентификовати као војне јединице 25165 и 74455 руске војно-обавештајне службе, тј. Главне управе Генералштаба Оружаних снага

⁶⁸ У тексту користим превод на енглески језик Доктрине из 2016. године.

⁶⁹ Најсажетија дефиниција сајбер простора је да се ради о „свим постојећим компјутерским системима и мрежама, укључујући и ваздушни простор између система“ (Kello, 2013: 17). *Air-gapped systems* овде преводим као ваздушни простор између система, али заправо се ради о концепту сајбербезбедности који подразумева да је мрежа сигурнија уколико постоји и физичко одвајање од осталих мрежа. Дефиниција коју овде примењујемо подразумева да сајбер простор постоји и у том, одвојеном ваздушном мехуру без обзира на одвојеност мрежа.

⁷⁰ Када кажем да се ради о сајбер индустрији, говорим о прилично широком и неодређеном појму. Врло је битно разумети да се не ради ни о каквој организацији већ о професионалцима који одмах по некаквом сајбер нападу међусобно деле информације путем устаљених канала комуникације (рецимо интернет форума) како би евентуално зауставили ширење напада или упозорили своје колеге на тип напада који је тренутно актуелан. При том, не ради се искључиво о професионалцима са Запада, већ неретко и оних из Русије и Белорусије. У сваком случају, сајбер индустрија има капацитет да заједничком форензиком утврди постојање одређених сајбер група са врло специфичним карактеристикама. Те карактеристике су виђене и у нападу на демократе и везују се за оно што су они назвали „удобним“ и „фенси“ медведом.

⁷¹ На енглеском језику *APT* је скраћеница од „напредне упорне претње“ (*Advanced Persistent Threat*), што значи да се ради о групи која константно и упорно врши нападе у сајбер простору. Број 28 или 29 подразумева да је претходно идентификовано 27 таквих група. Занимљиво је да на списку нема група из САД, иако знамо да се ради о држави која у својој команди има изузетно софистициране капацитете за сајбер нападе. Или, да се ради о држави која је до сада у сарадњи са Израелом извршила и можда најзначајнији сајбер напад током 2009. и 2010. године, кодног имена *Stuxnet*. Напад је имао и физичке последице, у смислу уништавања иранске нуклеарне инфраструктуре, али је утицао и на наглу милитаризацију читавог сајбер простора (видети више у: Farwell, Rohozhinski, 2011). Дакле, *APT* означавање је ипак усмерено на идентификовање евентуалних непријатеља САД што се можда најбоље види у чињеници да *APT* са бројем 1 долази из Кине (Deibert, Pauly, 2019: 87).

познатије под совјетском скраћеницом „ГРУ” (Mueller, 2019: 36).⁷² Јединице су преко хаковања мејлова Џона Подесте (John Podesta) и Билија Рајнхарта (Billy Rinehart), кључних људи кампање Хиларе Клинтон, успеле да дођу до малтене комплетне унутрашње комуникације која се одвијала у кампањи демократа, али преко Подесте и до комуникације од значаја за пређашњу Обамину администрацију. Јединице су потом у сарадњи са Викиликсом наредних месеци, или чак непосредно пред изборе, избацивале компромитујућу садржину Клинтон кампање, што је Трампова страна прихватила оберучке (ibid.: 36-65).

Но, оно што је још битније за овај рад, јесте да су Руси поред хаковања, умешно користили и постојећу архитектуру друштвених мрежа како би покушали да оснаже поларизацију и продубе културне ратове у САД. За ову тврдњу користим налазе „Милеровог извештаја” које је објавило Министарство правде САД (Department of Justice – DOJ). Уопштено, у извештају се тврди да је Трампова кампања профитирала од руског мешања у америчке изворе, али да није координирала ове напоре (ibid.: 173). Руси су, уз помоћ Агенције за истраживање интернета (на енглеском познате као *IRA* – Internet Research Agency) под контролом и уз помоћ финансија олигарха Јевгенија Пригожина (Евгений Викторович Пригожин), у Санкт Петербургу направили тзв. „фарму тролова” која је производила садржај на друштвеним мерама у корист Трампове кампање. Садржај је био такав да их је Милер означио као „активне мере” руске државе преко, тобоже приватног, деловања групе окупљене око једног олигарха. Преко различитих група на Инстаграму, Твитеру и Фејсбуку, Милер тврди да је *IRA* дошла до милиона људи у САД. Заправо, у сведочењу Колина Стреча (Colin Stretch), главног правног саветника Фејсбука, пред Комитетом за обавештајни рад Сената САД, налазимо како је *IRA* само преко те друштвене мреже успела својим садржајем (укупно 80,000 статуса) да допре до 126 милиона људи током две године (Hearing Before the Senate Select Committee on Intelligence, 2017). Твитер је у свом блогу такође почетком 2018. године изнео бројку од 3841 налога који је повезан са *IRA*, али су објавили и да су директно обавестили 1,4 милиона људи који су били у контакту са тим налозима да се ради о страном утицају (Twitter Blog, 2018).

Главни метод којим се служила *IRA* јесте да креирају групе које својим називом подсећају на аутентичне (*grass-root*) организације у америчкој политици. У Милеровом извештају наводе се примери таквих група, рецимо „Републиканска партија Тенесија” (Tennessee Republican Party), те би онда био дељен садржај који највише личи на оно што би републиканци из Тенесија и делили, али уз појачану дехуманизацију друге стране. Потом групе назива „Зауставите све мигранте” (Stop All Migrants), „Безбедне границе”, али и групе назива „Црно је важно” (Black Matters) или „Уједињени муслимани Америке (United Muslims of America). Као што видимо, налози нису нужно указивали на конзервативну садржину. Није било битно којој страни политичког спектра група припада док год је садржај који се дели поларишућег карактера и док свеукупно преовладава подршка Доналду Трампу или релативизација или дехуманизација Хилари Клинтон. Рецимо, групе које би по свом називу природно нагињале демократама покретале су кампању да је Клинтон неприхватљива као демократски кандидат. Свеукупно, *IRA* је на Фејсбуку потрошила сто хиљада долара на рекламе садржаја, што је у историји обавештајног рада вероватно без

⁷² Занимљиво је рецимо како се хакер који се назвао *Gucifer 2.0* јавно огласио као Румун који је самостално решио да разоткрије Клинтон кампању. Хакер је био отворен за комуникацију, те је активно одговарао на питања новинарима који су се досетили да му поставе питања на румунском користећи Гугл преводилац. Добили су одговор који је, испоставиће се након помоћи људи којима је румунски матерњи језик, да је хакер такође користио Гугл преводилац. Додатно су сајбер форензичари у фајловима хакера пронашли и да је користио руску верзију *Word-a* (Lipton, Sanger, and Shane, 2016).

преседана у смислу уложених средстава у односу на домет самог садржаја (Mueller, 2019: 14-26). Иако су средства од сто хиљада долара незнатна за једну државу, у постојећем технолошком дизајну друштвених мрежа стварају невероватну моћ.

Занимљива је и тактика коју је примењивала IRA како би привукла што више пратилаца на својим страницама. Узмимо за пример страницу „Исусова војска” (@army_of_jesus). Начин привлачења публике јесте да се рециклирају популарни статуси и мимови са других страница, те да се на тај начин постигне велики број почетних интеракција. Страница „Исусова војска” зато није привлачила пажњу политичким садржајем (само мали део укупног садржаја), већ је качила слике и поруке о вери. Тако је статус са највише свиђања (87,750) ове Инстаграм странице мим којим би неко „доказао” своју веру (Фигура 9) (DiResta et al., 2019: 52). Суштина је била да се на свест може утицати и уз мали постотак садржаја који подстиче поларизацију и подсећа на релевантне политичке изборе. Такође, суштина је и да се неприметно уђе у људску свакодневицу и тако подстиче (не)свесна изградња идентитета.

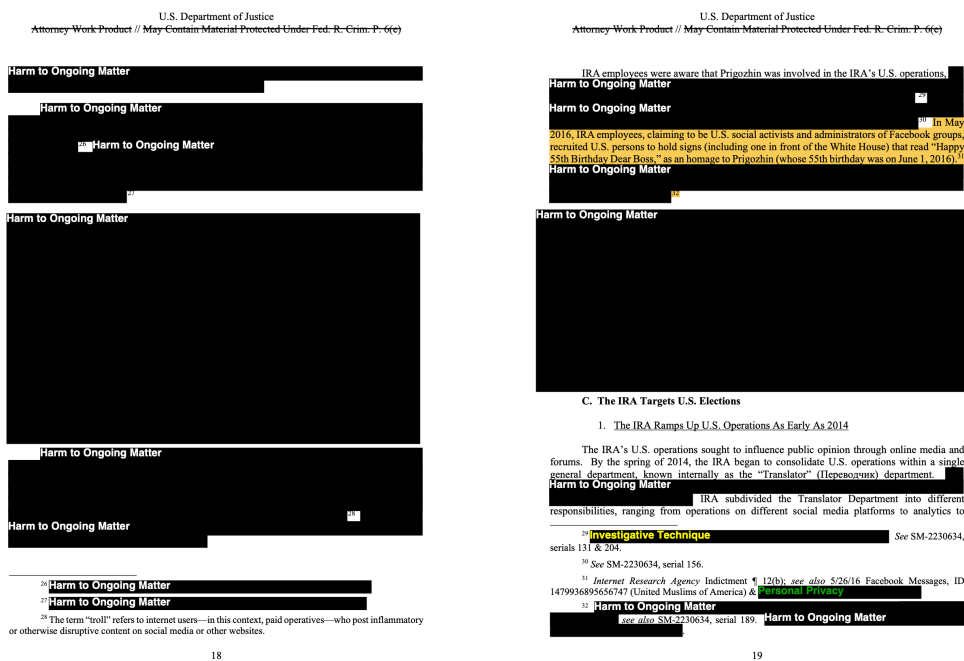

Фигура 9: Статус странице „Исусова армија” са највише интеракција (DiResta et al., 2019: 52).

Милеров извештај прилично самоуверено указује на методе, изворе финансирања и утицај деловања IRA. Подаци којима располаже проистичу како из јавно доступних извора, тако и из обавештајних сазнања. Јавност не може са сигурношћу да провери главне Милерове наводе и информације, будући да се оне базирају и на раду који подразумева активне обавештајне делатности и средства. Стога се могу имати увиди у врло мали део мозаика (Фигура 10) на основу ког је састављен ауторитативан извештај који је, између осталог, утицао на уоквирење Трампове победе као производа руског мешања. Суд Дистрикта Колумбије је чак подигао и оптужницу против Пригожина, његових сарадника и IRA као организације, због „операција мешања у политички систем САД, укључујући и председничке изборе 2016. године” (United States District Court for the District of Columbia, 2018).

Милеров извештај је био довољан да се код дела америчке јавности формира снажно мишљење о томе да су Руси одредили исход америчких избора. Но, такво мишљење је унутар Обаине администрације преовладавало и раније. Викторија Нуланд (Victoria Nuland), данас заменица државног секретара, а у периоду од 2013. до 2017. асистент секретара за европске и

евроазијске послове „Стејт Департамента”, указује да се истраживањима јавног мњења у октобру 2016. године испоставило да су обнародовани мејлови демократа утицали на гласаче (Nuland, 2017). Министарство одбране САД је 2018. године у уводу нове „Сајбер стратегије” изоловало руске операције у сајбер простору као један од главних проблема са којима се суочава њихова држава, те као нешто што је „утицало на нашу популацију и изазвало наше демократске процесе” (United States Department of Defense, 2018).

Фигура 10: Пример како изгледају странице Милеровог извештаја (Mueller, 2019: 18-19).

Недоумице око тога ко или шта је одлучило изборе 2016. године константно су мучиле америчку јавност и став је зависио од политичке позиције, више него од доказа. У 2020. години, објављена је књига у којој се тврди да су кумулативне руске делатности 2016. године „вероватно” одредиле исход избора. Међу утицајима се помињу две врло важне ставке: деловање на друштвеним мрежама и упади хакера. Ауторка је, као што видимо, износила кумулативне доказе и начине на који су Руси све покушавали да утичу, али и сама остављајући на крају простор за велику неизвесност казавши да се ради о „вероватноћи”, те да не можемо ултимативно са сигурношћу знати (Hall Jamieson, 2020). Почетком 2023. године, појавио се и чланак који се бавио искључиво покушајима утицаја Руса на исход путем друштвених мрежа. Општи закључак, на основу података које су им директно доставиле друштвене мреже, али и након истраживања које је подразумевало ставове људи до којих су руске странице допрле, јесте да руско мешање, макар у смислу кампање на друштвеним мрежама, уопште није утицало на исход америчких избора. Људи до којих је дошла пропаганда су, компаративно гледано, били под много већим утицајем америчких конзервативних канала који су ширили врло сличне наративе (Eady et al., 2023). Стога, деловање руских тролова је само кап у мору онога што су Американци радили сами себи због последица технолошког дизајна друштвених мрежа.

Истраживања да ли су Руси утицали на америчке изборе или нису, једна је ствар, док је перцепција целог феномена потпуно друга. Сасвим је довољно да део јавности верује у то, те да се ствара слика о рањивости наратива које стварамо о „себи” као нацији. Твитерове ознаке о повезаности неког налога са државом, или Фејбукова забрана свих политичких реклама, само су неке од последица уверења да је нека друга држава утицала на исходе америчке демократије. Још значајнија последица јесте и параноја која се створила код истраживача безбедности сајбер простора, а који су указивали на то да се он мора посматрати као и сваки други домен људског деловања и на који морају да се примењују правила обавештајног рада, или чак традиционалног ратовања. Руси су покушали, али нису утицали на исходе америчких избора, барем не преко кампање на друштвеним мрежама. Но, последица тог деловања јесте милитаризација и повећана суверенизација сајбер простора, или макар повећана тежња ка томе, чиме ћу се даље бавити.

5.3. Захтев међународног друштва за културном хомогеношћу

Компаративно гледано, САД су врло рано постале свесне проблема овладавања сајбер простором и изазова који проистичу из чињенице да друге државе могу покушати да искористе овај простор за подривање моћи САД. Прва директива која се тиче „Безбедности националне политике телекомуникација и аутоматизованих информационих система” донета је 1983. године, када интернет још увек није уведен у масовну употребу (Kaplan, 2016). Фред Каплан у својој књизи која се бави историјатом „сајбер ратовања” описује настанак те директиве. Тадашњи председник САД, Роналд Реган, гледао је филм „Ратне игре” (*War Games*), у ком тинејџери успевају да доведу свет на ивицу нуклеарног сукоба јер су хаковали компјутер Министарства одбране. Наредног дана, Реган је питао свог начелника генералштаба да ли тако нешто заиста може да се деси. Одговор је добио након неколико дана, уз констатацију да итекако може да се деси и да је „ситуација много гора” (ibid.: 7-8).

Дуго се сајбер ратовање везивало за хакерске упаде какви су се и догодили демократама 2016. године. Феномен одбране сајбер простора озбиљније је схваћен у америчкој стручној јавности након 2007. године и потпуне блокаде јавних информационих система Естоније од стране Русије због тога што су Естонци уклонили совјетски споменик из центра Талина. Естонија је тада захтевала да се активира Члан 5 НАТО, који се тичао колективне реакције савеза онда када је нападнута једна чланица. Но, Члан није активиран, најпре зато што нико није могао да докучи да ли се ради о нападу који је мерљив, рецимо, са упадом копнених снага, а потом и зато што је било тешко ултимативно приписати напад руској држави (Davis, 2007). Није згорег напоменути да су и саме САД вршиле овакве или разорније нападе, као што је био случај са нападом на Иран и вирусом Стакснет, те да ни њима није било у интересу да се целокупна ствар перципира у рангу некакве копнене агресије. Естонски, али и каснији напади, указали су на изазов сајбер простора у смислу да се ради о потпуно новом домену који поред САД користе све више и њени изазивачи. Америчка јавност је због све веће учесталости сукобљавања држава у сајбер простору ишчекивала да ће ускоро да се догоди некакав „сајбер Перл Харбор”, на шта је нпр. упозоравао бивши државни секретар одбране САД, Леон Панета (Leon Panetta, 2012), након иранске освете за Стакснет у виду сајбер напада на нафтну компанију (*Saudi Aramco*). Претња у сајбер простору могла је да дође и у виду пенетрације компјутерских система који регулишу хемијски баланс у фабрикама воде, нивое вештачких језера на бранама, контролу лета, итд. Стога, забринутост је постала и више него оправдана.

Такви напади на критичну инфраструктуру попут Стакснета или евентуалног напада на фабрике вода, контроле лета, јесу типични примери саботаже. Саботажа подразумева „намерне нападе да се ослаби или уништи економски или војни систем” и он је по природи ствари технички (Rid, 2012: 16). Циљ саботаже јесте да одређени технички системи или процеси не функционишу на начин на који очекујемо, чиме потенцијално могу да произведу катастрофалне последице и по свет изван компјутера и њихових мрежа. Међутим, поред саботаже, учестала употреба сајбер простора подразумева још и шпијунажу и субверзију. Едвард Сноуден (Edward Snowden) је можда и најпознатији дисидент када је у питању откривање система масовне шпијунаже коју су САД радиле не само у другим државама, већ и над сопственим становништвом.⁷³ Сајбер простор се користи и за субверзију која би подразумевала „намерни покушај подривања ауторитета, интегритета и основа успостављеног ауторитета или поретка” (ibid.: 22). Управо код субверзије долазимо до примера руске интервенције у амерички политички систем 2016. године путем друштвених мрежа. Хакерски напади на системе демократа, али и покушај снажења поларизације и повећања степена дезинтегрисаности америчког друштва засигурно јесу покушаји подривања ауторитета, интегритета и основа поретка једног друштва. Све то је чињено путем коришћења сајбер простора.

Међутим, до сада се није догодио велики „сајбер рат” који подразумева уништење критичне инфраструктуре држава употребом сајбер простора. До сада смо видели саботаже, шпијунаже и субверзије које не трансформишу сукобљавање у суштинском смислу. Не само да нисмо видели рат, већ постоје мишљења да је сајбер дуго омогућавао такмичење међу државама које смањује насиље, будући да се сада одређени циљеви могу постићи саботирањем компјутерских система уз много мање трошкове у односу на некадашње прескупе кампање (Rid, 2013: 142). Уопштено, стручна јавност САД и Европе која се бави стратегијама и политикама у сајбер простору сматра да до рата који укључује „само” сајбер простор никада неће ни доћи. Сајбер ће бити само додатак евентуалном сукобу ширих размера (Chesney, Smeets, 2020: 7). На примеру сукобљавања у Сирији и Украјини видимо да се сајбер заиста користи само као додатак операцијама на терену, али и да је координација употребе сајбер домена са копненим снагама изузетно тешка и за сада углавном не толико плодотворна у смислу ратних успеха (Kostyuk, Gartzke, 2022). Стога, истраживачи сајбер безбедности сматрају да целокупно деловање у сајбер простору јесте нешто што је већ постојало у традиционалним војним активностима или обавештајном раду држава. У питању је такмичење држава које је увек подразумевало „додатне активности које суверене силе користе против или са другим суверенима да штите, чувају или прошире своју националну слободу или акцију”, и ради се о „функцији подршке главним циљевима”, а не о „циљу по себи” (Warner, 2020).

Једина дилема код стручњака јесте да ли се у случају коришћења сајбер простора од стране држава ради о обавештајном раду или о традиционалним војним активностима. Ровнер сматра да се ради о типичном обавештајном раду будући да тренутно сајбер такмичење међу државама подразумева „одржавање информационе предности”, пошто националне безбедносне службе теже да „пресретну комуникације и украду податке” или „саботирају ривале” што смо све виђали и у традиционалним обавештајним активностима (Rovner, 2020: 115). Ворнер, с друге стране, цитира Конгрес САД када каже да ће се операције у информационом окружењу сматрати „традиционалном војном активношћу” будући да се не ради само о пуком прикупљању информација већ и много ширем спектру акција и могућности (Warner, 2020). Коначно, имамо и мишљење о томе да је неспорно да су операције у сајбер простору много већег обима него раније

⁷³ Више о америчком програму надгледања интернет под називом *PRISM* у следећем делу овог поглавља.

обавештајне делатности, али да је то једина разлика – обим – а да суштина остаје иста – обавештајни рад. Несумњиво је да се ради о технолошким подухватима без преседана у смислу обима. Ипак, структуре САД желе да представе ове операције као нешто много више због организационих и финансијских подстицаја које постоје у случају преувеличавања значаја сајбера (Lindsay, 2020).

Било да се ради о традиционалној обавештајној или војној активности, сама чињеница да држава, па и стручна јавност, посматрају деловање у сајбер простору, укључујући и субверзију, као пуки додатак на већ нешто постојеће, указује на поенту коју желим да изложим у овом поглављу. Државе ће тежити покушају стављања под контролу сајбер простора на начин на који контролишу све друге просторе. За њих је појава сајбера само изазов за већ раније постојећу сувереност и по аутоматизму ће покушати да на њега примене критеријуме контроле који су већ постојали у неким другим доменима. Стога, саботаже, шпијунаже и субверзије сада могу да се догоде само на још једном нивоу који би ваљало исконтролисати. Руско деловање 2016. године зато јесте типичан пример покушаја субверзије, или покушаја подривања ауторитета и интегритета америчког политичког система, на шта САД мора реаговати уобичајеним средствима. Успостављањем контроле и механизма заштите од непожељних наратива. Уочено је да је тешкоћа одржања хомогености у смислу питања „ко смо ми”, пример рањивости која се јавља у сајбер простору и која је предмет експлоатације других сила. Стога, неопходно је успоставити оквир који ће омогућити суверено деловање и у том новом домену.

Да подсетим, уопште није битно да ли су Руси заиста угрозили интегритет америчког политичког система. Сама чињеница да је постојао покушај и да је безбедносна заједница хитро реаговала са излагањима о рањивости отвореног сајбер простора и предлозима за његову контролу, иде у прилог аргументу да је међународно друштво аутономно утицало на динамику културних ратова. Утицало на начин да држава, која је промовисала отворени интернет као питање од националног интереса, сада промовише успостављање контроле над њиме као суштински национални интерес. Због тога имамо и притиске у виду идеолошког санкционисања елемената који су перципирани као несагласни са либералним духом САД, имамо и ознаке садржаја који могу бити под страним утицајем. Но, имамо и све жустрије залагање за суверенизацију целокупног интернета, почевши од производње чипова, па до стављања садржаја на друштвене мреже. На пример, САД 2022. године доносе „Закон о чиповима и науци” (*Chips and Science Act*) који ће смањити рањивост ланца снабдевања државе и приватних компанија чиповима. Циљ је да субвенцијама подстакну производњу чипова на америчком тлу, у односу на до сада велику зависност у овој области од Тајвана и Јужне Кореје. Претпоставка је да као што су неопходна софтверска решења за разбијање непожељних наратива на друштвеним мрежама, неопходна су и физичка решења заштите целокупног ланца који чини један сајбер простор. Тиме би САД повећале степен заштите и када су у питању евентуалне саботаже и шпијунаже (117th Congress, 2022). САД теже да овладају сајбером у потпуности и укључују све елементе заштите од обавештајног и/или војног рада других држава.

Иако случајеви саботаже и шпијунаже свакако доприносе даљој суверенизацији сајбер простора, задржимо се овде на субверзији. У литератури, покушај руског мешања несумњиво спада под ову категорију, али је остала дилема о каквом виду субверзије се ради. Мешмејер (Lennart Maschmeyer) наводи да можемо имати најмање три вида субверзије: манипулацију, ерозију и свргавање. Циљ манипулације је да „манипулише владине политике, било кроз експлоатацију владе или утицајних политичких организација, или индиректно кроз промену

јавног мњења”. С друге стране, ерозија „тежи да подрије изворе снага противника кроз нарушавање поверења јавности, погоршања друштвених тензија и саботирања институција и инфраструктуре”. Свргавање се тиче подршке опозицији како би уклонила суверена (Maschmeyer, 2022: 2-3). На основу Милеровог извештаја, можемо закључити да Русија јесте тежила манипулацији јавног мњења, али да је суштина хаковања мејлова, а потом и утицаја преко друштвених мрежа, да се изврши ерозија. Тачније, да се утиче на поверење јавности у институције али и да се оснаже постојеће друштвене тензије.

Ерозија коју је покушала да изврши Русија тиче се манипулације, али манипулације информацијама на начин да се постигне пад поверења и поларизација. Манипулација информацијама може имати три вида: дезинформација (*disinformation*), ненамерна погрешна информација (*misinformation*) и злоупотреба информације (*malinformation*) (Wardle, Derakhshan, 2017: 20). Јасно је да руско мешање није ненамерно пласирање погрешних информација. Радило се или о дезинформацијама, што је подразумевало креирање лажних вести, или о злоупотреби, тачније коришћењу постојећих информација на креативан начин који продубљује постојећу поларизацију. Међутим, Русија није креирала архитектуру друштвених мрежа која је омогућила тако нешто, нити је прва вршила овакве типове субверзија. Као што смо могли да видимо раније, руске странице на друштвеним мрежама само су радиле оно што су и сами Американци и Британци чинили на много масовнијем нивоу. Стив Бенон и Брајтбарт су рецимо итекако схватили логику технолошког дизајна друштвених мрежа, те су од раних дана Гејмергејта успели да манипулишу целокупном мрежом. Нису радили ништа друго до дезинформисања и злоупотребе информација како би допрли до што већег броја људи. Афективност и моралисање нису измислили Руси својом кампањом, али је несразмерно „кривица” за продубљивање културних ратова пребацивана на њих. Да ли због тога што је увек лакше свалити кривицу на другога, или због тога што је и мало страно мешање видљивије од било свега другога, тешко је утврдити.

Рецимо, занимљиво је како текстови који указују на негативан утицај архитектуре друштвених мрежа по функционисање политичких система увек користе пример Русије. Врло ретко се наводе примери Гејмергејта, Кјуанона или неких других мрежа које су створене након 2014. године, а које су, као што смо видели, знатно интензивније еродирале друштвену хомогеност. На пример, у тексту који указује на то да је постојећа архитектура друштвених мрежа огромна претња по делиберативну демократију креће се од примера Руса, иако се ради о изузетно малом делу утицаја на демократију. Но, с друге стране, аутори указују на неке занимљиве поенте око архитектуре друштвених мрежа. Прво, архитектура ствара „епистемички цинизам”, у смислу тога да константно ширење дезинформација ствара циничне грађане који више немају поверења у било какве информације. Архитектура је таква и да ствара „техно афективну поларизацију”, што сам раније и описао, и коначно, ствара „преовлађујућу неаутентичност мишљења”, где више нисмо сигурно да ли комуницирамо са ботом, страним агентом, кампањом неке политичке странке или нечим четвртим (McKay, Tenove, 2021: 708-709).

Неаутентичност је поготово занимљива, будући да се тиме ствара уверење да више не може постојати никакав аутентичан политички покрет, већ да је све производ некакве манипулације. Друштвене мреже су овај принцип довеле до крајности. Непостојање поверења да нешто може бити аутентично је довело и до креирања новог речника у политичкој комуникацији у САД. На енглеском језику аутентичност је описивана кроз реч која је подразумевала концепцију одоздо на горе, или од самог раста траве (*grassroot*), док је сада створена реч која подразумева постављање

вештачке траве (*astroturfing*). Концепт проистиче из лоби организације у Вашингтону чији је циљ био да путем интернета створи базу својим клијентима (кампањама странака) тако да се та мобилизација чини природном. Стога, да целокупан процес личи на полагање вештачке траве – није природна, али „ради посао” и суштински, нема никакве разлике у смислу могућности одигравање утакмице (Howard, 2003). Као што видимо, у САД на интернету тако нешто постоји у најмању руку од раних 2000-их, док је сва пажња сада на пропорционално врло малом утицају који је покушао постављање вештачке траве из Русије. И то пажња не само од политичара, већ и истраживача који покушавају да дефинишу проблем архитектуре друштвених мрежа. Чињеница да и минимално мешање привлачи несразмерну пажњу, говори у прилог томе колика је моћ која проистиче из аутономног деловања примарних институција међународног друштва. Чим се укаже макар и промил шансе да постоји страни утицај, државе одмах покушавају да поврате потпуну сувереност. У нашем случају, сувереност је примењена оног тренутка када су стране силе покушале да утичу на хомогеност једног друштва у смислу дефинисања „ко смо ми” али и у смислу појачавања постојећих друштвених расцепа и нарушавања доминације либералног наратива. Чим се „намирисало” страно мешање, помало је и скрајнута чињеница да су епистемички цинизам, техно афективна поларизација и неаутентичност мишљења доминирали друштвеним мрежама и пре и после руског мешања, и то на страницама које су много утицајније по политичка збивања у САД.

Као што видимо, није Русија измислила „астротурфинг” или постављање вештачке траве, нити је њен утицај био толики колико га наглашавају америчке политичке елите и стручна јавност. Није Русија ни једина држава која се служи покушајима ерозије. То чине и други који оснивају специјалне сајбер трупе чији је задатак да се баве одбраном, али и саботажом, шпијунажом и субверзијом. Узмимо за пример податке пројекта који је пратио 28 држава са њиховим трупама и дошао да закључка да се служе манипулацијом информацијама које пласирају уз помоћ „великих података” и алгоритама друштвених мрежа. Међу тим земљама јесу и САД, Кина, Иран, Чешка, Србија, Мексико, Аргентина, УК итд. (Bradshaw, Howard, 2018: 24-25). Као што су САД алармиране руским покушајем утицаја на домаћа збивања, тако су и други рано препознали да се ради у још једном механизму с потенцијалом увећања контроле сопственог становништва, али и с потенцијалом утицаја на становништво и политичке системе других држава. Штавише, на примеру формирања Герасимовљеве доктрине, видели смо да су други алармирани „Арапским пролећем” и да су цео феномен посматрали кроз утицај САД у сајбер простору.

Сувереност, по Вотсоновој дефиницији коју сам раније усвојио, подразумева потпуну независност од спољних и унутрашњих изазивача. С тим у вези, културни ратови и нарушавање хомогености омогућили су и пружили прилику другим државама да покушају да утичу на политику САД кроз појачавање унутрашњих тензија и неповерења у институције. Све ово је било могуће јер је, макар до 2016. године, функционисао „отворени” и „слободни” интернет који су САД посматрале као извор своје снаге, никако као евентуални извор слабости. Сувереност је примарна институција међународних односа, као што је примарна институција постојање унутрашњег легитимитета, тј. базичног друштвеног консензуса о томе ко смо ми. Оног тренутка када је угрожена једна од те две институције, друга ће аутоматски покушати да поврати баланс. Сувереност или покушај успостављања суверености над сајбер простором је активирана оног момента када је угрожена хомогеност и када је интерпретирано да је та хомогеност угрожена спољним мешањем („руски утицај”).

У САД је овај покушај успостављања суверености оличен у неколико ствари: променом основне филозофије „неутралности” друштвених мрежа које су увеле нове уређивачке политике, и које, као што смо видели, и саме таргетирају и траже „стране” или „малигне” утицаје на друштво, или „филтрирају” и уклањају непожељне налоге; друштвене мреже све ово раде и након саслушавања пред легислативним телима САД (видети нпр. доказивање Фејсбука или Твитера пред различитим одборима америчког Сената), и самим тим због жеље и воље америчке легислативе мењају правила и за остатак света (укључујући и ЕУ) који користи пре свега америчке друштвене мреже; Бела кућа брине о томе какав наратив о збивањима у свету ће бити пласиран пажљивим неговањем наратива чак и на друштвеним мрежама као што је ТикТок; интерпретација да је поларизација унутар САД производ спољног мешања које је омогућено слободним интернетом, води размишљању и дугорочном планирању које се везује за успостављање контроле над целокупним сајбер простором; класификовање сајбер простора (под који потпадају и друштвене мреже као могући простор субверзије) као војног или обавештајног домена, несумњиво указују да ће питање суверенизације овог простора убудуће укључити много више нијанси и механизма контроле. Свеукупно, може се рећи да је интерпретација о утицају Руса утицала и на динамику културних ратова с једне стране. Поготово када је у питању регулација правила коришћења и чистки на друштвеним мрежама. С друге стране, да је иста та интерпретација утицала на размишљање о милитаризацији друштвених мрежа, али и целокупног сајбер простора, што даље утиче на динамику међународног друштва. Уместо некадашњег сајбер утопистичког идеала о брисању граница и незадрживом отварању и спајању људи из различитих држава, сада сведочимо потпуној супротности. Друштвене мреже и сајбер простор у целости постају потенцијал за никада раније виђено одвајање и наметање потпуно одвојених визија човечанства.

Културни ратови су одговарајући оглед за доказивање да међународни односи заиста имају свој независни предмет истраживања и своју велику идеју – међународно друштво – која је независна од других дисциплина попут историје, социологије, па чак и политичких наука. Далеко од тога да су САД успеле да успоставе потпуну сувереност и контролу. Период од 2014. године наовамо је још увек експерименталан и за саме државе, и не назире се крај овом такмичењу у овладавању сајбер простором. Штавише, државе имају константне подстицаје да покушавају са саботажама, шпијунажама и субверзијама јер се испоставило да до сада нема санкције за такво понашање (Maschmeyer, 2022: 15). Не постоји баланс на начин да уколико једна држава престане са овим операцијама, друге ће је пратити и захтевати примирје. Напротив, ово би само указало на додатну рањивост и привукло друге актере да покушају са још делотворнијом употребом сајбер простора управо против те државе. На овој логици, као што ћемо ускоро видети, базирају се не само деловања Русије и Кине у сајбер простору, већ и САД. ЕУ у великој мери трпи последице збивања у САД, макар када је у питању контрола и овладавање доминантним наративима.

5.4. Два пута сајбер суверености: Кина и Русија наспрам САД и ЕУ

Када сам описивао Енглеску школу међународних односа, указао сам на чињеницу да аутори овог правца сматрају да примарне институције међународног друштва нису нешто што је вечно, већ производ настао у Европи доласком Модерне. Сувереност какву данас познајемо, подсетимо се, настајала је као производ процеса од преко век и по, почевши од Аугзбуршког мира 1555. године, па до Утрехтског мира 1714. године (Watson, 1992: 204). У међувремену, десио се и Вестфалски

мир 1648. године који је окончао тридесетогодишњи верски рат у Европи. Тада је потврђен принцип према коме сваки владар (суверен) више нема право константне промене званичне вере свог ентитета, или, уколико он промени веру, одриче се престола и нема право да захтева промену вере од својих поданика, чиме религија престаје да буде узрочник ратова на континенту (Tilly, 1990: 61). У наредним вековима оваква визија уткана је малтене у све важне мултилатералне договоре, па и Повељу Уједињених нација која потврђује принципе права самоопредељења народа, суверене једнакости и немешања у унутрашње послове држава (United Nations Charter, 2022).

Суштина договора у Вестфалији није омогућена падом или растом неке велике силе. Филпо (Daniel Philpott) сматра да је револуција која је омогућила појаву вестфалске суверености заправо револуција идеје. Протестантска реформација омогућила је смањивање универзалистичких претензија католичке цркве и поставила основ за државни плурализам у Европи. Исти аутор наводи да се касније још једном догодила таква велика револуција. Након доминације у 19. и 20. веку, идеја национализма се из Европе проширила по целом свету и подразумевала је принцип поистовећивања етничких или националних граница са политичким границама. Деколонизација је, зато, по Филпоовом мишљењу, крајњи производ снаге идеја национализма и расне једнакости, и омогућила је још једну револуцију суверености. Дакле, ове револуције дешавају се само као последица револуције идеје (Philpott, 2001: 4). Једнако је битно нагласити да се оне не дешавају због промена „структуре класних односа или (промена) политичке структуре, технологије, трговине и индустријске производње, поделе рада, методе ратовања, или величине популације” које воде до привремене збрке, али не и саме револуције суверености (ibid.). У том духу закључујем да се појавом сајбер простора није догодила никаква револуција или трансформација попут оних које су омогућавале потпуну промену међународних односа након Вестфалије или деколонизације. Немамо доминацију једне нове идеје на међународном плану, што самим тим значи да није промењена ни сувереност каква је постојала. Догодила се промена у виду усложњавања постојећих институција, или промена која доводи до усложњавања постојеће верзије суверености као примарне институције међународних односа.

То не значи да није постојао озбиљан идејни кандидат да до револуционарне промене и дође. Дуго је владало уверење да управо космополитизам може бити основа за нову револуцију у суверености, и занимљиво је да Филпо као мотив писања књиге почиње ставом да амерички интервенционизам током 90-их⁷⁴ и појава Европске уније сведоче да смо на прагу нове идејне промене, и самим тим, драстичне промене у схватању суверености (ibid: 1). Тиха космополитска револуција у Европи, и не тако тиха на пољу међународног интервенционизма, значила је заиста да на тржишту идеја, али и политичке и војне моћи која је прати, имамо озбиљног кандидата за неку нову сувереност. У свему томе, управо је сајбер простор, са друштвеним мрежама као његовим саставним делом, виђен као оруђе великог потенцијала за ширење космополитизма и кулминацију глобализације. Но, док је некада био нада за репродуковање космополитизма, сада видимо да сајбер ипак постаје простор даље репродукције верзије суверености каква је доминирала и раније. Дакле, није се догодила револуција, није се догодила трансформација, догодило се само усложњавање постојећег. Сувереност остаје обликована пре свега идејом национализма, а појава технологије је само привремено узбуркала ово правило. Временом, испоставиће се, постаје и додатна снага тог правила, будући да државе све више користе друштвене мреже да додатно учврсте и прошире доминацију над сајбер простором. Такође,

⁷⁴ Књига је објављена 2001. године.

доприноси се ономе што Малешевић назива кумулативном бирократизацијом принуде (Malešević, 2019). Доминација се учвршћује и кроз повећавање хомогености тако што се државе труде да одрже и контролишу доминантни наратив „о себи”. Ову тврдњу ћу сада образложити на случајевима Кине, Русије, и САД, док Европска унија јесте пуки пратилац америчке суверености. Такође је битно нагласити да државе шире сувереност пресликавајући пређашњи доминантан карактер своје државе. Видећемо да Кина и Русија заговарају, али и практикују ауторитарни принцип доминације над сајбер простором, док САД (последично и ЕУ) ту доминацију покушавају да успостављају поновним враћањем либерално-демократског парадокса. Односно, принципом да елите овладају и усмеравају деловање суптилним методама. Ово је за сада још увек на нивоу покушаја, и исход зависи и од самог исхода културних ратова на овим просторима.

5.4.1. Кина и Русија

Почећу са случајем Кине, будући да се ради о држави која је прва интернет почела да схвата као опасност. Званичници ове државе сматрали су да из сајбер простора пре свега вреба „идеолошка претња” оличена у „непријатељским страним силама” и „субверзивним универзалним вредностима” (Lindsay, 2015: 15). Зато су још од појаве масовног интернета 1993. године почели да воде рачуна о начинима евентуалне контроле новог простора. Тада су створили „кинески интернет”, и у наредних пет година он је подразумевао потпуно слободну комуникацију кинеских грађана унутар те мреже, али уз изразиту тешкоћу у комуницирању са спољним светом, будући да је сав саобраћај контролисан од неколицине државних телекомуникационих фирми. Овакав систем контроле је постао и основ за нешто што ће постати познато као „Велики кинески заштитни зид” (*The Great Chinese Firewall*) (Singer, Warren, Brooking, 2018: 96).⁷⁵ Подсетимо се да причамо о периоду када је свет тек откривао интернет и био узбуђен због тога што ће он створити ново глобално друштво. Штавише, постојала је и снажна увереност да свако ко покуша да ограничи проток комуникација јесте осуђен на пропаст, јер се људско повезивање путем интернета посматрало као проток воде кроз бетон – увек ће се наћи пут колико год неко покушавао да препречи ток. Бил Клинтон је 2000. године у својству америчког председника изјавио да покушаји контроле интернета у Кини морају завршити „као покушаји лепљења желеа за зид” (*The Economist Special Report*, 2013). У преводу, такви покушаји, веровало се, осуђени су на пропаст.

Међутим, Кина није поклекла у покушајима контроле. Већ 1998. године почела је са применом пројекта „Златни штит” (*Golden Shield*) који је надоградња „Великог заштитног зида” на начин да почиње контрола и унутрашњег саобраћаја. Суштина „Златног штита” јесте да се „блокира приступ интернет ресурсима који су на црној листи”, „цензурише мрежни саобраћај тражећи недозвољене кључне речи и фразе”, а користи се и „охрабривањем промене понашања корисника интернета утерујући страх од криминалне истраге и прогона путем мреже техничког надгледања, правних и других регулаторних мера” (Zeng, Stevens, Chen, 2017: 438). Радило се о стварању највећег светског програма шпијунирања сопствених грађана,⁷⁶ са све „војском цензора и интернет полиције, али и аутоматизованих система који су пратили све и једну информацију

⁷⁵ Са енглеског језика дословно превођење речи *firewall* би било ватрени зид. Но, овде ћу ставити нагласак на „заштитни” зид ради јасније контекстуализације шта у сајбер безбедности подразумевао реч *firewall*, а то је контрола одлазног и долазног саобраћаја крајњег корисника. На српском се *firewall* углавном и не преводи.

⁷⁶ Испоставиће се касније да су САД имале програм макар сличних габарита.

која се нашла на мрежи” (Singer, Warren, Brooking, 2018: 97). Кључни начин контроле је аутоматизована забрана кључних речи и фразе. Рецимо, уколико неко има намеру да пошаље одређену комбинацију речи (нпр. „Панама папири” у којима се помиње и зет председника Кине), та комбинација ће аутоматски бити забрањена на мрежи те неће стићи до жељене дестинације, или, уколико укуцамо те речи у интернет претрагу, нећемо добити никакве информације (ibid.). Такође, „Златни штит” забрањује стварање аутентичних друштвених покрета, па чак и ако ти покрети нужно не говоре о властима у негативном смислу. Један такав покрет подршке активисти који се залагао за забрану пластичних флаша био је чак и похваљен од стране локалних власти, али је централни ауторитет у Пекингу решио да сузбије похвале и ширење вести на интернету о овом феномену, јер се ипак не ради о идеји и политици која је настала у средишту партије (ibid.: 98-99). Одушевљења маса и похвале за политички и друштвени рад морају бити сачувани за централни политички ауторитет. Паралелно са системом филтрирања и сузбијања вести, власти су: хапсиле и затварале сваког коме падне на памет да доведе у питање кинески политички систем, као што је био случај са каснијим Нобеловим лауреатом за мир Лиуом Сијаобом (Liu Xiaobo), за ког у Кини због филтрације нису ни чули; подстицале хакерске нападе на стране софтверске компаније, као што је Гугл, који је због ових напада сам одустао од пословања у Кини 2010. године, упркос чињеници да су примењивали принципе цензуре од 2006. године; тесно сарађивале са најпопуларнијим домаћим софтверским компанијама, попут Баидуа (Baidu), Веибоа (Weibo), Тенсента (Tencent), што је временом водило лакшој цензури, али и једноставнијем прикупљању и складиштењу података о грађанима (The Economist Special Report, 2013).⁷⁷

Кулминација контроле унутрашњег интернета у Кини је свакако покушај стварања система „друштвеног кредита” 2014. године. Систем подразумева да сваки грађанин појединачно добија „скор поузданости” који зависи од његовог отиска и понашања како на интернету, тако и изван интернета. Систем још увек није у потпуности централизован нити је до краја осмишљен. Имамо само појединачне примере градова, провинција или приватних компанија који примењују различите верзије система, али никако централизован и законом уређен систем контроле. Но, то не спречава спекулације које се на Западу углавном појављују као дистопијски натписи о снажној, орвелијанској друштвеној контроли путем великих података, без великих утемељења у емпирији (Yang, 2022). Што не значи да ове контроле у будућности неће и бити, или да већ сада немамо неке обресе те контроле. Рецимо, постоји компанија која води рангирање око 400 милиона људи. Она грађанима додељује почетни скор од 1000 бодова. Тај скор се смањује уколико нпр. направите саобраћајни прекршај или превише времена проводите играјући игрице. Такође, уколико пишете негативно против владе, можете бити стављени на црну листу за куповину авионских, возних и других карата, или на црну листу за добијање кредита и куповину непокретне имовине. Са друге стране можете добити додатне поене уколико сте родитељ или уколико донирате у добротворне сврхе (за све ове примере видети: Kobie, 2019). Увођење овог система је оправдавано тиме да доприноси успостављању „узвишене, милосрдне, искрене и међусобно помажуће друштвене атмосфере” (Singer, Warren, Brooking, 2018: 101). Оцењивање у великој

⁷⁷ Баиду је пандан Гугл претраживачу, Веибо је пандан Твитеру. С друге стране, Тенсент је међу највећим компанијама у свету која поседује неке од најпопуларнијих светских компјутерских игара, али и апликације попут ВиЧета (WeChat), коју кинески грађани користе истовремено као пандан Фејсбуку, али путем ког врше и плаћања и обављају добар део друштвеног и пословног живота „онлајн”. Уколико рецимо желите да оснујете некаку групу на ВиЧету, почевши од 2017. године, за понашање било кога у групи одговоран је администратор групе, што је врло суптилан, али ефикасан начин спуштања нивоа на ком се дешава цензура (Singer, Warren, Brooking, 2018: 100).

мери зависи од координације компанија које су задужене за скорове са друштвеним мрежама и другим интернет платформама, будући да се велики део живота, а самим тим и закључака о животима појединаца, одвија онлајн. Но, као што видимо, скор зависи и од других података који не долазе само од великих компанија. Саобраћајни прекршај или родитељство јесу информације које кинеске власти лако могу прибавити и без велике технолошке компетенције. За сада се чини да је систем друштвеног кредита тек у повоју и на почетном нивоу развоја, што не значи да већ до сада није наштетио појединцима. Но, сигурно још увек није средство велике, масовне и дистопијске контроле, каква може постати у блиској будућности (Yang, 2022).

„Велики заштитни зид”, „Златни штит” и систем „друштвеног кредита” кумулативно доприносе и тек ће доприносити идеји изградње кинеске верзије хармоничног интернета. Такав интернет „усмерава јавно мњење, подржава добру владавину, подстиче економски раст, али је истовремено чврсто контролисан како би обесхрабрио политичку мобилизацију и спречио проток информација које би могле да служе подривању режима” (Segal, 2018: 10). Ако бисмо превели на језик суверености, јасно је да се ради о *par excellence* примеру уклањања посредника између власти и њених грађана у смислу тога да се ставља до знања ко одређује дозвољено или недозвољено понашање. Поред стварања кинеске верзије хармоничног интернета, власти ове земље ради остварења суверености теже још и: смањењу, колико је то могуће, зависности од страних добављача за телекомуникациону опрему, што подразумева и огромне инвестиције у домаћу производњу чипова; улагању у сопствене сајбер снаге које ће бити спремне да бране, али када треба и нападају мете од интереса кинеској држави; и промовисању идеје суверености интернета на међународном плану, то јест стварање нове норме међународних односа која ће подразумевати сајбер сувереност (Ibid.: 10-11).

Дајберт и Поли уопштено налазе да постоје четири генерације успостављања контроле над интернетом. Прва је успостављање „зида” и „штита”, односно географско и квалитативно ограничавање садржаја интернет саобраћаја. Друга генерација укључује владине мере, које поред закона и политика, подразумевају и принуду и укључивање приватних компанија у процес хармонизације. Трећа се тиче „офанзивних метода, попут циљаног надгледања, дигиталне шпијунаже, и кампања дезинформисања”. Четврта се тиче стварање коалиције на међународном нивоу која би утицала на ширење идеје „сувереног интернета” у најзначајнијим међународним форумима попут УН или Међународне телекомуникационе уније. Прецизније, стварања некакве нове „сајбер Вестфалије” (Deibert, Pauly, 2019: 81-83).

Да би нешто достигло ниво „сајбер Вестфалије”, мора укључивати договор најзначајнијих сила о регулисању сајбер простора. За сада се ради искључиво о иницијативи једног дела света који сматра да је отворени интернет користио интересима САД, а штетио интересима оних које је САД сматрала за своје супарнике, или макар изазиваче. Идеја интернет суверености као норме међународних односа популаризована је након говора кинеског председника, Си Ђинпинга, на Светској интернет конференцији у Вужену 2015. године, када је сматрао да принцип суверене једнакости мора бити примењен и у овом простору. Тада је рекао да „морамо да поштујемо права појединачних држава да независно изаберу свој пут сајбер развоја и модела сајбер регулације, и учествују у међународном сајбер простору са једнаких позиција” (Zeng, Stevens, Chen, 2017: 433-434). У складу са Сијевим позицијама, Кина константно покушава да успостави међународни (не и глобални) оквир за принципе владања интернет простором кроз форуме Уједињених нација (Segal, 2018:16). Уопштено, Кина је од почетка филозофију „отвореног интернета” видела као геополитичку одлуку која је од велике користи САД, никако као спонтано схватање технолошке

заједнице. Што ће рећи да је и сама била подстакнута аутономним деловањем примарне институције међународних односа и да није сматрала да је некаква нова идеја глобалне заједнице легитимна и прихватљива за њене интересе. Сајбер простор је за њу, дакле, само ново поље које би морало бити суверенизовано. Прошла је период од страха због онога што је интерпретирано као америчка идеолошка моћ на интернету, када је Кина цензурисала вести о дешавању „Арапског пролећа”, па све до самоуверене изградње и наметања наратива две године након збивања на Блиском истоку. Кина је 2013. године друштвеним мрежама и путем својих главних традиционалних медија ширила наратив којим је исмевала неуспехе либералних демократија и хаоса који неминовно следи у државама које покушају да примене такав друштвено-политички модел, а све то користећи се последицама „Арапског пролећа” (Zeng, Stevens, Chen, 2017: 437). Овде видимо да се ради о типичном примеру тога да је интернет од првобитних предвиђања да ће бити „изазивач моћи држава уопштено”, али и изазивач „ефективној контроли ауторитарних држава”, дошао до тога да се претвара у своју супротност, а то је да „шири и појачава капацитете држава унутар, али и преко конвенционалних територијалних граница” (Deibert, Pauly, 2019: 81).

Кина у покушајима изградње „сајбер Вестфалије” није сама. Русија је свакако њен најзначајнији партнер, али и држава која је учила и усвајала принципе успостављања суверености над интернетом од Кине, и то, чини се за сада, врло успешно. Током 2022. године, у контексту рата у Украјини, Русија је додатно почела да перципира постојеће уређење сајбер простора као потенцијалну претњу по званични државни наратив, те је у складу са таквом визијом и деловала. Рецимо, у марту 2022. године, забранила је Фејбсук и Инстаграм, пошто их је у складу са руским законима означила као друштвене мреже које шире екстремни садржај. Све се збило након што је „Мета”, компанија која поседује и Фејбсук и Инстаграм, ублажила своје политике по питању говора мржње, те није санкционисала позиве на убиства „руских окупатора”, али и позиве на „убиства руског и белоруског председника” (Vengattil, Culliford, 2022). Касније те године, руски суд је одредио казну Гуглу од 374 милиона долара, због тога што је дозволио да на друштвеној мрежи Јутјуб буду постављени снимци рата у Украјини (Reuters, 2022). Постојање насумичних снимака, без претходног уређивања и стављања тих снимака у контекст званичног наратива, значило је и постојање конкуришућих наратива о рату у Украјини, што руске власти сматрају недопустивим. Ако то можда сада делује ауторитарно, сетимо се да до појаве друштвених мрежа није било насумично постављаних информација без претходне, јасно одређене, уређивачке политике ни на Западу. Ипак, уредници су могли да се разликују у зависности од идеолошких уверења, што у Русији постаје све мање могуће.

Постоји разлика у карактеру уређивања у Русији и на Западу. Видели смо да САД такође желе да шире свој званични наратив о рату преко друштвених мрежа, и да то чине не само преко покушаја утицања на ствараоце садржаја (рецимо на „тиктокере”), већ и путем забране руских медија, или означавањем ових медија као непоузданих и страних фактора. Дакле, комбинацијом „усмеравања” и цензуре. Ипак, САД дозвољава унутрашње опозиционе гласове. Једино им је битно да званични наратив остане и даље доминантни, док Русија не дозвољава било какав други наратив, па макар он био и маргиналан. Разлика између обичне доминације званичног државног наратива, и апсолутне доминације званичног државног наратива, јесте разлика између демократије и аутократије. Дакле, ради се о разлици у маниру управљања и одржања хомогености. Но, не би требало сметнути с ума да су САД много утицајније на „отвореном интернету” (видећемо касније и неке податке), и да, макар када је у питању компетиција између два наратива, руске елите можда имају и оправданих разлога за параноју. Тим пре видимо да подстицаји

државама из сајбер простора више иду ка томе да државе имају интерес суверенизације интернета, насупрот одржању његове „отворености”.

Није пример забране и санкционисања друштвених мрежа 2022. године моменат када је Русија почела да се бави питањем сувереног интернета. Она је то почела знатно раније. До 2015. године, већ је успоставила СОРМ-3, или „Систем оперативно-истражних мера” (*Система оперативно-розыскных мероприятий*), који је подразумевао обавезу телекомуникационих компанија да инсталирају опрему која може да врши „дубоку инспекцију пакета” (*Deep Packet Inspection - DPI*) (Maréchal, 2017: 33). Да преведем и поједноставим. Сви подаци и комуникација коју обављамо преко интернета преносе се у пакетима који, да би дошли до своје дестинације, имају одређене саобраћајне руте. Ове руте имају саобраћајна чворишта, нешто као раскрснице, где се даље преусмеравају или на основу тога како ће најбрже стићи до дестинације, или рецимо, на основу тога по којој рути нам је у интересу да проследимо тај пакет (јер, нпр. желимо да преусмеримо пакет ка саобраћајној контроли). Саобраћај у Русији је контролисан, између осталог, и на начин да је свим телекомуникационим компанијама наређено да морају да имају *DPI*. Пакети када се преносе имају на себи такозване „хедере”, које можемо да упоредимо са адресом на коверти. На њима пише одакле потиче пакет, која му је дестинација, и рецимо, колико је пакет „тежак”. *DPI* подразумева да телекомуникационе фирме поред читања ових „хедера” имају опрему које може да види и сам садржај пакета. *DPI* је нешто слично као када би поштар сваки пут проверавао садржаје свих својих пакета. Иако овај систем драстично успорава саобраћај, истовремено драстично увећава контролу садржаја тог саобраћаја. Дакле, ради се о једном великом шпијунском систему.⁷⁸

СОРМ-3 је успостављен 2015. године, а већ идуће, Русија је организовала „Први руско-кинески сајбер безбедносни форум”, на којима су главни гости били и Лу Веи (Lu Wei), „челник кинеске Државне канцеларије за интернет информације”, као и Фанг Бисјанг (Fang Bixang), човек који је „нашироко познат као ‘отац’ кинеског Великог заштитног зида” (Deibert, Pauly, 2019: 90). Русија је засигурно доста тога научила од кинеских стручњака, а 2019. године је донела и нешто што је познато као „Закон о сувереном интернету”. Законом Русија и на највишем легислативном нивоу: приморава компаније да инсталирају *DPI* опрему; пружа држави могућност знатно веће контроле над интернет инфраструктуром (не заборавимо да је интернет и физичка, не само логичка инфраструктура, што значи да је контрола каблова изразито битна)⁷⁹; ствара национални принцип именовања домена (нпр. именовање сајтова сада има глобални принцип); коначно, ствара Роскомнадзор, или ентитет који је задужен за „одржавање регистара тачака размене на интернету, комуникационих линија преко границе (...) и задужен је за стабилно функционисање РуНета”, или руског интернета (Sherman, 2021). Примена Закона је паралелно текла и са притиском на компаније попут ВКонтакте, пандана Фејсбуку, да цензурише садржај, са означавањем различитих организација и појединаца који делују преко интернета као „страних агената”, али и са већ поменутих блокирањем страних друштвених мрежа и сајтова, блокиравши њих скоро 3000 од фебруара 2022. године (Burgess, 2022). Дакле, Русија је примењивала рецепт који је већ добрано уигран у Кини.

⁷⁸ То не значи да *DPI* може аутоматски да чита сав садржај и комуникацију. Енкриптована (кодирана) комуникација представља знатно већи изазов.

⁷⁹ Тако Руси 2014. године у новембру месецу као питање од изузетног значаја за сувереност посматрају саботажу интернет каблова који повезују полуострво Крим са остатком Украјине (Jensen, Valeriano, Maness, 2019: 228).

Русија је Законом обзнанила и још једну занимљиву ствар. Прописује се обавеза свих субјеката (дакле и телекомуникационих компанија) да учествују „у редовним вежбама стабилности РуНета” (Stadnik, 2021). Занимљивост ове ставке је у томе што смо већ имали прилике да се уверимо шта тачно значе ове редовне вежбе. Током месец дана, од средине јуна до средине јула 2021. године, Русија је извршила, тврди Роскомнадзор, успешне тестове како би видела „интегритет, стабилност и безбедност” своје мреже након што га, између осталог, и потпуно одвоји од осталог, глобалног и „неруског” интернета (Reuters, 2021). Физичко одвајање националног интернета јесте пример да суверенизација сајбер простора све више иде и ка класичном територијалном поимању контроле. Сада постоји врло мали број држава које имају капацитета за тако нешто, поготово што у великој мери зависе од набавке опреме од спољних партнера и што зависе од изразито комплексних ланаца снабдевања, попут ланца снабдевања и комплексне технологије прављења чипова. Сувереност ће, дакле, зависити и од тога да ли ће неко успети да „деглобализује” и стави под контролу ланце снабдевања, или од тога да ли нека држава може, уз пуно поверење, да се прикључи постојећем ланцу снабдевања.

Кумулативно гледано, Русија и Кина су, чини се макар за сада, пронашле начин да држе „желе залепљен за зид”. Подстицаје за тако нешто добијали су редовно, посматрајући и протесте у Ирану 2009. године, „Арапско пролеће” 2011. године, али и разоткривање великог америчког шпијунског програма 2013. године, о коме ће бити речи у наставку. Ради одржања могућности самосталног креирања политика, то јест, креирања политика без страног мешања и великог спољног утицаја, ове државе су решиле да покушају да суверенизују интернет. Кулминација тог процеса је свакако да имамо парцелизацију једног, глобалног интернета те да се појавио национални, руски интернет, чиме се прави аналогија и са свим другим, суверено руским стварима, као рецимо руском физичком, географском територијом. Нису ове две државе усамљене у међународним форумима када је у питању суверенизација. Државе централне Азије су углавном увек уз Русију и Кину при покретању питања сувереног интернета, а Турска је такође међу онима који релативно успешно контролишу унутрашњи интернет блокирањем непожељних сајтова у комбинацији са судским прогоном оних који су се замерили властима. На пример, током покушаја државног удара 2016. године, експресно су блокирали све друштвене мреже (Фејсбук, Твитер, Јутјуб итд.), што ће рећи да поседују техничке могућности и да су били спремни да их примене (Singer, Warren, Brooking, 2018: 92). Кина, Русија, Турска и остале државе које јединствени интернет види као потенцијалну опасност нису изградиле тај став преко ноћи, већ је он увелико зависио од деловања и утицаја САД на глобалној мрежи.

5.4.2. САД и ЕУ

Европска унија и њене појединачне државе до сада нису показале ни приближне капацитете или вољу да успоставе пандан доминантним глобалним друштвеним мрежама, као што су то рецимо чиниле Русија и Кина. Велике мултинационалне технолошке компаније са базама у САД се у ЕУ посматрају малтене као сопствене, без замишљања алтернатива. Штавише, када се и појави нека алтернатива, попут рецимо друштвене мреже *Truth* коју је успоставио Доналд Трамп након брисања његових налога на Твитеру и Фејсбуку, или такође махом конзервативна мрежа *Parler*, оне опет потичу из САД. Највећи домети ЕУ у домену сајбера до сада можда јесу законодавни. Како у смислу кажњавања технолошких компанија због злоупотребе монополског положаја или

приватности корисника,⁸⁰ тако и у предлагању законодавства које ће у будућности регулисати последице деловања вештачке интелигенције.⁸¹ Последице свега овога јесу да наративи који доминирају у културним ратовима унутар САД у великој мери буду само пресликани на Европску унију, што смо видели у четвртом поглављу. Наравно, дешава се комуникација у обрнутом смеру, што је илустровано Орбановим говором у Тексасу на скупу конзервативаца. У целисти, ЕУ и САД делују као малтене цивилизацијска целина у сајбер простору када је у питању контрола наратива, а трендови и акције у САД имају аутоматске последице и на државе ЕУ. Штавише, видели смо у претходном поглављу да се чак и блокирање и брисање садржаја са европског тла дешава у фирмама са седиштима на тлу северноамеричке државе. Због тога, питање контроле наратива и изградње целокупне парадигме о томе како приступити сајбер простору, још увек углавном зависи од збивања у САД, што у великој мери објашњава симултаност политичких збивања и њихову сличност у популистичком карактеру у САД и европским државама.

Тешко је преценити интернет доминацију САД током протеклих деценија. Голдсмит и Расел (Goldsmith, Russel, 2018) описују у чему се све ова доминација састојала. Ова држава је; директно субвенционисала стварање интернета; током 90-их била и апсолутни предводник у његовом ширењу и масовној употреби; „петнаест од највећих двадесет пет технолошких фирми су из САД док су у највећих десет, њих осам”; ове компаније су снажно доприносиле америчком економском расту и богатству; коначно, „кроз њихову доминацију интернетом и схватању да (компаније, М.В.) представљају отелотворење културе и вредности САД, као и кроз њихово истраживање и повезана финансирања, представљале су и значајан елемент меке моћи САД”. Такође, од тринаест сервера који су од суштинског значаја за функционисање интернета тиме што додељују имена доменима (имена сајтова) (*root servers*), десет се налази у САД, а три преостала у Јапану, Шведској и Холандији (Nocetti, 2015: 121). Што ће рећи да оно што познајемо као глобални интернет у великој мери јесте САД интернет како у смислу физичке инфраструктуре и контроле, тако и у смислу доминантних образаца понашања, културе, филозофије технолошке неутралности и успостављања политичких, културних, економских и других трендова. Међу тим трендовима су свакако и ширење космополитске културе и идеје да либерална демократије мора бити друштвено-политичко уређење коме бисмо сви морали да тежимо.⁸² Управо у том контексту је и раније више пута помињана изјава Хилари Клинтон из 2010. године да је отворен и слободан интернет питање свесног избора САД.

Видели смо и да је Кина, а касније и Русија, међу осталима, овакво виђење интернета схватала као претњу. Оно што је за Американце руско сајбер мешање у амерички политички систем 2016. године, у смислу схватања „опасности” отвореног интернета, то је за Кину и Русију постојање глобалне мреже у читавом претходном временском периоду – велики потенцијал за угрожавање суверености. Ово је постало изразито очигледно 2013. године када је откривен амерички програм за шпијунирање назива *PRISM*. Испоставило се да су друштвене мреже и платформе попут Гугла

⁸⁰ У јануару 2023. године, Мета је кажњена са 390 милиона евра због приморавања корисника да пристану на услове коришћења у које је уткано да унапред морају да пристану на персонализоване рекламе на друштвеним мрежама Фејбук и Инстаграм (Halpin, 2023).

⁸¹ На пример, „Закон о вештачкој интелигенцији” који је у процедури доношења подразумевао да се приватним компанијама забрањује друштвено оцењивања људи, што се у Кини дозвољава и подстиче системом друштвеног кредита. Коришћење вештачке интелигенције при биометријском надзору дозвољава се у јавним просторима искључиво ради помоћи при спровођењу закона, и ни у какве друге сврхе (Council of the EU, 2022).

⁸² Да не заборавимо да је међу тим трендовима у великој мери и алт-рајт и садржај и карактер културних ратова који су се прелили и на Европу.

и Фејсбука, или софтвери и производи великих компанија попут Мајкрософта и Епла (Apple), злоупотребљени директно од стране америчких обавештајних служби да се прикупљају подаци не само о Кини и Русији, већ и о државама чланицама ЕУ, али и сопственим грађанима (Zeng, Stevens, Chen, 2017: 440). Тада се и дефинитивно показало да су САД под плаштом општег и заједничког глобалног добра имале јасне партикуларне интересе. Едвард Сноуден је у јавност пустио све ове податке у којима се између осталог открило да су САД, заједно са УК, шпијунирале лидере држава Г20 на самиту у Лондону 2009. године, али и да су Британци такође масовно шпијунирали своје грађане на исти начин на који су то радили Американци – прикупљајући и обрађујући огромну количину података грађана који се генеришу у великим технолошким компанијама (Landau, 2013: 66). Репутацији САД као заштитника глобалног интернета претходно није помогла ни то што им је приписиван и велики систем прислушкивања на рачунарима са Мајкрософтовим оперативним системом у државама Блиског истока, који је откривен 2012. године (Zetter, 2012).

Званично, САД су биле промотери једне визије човечанства, али у позадини ја та визија значила да ова држава тајно осигурава одржавање сопствене позиције моћи, и то поткопавањем моћи других. Далеко од тога да Русија и Кина могу да заузму некакву моралну позицију у целом случају и да кажу да је њихова суверенизација пука одбрана од „злих” Американаца. Колико су САД биле агресивне у сајбер простору протеклих деценија, толико су агресивне биле и Кина и Русија. Поменули смо руски напад на Естонију. Од тада је Русија показала изузетан офанзивни сајбер потенцијал, користећи нпр. од 2014. године Украјину као „игралиште” и „земљу за тестирање” руских офанзивних потенцијала, утичући на критичну инфраструктуру (рецимо системе контроле енергетског система), манипулишући изборним подацима, загушујући интернет саобраћај, тестирајући малициозне софтвере који су имали велике глобалне последице итд. (за ове и друге примере видети: Greenberg, 2017). Наравно, делови тог потенцијала могли су се видети и у САД 2016. године. Кина је, с друге стране, предњачила у индустријској шпијунажи, будући да јој је то била стратегија да великом брзином ухвати корак са најразвијенијим индустријама Запада. У шпијунажи су свакако дуго предњачиле компаније попут Хуавеја (Huawei) и ЗТЕ-а (ZTE) (Lindsay, Cheung, Reveron, 2015: 2-3). Кинезима се приписује и велико хаковање америчке одбрамбене компаније (Lockheed Martin) када су успели да украду делове дизајна који се тичу мотора и радара ловца Ф-35 (Alexander, 2013).

Суштина је да је сајбер простор и пре 2016. године у пракси био место константног надмудривања и сучељавања сила „испод нивоа сукоба”, што је постала норма у међудржавном општењу у сајбер простору (Jacobsen, 2021: 705). Ипак, и поред тога што су САД врло видљиво доприносиле овим сукобљавањима својим офанзивним акцијама (Стакснет и Флејм су само два изабрана примера), тек након покушаја руског мешања у америчке председничке изборе у званичним документима САД видимо промену јавне парадигме. Да нагласим, САД су и пре 2016. деловале на сличан начин, само што то никада нису јавно обзаниле. Шта подразумева ова нова парадигма?

Подразумева промену у смислу дефинисања сајбер безбедности САД која је прошла пут од пуког питања одбране, па све до новог концепта који у себи садржи офанзивни призив. Рецимо, „Национална стратегија за обезбеђивање сајбер простора” коју је објавила Бела кућа 2003. године описује да је циљ САД у овом простору да „спречи сајбер нападе на америчку критичну инфраструктуру”, „смањи рањивост” на сајбер нападе, и „смањи штету и време опоравка од напада који су се већ догодили” (White House, 2003: viii). До 2011. године, у Стратегији америчког

Министарства одбране за „операције у сајбер простору”, овај речник се променио у правцу тога да је стратешки циљ број један Министарства да „третира сајбер простор као оперативни домен за организацију, обуку, и опремање, тако да Министарство може у потпуности да искористи потенцијале сајбер простора” (United States Department of Defense, 2011: 5). Овде већ видимо да пука одбрана није циљ, него искоришћавање свих потенцијала сајбер простора који могу бити многобројни. Речник Министарства ескалира 2018. године. Тада у „Сајбер стратегији Министарства одбране” имамо неколико прилично офанзивних конструкција: Кина и Русија се први пут помињу као актери са којима се САД налазе у „стратешком такмичењу”; помињу се примери кинеске индустријске и одбрамбене шпијунаже америчког јавног и приватног сектора, као и руског покушаја утицања на популацију (2016. године, М.В.), што све заједно бива оцењено као њихове „упорне кампање”; наступа се са знатно асертивнијим тоном, где ће САД рецимо да „предузму акције у сајбер простору у свакодневној конкуренцији како би сачувале војну предност и браниле интересе САД”; коначно, у Стратегији се каже и да се „Министарство усмерава ка ‘истуреној одбрани’, да обликује свакодневно такмичење, и да се припреми за рат градећи смртоноснију силу” (United States Department of Defense, 2018: 1-7). Националне стратегије безбедности и одбране из 2022. године, стављају деловање у сајбер простору на високо место у националним безбедносним и одбрамбеним приоритетима, као део дугорочне интегрисане просторне борбе (вода, ваздух, земља, свемир, сајбер) против Кине и акутне борбе против Русије, које, како се каже у Стратегијама, теже преобликовању светског поретка из либералног у ауторитарни (The White House, 2022; United States Department of Defense, 2022).

Ако се у Стратегијама асертивнији и офанзивнији тон видео тек од 2018. године, у пракси су САД већ дуго деловале прилично офанзивно. Рецимо, 2010. године је тадашњи заменик секретара одбране САД, Вилијам Лин (William Lynn), описао да су САД драстично промениле понашање након што је у једну америчку војну базу на Блиском истоку 2008. године убачен заражени USB, преко ког се ширио малициозни софтвер који је омогућавао трансфер тајних података Министарства одбране на стране сервере. Операција чишћења овог софтвера је потрајала наредних 14 месеци, што је иницирало стварање сајбер тима од кога ће маја 2010. године настати Сајбер команда (U.S. Cyber Command), иницијално, макар јавно, замишљена као одбрамбена структура (Lynn, 2010: 97-103). Међутим, касније сазнајемо да већ од 2012. (па до 2018. године), на снази бива тајна председничка директива (касније процурела у јавност) означена као *PPD-20* која је омогућавала деловање Сајбер команде и изван мреже САД, како би се „заштитила безбедност”, али само у нужним случајевима. Ова директива 2018. године престаје да важи, а мења је нова, назива *NSPM-13*, којом се уклањају сва ограничења, и како је то рекао тадашњи саветник за националну безбедност, Џон Болтон (John Bolton), сада руке администрацији више „нису везане као што су биле за време Обаине администрације”. Болтон појашњава да та везаност и ограничења подразумевају да САД сада могу да врше офанзивне акције без задршке, а све то ради стварања политике обуздавања у сајбер простору (Healey, 2019: 3-4). Као што видимо, званична национална стратешка документа су умањивала офанзивни карактер деловања САД све до 2018. године, што се јасно види из подзаконских аката који су деловали и у периоду до 2012. године. Пракса (Стакнет и Флејм) је, међутим, даље показала да су САД деловале офанзивније него што се може претпоставити чак и на основу делова доступних подзаконских аката. Акције у пракси, офанзивна подзаконска акта и националне стратегију су се у потпуности подударале тек након што је 2016. године, руским покушајем мешања, сајбер простор додатно перципиран као потпуно рањив за стране утицаје, и који се зато мора потпуно милитаризовати (читај суверенизовати).

Након 2016. године, у речник стратегија се уносе концепти „упорног ангажовања” (*persistent engagement*) и „истурене одбране” (*defend forward*). Речник и логика „упорног ангажовања” и „истурене одбране” коју понављају америчке стратегије, могу се довести директно у вези са Ричардом Харкнетом, Емили Голдман и Мајклом Фишеркелером (Healey, 2019: 5; Emily Goldman, Michael Fischerkeller, Richard Harknett 2022). Ово троје истраживача међународних односа су у неком тренутку деловали као професори резидентни или предавачи при америчкој Сајбер команди, и произвели су теорију „упорног ангажовања”. Наиме, њихова замисао је следећа. Сајбер простор је домен у ком су државе у сталном контакту и одржавају ниво међусобног надметања „испод нивоа рата”, што значи да такви контакти омогућавају да се остваре одређени циљеви који би иначе могли бити остварени само некаквим ратом. Због тога, постоји одређена предност у „спором пуштању крви” и гомили мањих сајбер операција ради кумулативне користи, а која се пре свега састоји од тога да други те појединачне операције никада неће посматрати као повод за велики сукоб (Harknett, Smeets, 2020: 12). Зато, државе морају бити стално упорне (перзистентне) у својим сајбер операцијама како би стекле стратешке користи, али како би на крају створиле и потенцијал обуздавања и деескалације. За разлику од класичног, на пример нуклеарног обуздавања, државе у сајбер простору морају деловати офанзивно, на такав начин да ће све оне на крају помислити како једне другима могу учинити истоветни велики степен штете (рецимо сајбер напад на критичну инфраструктуру). Тиме ће се међусобно и обуздавати. Ипак, да би државе показале да су ове претње кредибилне, морају константно показивати потенцијал мањим офанзивним сајбер операцијама и бити упорне у ангажовању, како у одбрани, тако и нападу (Fischerkeller, Harknett, 2017; Harknett, Smeets, 2020; Goldman, Fischerkeller, Harknett 2022). Линију аргументације ове теорије у потпуности прати и директор Сајбер команде САД, Пол Накасоне (Paul Nakasone), који је уједно и директор америчке националне безбедносне агенције (National Security Agency – NSA). Он у једном тексту образлаже зашто САД морају бити упорно ангажоване са истуреном одбраном, која ће у сваком тренутку омогућити доносиоцима одлука да имају широк спектар напада на располагању (Nakasone, 2019).⁸³

Асертиван тон је од 2016. године све више укључен и у структуру колективне безбедности Запада, оличене у НАТО. Тада је генерални секретар НАТО, Јенс Столтенберг (Jens Stoltenberg) најавио оснивање НАТО Центра за сајбер операције (NATO Cyber Operations Centre – CYOC) како би се „обуздали непријатељи са којима се алијанса тренутно суочава” (Jacobsen, 2021: 703). Јакобсен пише да стручњаци који су раније радили на креирању сајбер програма НАТО, описују овакве потезе као додатну милитаризацију сајбер простора и нешто што ће створити супротне ефекте од жељеног. Сајбер простор је већ оперисао по принципу обуздавања и дешавања у сивој зони „испод нивоа рата”, а јавни милитантни речник, означавање непријатеља и тежња да се стално офанзивно ангажују у сајбер простору може само додатно да повећа ризик већег сукоба. Самим тим, да угрози и међусобно обуздавање супарника (*ibid*: 703-705). Истоветна критика се везује и за стратегију „упорног ангажовања” и „истурене одбране”. Као што смо видели, државе су већ функционисале по принципу упорног међусобног контакта и операција. Но, објавити то за јавну стратегију подразумева и слање сигнала супарницима да и они морају додатно да милитаризују сајбер простор, што ствара супротан ефекат од жељеног. Аутори теорије, и касније државне стратегије о обуздавању, стога, као да не виде ове ризике који настају управо јавним

⁸³ Напоменуо бих да је структура аргумента у целом петом поглављу у великој мери обликована мојим боравком на Универзитету у Синсинатију током 2022. и 2023. године који је подржан Фулбрајтовом (Fulbright) стипендијом. При Центру за сајбер стратегије и политике Школе за јавне и међународне послове овог Универзитета, имао сам прилике и да сарађујем са професорима Ричардом Харкнетом и Грегоријем Вингером (Gregory Winger), који су ми омогућили увид у логику настајања америчке политике у сајбер простору.

објављивањем оснаживања офанзивних капацитета. То јест, као да немају осећај да се стратегијама обраћају и страној публици (Healey, 2019: 7). Стога, упорно ангажовање може створити трку у милитаризацији и повећати могућност ескалације, насупрот жељеном обуздавању. Није исто у смислу последица практиковати упоран ангажман, и објавити га за своју стратегију.

Упорно ангажовање подразумева и спречавања уплива страних наратива, дезинформација, злоупотребе информација и играња на стратешке слабости САД. Све оно што је, из америчке перспективе, виђено руским покушајем мешања 2016. године. Неслучајно, управо након председничких избора 2016. године почиње и јавно заговарање и уобличавање политика САД које подразумевају знатно већи уплив државе у сајбер простор. Далеко од тога да се ради о једином догађају који је утицао на ове стратегије, но свакако да се ради о једном од најзначајнијих, или макар оном који је омогућио лакше убеђивање јавности да је неопходан већи уплив државе у комплетан сајбер простор, укључујући и информативну сферу. Као што смо видели, тај уплив је итекако постојао и раније, али је он на неки начин скриван, или је макар био знатно суптилнији. Објављивање нове стратегије шаље поруку и међународној јавности, и додатно милитаризује сајбер простор и отпочиње трку у његовој суверенизацији. Амерички Закон о чиповима и науци 2022. године је саставни део те трке, где ова држава настоји да суверенизује и ланце снабдевања од којих је сајбер нужно зависан.

Ипак, сувереност у Кини и Русији, чини се, лакше се остварује када је у питању обезбеђивање унутрашње хомогености, односно легитимитета, као примарне институције међународног друштва. Тачније, ове државе лакше обезбеђују заједничку минималну дефиницију тога „ко смо ми”, и какви су „наши” интегрални погледи на свет: од породице, преко образовања, популарне културе, права, сексуалности, па све до погледа на међународну политику и деловање према другим државама. Кина и Русија своју дефиницију осигуравају покушајем успостављања апсолутне контроле информативне сфере, док се САД, и последично Европа, суочавају са две различите интегралне идеолошке интерпретације и још увек немају „победника” у културним ратовима. Културни ратови Западу отежавају суверенизацију сајбер простора, али истовремено пружају прилику страним актерима да покушају да продубе постојеће поделе, и то користећи још увек знатно либералнији сајбер простор на Западу. Тренутно се налазимо у зачараном кругу бесконачних покушаја субверзија, саботажа и шпијунажа држава, као све присутнијих актера у сајбер простору. Зато, ако Запад и успе да обезбеди минималну унутрашњу хомогеност, то неће бити последица спонтаности или некаквог преговарања, већ ће бити последица већег уплива државе у контролу наратива унутар сајбер простора.

Ауторитарни пут ка суверености у сајбер простору Русије и Кине знатно се разликује од још увек либералног пута Запада. Успе ли Запад суптилно да успостави хегемонски наратив, то ће значити да ће успети да поврати и либерално-демократски парадокс као један од основних механизма обезбеђивања легитимитета и снаге САД и држава ЕУ. Културни ратови су дефинитивно послужили да државе Запада увиде да ту хомогеност морају да обезбеде, и то је управо оно што непрекидно покушавају да успоставе након 2016. године, да ли директно, да ли кроз утицај на технолошке компаније. За сада, не знамо какав ће бити епилог у смислу садржаја крајњег наратива, али знамо да примарне институције међународног друштва, сувереност и унутрашња хомогеност, испостављају захтеве државама уколико желе да одрже конкурентност у међународном такмичењу за моћ. Самим тим, можемо врло јасно да идентификујемо да постоји аутономна делатна моћ међународног друштва. Узгред, да постоји и аутентичан предмет

истраживања и „велика идеја” међународних односа као дисциплине која се огледа у посматрању настанка, еволуције, репродукције и промене примарних институција међународног друштва. Појава сајбер простора под притиском примарне институције унутрашњег легитимитета (или хомогености) свакако усложњава примарну институцију суверености.

5.5. Будућност и могућност међународног друштва

Логично питање које се поставља након што увидимо да се велике силе међусобно дефинишу у категорији непријатеља или највећих изазова, јесте како то да још увек можемо да говоримо о некаквом међународном друштву? Међународно друштво, подсетимо се, подразумева да међународни поредак јесте производ минималне сагласности међу државама око одређених норми. Те норме се јасно виде у примарним институцијама међународног друштва, попут дипломатије, рата, равнотеже снага, територијалности, суверености, унутрашњег легитимитета (тј. постојања нужне хомогености) итд. Јасно је да нема експлицитне сагласности о томе какав поредак државе желе у будућности из тога што Кина и Русија заговарају „нову Вестфалију”, за разлику САД, које макар нормативно (наспрам фактичке суверенизације), и даље теже некаквом глобалном и отвореном интернету. Стога, на примеру такмичења у сајбер простору јасно видимо да међународно друштво тренутно није стабилно, и да не постоји минимална сагласност око тога шта оно јесте, и који су му главни принципи и норме одређења. Прецизније, међународно друштво је тренутно у фази међусобног оспоравања (*contestation*) две потенцијалне визије (Paikin, Flockhart, 2023: 2).

Једна визија је, како то описује Бери Бузан, солидаристичка (Buzan, 2014: 99), и дуго су је заговарале САД и ЕУ. Ова визија подразумева да се линеарно крећемо ка некаквом светском, не и међународном друштву. Светско друштво би подразумевало поред усвајања заједничких примарних норми међународних односа, и усвајање заједничке, светске визије идентитета и пожељног друштвено-политичког система. Колоквијално речено, водило би „крају историје”, који је замишљан завршетком Хладног рата. Једини легитимни унутрашњи поредак би у свим друштвима биле либералне демократије које би по Кантовој замисли биле удружене у некакву светску федерацију. Свет би уистину постао глобалан, а промена би била револуционарна. Пошто би таква промена подразумевала и промену идеје о томе шта је легитимно, доживели бисмо потпуну трансформацију суверености, а самим тим и трансформацију примарних институција међународних односа. Дуго се веровало да је оваквом утопизму суштински доприносио интернет. Сајбер утописти су, видели смо, били уверени да људи када једном стекну могућност комуникације без посредника у виду уредника или државних органа, морају ићи ка успостављању јединственог, глобалног, грађанског друштва.

Не може се рећи да описана визија није спровођена у пракси дуго времена. Уверење да постоји или да је постојало нешто што се зове либерални међународни поредак, предвођен САД и правилима која је та држава успоставила након Другог светског рата, још увек преовладава код доброг дела елита у САД али и ЕУ. Истовремено, постоје снажне критике да овај поредак никад није био либералан већ да је одликован „прљавим” тајним договорима и закулисним радњама, поред константног интервенционизма и великог броја неуспелих покушаја „изградње држава” на основу либерално-демократских принципа (видети увод и прво поглавље). У сваком случају, дуго је заиста постојала тенденција промене света у једном правцу, а ослонац те промене је поред војне

моћи, тамо где она затреба, било ширење космополитске културе на „отвореном” и „слободном” интернету. Ни овде се није радило о спонтаном или случајном ширењу културе, већ су САД итекако биле свесне да такав развој догађаја иде њима у прилог у смислу одржања или учвршћивања светске моћи. Партикуларни интерес је зато дуго био под плаштом универзалног.

Међутим, оно што се називало космополитском, или глобалном културом, имало је један једини извор легитимитета у географском и културном смислу – у државама Запада. Калемљење либерално-демократских принципа на места са различитим схватањима културе и политике често је генерисало фрустрације. Стога, космополитизам и глобализам никако нису универзални, већ се ради о западноцентричним конструкцијама. Космополитизам се све више и схвата у оквирима Запада, као нешто што разликује „Нашу” цивилизацију од „Других”, што у одређеним верзијама подстиче и постојање национализма али на знатно ширем нивоу. Односно, подстиче све чешће практиковање цивилизационизма, како на левој, тако и на десној страни политичког спектра. На десној страни, Запад се уоквирује као махом бела, хришћанска творевина коју покушавају изнутра да подрију домаће нелојалне елите и некомпатибилне, незападне културе. На левој страни, Запад се све више уоквирује као простор који не трпи аутократски начин владавине, за разлику од оријенталних деспотија, како су виђене Кина и Русија. И у једној и у другој, и у левој и у десној интерпретацији „Сопства”, видимо да се на „Друге” гледа с ниподаштавањем у смислу њихове културе, али са страхопоштовањем и све израженијим непријатељством када је у питању њихова политичка, војна и економска моћ. Свеукупно, на Западу је све мање присутно искрено уверење да је могућа изградња светског друштва, иако се на нормативном нивоу и даље не одустаје од заговарања оваквих позиција, барем због моралистичког призвука када се помене „отворен” или „слободан” интернет. Још увек се, макар нормативно, нису напустиле ни универзалистичке претензије у виду тражења једног светског поретка, једне истине која ће почивати на једном отвореном интернету.

Таквој линеарној визији светског друштва Кина се успротивила од најранијих дана масовне употребе интернета. Иако је Кина јасно показивала да иде у правцу покушаја успостављања контроле, на Западу се дуго веровало да та држава неће успети да спречи светски, отворени интернет. Подсетимо се, Кина се противила таквом интернету управо из идеолошких разлога, јер је веровала да он поткопава кинеску верзију друштвено-политичког управљања, и кинеску визију и верзију доброг живота. Доскора најмногољуднија земља света показала је да итекако може да успостави свој, кинески интернет на ком ће суверено контролисати наратив о својој, кинеској верзији доброг друштва. У томе им се прикључила Русија, а и све већи лабави савез окупљен око њих, које заједно захтевају успостављање међународног договора када је у питању управљање сајбер простором, тачније, стварање „сајбер Вестфалије”. Сама чињеница да су ове државе уопште у могућности да држе интернет сувереним, говори у прилог томе да сада оне макар у једнакој мери диктирају у ком правцу ће се свет мењати. Такође, покушаји уплитања у унутрашње послове на Западу искоришћавањем слабости отвореног интернета, показали су да оваква врста дејствовања више није ексклузивни домен САД и ЕУ. Иако су вестфалски принципи настали и ширени у Европи, они су постали утемељени и на глобалном нивоу (не и глобалистичком) где их и други моћни актери усвајају као легитимне и пројектују на нивоу међународних односа уз новостечену снагу.⁸⁴

⁸⁴ Бузан и Шоуенборг верују да можемо говорити у „глобалном међународном друштву”, у смислу да примарне институције више нису искључиво последица деловања Запада (*Global International Society – GIS*) (Buzan,

Кина и Русија зато јесу предводнице друге нормативне визије међународног друштва, која подразумева тежњу ка враћању стабилном функционисању примарних институција (ако је оно икада и постојало). Њихов идеал јесте договор великих сила о принципима који би генерисали распоред снага у међународним односима, односно, који би генерисали међународни поредак. Прва визија, то јест визија отвореног интернета и промоције отвореног друштва, јесте револуционарна. Она је произвела привремену промену и несигурност, што на крају и чини свака револуционарна идеја. Међутим, друга визија захтева „враћање на старо” и постојање мултиполарности, као и правила равнотеже снага, али и договора великих сила, типичних за Европу 19. века.

Кина и Русија се нису успротивиле револуционарној промени зато што је калемљење култура неподношљиво. Калемљење се дешавало, и дешаваће се, независно од тога производи ли оно негативне или позитивне последице по друштва. Ове две државе су се успротивиле калемљењу јер су поседовале моћ, технолошко знање у комбинацији са системом принуде који може да парира западним државама. Стога, њихова конкуришућа нормативна визија међународног друштва није пуки „изазивач”, већ снага једнаког ранга оној револуционарној. Такође, ове државе нису ни „отпадници”, будући да уз себе имају коалицију држава које размишљају на сличан начин. Зато можемо да кажемо како се и на примеру будућности односа према интернету види стварање мултиполарног света, или чак света са више поредака који се разликују у односу на то какви су принципи у општењу држава перципирани као легитимни (Flockhart, 2016). Но, највероватније ће се разликовати и у ланцима снабдевања, који, као што смо видели на примеру чипова, полако иду од глобалних ланаца ка онима који су под доминацијом или Кине или САД. Тиме ћемо потенцијално добити не само два одвојена пола светске моћи, или два одвојена поретка, већ и два такмаца у модернизацији. Нешто слично смо имали у Хладном рату, када су се такмичиле совјетска и америчка, социјалистичка и капиталистичка верзија модернизације. Сада, пак, то такмичење подразумева постојање врло сличних односа производње, и састоји се у томе ко ће брже, ефикасније и паметније употребити нове технологије. Развој и употреба вештачке интелигенције биће значајни не само за такмичење у томе ко ће показати веће технолошке домете, као што је било такмичење у слетању на Месец, већ и за успоставу доминантног економског, политичког, војног, али и културног система.

Кина и Русија су ефикасном суверенизацијом сајбер простора зауставиле револуцију једне идеје и трансформацију међународног друштва у светско друштво, али та суверенизација је сада одлика и Запада и настаје под притиском деловања незападних актера. Нормативно заговарање „отвореног” и „слободног” интернета никако више није у кораку са променом филозофије неутралности великих технолошких компанија, која је претворена у филозофију идеолошке али и државне пристрасности. Није у кораку ни са све офанзивнијим приступом САД и НАТО у сајбер домену. Филозофија отвореног интернета, али и целокупни технолошки дизајн друштвених мрежа, донели су промену на Западу која није само линеарног, револуционарног карактера, већ промену у виду престанка постојања јасног унутрашњег легитимитета. Технолошка иновација, то јест, демократизација комуникација допринела је испливавању друштвених расцепа у САД и ЕУ на површину и ставила их на врх политичке агенде. Принципи функционисања те демократизације омогућили су и страно мешање у унутрашње послове држава Запада, што је

Schouenborg, 2018). Сматрам да је увођење овакве конструкције збуњујуће и сувишно. Довољно је рећи да међународно друштво више не би требало посматрати западноцентрично.

произвело осећај угрожености, али и жестоку реакцију и тенденцију суверенизације интернет простора.

Анализирајући промену која данас захвата међународни поредак, аутори неретко бирају да кажу како се показује да идентитети имају аутономну снагу деловања. Кажу и да су идентитети процеси који пружају визије доброг живота државама, и да су због тога сами по себи моћ која производи одређене принципе и праксе понашања. Кажу и да су „визије доброг живота” занемарене у међународним односима, због чега ова дисциплина поново пати од недостатка разумевања актуелних промена (Flockhart, 2023: 32-33).⁸⁵ Међутим, постојање идентитета или различитих визија доброг живота није никакав гарант промене, или отпора револуционарној промени. Промена, или отпор ка промени проистичу из постојања реалних политичких, организационих и технолошких капацитета који омогућавају промоцију различитих визија доброг живота. Док је у Кини и Русији та визија под пуном сувереном контролом елита, на Западу постоје распршене и конкуришуће визије, и то као последица непостојања организационог решења за појаву нове технологије. Недостатак организационог решења производи и недостатак унутрашње хомогености, јасног дефинисања „ко смо ми”, односно недостатак неподељеног унутрашњег легитимитета. Ово води кризи држава Запада у смислу престанка унутрашње промоције јасног система либерално-демократских вредности, с једне стране. С друге стране, недостатак ове хомогености значи и престанак промоције и релативизацију тог система вредности на међународном плану.

Какав год био исход културних ратова, пројектовање међународне моћи и успостављање новог поретка неће толико зависити од некакве доминантне визије доброг живота, већ искључиво од тога да ли су државе способне да овладају новим технологијама и новим простором борбе за сувереност. Наравно, сам начин овладавања ће бити врло важан у идеолошком смислу за људе који живе на Западу, и то је борба која тек предстоји. Зато промена која се догодила избијањем културних ратова, како својим настанком као последица демократизације комуникација, тако и својим карактером, у смислу лакоће мешања страних актера у њихову динамику, ствара трку у суверенизацији и управљању сајбер простором. Ко не успе суверено да овлада технологијама тако да успостави доминантан наратив доброг и пожељног живота, или ко не успе да успостави доминантан идентитет, неће моћи самоуверено да наступа ни на међународном плану. Иако у нормативном смислу имамо две визије будућности међународног друштва, сигурно је да обе захтевају политичку и организациону контролу „својих” верзија интернета. Овладавање сајбер простором, без обзира на карактер доминантних идеја, зато јесте и основни предуслов будућег сувереног деловања у међународним односима. „Отворен” и „слободан” интернет ће, због свега тога, постати историјска реликвија и изузетак који је проузроковао период велике креативности, али и период великог збуњивања.

⁸⁵ Подсетимо се и да Џон Миршајмер идентитетима приписује аутономну делатну моћ због чега верује да ће реалполитика, или политика такмичења у моћи различитих група, увек преовладати (Mearsheimer, 2018).

Закључак

Културни ратови у Сједињеним Америчким Државама и на простору данашње Европске уније историјска су правилност. Сваких неколико деценија сучељавају се супротстављена тумачења о томе „ко смо ми”, и какав нам је свет „нормалан” и „природан”. Та тумачења су интегралног карактера, што значи да се на појединца, породицу, политику, образовање, сексуалност, колективне идентитете, право и међународне односе посматра кроз целовите културне и идеолошке обрасце. Културни ратови који су избили на површину политичких и друштвених сцена САД и ЕУ након 2014. године, имају две интерпретације света. С једне стране, на левом делу идеолошког спектра, генерише се поглед на свет који: појединца види као производ историјских или доминантних или потлачених колективних идентитета; породицу види као скуп двоје или више људи без обзира на сексуалност; род посматра као читав спектар могућности, не само кроз биолошки мушки и женски пол; образовање дефинише као место кључног отпора, и место вршења идеолошког преваспитавања; политику види као поље борбе за остварење права оних који су историјски маргинализовани од стране беле, мушке и хетеросексуалне културе; колективне идентитете не види кроз фиксне етно-националне категорије, већ савез расних, родних и економски потлачених група; право види као место формализације забране свих видова дискриминације, без обзира на то колико ти видови били субјективни; међународне односе види као линеарни историјски ток ка космополитском друштву који је тренутно угрожен како порастом национализма „код куће”, тако и растом моћи аутократија попут Кине или Русије.

С друге стране, након 2014. године оснажила је и десница, која је у међувремену прешла пут од алтернативне верзије до доминантне десне идеолошке перспективе на Западу. Интегрални поглед ове стране политичког спектра јесте да: појединца посматра примарно као производ националне или цивилизацијске културе; породицу још увек доминантно види као спој мушкарца и жене, изузев у случајевима где се толеранција хомосексуалности, па и хомосексуалних бракова, понегде прихвата као значајна цивилизацијска разлика у односу на ислам; образовање као место репродукције националних симбола и митова за које верују да су основ историјске доминације Запада у односу на друге делове света; не прави разлику између рода и пола, те прихвата могућност постојања само мушкараца или само жене, што се одређује рођењем; колективне идентитете види превасходно кроз националне и углавном хришћанске цивилизацијске норме које су угрожене мултикултурализмом као савезом домаћих „отуђених” елита, маргиналних расних и родних идентитета и ислама; право види као простор формализације хришћанских и националних вредности; политику посматра кроз борбу „добрих” маса против „злих” елита; међународне односе третира као место доминације глобалистичке елите која спречава национално одређење и слаби моћ националних држава.

Међутим, иако се културни ратови на Западу јављају сваких неколико деценија, све од Другог светског рата па до 2014. године, они су били маргинална појава, у смислу да је у њима махом учествовао одређени број интелектуалаца и студената. Када год је постојала претња да се културни ратови омасове, успешно су сузбијани идеолошким савезима који су спречавали да у јавности доминирају „опасне” идеје, или идеје које би евентуално помутиле ток тихе либералне револуције. То не значи да је културна борба била небитна у том периоду. Напротив, она је била од суштинске важности за репродуковање стабилности и самоуверености Запада, али на такав начин да се морала одржати културна хегемонија идеја које су водиле постепеној разградњи

националних држава. Поред тога, било је битно и да доминантан јавни културни образац не ремети односе производње, односно ширење капитализма. Након 2014. године, нагло се суочавамо са престанком јасне културне хегемоније космополитског обрасца и дешавају се културни ратови на масовном нивоу. Сада, поред интелектуалаца, у културним ратовима учествују сви они који имају приступ друштвеним мрежама. Такође, наспрам некадашњег порекла и репродукције идеја у књигама и чланцима интелектуалаца, или јавним расправама политичара, сада идеје шири свако ко је учинио довољан напор да направи профил на друштвеним мрежама. Сукобљавања наратива се зато одвијају у часописима, штампањем књига, на универзитетским кампусима, јавним наступима политичара, али и онлајн форумима, кроз статусе, коментаре, „мимове“, кратке видео исечке итд. У сукобљавањима две интегралне идеолошке слике света учествују интелектуалци, али и припадници свих класа, година и занимања. Културни ратови су сада пост-дигитални, јер се не може утврдити да ли је неки наратив настао „у стварном свету“ или на опскурним форумима, од стране анонимних и мање анонимних актера. Интернет, или сајбер простор, прерастао је од некадашњег места забаве и доколице, до места које ће на суштински начин одредити хегемонски наратив у једном друштву. Антагонизација две идеолошке снаге довела је до унутрашње несигурности и слабљења наступа држава Запада као извора и главних заговорника ширења либерално-демократског културног обрасца на нивоу међународних односа. Због тога, у дисертацији сам поставио питање како и зашто је дошло до културних ратова, то јест наглог прекида друштвеног консензуса о томе „ко смо то ми“ у САД и ЕУ у периоду након 2014. године. У контексту дисциплине међународних односа, занимало ме и одакле све проистичу подстицаји државама да поново покушају да успостављају унутрашњу хомогеност и контролу доминантних наратива.

У дисертацији тврдим да је технолошка иновација, у виду демократизације комуникација, процес који је суштински утицао на то да дође до избијања културних ратова и промене у виду јачања национализма у САД и ЕУ у периоду након 2014. године. Такође, тврдим и да су због избијања културних ратова, САД и ЕУ, под притиском примарних институција међународног друштва, морале интензивно да размишљају и делују у правцу суверенизације интернета.

Висока општост оваквих тврдњи подразумева и доказивање посебних и појединачних теза. Није било довољно рећи да је технологија проузроковала промену, већ сам морао да објасним и на који начин се то догодило. Због тога, у првом поглављу сам одредио онтолошке и епистемолошке основе изучавања промене у међународним односима. Утврдио сам да су реализам и либерализам пре свега доктринарне теорије, сврсисходне у условима стабилности међународног поретка, али слабо корисне за образложење промене. Прихватио сам онтолошке позиције конструктивизма, али тако што сам применио његову специфичну епистемолошку верзију – релационизам. Релационизам омогућава да уместо изучавања деловања држава, или међународних организација, у центар анализе ставим процесе. Процеси, видели смо, могу се састојати од идејних, али и материјалних чинилаца. Зато сам поставио задатак да изучим који идејни и материјални чиниоци су заједно творили процес који је омогућио заустављање уобичајеног стања у САД и земљама ЕУ до 2014. године. Да бих то урадио, применио сам метод материјалне-семиотике, или посматрања кумулативног деловања материјалних и идејних обележја процеса који је променио ствари. Применио сам и метод компарације – стања пре и после промене са 2014. годином као вододелницом. То је значило да сам морао да креирам и образац процеса који је стабилно функционисао у државама Запада пре 2014. године, како бих уочио где се тачно догодила промена, и који раније стабилни процеси су поремећени избијањем културних ратова.

То сам учинио кроз стварање идеал-типа западне националне државе либерално-демократског типа до 2014. године, за коју тврдим да је конфигурација, или скуп шест процеса: елитног управљања (управљања елита масама); дуговечности етничких граница и бирократских апарата; производних односа заснованих на капитализму; технолошких иновација; нације као идеје која генерише национализам; и процеса свакодневне репродукције идентитета. Утврдио сам да након 2014. године није дошло до промене дуговечности етничких граница и бирократских апарата – претходно постојеће националне и наднационалне институције су још увек ту. Није дошло ни до промене производних односа, нити су идеје које су се појавиле у културним ратовима први пут виђене након 2014. године – оне су постојале и раније. Међутим, оно што је новост, јесте да су масе почеле да диктирају трендове елитама. Дакле, промењен је смер обликовања садржаја политике. Појавио се и нови медијум преко кога се обликује овај смер – догодила се технолошка иновација у виду демократизације комуникација. Штавише, ова иновација је омогућила да се уместо некадашњих начина свакодневне репродукције колективних идентитета, махом несвесно у кући, на послу, школама, заједницама, путем застава које висе на зградама итд., идентитет сада репродукује свесним и несвесним присуством на интернету. Како грађани ЕУ и САД проводе значајан део свакодневице у „онлајн свету”, тако је онда врло значајно одредити и који су обрасци моћи на друштвеним мрежама и другим дигиталним форумима. Све у свему, након 2014. године, једини процес који нам остаје као кандидат за образложење промене јесте појава технологије. Ова појава је омогућила промену свакодневице, која је онда демократизацијом комуникација омогућила промену смера обликовања политике из елитистичког ка популистичком. У трећем поглављу је описана историјска еволуција идеја које се користе у данашњим културним ратовима, чиме се показује да су оне у највећој мери постојале и раније. Такође, у том делу, на неки начин и кроз студију случаја, потврђујем да је шест раније наведених процеса заиста обликовало конфигурацију националне државе либерално-демократског типа.

Четврто поглавље састоји се од доказивања главне хипотезе. У њему је описано првобитно стварање идеолошких мрежа на друштвеним мрежама, које су промениле дотадашњи карактер и уобичајене начине политичке и идеолошке мобилизације. Сада је мобилизација нагла, масовна и афективна. У изразито кратким временским периодима након 2014. године догодиле су се велике промене у истраживањима јавног мњења, што се приписује постојању друштвених мрежа. Друштвене мреже су омогућиле никада раније виђену симултаност у промени и управљању мишљењима. Тако је покрет BLM врло брзо мобилисао људе да се боре против историјски тлачитељског односа над црним становништвом у САД. Но, покренуо је и охрабрио мобилизацију свих других идентитета који су се сматрали тлаченим и маргиналним у западним друштвима у целости – од којих су родни идентитети привукли највише пажње. Створена је коалиција маргинализованих, баш онако како су леви интелектуалци 50-их и 60-их година 20. века и замислили да мора да отпочне културна револуција против „буржоаских вредности”.

С друге стране, „Гејмергејт афера” је од „штреберског покрета” упереног против феминистичких критичарки компјутерских игара, користећи се технолошким дизајном друштвених мрежа, створила алтернативну десницу. На мрежу ове алтернативне деснице временом су се накачили и утицајни појединци који су се сматрали дисидентима. Кумулативно, популаризовали су утицајну алтернативно десну идеолошку интерпретацију која је све до 2014. године успешно маргинализована, како у САД, тако и у ЕУ. Два идеолошка пола ушла су у културну борбу која је подразумевала апсолутистичке ставове једних и других – до мере правих културних ратова – где мора постојати једна истина и један противник. Свака страна је репродуковала сопствене наративе у својим међумедиа који су имали снажне моралистичке

призвук. Временом се, поготово на десној страни, почетна коалиција расула на различите утицајне појединце и покрете, а као највидљивији победници појаве, а касније и расула ове деснице, испливали су Доналд Трамп, али и остали политичари националног популизма, који сада попуњавају парламенте европских држава и снажно су утицали на излазак УК из Европске уније. Дешавања након 2014. године, тврдим у овом делу, нису створила нове десне гласаче, већ нови доминантни десни наратив који је довео до снажења националног популизма.

У овом поглављу методама посматрања и материјалне семиотике идентификујем одакле толика снага мобилизације и поларизације процесу демократизације комуникација. Утврђујем да је она последица технолошког дизајна друштвених платформи. Овај дизајн се у тренутку избијања културних ратова састоји од: доминантне „филозофије неутралности” интернета, активне током 2014. и наредних пар година; дизајна система препорука (алгоритамска моћ) и начина модерирања друштвених мрежа; увезаности модерирања и капитализма; коначно, од архитектуре друштвених платформи. Филозофија неутралности је, за разлику од раније доминантне идеолошке контроле, омогућила да било која идеја на друштвеним мрежама може постати популарна. Алгоритми су дизајнирани да људи што дуже остану на друштвеним мрежама, што значи да су дизајнирани тако да садржај људима увек мора да привлачи пажњу. Они су тако дизајнирани због жеље за великом зарадом. На крају, архитектура друштвених платформи је таква да омогућава „виралност”, или брзу идеологизацију, и брзо ширење вести, идеја, слика, снимака итд. Технолошки дизајн је такав да подстиче инфантилно, афективно, пакосно и моралишуће понашање, што је идеално окружење за репродуковање ратоборних ставова и групних ехо комора које супротну страну желе у потпуности да „пониште”. Све заједно, технолошка иновација је омогућила демократизацију комуникација. Ова демократизација је људима променила свакодневицу и одузела елитама пређашњу могућност једноставне контроле наратива. Међутим, ова демократизација је афективна и поларишућа као последица технолошког дизајна друштвених мрежа, нарушила је претходно постојећу културну хегемонију једног типа идеја, и отворила простор за промену у виду избијања културних ратова. У овом поглављу тврдим и да културни ратови још увек немају јасног победника, али да је од 2014. године и технолошки дизајн постепено мењан у покушају поновног успостављања либерално-демократског парадокса. Тачније, у покушају да малобројни поново имају контролу која врста наратива ће бити хегемонска на друштвеним мрежама које доминирају у САД и ЕУ. Ипак, остаје као најбитније да су културни ратови омогућени кумулативним деловањем некада сузбијаних идеја, идеја технолошке неутралности и жеље за профитом, и аутономних материјалних елемената дизајна друштвених мрежа (алгоритама). Дакле, омогућени су врло специфичном материјално-семиотичком мрежом.

У петом и последњем поглављу образлажем другу хипотезу према којој примарне институције међународног друштва аутономно приморавају државе Запада да успоставе контролу и овладају над наративима у сајбер простору. Ради се о делу ширег процеса суверенизације сајбер простора, који подразумева овладавање и физичком и логичком инфраструктуром. Културни ратови у САД и ЕУ нису избили, нити су репродуковани деловањем других држава, попут Русије и Кине. Штавише, у том делу описујем да руски покушај мешања у америчке председничке изборе 2016. године преко друштвених мрежа није имао никакав ефекат на коначну изборну вољу грађана. Међутим, овај покушај мешања је презаступљен у објашњењима разлога поларизације америчког друштва, што ми је послужило као доказ да чак и минимално страно мешање, пружа подстицај државама да покушају да уклоне потенцијалне препреке њиховој суверености. У овом случају, мешање је интерпретирано као покушај нарушавања унутрашње хомогености, што је аутоматски активирало институцију суверености. Унутрашњи легитимитет (хомогеност) и

повезана сувереност, јесу нешто што Енглеска школа међународних односа назива примарним институцијама међународног друштва. Стога сам се користио налазима ове школе, коју сам претходно увео у теоријском поглављу, да тврдим да међународно друштво има засебан, и аутономан утицај на динамику културних ратова. Самим тим, да и међународни односи имају своју „велику идеју” и предмет који се разликује од других друштвено-хуманистичких дисциплина. Коначно, описујем како су Кина и Русија давно кренуле ка путу обезбеђивања хегемонског унутрашњег наратива, и то у склопу ширих пројеката стварања суверених, националних интернет простора, док је Запад тај пут отпочео тек након 2016. године. Но, оно што је сигурно, јесте да без обзира на евентуалне победнике у културним ратовима, онај ко не успе да овлада и суверенизује интернет простор, заостајаће у трци за увећање моћи, и биће предмет константних покушаја саботажа, шпијунажа и субверзија.

Скора и средњорочна будућност међународног друштва зато никако неће бити стварање јединственог светског поретка са јединственом културом и пожељним обрасцем друштвеног организовања. Али, оно што ће бити будућност истраживања сајбер простора јесте који су то начини овладавања овим доменом, као и како током овладавања, макар на Западу, избећи аутократске принципе контроле. Културни ратови нису завршени, они су још увек у пуном јеку. У дисертацији је ухваћен тренутак промене, али је ухваћен и тренд и логика промене на нивоу међународних односа. Тренутно можемо да видимо да интернет није генерисао велику трансформацију и стварање до сада невиђених и утопистичких идеја уређења света. Оно што видимо јесте промена у којој државе оснажују и усложњавају контролу над друштвима путем сајбер простора. Прецизније, видимо да усложњавају сувереност и акумулирају моћ, између осталог, и тиме што теже контроли хегемонског наратива у целокупној пост-дигиталној сфери, што се јасно види и на примеру културних ратова.

Овај аргумент, о усложњавању суверености, али и аргумент и опис како су дигиталне технологије отвориле простор за избијање културних ратова, чине да докторат има холистички карактер. Тачније, да се у докторату истовремено објашњава „унутрашњи” друштвени извор промене, али и како та промена улази у интеракцију са међународним друштвом. Нуђењем холистичке перспективе, верујем да сам испунио научне циљеве дисертације, попут научног објашњења јављања промене, научне класификације страна у културном рату али и њихових јављања током 20. века, као и научне дескрипције главних теза рада. Такође, сматрам да сам испунио и научни циљ објашњења делатништва које је проузроковало промену у одређеном историјском тренутку, али и циљ утврђивања да међународни односи у идеји међународног друштва заиста имају „велику идеју” дисциплине. Холистичка перспектива, верујем, пружила је интердисциплинарно сагледавање и постављање координатног оквира за разумевање културних ратова на Западу као једног од највећих изазова данашњице, што сврставам у друштвени допринос рада.

За истраживање друштва, „хватање” тренутка промене једнако је битно као и разумевање исхода неког процеса. Током мењања можемо да демистификујемо архитектуру моћи која је обликовала стање пре промене, али и архитектуру моћи која ће обликовати надолazeћи период. То је управо оно што сам покушао да учиним у дисертацији. Имајући у виду да промена још увек није завршена, нити да је архитектура моћи стабилизована, за будућа истраживања остављам праћење тенденција које су уочене у дисертацији.

Коришћени извори

- 117th Congress (2021-2022). "H.R.4346 – Chips and Science Act, 2022". *U.S. Congress*, 2022. <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/4346> (Приступљено 8.2.2023).
- Abraham, Daniel, Mark Fergus, and Ty Franck. "The Expanse." Amazon, 2015-2022.
- Adorno, Theodor and Horkheimer, Max. "Towards a New manifesto". *The New Left Review*. Issue 65 (Sept/Oct 2010).
- Akkerman, Tjitske. "Anti-immigration parties and the defence of liberal values: The exceptional case of the List Pim Fortuyn." *Journal of Political Ideologies*, 10, no. 3 (2005): 337-354.
- Alabrese, Eleonora, Sascha O. Becker, Thimo Fetzer, and Dennis Novy. "Who voted for Brexit? Individual and regional data combined." *European Journal of Political Economy* 56 (2019): 132-150.
- Alexander, David. "Theft of F-35 design data is helping U.S. adversaries -Pentagon." *Reuters*, June 19, 2013. <https://www.reuters.com/article/usa-fighter-hacking/theft-of-f-35-design-data-is-helping-u-s-adversaries-pentagon-idUSL2N0EV0T320130619> (Приступљено 19.2.2023).
- Alexander, Julia. "YouTube bans Stefan Molyneux, David Duke, Richard Spencer, and more for hate speech." *The Verge* (June 29, 2020). <https://www.theverge.com/2020/6/29/21307303/youtube-bans-molyneux-duke-richard-spencer-conduct-hate-speech> (Приступљено 8.10.2020).
- Alfonseca, Kiara. "Derek Chauvin sentenced to 21 years on federal charges for violating George Floyd's civil rights." *ABC News*. July 7, 2022. <https://abcnews.go.com/US/derek-chauvin-sentenced-federal-charges-violating-george-floyds/story?id=86366456> (Приступљено 19.1.2023).
- Alvarez, Lizette and Cara Buckley, "Zimmerman Is Acquitted in Trayvon Martin Killing." July 14, 2013. *The New York Times* <https://www.nytimes.com/2013/07/14/us/george-zimmerman-verdict-trayvon-martin.html> (Приступљено 20.11.2022).
- Anderson, Benedict. *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso books, 2006.
- Anglin Andrew. "A normie's guide to the Alt-Right." *The Daily Stormer*. August 31, 2016.
- Angry Foreigner, June 15, 2015. "Welcome to Sweden." *Angry Foreigner YouTube channel*. <https://www.youtube.com/watch?v=3KSJY0c8QWw> (Приступљено 27.11.2022).
- Annika Åkerblom & Anne Harju. "The becoming of a Swedish preschool child? Migrant children and everyday nationalism." *Children's Geographies*, 19 no. 5 (2021): 514-525.
- Anti-Fascism & Far Right Twiter, 2020. <https://twitter.com/FFRAFAction/status/1274042483299753988> (Приступљено 23.1.2023).
- Antonsich, Marco. "The 'everyday' of banal nationalism—Ordinary people's views on Italy and Italian." *Political geography*, 54 (2016): 32-42.
- Araujo, Ana Lucia. "Toppling monuments is a global movement. And it works." *The Washington Post*, June 23, 2020. <https://www.washingtonpost.com/outlook/2020/06/23/toppling-monuments-is-global-movement-it-works/> (Приступљено 19.1.2022).
- Archer, Margaret S. "Morphogenesis versus Structuration: On Combining Structure and Action." *The British Journal of Sociology* 33, no. 4 (1982): 455–83.
- Arzheimer, Kai. "The AfD: Finally a Successful Right-Wing Populist Eurosceptic Party for Germany?" *West European Politics* 38, (2015): 535-556.
- Ashbee, Edward. "Politics of paleoconservatism." *Culture and Society* 37, no. 3 (2000): 75-84
- Ashbee, Edward. "Immigration, national identity, and conservatism in the United States." *Politics* 18, no. 2 (1998): 73-80.

- Ashley, Richard K. "The poverty of neorealism." *International organization* 38, no. 2 (1984): 225-286.
- Associated press. "Glasgow City Women's Team to Wear Ruth Bader Ginsburg's Name on Jerseys." *Sports Illustrated*. September 23, 2020. <https://www.si.com/soccer/2020/09/23/glasgow-city-ruth-bader-ginsburg-tribute-name-jerseys> (Пристапљено 29.11.2022).
- Astor, Maggie, Christina Caron and Daniel Victor. "A Guide to the Charlottesville Aftermath." *The New York Times*. August 13, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/08/13/us/charlottesville-virginia-overview.html> (Пристапљено 16.1.2023).
- Aultman, B. "Cisgender." *Transgender Studies Quarterly* 1, no. 1-2 (2014): 61-62.
- Baker, Mike. "Chaotic Scenes in Portland as Backlash to Federal Deployment Grows." *The New York Times*. July 21, 2020. <https://www.nytimes.com/2020/07/21/us/portland-protests.html> (Пристапљено 19.1.2023).
- Bakić, Jovo. „Teorijsko-istraživački pristupi etničkoj vezanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji." *Sociologija* 48, no. 3 (2006): 231-264.
- Ball, Terence, Richard Dagger, and Daniel I. O'Neill. *Political ideologies and the democratic ideal*. Routledge, 2019.
- Bannon, Stephen, January 19, 2016. "Breitbart News Daily - Dr. Thomas D. Williams - January 19, 2016." *Breitbart podcast*. <https://soundcloud.com/breitbart/breitbart-news-daily-dr-thomas-d-williams-january-19-2016?in=breitbart/sets/breitbart-news-daily-43> (Пристапљено 26.11.2022).
- Bar-On, Tamir. "Fascism to the Nouvelle Droite: The Dream of Pan-European Empire." *Journal of Contemporary European Studies* 16, no 3. (2008): 327-345.
- Bar-On, Tamir. "The Ambiguities of the Nouvelle droite, 1968-1999." *The European Legacy* 6, no. 3 (2001): 333-351.
- Bar-On, Tamir. "The French new right's quest for alternative modernity." *Fascism* 1, no. 1 (2012): 18-52.
- Barbieri, Katherine, and Jack S. Levy. "Sleeping with the Enemy: The Impact of War on Trade." *Journal of Peace Research* 36, no. 4 (1999): 463-79.
- Barry Buzan, and George Lawson. "The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations." *International Studies Quarterly*, Volume 57, no. 3 (2013): 620-634.
- Bartee, Seth. "Paul Gottfried and Paleoconservatism." In: Mark Sedgwick (ed.) *Key thinkers of the radical right*, Oxford University Press (2019): 102-120.
- Barth, Frederik. *Ethnic Groups and Boundaries*. Little, Brown and Company, 1969.
- Bauman, Zygmunt. "Modernity, racism, extermination." In: *Theories of Race and Racism* Routledge: 212-228, 2013.
- BBC. "Fortuyn killer." *BBC News*. April 15, 2003. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1974572.stm> (Пристапљено 13.10.2022).
- BBC. "Migrant crisis: Germany 'can take 500,00 asylum seekers a year'" *BBC News*, 8 September 2015. <https://www.bbc.com/news/world-europe-34185353> (Пристапљено 8.6.2019).
- Belmonte, Laura A. *Selling the American way: US propaganda and the Cold War*. University of Pennsylvania Press, 2013.
- Bentam, Džeremi i Mišel Fuko. *Panoptikon, Oko moći*. Mediterran Publishing, 2014.
- Berenskoetter, Felix. "Identity in International Relations." *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2010.
- Bergholz, Max. *Nasilje kao generativna sila: identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*. Buybook, 2018.
- Berning, Carl C. "Alternative für Deutschland (AfD) – Germany's New Radical Right-wing Populist Party." *ifo DICE Report* 15(4), ifo Institut - Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München, 2017: 16-19.

- Bernstein, Joseph. "The Man Who Sparked GamerGate Regrets The Harassment, Says He'd Do It Again." BuzzFeed News, October 16, 2014. <https://www.buzzfeednews.com/article/josephbernstein/the-man-who-sparked-gamergate-regrets-the-harassment-but-say> (Приступљено 23.11.2022).
- Best, Jacqueline, and William Walters. "'Actor-Network Theory' and International Relationality: Lost (and Found) in Translation: Introduction." *International Political Sociology* 7, no. 3 (2013): 332-334.
- Beuth, Patrick et al. "QAnon's Inexorable Spread Beyond the U.S." *Spiegel International*, September 24, 2020. https://www.spiegel.de/international/world/the-most-dangerous-cult-of-our-times-qanon-s-inexorable-spread-beyond-the-u-s-a-e2b13c80-246a-43e5-945b-80ad7767a170?sara_ecid=nl_upd_1jtzCCtmxpVo9GAZr2b4X8GquyeAc9&nlid=bfjqpqhxx (Приступљено 25.1.2023).
- Bezrukov, Andrey. "Russia-Ukraine Conflict | Prof. Andrey Bezrukov | The Renaissance Podcast Series". *The Renaissance Official YouTube channel*, May 21, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=0fJgGBZJOQQ> (Приступљено 3.2.2023).
- Bilić, Paško. "Search algorithms, hidden labour and information control." *Big Data & Society* 3, no. 1 (2016).
- Billig, Michael. *Banal nationalism*. Sage, 1995.
- Black Lives Matter (2022). "Herstory." *Black Lives Matter webpage*. <https://blacklivesmatter.com/herstory/> (Приступљено 18.11.2022).
- Black Pigeon Speaks YouTube Channel. <https://www.youtube.com/user/TokyoAtomic> (Приступљено 6.10.2020).
- Black Pigeon Speaks. "The DECLINE of American Empire." *Black Pigeon Speaks YouTube channel*, August 6, 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=rOuLkfJtgQ> (Приступљено 26.11.2022).
- Black Pigeon Speaks. "The END GAME: WHY the WEST is LOST." *Black Pigeon Speaks YouTube channel*, May 8, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=cPembXZMKv0> (Приступљено 26.11.2022).
- Bloom, Allan. *Closing of the American mind*. Simon and Schuster, 1987.
- Bokhari Allum and Mil Yiannopoulos. "An Establishment Conservative's Guide To The Alt-Right." Breitbart, March 29, 2016. <https://www.breitbart.com/tech/2016/03/29/an-establishment-conservatives-guide-to-the-alt-right/> (Приступљено 30.11.2022).
- Bradshaw, Samantha, and Philip N. Howard. "The global organization of social media disinformation campaigns." *Journal of International Affairs* 71, no. 1.5 (2018): 23-32.
- Brady, William J., Julian A. Wills, John T. Jost, Joshua A. Tucker, and Jay J. Van Bavel. "Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114, no. 28 (2017): 7313-7318.
- Brass, Paul. "Elite Groups, Symbol Manipulation and Ethnic Identity among the Muslims of South Asia". In: D. Taylor and M. Yapp (eds.). *Political Identity in South Asia*, Curzon Press: 35-68, 1979.
- Brass, Paul. *Ethnicity and nationalism: Theory and comparison*. Sage Publications, 1991.
- Breuilly, John. "Introduction". In: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, 2nd edition, Cornell University Press, 2008.
- Brimelow, Peter. *Alien nation: Common sense about America's immigration disaster*. VDare Foundation, Washington. 1995.
- Brodel, Fernan. *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII veka: Strukture svakodnevice: moguće i nemoguće*. Službeni list SRJ, 2007.
- Brooke, Auxier, and Monica Anderson. "Social Media Use in 2021". *Pew Research Center*, April 7, 2021. <https://www.pewresearch.org/internet/2021/04/07/social-media-use-in-2021/> (Приступљено 23.2.2023).

- Brown, Chris. "Structural realism, classical realism and human nature." *International Relations* 23, no. 2 (2009): 257-270.
- Brubaker, Rogers, Margit Feischmidt, Jon Fox, and Liana Grancea. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton University Press, 2006.
- Brubaker, Rogers. "Between nationalism and civilizationism: the European populist moment in comparative perspective." *Ethnic and Racial Studies* 40, no. 8 (2017): 1191-1226.
- Brubaker, Rogers. "Ethnicity without groups." *European Journal of Sociology/Archives européennes de sociologie* 43, no. 2 (2002): 163-189.
- Brubaker, Rogers. "Myths and Misconceptions in the Study of Nationalism". In: John Hall (ed.). *The State of the Nation*. Cambridge University Press, 1998: 272-306.
- Brubaker, Rogers. "The Manychean Myth: Rethinking the Distinction Between 'Civic' and 'Ethnic' Nationalism". In: Hanspeter Kriesl, Klaus Armingeon, Hannes Slegrist and Andreas Wimmer (Eds), *Nation and National Identity: The European Experience in Perspective*, Verlag Ruegger, 1999: 55-73.
- Bryson Taylor, Derrick. "George Floyd Protests: A Timeline." *The New York Times*, November 5, 2021. <https://www.nytimes.com/article/george-floyd-protests-timeline.html> (Приступљено 19.1.2023).
- Buchanan, Patrick J. *The death of the West: How dying populations and immigrant invasions imperil our country and civilization*. Thomas Dunne Books, New York. 2002. Epub Version
- Buchanan, Patrick. "Balkanization Threatens the U.S." *The Social Contract*, Spring 1991. https://www.thesocialcontract.com/artman2/publish/tsc0103/article_34.shtml (Приступљено 20.10.2022).
- Buchanan, Patrick. "Pat Buchanan 'Cultural War' speech." *theCarbonFreeze YouTube Channel*. Aug 16, 2016. https://web.archive.org/web/20220726040231/https://www.youtube.com/watch?v=2olwuAy3_og (Приступљено 9.2.2023).
- Bucher, Taina. "Want to be on the top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook." *New media & society* 14, no. 7 (2012): 1164-1180.
- Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. Palgrave, 2002.
- Bunzl, John. "Who the hell is Jörg Haider?." In: Ruth Wodak and Anton Pelinka (eds). *The Haider Phenomenon in Austria*. Routledge, 2002: 61-66.
- Burgess, Matt. "Russia Is Quietly Ramping Up Its Internet Censorship Machine." *Wired*, July 25, 2022. <https://www.wired.com/story/russia-internet-censorship-splinternet/> (Приступљено 14.2.2023).
- Butler, Judith. *Gender trouble*. Routledge, 2002.
- Buzan, Barry, and Laust Schouenborg. *Global International Society: A new framework for analysis*. Cambridge University Press, 2018.
- Buzan, Barry, and Richard Little. "Why international relations has failed as an intellectual project and what to do about it." *Millennium* 30, no. 1 (2001): 19-39.
- Buzan, Barry. *An introduction to the English school of international relations: The societal approach*. John Wiley & Sons, 2014.
- Campbell, Al, and Alice Mathias. *Death to 2020*. Netflix, 2020.
- Camus, Jean-Yves. "Alain de Benoist and the new Right." In: Mark Sedgwick (ed.) *Key thinkers of the radical right*, Oxford University Press (2019): 73-90.
- Canovan, Margaret. "Trust the people! Populism and the two faces of democracy." *Political studies* 47, no. 1 (1999): 2-16.
- Caputo, Marc and Jonathan Allen. "Donald Trump prepares for his return to Facebook and Twitter." *NBC News*, January 18, 2023. <https://www.nbcnews.com/politics/donald-trump/donald-trump-prepares-return-facebook-twitter-rcna65809> (Приступљено 23.1.2023).

- Carl, Noah, July 28, 2019. "Noah Carl on Race, IQ and Academic Freedom." Triggernometry YouTube channel. <https://www.youtube.com/watch?v=5-6xvNxv84M> (Приступљено 26.11.2022).
- Carr, Edward Hallett, and Michael Cox. *The twenty years' crisis, 1919-1939: an introduction to the study of international relations*. Macmillan, 2016.
- Carter, Alex. "The dog that didn't bark?: Assessing the development of 'cumulative extremism' between fascists and anti-fascists in the 1970s." In: Nigel Copsey and Matthew Worley (eds.) *'Tomorrow Belongs to Us'*. Routledge, 2017: 90-112.
- Cash, Meredith. "Map shows which states have the most calls to boycott the NFL after the league's newfound support for kneeling players." *The Insider*, Jun 27, 2020. <https://www.insider.com/map-usa-states-boycotting-nfl-kneeling-kaepernick-anthem-2020-6> (Приступљено 21.11.2022).
- Castelvecchi, Davide. "Can we open the black box of AI?." *Nature News* 538, no. 7623 (2016).
- Cernovich, Mike and Dave Rubin. "The War on Free Speech." *The Rubin Report YouTube channel*, March 17, 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=BrFWUWx-8YE> (Приступљено 24.11.2022).
- Chambers, Madeline. "Germany needs immigration, Finance Minister says after anti-asylum rallies." *Reuters*, December 27, 2014. <http://uk.reuters.com/article/uk-german-immigration-schaeuble-idUKKBN0K50AT20141227> (Приступљено 5.6.2019).
- Chandler, Daniel. *Semiotics: the basics*. Routledge, 2007.
- Checkel, Jeffrey T. "The constructive turn in international relations theory." *World politics* 50, no. 2 (1998): 324-348.
- Chesney, Robert, and Max W. Smeets. "The Dynamics of Cyber Conflict and Competition (Fall 2020)." *Texas national security review* (2020): 4:7.
- Chomsky, Noam, and Edward S. Herman. *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Vintage Books, 1994.
- Chusseau, Nathalie, Joël Hellier, and Bassem Ben-Halima. "Education, intergenerational mobility and inequality." *Growing Income Inequalities: Economic Analyses* (2013): 227-273.
- CIA. "France: Defection of the leftist Intellectuals." *General CIA Records*. 1985, <https://www.cia.gov/readingroom/document/cia-rdp86s00588r000300380001-5>
- CIA. "Origins of the Congress for Cultural Freedom, 1949-50." *General CIA Records*, 1995 <https://web.archive.org/web/20060616213245/http://cia.gov/csi/studies/95unclass/Warner.html#rft1> (Приступљено 9.2.2023).
- Clinton, Hillary. "Hillary Clinton says half of Trump's supporters are in a 'basket of deplorables'." *CBS News YouTube Channel*. September 10, 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=PCHJVE9trSM> (Приступљено 16.1.2021).
- Cohn, Nate and Kevin Quealy. "How Public Opinion Has Moved on Black Lives Matter." *The New York Times*. June 10, 2020. <https://www.nytimes.com/interactive/2020/06/10/upshot/black-lives-matter-attitudes.html> (Приступљено 19.1.2020).
- Conolly, Kate. "Refugee influx a major opportunity for Germany, leading economist says." *The Guardian*, 5 November 2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/05/refugee-influx-a-major-opportunity-for-germany-leading-economist-says> (Приступљено 5.6.2019).
- Cookson, J. Anthony, Joseph Engelberg, and William Mullins. "Echo chambers." *SSRN 3603107* (2022).
- Cooper, Richard N. "Economic Interdependence and Foreign Policy in the Seventies." *World Politics* 24, no. 2 (1972): 159-81.
- Council of the EU. "Artificial Intelligence Act: Council calls for promoting safe AI that respects fundamental rights." *Press release*, December 6, 2022. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/12/06/artificial-intelligence-act-council-calls-for-promoting-safe-ai-that-respects-fundamental-rights/> (Приступљено 19.2.2023).

- Covington, Paul, Jay Adams, and Emre Sargin. "Deep Neural Networks for Youtube Recommendations." *RecSys 2016 - Proceedings of the 10th ACM Conference on Recommender Systems*, Association for Computing Machinery (2016): 191–198.
- Cowling, David. "Why were the polls wrong again in 2016." *BBC*. December 24, 2016. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-38402133> (Приступљено 15.11.2022)
- Cox, Robert W., and Timothy J. Sinclair. *Approaches to world order*. Cambridge University Press, 1996.
- Cramer, Katherine J. *The politics of resentment: Rural consciousness in Wisconsin and the rise of Scott Walker*. University of Chicago Press, 2016.
- Cross, Katherine. "The Transparency Theater of the Twitter Files". *The Wired*, December 12, 2022. <https://www.wired.com/story/twitter-files-elon-musk-shadowbanning-censorship/> (Приступљено 23.1.2023).
- Crowley, Michael, and David Sanger. "Trump Celebrates Nationalism in U.N. Speech and Plays Down Iran Crisis." *The New York Times*, September 29, 2019. <https://www.nytimes.com/2019/09/24/us/politics/trump-nationalism-united-nations.html> (Приступљено 6.10.2020).
- Darwin, John. *After Tamerlane*. Penguin Group, London, 2007. Kindle version.
- Davies, William. "Why we stopped trusting elites." *The Guardian*, October 18, 2018. <https://www.theguardian.com/news/2018/nov/29/why-we-stopped-trusting-elites-the-new-populism> (Приступљено 6.10.2020).
- Davis, Joshua. "Hackers take down the most wired country in europe." *Wired magazine* 15, no. 9 (2007) <https://www.wired.com/2007/08/ff-estonia/> (Приступљено 20.10.2022).
- Davison-Hunter, James. *Culture wars: The struggle to control the family, art, education, law, and politics in America*. Avalon Publishing, 1992.
- De Benoist, Alain. "Alain de Benoist Answers Tamir Bar-On." *Journal for the Study of Radicalism* 8, no. 1 (2014): 141-168.
- De Benoist, Alain. "End of the left-right dichotomy: The French case." *Telos* 102, winter (1995). http://alaindebenoist.s3.amazonaws.com/pdf/end_of_the_left-right.pdf (Приступљено 9.2.2023).
- De Benoist, Alain. *View from the right*. Arktos. London. 2017. Epub version
- Deibert, Ronald J., and Louis W. Pauly. "Mutual entanglement and complex sovereignty in cyberspace." In: Didier Bigo, Engin Isin, and Evelyn Ruppert (eds.). *Data Politics*. Routledge, 2019: 81-99.
- Delgado, Richard, and Jean Stefancic. *Critical race theory: An introduction*. New York University press, 2010.
- Der Derian, James, and Alexander Wendt. "Quantizing international relations: The case for quantum approaches to international theory and security practice." *Security Dialogue* (2020): 1-15.
- DeSantis, Ron. "Florida's DeSantis Pushes 'Stop Woke Act' Calling CRT 'Cultural Marxism'." *The Majority Report w/ Sam Seder*, December 21, 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=GmYiYYwpMA0> (Приступљено 26.11.2021).
- DiAngelo, Robin. *White fragility: Why it's so hard for white people to talk about racism*. Beacon Press, 2018. Ebook
- DiResta, Renee, Kris Shaffer, Becky Ruppel, David Sullivan, Robert Matney, Ryan Fox, Jonathan Albright, and Ben Johnson. "The tactics & tropes of the Internet Research Agency." *New Knowledge*, (2019). <https://int.nyt.com/data/documenthelper/533-read-report-internet-research-agency/7871ea6d5b7bedafbf19/optimized/full.pdf> (Приступљено 4.2.2023).
- Donnelly, Jack. "Realism". In: Burchill, Scott, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, and Jacqui True (eds.). *Theories of international relations*. Macmillan International Higher Education, 2013.
- Donnelly, Jack. *Realism and international relations*. Cambridge University Press, 2000.

- Doyle, Michael W. "Kant, liberal legacies, and foreign affairs, part 2." *Philosophy & Public Affairs* (1983): 323-353.
- Doyle, Michael, and Stefano Recchia. "Liberalism in international relations." In: Badie, Bertrand, Dirk Berg-Schlosser, and Leonardo Morlino (eds.). *International encyclopedia of political science*. Vol. 1 Sage, 2011: 1434-1439.
- Dunn Cavelt, Myriam, and Andreas Wenger. "Cyber security meets security politics: Complex technology, fragmented politics, and networked science." *Contemporary Security Policy*, 41 no. 1 (2020): 5-32.
- Dunne, Tim, Lene Hansen, and Colin Wight. "The end of International Relations theory?" *European Journal of International Relations* 19, no. 3 (2013): 405-425.
- Dunne, Timothy, and Christian Reus-Smit, eds. *The globalization of international society*. Oxford University Press, 2017.
- Džuverović, Nemanja. "Does more (or less) lead to violence? Application of the relative deprivation hypothesis on economic inequality induced conflicts." *Croatian International Relations Review* 19, no. 68 (2013): 115-134.
- Džuverović, Nemanja. *Studije mira: Sukob, mir i razvoj*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, 2021.
- Eady, Gregory, Tom Paskhalis, Jan Zilinsky, Richard Bonneau, Jonathan Nagler, and Joshua A. Tucker. "Exposure to the Russian Internet Research Agency foreign influence campaign on Twitter in the 2016 US election and its relationship to attitudes and voting behavior." *Nature Communications* 14, no. 1 (2023).
- Eatwell, Roger, and Matthew Goodwin. *National populism: The revolt against liberal democracy*. Penguin UK, Kindle edition, 2018.
- Eatwell, Roger. "Populism and fascism." *The Oxford Handbook of Populism*, 2017: 363.
- Eco, Umberto. *A Theory of Semiotics*. Indiana University Press/Macmillan, 1976.
- Edensor, Tim. *National identity, popular culture and everyday life*. Berg, 2020.
- Eger, Maureen A., and Sarah Valdez. "Neo-nationalism in Western Europe." *European Sociological Review* 31, no. 1 (2015): 115-130.
- Electoral Geography, 2022. <https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/a/austria/austria-legislative-election-2017.html> (Пристапљено 29.11.2022).
- Emirbayer, Mustafa. "Manifesto for a relational sociology." *American journal of sociology* 103, no. 2 (1997): 281-317.
- Enoch Powell. "Rivers of Blood speech". *Delivered to a Conservative Association meeting in Birmingham. 1968*. https://anth1001.files.wordpress.com/2014/04/enoch-powell_speech.pdf (Пристапљено 9.2.2023)
- Eribon, Didier. *Returning to Reims*. Penguin UK, 2018.
- Eriksen, Thomas Hylland. *Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives*. Pluto press, 2010.
- European Parliament. "Parliamentary Groups: Identity and Democracy." *European Parliament Media Center* (2019). https://multimedia.europarl.europa.eu/en/parliamentary-groups-identity-and-democracy_N01-PUB-190720-IDGR_ev (Пристапљено 6.10.2020).
- Eurostat. *Educational attainment statistics*. 2022. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Educational_attainment_statistics (Пристапљено 9.2.2023).
- Eustachewich, Lia. "Republicans take aim at 'woke' Coca-Cola and MLB amid Georgia boycotts". *The New York Post*, April 6, 2021. <https://nypost.com/2021/04/06/gop-take-aim-at-woke-coca-cola-mlb-amid-georgia-boycotts/> (Пристапљено 22.11.2022).
- Executive Order 13769 of January 27, 2017. "Protecting the Nation From Foreign Terrorist Entry Into the United States." *Executive Office of the President*. 82 FR 8977–8982. February 1, 2017.

- <https://www.federalregister.gov/documents/2017/02/01/2017-02281/protecting-the-nation-from-foreign-terrorist-entry-into-the-united-states> (Приступљено 27.11.2022).
- Facebook's Top 10, 2020. Twitter.
https://web.archive.org/web/2022000000000000*/https://twitter.com/facebookstop10?lang=en
 (Приступљено 30.11.2022).
- Farwell, James and Rafal Rohozinski. "Stuxnet and the Future of Cyber War." *Survival*, 53, no 1 (2011): 23-40.
- Faye, Guillaume. *Archeofuturism: European Visions of the Post-Catastrophic Age*. Arktos, 2010. Epub version
- Fielitz, Maik, and Nick Thurston. *Post-digital cultures of the far right: Online actions and offline consequences in Europe and the US*. Transcript Verlag, 2018.
- Finkelstein, Joel. "On Jordan Peterson, the alt right and engagement across difference." *Heterodox Academy*, November 18, 2019. <https://heterodoxacademy.org/blog/social-science-jordan-peterson-alt-right-language/> (Приступљено 23.2.2023).
- Finnemore, Martha. *National interests in international society*. Cornell University Press, 1996.
- Fischerkeller, Michael P., and Richard J. Harknett. "Deterrence is not a credible strategy for cyberspace." *Orbis* 61, no. 3 (2017): 381-393.
- Fischerkeller, Michael P., Emily O. Goldman, and Richard J. Harknett. *Cyber persistence theory: Redefining national security in cyberspace*. Oxford University Press, 2022.
- Flaherty, Coleen, March 12, 2020. "Risky Research." *Inside Higher Education*.
<https://www.insidehighered.com/news/2020/03/12/assistant-professor-says-hes-been-fired-because-he-dared-talk-about-human-population> (Приступљено 26.11.2020).
- Fleming Thomas. "Short Views." *Chronicles*. September 1, 1986.
<https://chroniclesmagazine.org/columns/perspective/short-views/> (Приступљено 19.10.2022).
- Fleming, Thomas. "It's Stupid, the Economy." *Chronicles*. July 1, 1995.
<https://chroniclesmagazine.org/columns/perspective/its-stupid-the-economy/> (Приступљено 19.10.2022)
- Fleming, Thomas. "This Year's Catchphrase." *Chronicles*. September 1, 1991.
<https://chroniclesmagazine.org/cultural-revolutions/this-years-catchphrase/> (Приступљено 19.10.2022).
- Flockhart Trine. "Theorizing Change in the English School." In: Zachary Paikin, and Trine Flockhart (eds.) *Rebooting Global International Society: Change, Contestation and Resilience*, Cham: Springer International Publishing, 2023: 21-39.
- Flockhart, Trine. "The coming multi-order world." *Contemporary Security Policy* 37, no. 1 (2016): 3-30.
- Fortuyn, Pim. "At Home with 'Professor Pim'" *By the BBC's Kirsty Lang*. May 4, 2002.
http://news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_our_own_correspondent/1966979.stm
 (Приступљено 12.10.2022)
- Foucault, Michel. "The order of discourse." In: Robert Young (ed) *Untying the text: A post-structuralist reader*. Routledge and Kegan Paul Ltd, 1981.
- Fox, Jon E., and Cynthia Miller-Idriss. "Everyday nationhood." *Ethnicities* 8, no. 4 (2008): 536-563.
- France 24. "Paris statues of Voltaire and a colonial-era general splashed with red paint." June 22, 2020.
<https://www.france24.com/en/20200622-protesters-daub-paris-statues-of-voltaire-french-colonial-era-general-in-red-paint> (Приступљено 19.1.2023).
- Francescani, Chris. "The men behind QAnon." *ABC News*, September 22, 2020.
https://abcnews.go.com/amp/Politics/men-qanon/story?id=73046374&id=73046374&__twitter_impression=true (Приступљено 25.1.2023).

- François, Stéphane. "Guillaume Faye and archeofuturism." In: Mark Sedgwick (ed.). *Key thinkers of the radical right*. Oxford University Press, 2019: 91-101.
- Friedman, Jonathan Z. "Everyday nationalism and elite research universities in the USA and England." *Higher Education* 76 (2018): 247-261.
- Friedrichs, Jörg. *European Approaches to International Relations Theory*. Routledge, 2004.
- Gallagher RJ, Reagan AJ, Danforth CM, Dodds PS. "Divergent discourse between protests and counter-protests: #BlackLivesMatter and #AllLivesMatter". *PLoS ONE* 13, no 4 (2019): 1-23.
- Galston, William A. "The Enduring Vulnerability of Liberal Democracy." *Journal of Democracy* 31, no. 3 (2020): 8-24.
- Galtung, Johan. *Mirnim sredstvima do mira. Mir i sukob, razvoj i civilizacija*. Službeni glasnik, NVO Jugoistok XXI, 2009.
- Garrand, Danielle. "J.K. Rowling accused of making 'anti-trans comments' on Twitter." *CBS News*, June 8, 2020. <https://www.cbsnews.com/news/jk-rowling-accused-transphobic-comments-twitter/> (Приступљено 21.1.2023).
- Gärtner, Reinhold. "The FPÖ, foreigners, and Racism in the Haider Era." In: Ruth Wodak and Anton Pelinka (eds). *The Haider Phenomenon in Austria*. Routledge, 2002: 17-32
- Gauland, Alexander. 2018b. "AfD's Alexander Gauland - Germany is abolishing itself Bundestag English Subtitles Rede speech." *Cassius YouTube channel*, 4. June, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=IkhxcN8nv7I> (Приступљено 29.11.2022).
- Gauland, Alexander. 2018a. "AfD leader Alexander Gauland addresses Merkel in Bundestag Dachsbaden English speech Rede." *Cassius YouTube channel* 16. July, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=IkhxcN8nv7I> (Приступљено 23. avgusta, 2018).
- Gellner, Ernest. "Ernest Gellner's reply: 'Do nations have navels?'" *Nations and Nationalism* 2, no. 3 (1996): 366-370.
- Gellner, Ernest. *Nations and nationalism*. Cornell University Press, 2008.
- Gellner, Ernest. *Thought and Change*. Weidenfeld & Nicolson, 1964.
- Gelman, Andrew. "Brexit polling: What went wrong?" *Statistical Modeling, causal Inference, and Social Science*. June 24, 2015. <https://statmodeling.stat.columbia.edu/2016/06/24/brexit-polling-what-went-wrong/> (Приступљено 15.11.2022)
- Gerasimov, Valery. "The Value of Science in the Foresight." *Military Review*, January/February, 2016. https://www.armyupress.army.mil/portals/7/military-review/archives/english/militaryreview_20160228_art008.pdf (Приступљено 23.2.2023).
- Gest, Justin. *The new minority: White working class politics in an age of immigration and inequality*. Oxford University Press, 2016.
- Gillespie, Tarleton. "The relevance of algorithms." *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society*, (2014): 167-193.
- Gillespie, Tarleton. *Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. Yale University Press, 2018.
- Gilpin, Robert. *War and change in world politics*. Cambridge University Press, 1981
- Glubb, John. *The Fate of Empires and Search for Survival*. William Blackwood & Sons, 1976.
- Glynn, Paul. "Elon Musk: Twitter owner changes account's 'government funded' label." *BBC News*, April 12, 2023. <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-65248554> (Приступљено 3.5.2023).
- Goldsmith, Jack, and Stuart Russell. "Strength Becomes Vulnerabilities." *Aegis Series Paper No. 1806*, The Hoover Institution, 2018.
- Goldstein, Judith and Robert Owen Keohane. "Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework." In: Goldstein, Judith and Robert Owen Keohane (eds.). *Ideas and foreign policy: beliefs, institutions, and political change*. Cornell University Press, 1993: 3-30.

- Goodhart, David. *The road to somewhere: The populist revolt and the future of politics*. Oxford University Press, 2017.
- Google Trends, 2022a. <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&geo=US&q=social%20justice%20warrior> (Пристапљено 23.2.2023).
- Google Trends, 2022b. <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&geo=US&q=cultural%20marxism> (Пристапљено 23.2.2023).
- Google Trends, 2022c. <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&geo=US&q=alt-right> (Пристапљено 23.2.2023).
- Google Trends, 2022d. <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&geo=US&q=Sargon%20of%20Akkad> (Пристапљено 23.2.2023).
- Gottfried, Paul Edward. *The strange death of Marxism: The European left in the new millennium*. University of Missouri Press, 2005.
- Gottfried, Paul. "Paul Gottfried: Don't call me the 'godfather' of those alt-right neo-Nazis. I'm Jewish." *National Post*. April 18, 2018. <https://nationalpost.com/opinion/paul-gottfried-dont-call-me-the-godfather-of-those-alt-right-neo-nazis-im-jewish> (Пристапљено 23.11.2022).
- Gottfried, Paul. "Reconfiguring the Political Landscape." In: Joseph Scotchie (ed) *The Paleoconservatives: New Voices of the Old Right*. Transaction Publishers, 1999.
- Gramsci, Antonio. *Selections from the prison notebooks, edited and translated by Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith*. International Publishers, 1971.
- Greenberg, Andy. "How an entire nation became Russia's test lab for cyberwar." *Wired*, June 20 (2017). <https://www.wired.com/story/russian-hackers-attack-ukraine/> (Пристапљено 19.10.2022).
- Greenfeld, Liah. *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Harvard University Press, 1992.
- Griffin, Roger. "Interregnum or endgame? The radical right in the 'post-fascist' era." *Journal of Political Ideologies* 5 no 2 (2000): 163-178.
- Griffin, Roger. *The nature of fascism*. Routledge, 2013.
- Grimm, Robert. "The rise of the German Eurosceptic party Alternative für Deutschland, between ordoliberal critique and popular anxiety." *International Political Science Review* 36, no 3 (2015): 264-278.
- Guriey, Sergei. "Economic drivers of populism." In *AEA Papers and Proceedings*, 108 (2018): 200-203.
- Guttmann, A. "Average time spent per day with digital media in the United States from 2011 to 2024." *Statista*, 2022. <https://www.statista.com/statistics/262340/daily-time-spent-with-digital-media-according-to-us-consumers/> (Пристапљено 18.9.2022).
- Haidt, Johnatan. "Why the Past 10 Years of American Life Have Been Uniquely Stupid." *The Atlantic*. April 11, 2022.
- Haidt, Jonathan, and Tobias Rose-Stockwell. "The dark psychology of social networks." *The Atlantic* (2019): 56-60.
- Hall Jamieson, Kathleen. *Cyberwar: how Russian hackers and trolls helped elect a president: what we don't, can't, and do know*. Oxford University Press, 2020.
- Halpin, Padraic. "Meta told to reassess legal basis for EU personalised ads." *Reuters*, January 2023. <https://www.reuters.com/technology/irish-privacy-regulator-fines-meta-more-than-400-mln-2023-01-04/> (Пристапљено 19.2.2023).
- Hamann, Ulrike, and Serhat Karakayali. "Practicing Willkommenskultur: migration and solidarity in Germany." *Intersections* 2, no. 4 (2016).
- Hantington, Semjuel. *Američki identitet*. CID, 2008.

- Harknett, Richard, and Max Smeets. "Cyber campaigns and strategic outcomes." *Journal of Strategic Studies*, 45, no. 4 (2020): 534-567.
- Harris, Sam and Ben Affleck. "Ben Affleck, Sam Harris and Bill Maher Debate Radical Islam." *Real Time with Bill Maher YouTube channel*, October 6, 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=vln9D81eO60> (Приступљено 24.11.2022).
- Harris, Sam and Dave Rubin. "Religion, Politics, Free Speech." *The Rubin Report YouTube channel*, September 10, 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=zQqxlzHJrU0> (Приступљено 24.11.2022).
- Harris, Sam. "Sam Harris Loses the Plot & Says Trump Is Worse Than This Person | Direct Message | Rubin Report." *The Rubin Report YouTube Channel*, September 2, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=VU4MFOqFbIU> (Приступљено 18.1.2023)
- Hartman, Andrew. *A war for the soul of America: A history of the culture wars*. University of Chicago Press, 2015.
- Hazon, Yoram. *The Virtue of Nationalism*. Basic Books, 2018.
- Healey, Jason. "The implications of persistent (and permanent) engagement in cyberspace." *Journal of Cybersecurity* 5, no. 1 (2019): 1-15.
- Hearing Before the Senate Select Committee on Intelligence. "Social Media Influence in the 2016 U.S. Election." *115th Cong. 13 (11/1/17) (testimony of Colin Stretch, General Counsel of Facebook)*, 2017.
- Hechter, Michael. *Internal colonialism: The Celtic fringe in British national development, 1536-1966*. University of California Press, 1975.
- Hedetoft, Ulf. *Paradoxes of Populism: Troubles of the West and Nationalism's Second Coming*. Anthem Press, 2020.
- Helmore, Edward. "Nike pulls sneaker after Kaepernick objection, prompting Republican fury." *The Guardian*, July 2, 2019. <https://www.theguardian.com/business/2019/jul/02/nike-betsy-ross-flag-sneaker-colin-kaepernick-republican-backlash-shoe> (Приступљено 21.11.2022).
- Hobsbawm, Eric, and Terence Ranger, eds. *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983.
- Hobsbawm, Eric. *Nations and Nationalism since 1780*, 2nd edition. Cambridge University Press, 2016.
- Hobson, John M. "What's at Stake in Bringing Historical Sociology Back into International Relations? Transcending 'Chronofetishism' and 'Tempocentrism' in International Relations." In: Steven Hobden, and John Hobson (eds.). *Historical sociology of international relations*. Cambridge university press, 2001: 3-41.
- Hobson, John M. *The Eurocentric conception of world politics: Western international theory, 1760-2010*. Cambridge University Press, 2012.
- Hollis, Martin, and Steve Smith. *Explaining and understanding international relations*. Oxford University Press, 1990.
- Holsti, Kalevi. "The problem of change in international relations theory." In: *Kalevi Holsti: A Pioneer in International Relations Theory, Foreign Policy Analysis, History of International Order, and Security Studies*, Springer, 2016: 37-55.
- Horwitz, Jeff. "Facebook Says Its Rules Apply to All. Company Documents Reveal a Secret Elite That's Exempt." *The Wall Street Journal*, September 13, 2021. <https://www.wsj.com/articles/facebook-files-xcheck-zuckerberg-elite-rules-11631541353> (Приступљено 23.1.2023).
- Howard, Philip N. "Digitizing the social contract: Producing American political culture in the age of new media." *The Communication Review* 6, no. 3 (2003): 213-245.
- Hroch, Miroslav. "National Self-Determination from a Historical Perspective." *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne Des Slavistes* 37, no. 3/4 (1995): 283-99.

- Hunt, Elle. "Milo Yiannopoulos, rightwing writer, permanently banned from Twitter." *The Guardian*, July 20, 2016. <https://www.theguardian.com/technology/2016/jul/20/milo-yiannopoulos-nero-permanently-banned-twitter> (Приступљено 23.1.2023).
- Huntington, Samuel. "America Undone". *The Social Contract*, Spring 1994. https://www.thesocialcontract.com/artman2/publish/tsc0403/article_332.shtml (Приступљено 20.10.2022).
- Hurd, Ian. "Constructivism." In *The Oxford handbook of international relations*. Oxford University Press, 2008.
- Ignazi, Piero. *Extreme right parties in Western Europe*. Oxford University Press, 2003.
- Ikenberry, G. John. "Reflections on after victory." *The British Journal of Politics and International Relations* 21, no. 1 (2019): 5-19.
- Ikenberry, G. John. "The end of liberal international order?" *International Affairs* 94, no. 1 (2018): 7-23.
- Ikenberry, G. John. *After Victory*. Princeton University Press, 2001.
- Inglehart, Ronald F., and Pippa Norris. "Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash." *HKS Faculty Research Working Paper Series* 2016.
- Inglehart, Ronald. "The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies." *The American political science review* (1971): 991-1017.
- Inkster, Nigel. "Information warfare and the US presidential election." *Survival* 58, no. 5(2016): 23-32.
- iPanda Twitter, 2023. <https://twitter.com/ipandacom?lang=en> (Приступљено 24.1.2023)
- ISSEP (Institut de sciences sociales, économiques et politiques), 2022. <https://www.issep.fr/le-conseil-scientifique/les-membres/> (Приступљено 31.10.2022).
- Jackson, Patrick Thaddeus, and Daniel H. Nexon. "Relations before states: Substance, process and the study of world politics." *European journal of international relations* 5, no. 3 (1999): 291-332.
- Jacobsen, Jeppe T. "Cyber offense in NATO: challenges and opportunities." *International affairs* 97, no. 3 (2021): 703-720.
- Jamin, Jérôme. "Cultural marxism and the radical right." In: Paul Jackson, and Anton Shekhovstov (eds.) *The post-war Anglo-American far right: A special relationship of hate*. Palgrave Pivot, 2014: 84-103.
- Jensen, Benjamin, Brandon Valeriano, and Ryan Maness. "Fancy bears and digital trolls: Cyber strategy with a Russian twist." *Journal of Strategic Studies* 42, no. 2 (2019): 212-234.
- Jensen, Richard. "The culture wars, 1965-1995: A historian's map." *Journal of Social History* (1995): 17-37.
- Jervis, Robert. "Hans Morgenthau, realism, and the scientific study of international politics." *Social research* (1994): 853-876.
- Jones, Rhys, and Peter Merriman. "Hot, banal and everyday nationalism: Bilingual road signs in Wales." *Political Geography* 28, no. 3 (2009): 164-173.
- Kaepernick, Colin, and Nike. "Nike unveils new commercial narrated by Colin Kaepernick." *ABC7 News Bay Area YouTube Channel*, 2018. <https://web.archive.org/web/20180906043731/https://www.youtube.com/watch?v=Yp1aCUdmrXI> (Приступљено 21.11.2022).
- Kaepernick, Colin. "Colin Kaepernick explains why he sat during national anthem." National Football Association. August 27, 2016. <https://www.nfl.com/news/colin-kaepernick-explains-why-he-sat-during-national-anthem-0ap3000000691077> (Приступљено 21.11.2022).
- Kagan, Robert. "The Strongmen strike back". *The Washington Post* (March 16, 2019). <https://www.washingtonpost.com/news/opinions/wp/2019/03/14/feature/the-strongmen-strike-back/> (Приступљено 6.10.2020)

- Kaiser Brittany. "Written testimony to the Fake News Inquiry." *UK Parliament*, 2018. <https://www.parliament.uk/globalassets/documents/commons-committees/culture-media-and-sport/Brittany-Kaiser-Parliamentary-testimony-FINAL.pdf> (Пристапљено 30.11.2022)
- Kalogeropoulou, Sofia. "Greek dance and everyday nationalism in contemporary Greece." *Dance Research Aotearoa* 1, no. 1 (2013): 55-74.
- Kant, Immanuel. "Toward Perpetual Peace". In: H Reiss (ed.). *Kant: Political Writings*, 2nd ed. Cambridge University Press, 1991.
- Kaplan, Fred. *Dark territory: The secret history of cyber war*. Simon and Schuster, 2016.
- Kari, Paul, and Jim Waterson. "Facebook bans Alex Jones, Milo Yiannopoulos and other far-right figures." *The Guardian*, May 2, 2019. <https://www.theguardian.com/technology/2019/may/02/facebook-ban-alex-jones-milo-yiannopoulos> (Пристапљено 23.1.2023).
- Karim Amer and Jehane Noujaim. *The Great Hack*. Netflix, 2019.
- Karlos Dillard Twitter, June 22, 2020. https://web.archive.org/web/20220423054855/https://twitter.com/karlosdillard_/status/1275228765941977089 (Пристапљено 19.1.2022).
- Katzenstein, Peter J. *The culture of national security: Norms and identity in world politics*. Columbia University Press, 1996.
- Kaufmann, Eric. "Ethno-traditional nationalism and the challenge of immigration." *Nations and Nationalism* 25, no. 2 (2019): 435-448.
- Kaufmann, Eric. "Everyday Censorship: What the Data Tell Us About the Threat to Free Speech on Campus." In Luke C. Sheahan (ed.) *International Comparative Approaches to Free Speech and Open Inquiry (FSOI)*. Cham: Springer International Publishing 2022: 243-270
- Kaufmann, Eric. "The Rise of Cosmopolitanism in the 20th-century West: A Comparative-historical Perspective on the United States and European Union." *Global Society* 17, no. 4 (2003): 359-383.
- Kaufmann, Eric. *Whiteshift: Populism, immigration and the future of white majorities*. Penguin UK, 2018.
- Kazin, Michael. *The populist persuasion: An American history*. Cornell University Press, 1998.
- Kedourie, Elie. *Nationalism*. Blackwell Publishers, 1993.
- Kello, Lucas. "The meaning of the cyber revolution: Perils to theory and statecraft." *International Security* 38, no. 2 (2013): 7-40.
- Kendi, Ibram X. *How to be an antiracist*. One world, New York. 2019. Ebook
- Kenneth N. Waltz. *Theory of International Politics*. Reading MA: Addison-Wesley Publishing Company, 1979.
- Keohane O. Robert. *After Hegemony*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey, 1984
- Keohane, Robert O., and Joseph S. Nye Jr. "Power and interdependence." *Survival* 15, no. 4 (1973): 158-165
- Khondker, Habibul Haque. "Role of the new media in the Arab Spring." *Globalizations* 8, no. 5 (2011): 675-679.
- Kimball, Roger. *Tenured radicals: How politics has corrupted our higher education*. Harper & Row, 1990.
- Kirchick, James. "Donald Trump's Little Boy Is a Gay Half-Jew With Jungle Fever." *Tablet*, June 1, 2016. <https://www.tabletmag.com/sections/news/articles/donald-trumps-little-boy> (Пристапљено 23.2.2023).
- Kitromilides, Paschalis M. "Elie Kedourie's Contribution to the Study of Nationalism." *Middle Eastern Studies* 41, no. 5 (2005): 661-63.
- Klepek, Patrick. "YouTube Has Demonetized One of GamerGate's Biggest Voices." *Vice*, May 10, 2019. <https://www.vice.com/en/article/5979ax/youtube-has-demonetized-one-of-gamergates-biggest-voices> (Пристапљено 23.1.2023).

- Klonick, Kate. "Inside the making of Facebook's Supreme Court." *The New Yorker*, February 12, 2021. <https://www.newyorker.com/tech/annals-of-technology/inside-the-making-of-facebooks-supreme-court> (Приступљено 23.1.2023).
- Kobie, Nicole. "The complicated truth about China's social credit system." *Wired*, June 7, 2019. <https://www.wired.co.uk/article/china-social-credit-system-explained> (Приступљено 17.2.2023).
- Kohn, Hans. *The idea of nationalism: A study in its origins and background*, Macmillan, 1944.
- Königer, Steffen. "60 genders - Steffen Königer German AfD Politician about AfD - English Subtitles." *Miesiu YouTube channel*, August 13, 2019. https://www.youtube.com/watch?v=8MazhX_CXPk (Приступљено 29.11.2022)
- Koopmans, Ruud, and Jasper Muis. "The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach." *European Journal of Political Research* 48, no. 5 (2009): 642-664.
- Kostyuk, Nadiya, and Erik Gartzke. "Why Cyber Dogs Have Yet to Bark Loudly in Russia's Invasion of Ukraine." *Texas National Security Review* (2022).
- Kramer, Hilton. "What was the Congress for Cultural Freedom?". *The New Criterion*, January, 1990. <https://newcriterion.com/issues/1990/1/what-was-the-congress-for-cultural-freedom> (Приступљено 9.2.2023).
- Krasner, Stephen. *International regimes*. Cornell University Press, 1983.
- Kratochwil, Friedrich. "The embarrassment of changes: neo-realism as the science of Realpolitik without politics." *Review of International Studies* 19, no. 1 (1993): 63-80.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S., & Frey, T. "Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared." *European Journal of Political Research*, 45, no. 6 (2006): 921-956.
- Lachmayer, Konrad. "Questioning the Basic Values – Austria and Jörg Haider." In: András Jakab and Dimitry Kochenov (eds.), *The Enforcement of EU Law and Values: Ensuring Member States' Compliance*. Oxford University Press, 2017: 436-455. Pre-print version, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3918316 (Приступљено 9.2.2022).
- Laclau, Ernesto. *On populist reason*. Verso, 2005.
- LaFrance, Adrienne. "The Prophecies of Q." *The Atlantic*, June 2020. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2020/06/qanon-nothing-can-stop-what-is-coming/610567/> (Приступљено 25.1.2023).
- Lakner, Christoph, and Branko Milanovic. *Global income distribution: from the fall of the Berlin Wall to the Great Recession*. The World Bank, 2013.
- Lampo, Aniello, Michele Mancarella, and Angelo Piga. "(Non)-neutrality of science and algorithms: Machine Learning between fundamental physics and society." *arXiv preprint arXiv:2006.10745* (2020).
- Landau, Susan. "Making sense from Snowden: What's significant in the NSA surveillance revelations." *IEEE Security & Privacy* 11, no. 4 (2013): 66-75.
- Laruelle, Marlene. "Alexander Dugin and Eurasianism." In Mark Sedgwick (ed.). *Key thinkers of the radical right*. Oxford University Press, 2019: 155-169
- Latour, Bruno. "On actor-network theory: A few clarifications." *Soziale welt* (1996): 369-381.
- Latour, Bruno. *Reassembling the Social – An Introduction to ANT*. Oxford University Press, 2005.
- Law John. "Material Semiotics." *Heterogeneities*, January 30, 2019. <http://www.heterogeneities.net/publications/Law2019MaterialSemiotics.pdf> (Приступљено 6.10.2020)
- Lennon, Erica, and Mistler, Brian J. "Cisgenderism." *Transgender Studies Quarterly*, 1-2 (2014): 63-64.

- Leslie, Esther. "Introduction to Adorno/Marcuse correspondence on the German student movement." *New Left Review* 233, no. 1 (1999): 118-122.
- Lesthaeghe, Ron, "The Unfolding Story of the Second Demographic Transition." *Population and Development Review* 36, no. 2 (2010): 211-251.
- Levy, Jack S. "Domestic politics and war." *The Journal of Interdisciplinary History* 18, no. 4 (1988): 653-673.
- Lewis, Paul. "Fiction is outperforming reality: how YouTube's algorithm distorts truth." *The Guardian*, February 02, 2018. <https://www.theguardian.com/technology/2018/feb/02/how-youtubes-algorithm-distorts-truth> (Приступљено 6.10.2020).
- Lind, Michael. *The Next American Nation: The New Nationalism and the Fourth American Revolution*, Free Press, 1995.
- Lindsay, John R. "Military Organizations, Intelligence Operations, and Information Technology." *Policy Roundtable: Cyber Conflict as an Intelligence Contest*, 2020.
- Lindsay, John R. "The Impact of China on Cybersecurity: Fiction and Friction." *International Security* 39, no. 3 (2015): 7-47.
- Lindsay, John R., Tai Ming Cheung, and Derek S. Reveron (eds). *China and cybersecurity: Espionage, strategy, and politics in the digital domain*. Oxford University Press, USA, 2015.
- Lipton, Eric, David E. Sanger, and Scott Shane. "The perfect weapon: How Russian cyberpower invaded the US." *The New York Times*, December 13, 2016. <https://www.nytimes.com/2016/12/13/us/politics/russia-hack-election-dnc.html> (Приступљено 23.2.2023).
- Lorenz, Taylor. "The White House is briefing TikTok stars about the war in Ukraine." *The Washington Post*, March 11, 2022. <https://www.washingtonpost.com/technology/2022/03/11/tik-tok-ukraine-white-house/> (Приступљено 23.2.2023).
- Lutton Wayne, 1999. "Speech at the Council of Conservative Citizens conference". *Southern Poverty Law Center*. <https://www.splcenter.org/fighting-hate/extremist-files/individual/wayne-lutton> (Приступљено 20.10.2022).
- Lutton, Wayne and John Tanton. "What Is to Be Done." *The Social Contract*, Spring 2014.
- Lynn III, William F. "Defending a new domain-the Pentagon's cyberstrategy." *Foreign Affairs* 89 (2010): 97-109.
- Lyons, Matthew N. "Ctrl-alt-delete: The origins and ideology of the alternative right." *Political Research Associates* 20 (2017).
- Machnik, Barbara. "Paleoconservatism and the Issue of Immigration and Multiculturalism." *Ad Americam Journal of American Studies* 16 (2015): 29-40.
- Magee, Christopher SP. "Third-party candidates and the 2000 presidential election." *Social Science Quarterly* 84, no. 3 (2003): 574-595.
- Maksić, Adis, and Nihad Ahmić. 2020. "Constructing the Muslim threat: A critical analysis of Marine Le Pen's Twitter posts during the 2017 French election campaign." *Journal of Regional Security* 15 (1): 131-148.
- Malešević, Siniša. *Grounded nationalisms: A sociological analysis*. Cambridge University Press, 2019.
- Malešević, Siniša. *Sociologija etniciteta*. Fabrika Knjiga, 2009.
- Mann, Michael. *The sources of social power: volume 2, the rise of classes and nation-states, 1760-1914*. Vol. 2. Cambridge University Press, 1993.
- Mansfield, Edward D., and Nita Rudra. "Embedded Liberalism in the Digital Era." *International Organization* 75, no. 2 (2021): 558-585.

- Marcuse, Herbert. "The Potentials of World Communism: (August 1, 1949)" In: Raffaele Laudani (ed.) *Secret Reports on Nazi Germany: The Frankfurt School Contribution to the War Effort*. Princeton, NJ, 2013.
- Marcuse, Herbert. *Čovjek jedne dimenzije*. Veselin Masleša, 1968.
- Marcuse, Herbert. *The New Left and the 1960s*. Routledge, 2005.
- Maréchal, Nathalie. "Networked authoritarianism and the geopolitics of information: Understanding Russian Internet policy." *Media and Communication* 5, no. 1 (2017): 29-41.
- Margalit, Yotam. "Economic insecurity and the causes of populism, reconsidered." *Journal of Economic Perspectives* 33, no. 4 (2019): 152-170.
- Marković, Slobodan G. "Patterns of national identity development among the Balkan orthodox Christians during the nineteenth century." *Balkanica* XLIV (2013): 209-254.
- Marx, Anthony W. "Race-making and the nation-state." *World Politics* 48, no. 2 (1996): 180-208.
- Maschmeyer, Lennart. "A new and better quiet option? Strategies of subversion and cyber conflict." *Journal of Strategic Studies* (2022): 1-25.
- Maslin Nir, Sarah. "White Woman Is Fired After Calling Police on Black Man in Central Park." *The New York Times*, May 26, 2020. <https://www.nytimes.com/2020/05/26/nyregion/amy-cooper-dog-central-park.html> (Приступљено 19.1.2023).
- Massanari, Adrienne. "# Gamergate and The Fapping: How Reddit's algorithm, governance, and culture support toxic technocultures." *New Media & Society* 19, no. 3 (2017): 329-346.
- Mayall, James. *Nationalism and international society*. Cambridge University Press, 1990.
- McCourt, David M. "Practice theory and relationalism as the new constructivism." *International Studies Quarterly* 60, no. 3 (2016): 475-485.
- McKay, Spencer, and Chris Tenove. "Disinformation as a threat to deliberative democracy." *Political Research Quarterly* 74, no. 3 (2021): 703-717.
- McNally, Victoria. "A Disheartening Account Of The Harassment Going On In Gaming Right Now (And How Adam Baldwin Is Involved)." *The Mary Sue*, August 28, 2014. <https://web.archive.org/web/20141019231547/http://www.themarysue.com/video-game-harassment-zoe-quinn-anita-sarkeesian/> (Приступљено 23.11.2022).
- Mearsheimer, John J. *The great delusion: Liberal dreams and international realities*. Yale University Press, 2018.
- Mearsheimer, John J. *The tragedy of great power politics*. WW Norton & Company, 2001.
- Mier, Tomas. "Why Daniel Radcliffe Spoke Up Against J.K. Rowling's Transphobia: 'I Needed to Say Something'." *Rolling Stone*, November 1, 2022. <https://www.rollingstone.com/tv-movies/tv-movie-news/daniel-radcliffe-jk-rowling-transphobia-1234622858/> (Приступљено 21.1.2023).
- Milanović, Branko. "Euro-rightwingometer". *Twitter*. Apr 28, 2019. <https://twitter.com/BrankoMilan/status/1122802494231470081> (Приступљено 11.10.2022).
- Milenković, Pavle. *Škola anala - između istoriografije i sociologije*. Mediteran publishing, 2016.
- Millei, Zsuzsa. "Affective practices of everyday nationalism in an Australian preschool." *Children's Geographies*, 19 no. 5 (2021): 526-538.
- Mills, Wright. "Letter to the New Left." *New Left Review*, No. 5 (Sept/Oct 1960).
- Milner, Helen V., and Robert O. Keohane. "Internationalization and domestic politics: An introduction." *Internationalization and domestic politics*, Cambridge University Press, 1996: 3-24.
- Minnicino, Michael. "The Frankfurt School and 'Political Correctness,'." *Fidelio Magazine* 1, no. 1 (1992): 1-13. https://lust-for-life.org/Lust-For-Life/_Textual/TheFrankfurtSchoolAndPoliticalCorrectness/TheFrankfurtSchoolAndPoliticalCorrectness.pdf (Приступљено 9.2.2023).

- Moolakkattu, J. S. "Robert W. Cox and Critical Theory of International Relations." *International Studies*, 46, no 4 (2009): 439–456.
- Moravcsik, Andrew. "The new liberalism." In: *The Oxford Handbook of Political Science*. 2008.
- Morgenthau, Hans. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace, Fifth Edition, Revised*. Alfred A. Knopf, 1978.
- Morgenthau, Hans. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Alfred A. Knopf, 1948
- Morozov, Evgeny. *The dark side of internet freedom: The net delusion*. Public Affairs, 2011.
- Mouffe, Chantal. "Carl Schmitt and the paradox of liberal democracy." *Can. JL & Jurisprudence* 10 (1997): 21.
- Moulson, Geir. "German refugee welcome contrasts with cold reception in '90s." *Associated Press*, September 7, 2015. <https://www.businessinsider.com/ap-german-refugee-welcome-contrasts-with-cold-reception-in-90s-2015-9> (Приступљено 23.2.2023).
- Mudde, Cas. "The populist zeitgeist." *Government and opposition* 39, no. 4 (2004): 541-563.
- Mudde, Cas. *The far right today*. John Wiley & Sons, 2019.
- Mueller, Robert. "Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election." *Department of Justice Washington, D.C.* March 2019.
- Müller, Jan-Werner. *What is populism?* University of Pennsylvania Press, 2016.
- Nagle, Angela. *Kill all normies: Online culture wars from 4chan and Tumblr to Trump and the alt-right*. John Hunt Publishing, 2017.
- Nairn, Tom. *The break-up of Britain*. NLB and Verso Editions, 1981
- Nakasone, Paul M. "A cyber force for persistent operations." *Joint force quarterly* 92, no. 1 (2019): 10-14.
- National Center for Educational Statistics. *120 Years of American Education: A Statistical Portrait*. US Department of Education, 1993. <https://nces.ed.gov/pubs93/93442.pdf> (Приступљено 9.2.2023).
- National Center for Educational Statistics. *Total fall enrollment in degree-granting postsecondary institutions, by attendance status, sex of student, and control of institution: Selected years, 1947 through 2030*. US Department of Education, 2021. <https://nces.ed.gov/pubs93/93442.pdf> (Приступљено 9.2.2023).
- National File. "Bulgarian Soccer Fans Hold 'Kyle Rittenhouse Did Nothing Wrong' Banner." *National File archive*. September 24, 2020. <https://nationalfile.com/bulgarian-soccer-fans-hold-kyle-rittenhouse-did-nothing-wrong-banner/> (Приступљено 29.11.2022).
- Nexon, Daniel H. "Relationalism and new systems theory." In: M. Albert, L. Cederman, and A. Wendt (eds.). *New systems theories of world politics*, Springer, 2010: 99-126.
- Nexon, Daniel H. *The struggle for power in early modern Europe: religious conflict, dynastic empires, and international change*. Princeton University Press, 2009.
- Nexon, Daniel H., and Vincent Pouliot. "'Things of Networks': Situating ANT in international relations." *International Political Sociology* 7, no. 3 (2013): 342-345.
- Noble, Safiya Umoja. *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. NYU Press, 2018.
- Nocetti, Julien. "Contest and conquest: Russia and global internet governance." *International Affairs* 91, no. 1 (2015): 111-130.
- Nordmarken, Sonny. "Microaggressions." *TSQ: Transgender Studies Quarterly* 1, no. 1-2 (2014): 129-134.
- Nuland, Victoria. "The Putin Files: Victoria Nuland." *FRONTLINE PBS YouTube Channel*, October 25, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=k9seyqBQ-P4&t=4211s> (Приступљено 5.2.2023)
- O'Neill, Aaron. "Total fertility rate in the United States from 1800 to 2020." *Statista*, Jun 21, 2022. <https://www.statista.com/statistics/1033027/fertility-rate-us-1800-2020/> (Приступљено 8.2.2023).
- Onuf Greenwood, Nicholas. *World of our making: Rules and rule in social theory and international relations*. University of South Carolina Press. 1989.

- Orban, Viktor. "Hungarian Prime Minister Viktor Orban Remarks." *Conservative Political Action Conference, C-SPAN*, August 4, 2022. <https://www.c-span.org/video/?522151-2/conservative-political-action-conference-hungarian-prime-minister-viktor-orban-remarks> (Приступљено 23.11.2022).
- Orbán, Viktor. "Prime Minister Viktor Orbán's speech at the 30th Bálványos Summer Open University and Student Camp." *About Hungary* 29 (2019). <https://www.kormany.hu/en/the-prime-minister/the-prime-minister-s-speeches/prime-minister-viktor-orban-s-speech-at-the-29th-balvanyos-summer-open-university-and-student-camp> (Приступљено 6.10.2020).
- Orlowski, Jeff. *The Social Dilemma*. Netflix, 2020.
- Owens, Timothy. "Average time spent daily on Internet media devices by French users from 2017 to 2021, by type of device." *Statista*, Jun 13, 2022. <https://www.statista.com/statistics/1089737/average-time-media-device-usage-france/> (Приступљено 18.9.2022).
- Özkırımlı, Umut. *Theories of nationalism: A critical introduction*. Palgrave Macmillan, 2010.
- Paglia Camille and Jordan Peterson, October 2, 2017 "Modern Times: Camille Paglia & Jordan B Peterson." *Jordan B Peterson YouTube channel*. <https://www.youtube.com/watch?v=v-hIVnmUdXM> (Приступљено 26.11.2022).
- Paikin, Zachary, and Trine Flockhart. "Introduction: Rebooting Global International Society." In *Rebooting Global International Society: Change, Contestation and Resilience*, Springer International Publishing, 2023: 1-18.
- Panetta, Leon. "Defense secretary warns of 'cyber Pearl Harbor'." *CBS News YouTube Channel*, October 13, 2012. <https://www.youtube.com/watch?v=C2Qp59aQyu4> (Приступљено 7.2.2023).
- Paris, Roland. *At war's end: building peace after civil conflict*. Cambridge University Press, 2004.
- Parliament of Canada. "Legislative Summary of Bill C-16: An Act to amend the Canadian Human Rights Act and the Criminal Code". *Parliament of Canada* (2016). https://lop.parl.ca/sites/PublicWebsite/default/en_CA/ResearchPublications/LegislativeSummaries/421C16F?p#a3 (Приступљено 6.10.2020).
- Pasquale, Frank. *The black box society*. Harvard University Press, 2015
- Paul Musgrave, Daniel H. Nexon. "Singularity or Aberration? A Response to Buzan and Lawson." *International Studies Quarterly*, Volume 57, no. 3 (2013): 637–639.
- Pelinka, Anton. "The FPÖ in the European context." In: Ruth Wodak and Anton Pelinka (eds). *The Haider Phenomenon in Austria*. Routledge, 2002: 213-230.
- Peltier, Elian and Nicholas Kulish. 2019. "A Racist Book's Malign and Lingering Influence." *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2019/11/22/books/stephen-miller-camp-saints.html> (Приступљено 9.2.2023).
- Perrin, Andrew and Sara Atske. "About three-in-ten U.S. adults say they are 'almost constantly' online." *Pew Research Center*, March 26, 2021. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2021/03/26/about-three-in-ten-u-s-adults-say-they-are-almost-constantly-online/> (Приступљено 18.9.2022).
- Peterson, Jordan and Dave Rubin. "Gender Pronouns and the Free Speech War." *The Rubin Report YouTube channel*, November 17, 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=hrKvLO523oM> (Приступљено 24.11.2022).
- Peterson, Jordan and Stefan Molyneux. "The IQ Problem | Jordan Peterson & Stefan Molyneux." *Geordi Corgione YouTube channel*, August 16, 2017. https://www.youtube.com/watch?v=iF8F7tjmy_U (Приступљено 26.11.2022).
- Peterson, Jordan. "Postmodernism and Cultural Marxism | Jordan B Peterson." *Ruminate YouTube channel*, July 7, 2017a. https://web.archive.org/web/2022000000000000*/https://www.youtube.com/watch?v=wLoG9zBvvLQ (Приступљено 26.11.2022).

- Peterson, Jordan. "He is a TRICKSTER FIGURE" Jordan Peterson GOES OFF on Milo Yiannopoulos." *Coin Trader Official YouTube Channel*. March 10, 2018b. <https://www.youtube.com/watch?v=baRiiWRbUUs> (Приступљено 16.1.2023).
- Peterson, Jordan. "Jordan Peterson - The Big IQ Controversy." *Bite-sized Philosophy YouTube channel*, April 18, 2018a. <https://www.youtube.com/watch?v=h02w5E7FGlY> (Приступљено 26.11.2022).
- Peterson, Jordan. "Jordan Peterson – on Islam." *Rational Philosophy YouTube channel*, November 3, 2017c. <https://www.youtube.com/watch?v=5yjd13a-eRw> (Приступљено 26.11.2022).
- Peterson, Jordan. "Jordan Peterson | Political Correctness and Postmodernism." *Ideacity YouTube channel*, September 12, 2017b. <https://www.youtube.com/watch?v=f5rUPatnXSE> (Приступљено 26.11.2022).
- Peterson, Jordan. "Jordan Peterson debate on the gender pay gap, campus protests and postmodernism." *Channel 4 News YouTube channel*, January 16, 2018a. <https://www.youtube.com/watch?v=aMcjxSThD54&t=5s> (Приступљено 24.11.2022).
- Peterson, Jordan. "Jordan Peterson's First protest At The University of Toronto." *genuiNEWitty YouTube channel*, October 11, 2016 <https://www.youtube.com/watch?v=HAIPjMiaKdw> (Приступљено 24.11.2022).
- Petrosyan, Ani. "Average daily internet and social media use in Germany in the 3rd quarter of 2021, by device." *Statista*, July 7, 2022a. <https://www.statista.com/statistics/719939/average-daily-internet-and-social-media-use-in-germany-by-device/> (Приступљено 18.9.2022).
- Petrosyan, Ani. "How many hours in a typical week would you say you use the internet?" *Statista*, 2022b. <https://www.statista.com/statistics/300201/hours-of-internet-use-per-week-per-person-in-the-uk/> (Приступљено 18.9.2022).
- Pew Research Center Report. "An examination of the 2016 electorate, based on validated voters." *Pew Research Center*, August 9, 2018. <https://www.pewresearch.org/politics/2018/08/09/an-examination-of-the-2016-electorate-based-on-validated-voters/> (Приступљено 29.11.2022).
- Pew Research Center. "Majority says country needs to continue making changes for racial equality." October 4, 2017a. https://www.pewresearch.org/politics/2017/10/05/4-race-immigration-and-discrimination/4_1-10/ (Приступљено 23.2.2023).
- Pew Research Center.. "Critical posts get more likes, comments, and shares than other posts." 2017a. https://www.pewresearch.org/politics/2017/02/23/partisan-conflict-and-congressional-outreach/pdl-02-23-17_antipathy-new-00-02/ (Приступљено 3.12.2022).
- Philipott, Daniel. *Revolutions in Sovereignty*. Princeton University Press, 2001.
- Pogrebin, Robin. "Roosevelt Statue to Be Removed From Museum of Natural History." *The New York Times*, June 21, 2020. <https://www.nytimes.com/2020/06/21/arts/design/roosevelt-statue-to-be-removed-from-museum-of-natural-history.html> (Приступљено 19.1.2023).
- Pomeranz, Kenneth. *The great divergence: China, Europe, and the making of the modern world economy*. Princeton University Press, 2000.
- Porter, Patrick. *The False Promise of Liberal Order: Nostalgia, Delusion and the Rise of Trump*. John Wiley & Sons, Kindle edition, 2020.
- Price, Monroe. "The global politics of Internet governance: A case study in closure and technological design." In: Daniel McCarthy (ed.) *Technology and World Politics*. Routledge, 2017: 126-145.
- Pronczuk, Monika and Mihir Zaveri. "Statue of Leopold II, Belgian King Who Brutalized Congo, Is Removed in Antwerp." *The New York Times*, June 9, 2020. <https://www.nytimes.com/2020/06/09/world/europe/king-leopold-statue-antwerp.html> (Приступљено 19.1.2023).
- Quattrociocchi, Walter, Antonio Scala, and Cass R. Sunstein. "Echo chambers on Facebook." *SSRN*, 2795110 (2016).

- Rankić, Slađan. Hegemonic struggles and agonistic encounters: Alt Right, New Right and Alt Left on YouTube " Необјављен рад (2023).
- Raspail, Jeane. *The Camp of the Saints*. Social Contract Press, 2018.
- Ray, Rashawn, Melissa Brown, Neil Fraistat & Edward Summers (2017) "Ferguson and the death of Michael Brown on Twitter: #BlackLivesMatter, #TCOT, and the evolution of collective identities", *Ethnic and Racial Studies*, 40 (2017): 1797-1813
- Renan, Ernest. "What is a Nation?" Text of a conference delivered at the Sorbonne on March 11th, 1882, in Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Paris, Presses-Pocket, 1992. (translated by Ethan Rundell), http://ucparis.fr/files/9313/6549/9943/What_is_a_Nation.pdf (Приступљено 12.7.2017)
- Reus-Smit, Christian. "Constructivism." In: Burchill, Scott, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, and Jacqui True (eds). *Theories of international relations*. Macmillan International Higher Education, 2013.
- Reuters. "2 PayPal says policy to fine customers for 'misinformation' was an 'error'." Reuters, October 10, 2022. <https://www.reuters.com/business/finance/paypal-says-it-never-intended-fine-users-misinformation-bloomberg-news-2022-10-10/> (Приступљено 24.1.2023).
- Reuters. "Russia disconnects from internet in tests as it bolsters security - RBC daily." July 22, 2021. <https://www.reuters.com/technology/russia-disconnected-global-internet-tests-rbc-daily-2021-07-22/> (Приступљено 14.2.2023).
- Reuters. "Russia fines Google \$370 million for repeated content violations, regulator says." *Reuters*, July 18, 2022. <https://www.reuters.com/technology/google-is-fined-390-mln-russia-not-deleting-banned-content-interfax-2022-07-18/> (Приступљено 18.2.2022).
- Richmond, Oliver P., and Jason Franks. "Liberal Peacebuilding in Timor Leste: The Emperor's New Clothes?" *International peacekeeping* 15, no. 2 (2008): 185-200.
- Rid, Thomas. "Cyber War Will Not Take Place." *Journal of Strategic Studies*, 35, no. 1 (2012): 5-32.
- Rid, Thomas. "More Attacks, Less Violence." *Journal of Strategic Studies*, 36 no. 1 (2013): 139-142.
- Ringmar, Erik. *Identity, interest and action: a cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*. Cambridge University Press, 1996.
- Robertson, Adi. "YouTube is fighting the 'adpocalypse' with a less trigger-happy flagging system." *The Verge*, October 27, 2017. <https://www.theverge.com/2017/10/27/16557142/youtube-new-demonetization-algorithm-rollout-false-positive> (Приступљено 24.1.2023).
- Rockhill, Gabriel. "The CIA & the Frankfurt School's Anti-Communism." *LA Review of Books Channel*, 2022. https://thephilosophicalsalon.com/the-cia-the-frankfurt-schools-anti-communism/#_edn8 (Приступљено 9.2.2023).
- Rodrik, Dani. "Populism and the Economics of Globalization." *Journal of international business policy* 1, no. 1-2 (2018): 12-33.
- Ron DeSantis – 46th Governor of Florida, 2022. "Governor Ron DeSantis Signs Legislation to Protect Floridians from Discrimination and Woke Indoctrination." *Ron DeSantis website*. <https://www.flgov.com/2022/04/22/governor-ron-desantis-signs-legislation-to-protect-floridians-from-discrimination-and-woke-indoctrination/> (Приступљено 22.11.2022).
- Roose, Kevin 2020. *Twitter*. <https://web.archive.org/web/20200708232020/https://twitter.com/kevinroose/status/128100072726101760> (Приступљено 30.11.2022)
- Roose, Kevin. 2019. "The Making of a YouTube Radical." *The New York Times*. June 8, 2019. <https://www.nytimes.com/interactive/2019/06/08/technology/youtube-radical.html> (Приступљено 3.12.2022).
- Rose, Gideon. "Neoclassical realism and theories of foreign policy." *World politics* 51, no. 1 (1998): 144-172.

- Rose, Gideon. "The fourth founding: The United States and the liberal order." *Foreign Affairs*, 98 (2019): 10-21.
- Rosecrance, R., & Stein, A. "Interdependence: Myth or Reality?" *World Politics*, 26, no.1: 1–27. 1973.
- Rosenberg, Justin. "International relations in the prison of political science." *International Relations* 30, no. 2 (2016): 127-153.
- Roshwald, Aviel. "Civic and Ethnic Nationalism". In: John Stone, Rutledge M. Dennis, Polly S. Rizova, Anthony D. Smith and Xiaoshuo Hou (Eds), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity and Nationalism*, John Wiley & Sons, 2015.
- Rovner, Joshua. "What is an Intelligence Contest?" *Texas National Security Review* (2020): 114:120.
- Rubin, Dave and Tucker Carlson, "Political commentator: Why I'm no longer a progressive." *Fox News YouTube channel*, February 15, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=Jma5XDi8E0s> (Приступљено 25.11.2022).
- Rubin, Dave, and Sargon of Akkad. "Sargon of Akkad and Dave Rubin: Gamergate, Feminism, Regressive Left (Full Interview)." *The Rubin Report YouTube channel*, February 12, 2016a. https://www.youtube.com/watch?v=A_oavkedzb4&t=2s (Приступљено 23.2.2023).
- Rubin, Dave. "The Left is No Longer Liberal." *The Rubin Report*, January 15, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=Tq86Beh3T70> (Приступљено 25.11.2022).
- Rubin, Dave. "Why I Left the Left." *PragerU YouTube Channel*, February 6, 2017. https://www.youtube.com/watch?v=hiVQ8vrGA_8 (Приступљено 6.10.2020).
- Ruggie, John Gerard. "International regimes, transactions, and change: embedded liberalism in the postwar economic order." *International organization* 36, no. 2 (1982): 379-415.
- Ruggie, John Gerard. "Territoriality and Beyond: Problematising Modernity in International Relations." *International Organization* 47. no. 4 (1993): 140–174.
- Ruiz, Jorge Ruiz. "Sociological discourse analysis: Methods and logic." In: *Forum qualitative sozialforschung/Forum: Qualitative social research*, vol. 10, no. 2 (2009). <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1298/2883> (Приступљено 24.2.2023).
- Russett, Bruce, John R. Oneal, and David R. Davis. "The third leg of the Kantian tripod for peace: International organizations and militarized disputes, 1950–85." *International Organization* 52, no. 3 (1998): 441-467.
- Ruth Igielnik, Scott Keeter and Hannah Hartig. June 30, 2021. "Behind Biden's 2020 Victory." *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/politics/2021/06/30/behind-bidens-2020-victory/> (Приступљено 30.11.2022).
- Said, Edward. *Orientalism*. Biblioteka XX vek, 2008.
- Sargon of Akkad and Jordan Peterson, April 10, 2017. "Interviewing Dr Jordan Peterson." *Sargon of Akkad YouTube channel*. <https://www.youtube.com/watch?v=VJMCQ94t98k> (Приступљено 25.11.2022).
- Sargon of Akkad. "An Honest Look at the Alt Right." *Sargon of Akkad YouTube channel*, March 23, 2016g. <https://www.youtube.com/watch?v=Cp0uq-QafYQ> (Приступљено 23.2.2023).
- Sargon of Akkad. "Attitudes Within the Refugee Crisis". *Sargon of Akkad YouTube channel*, December 26, 2015b. https://www.youtube.com/watch?v=JPa_T9w5ceE (Приступљено 26.11.2022).
- Sargon of Akkad. "Channel Demographics." *Sargon of Akkad YouTube channel*, May 16, 2016e. https://www.youtube.com/watch?v=u20i_rrD_SU (Приступљено 26.11.2022).
- Sargon of Akkad. "Islam Does Not Permit Homosexuality." *Sargon of Akkad YouTube channel*, Jun 13, 2016c. <https://www.youtube.com/watch?v=cItgz3OpdTI> (Приступљено 26.11.2022).
- Sargon of Akkad. "Sargon of Akkad and Dave Rubin: Gamergate, Feminism, Regressive Left (Full Interview)." *The Rubin Report YouTube channel*, February 12, 2016a. from: https://www.youtube.com/watch?v=A_oavkedzb4&t=2s (Приступљено 23.2.2023).

- Sargon of Akkad. "Social Justice losers." *Sargon of Akkad YouTube channel*, April 8, 2016b. <https://www.youtube.com/watch?v=e3ofna1Mtl0> (Приступљено 24.11.2022).
- Sargon of Akkad. "Sweden's Rape Culture - Part 2." *Sargon of Akkad YouTube channel*, December 18, 2015a. <https://www.youtube.com/watch?v=Ze0sK8f48x4> (Приступљено 26.11.2022).
- Sargon of Akkad. "The Seven Deadly Sins of Christianity and Islam, Compared." *Sargon of Akkad YouTube channel*, July 19, 2016d. <https://www.youtube.com/watch?v=OXa80iqZQqI> (Приступљено 26.11.2022).
- Sargon of Akkad. "Why #GamerGate is so Important to Me." *Sargon of Akkad YouTube channel*, September 20, 2014a. <https://www.youtube.com/watch?v=yZI2IRbSKts> (Приступљено 23.2.2023).
- Saunders, Frances Stonor. *The cultural cold war: The CIA and the world of arts and letters*. The New Press, 2013.
- Schechter, Anna. "Twitter suspends more than 50 white nationalist accounts." *NBC News*, July 10, 2020. <https://www.nbcnews.com/tech/social-media/twitter-suspends-more-50-white-nationalist-accounts-n1233469> (Приступљено 23.1.2023).
- Schmidt, C. Brian. "Introduction". In: Carlsnaes, Walter, Thomas Risse, and Beth A. Simmons (eds.) *Handbook of international relations*. Sage, 2002.
- Schofield, C. "A nation or no nation?" Enoch Powell and Thatcherism." In: B. Jackson & R. Saunders (eds.). *Making Thatcher's Britain*. Cambridge University Press, 2012: 95-110.
- Scholars Under Fire Database. 2022. https://www.thefire.org/research-learn/scholars-under-fire#home/?view_4_page=6 (Приступљено 25.11.2022).
- Schweller, Randall L. "Bandwagoning for profit: Bringing the revisionist state back in." *International security* 19, no. 1 (1994): 72-107.
- Schweller, Randall. *Deadly imbalances: Tripolarity and Hitler's strategy of world conquest*. Columbia University Press, 1998.
- Sedgwick, Mark (ed.). *Key thinkers of the radical right*. Oxford University Press, 2019.
- Segal, Adam. "When China rules the web: technology in service of the state." *Foreign Affairs*, 97 (2018): 10-18.
- Shapiro, Ben and Dave Rubin. "Conservatism vs Leftism and Free Speech." *The Rubin Report YouTube channel*. February 19, 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=3Qrlnn35gBo> (Приступљено 25.11.2022).
- Shapiro, Ben and Jordan Peterson, May 6, 2018. "Jordan B Peterson | The Ben Shapiro Show Sunday Special Ep.1." *DailyWire+ YouTube channel*. <https://www.youtube.com/watch?v=WT0mbNvaT6Y> (Приступљено 25.11.2022).
- Shapiro, Ben. "Ben Shapiro SMACKS DOWN Black Lives Matter: 'It has nothing to do with race'." *Ben Shapiro YouTube channel*, November 17, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=qSmiZCQP58o> (Приступљено 26.11.2022).
- Shapiro, Ben. "Ben Shapiro: The Myth of the Tiny Radical Muslim Minority." *TheTruthRevoltsOriginals YouTube channel*, October 15, 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=g7TAAw3oQvg> (Приступљено 26.11.2022).
- Shapiro, Ben. "Ben Shapiro's Best moments – OWNING SJW's and Liberals." *DailyWire+ YouTube channel*, October 16, 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=iVQy9LWIGvM> (Приступљено 23.2.2023).
- Shapiro, Ben. "Outspoken conservative Ben Shapiro says political correctness breeds insanity". *ABC News YouTube channel*, October 20, 2017a. <https://www.youtube.com/watch?v=vj5JXrpwsZs> (Приступљено 24.11.2022).

- Sherman, Justin. "Reassessing RuNet: Russian Internet Isolation and Implications for Russian Cyber Behavior." *The Atlantic Council*, July 12, 2021. <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/reassessing-runet-russian-internet-isolation-and-implications-for-russian-cyber-behavior/#executivesummary> (Приступљено 14.2.2023).
- Shields, James. *The extreme right in France: from Pétain to Le Pen*. Routledge, 2007.
- Shulman, Stephen. "Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism." *Comparative Political Studies* 35, no. 2 (2002): 554-585.
- Singer, Peter Warren, and Emerson T. Brooking. *LikeWar: The weaponization of social media*. Eamon Dolan Books, 2018.
- Smith, Alexander and Andy Eckardt, February 2, 2018. "How fall of the Berlin Wall paved way for Germany's populists." NBC News. <https://www.nbcnews.com/news/world/how-fall-berlin-wall-paved-way-germany-s-populists-n840921> (Приступљено 29.11.2022).
- Smith, Anthony. "Memory and modernity: reflections on Ernest Gellner's theory of nationalism." *Nations and Nationalism* 2, no. 3 (1996): 371-388.
- Smith, Anthony. "The limits of everyday nationhood." *Ethnicities* 8, no. 4 (2008): 563-573.
- Smith, Anthony. *National identity*. Vol. 11. Reno: University of Nevada Press, 1991.
- Smith, Anthony. *Nationalism and Modernism*. Taylor & Francis e-Library, 2003.
- Smith, Anthony. *The Ethnic Origins of Nations*. Basil Blackwell, 2002.
- Smith, Evan. "Exporting fascism across the Commonwealth: The case of the National Front of Australia." In: Nigel Copsey and Matthew Worley (eds.) *'Tomorrow Belongs to Us'*. Routledge, 2017: 69-89.
- Smith, Saphora and Vladimir Banic. "New Zealand attack exposes right-wing extremists' fascination with Balkans". *NBC News*, March 25, 2019. <https://www.nbcnews.com/news/world/new-zealand-attack-exposes-right-wing-extremists-fascination-balkans-n984721> (Приступљено 6.10.2020).
- Snyder, Jack. "The broken bargain: How nationalism came back." *Foreign Affairs*, 98 (2019): 53-60.
- Snyder, Jack. *Myths of empire*. Cornell University Press, 1991.
- Sowell, Thomas. "Weasel Word on Immigration." *The Social Contract*, Fall 1997. https://www.thesocialcontract.com/artman2/publish/tsc0801/article_694.shtml (Приступљено 20.10.2022).
- Spektorowski, Alberto. "The French New Right: multiculturalism of the right and the recognition/exclusionism syndrome." *Journal of Global Ethics* 8, no. 1 (2012): 41-61.
- Spencer, Richard. December 15, 2016. "Rebranding White Nationalism: Inside Richard Spencer's Alt-Right." *The Atlantic YouTube channel*. https://www.youtube.com/watch?v=kVeZ0_Lhazw (Приступљено 26.11.2022).
- Srnicek, Nick. *Platform capitalism*. Polity Press, Cambridge. 2017. Epub version
- Stadnik, Ilona. "Control by infrastructure: Political ambitions meet technical implementations in RuNet." *First Monday* 26 no. 5 (2021).
- Statt, Nick. "Facebook completely bans QAnon and labels it a 'militarized social movement'." *The Verge* October 6, 2020. <https://www.theverge.com/2020/10/6/21504887/facebook-qanon-ban-all-apps-pages-groups-instagram-accounts> (Приступљено 23.1.2023).
- Stefan Molyneux. "The Truth About The Crusades." *Stefan Molyneux YouTube channel*, (2015, December 17. <https://web.archive.org/web/20160211060252/https://www.youtube.com/watch?v=-ilFbbk9jw4> (Приступљено 26.11.2022).
- Stein, Arthur A. "Neoliberal institutionalism." In: Reus-Smith Christian and Duncan Snidal (eds). *The Oxford handbook of international relations*, Oxford University Press, 2008: 201-221.
- Steven Crowder. "DEBUNKED: 'The Crusades' Myths." *StevenCrowder YouTube channel*, 2017, January 17. <https://www.youtube.com/watch?v=8prwEJk3Ds> (Приступљено 26.11.2022).

- Stryker, Susan. "Biopolitics." *Transgender Studies Quarterly* 1, no. 1-2 (2014): 38-42.
- Subotić, Milan, *Na drugi pogled – prilog studijama nacionalizma*, Institut za društvenu teoriju i filozofiju/Filip Višnjić, 2007.
- Suess, Amets, Karine Espineira, and Pau Crego Walters. "Depathologization." *Transgender Studies Quarterly* 1, no. 1-2 (2014): 73-77.
- Sweigart, Kate. "Twitter removes President Trump's tweet, locks his account for 12 hours." *ABC27*, January 6, 2021. <https://www.abc27.com/news/twitter-removes-president-trumps-tweet-locks-his-account-for-12-hours/> (Приступљено 25.1.2023).
- Tamir, Yael. *Why nationalism*. Princeton University Press, 2019.
- Taylor, Jared. "Extended Interview: Jorge Ramos Talks Race with Jared Taylor." *American Renaissance YouTube Channel*, October 31, 2016. <https://web.archive.org/web/20170110062409/https://www.youtube.com/watch?v=0T4jssO9t-0> (Приступљено 26.11.2022).
- Taylor, Jared. "Trump Won't Save You." *American Renaissance YouTube Channel*. March 28, 2019. <https://web.archive.org/web/20190404024136/https://www.youtube.com/watch?v=n4TbBcvbFqU> (Приступљено 26.11.2022).
- Ter Wal, Jessika. "Anti-foreigner campaigns in the Austrian Freedom Party and Italian Northern League: The discursive construction of identity." In: Ruth Wodak and Anton Pelinka (eds). *The Haider Phenomenon in Austria*. Routledge, 2002: 157-178.
- The Economist Special Report. "A giant cage." *The Economist*, April 6, 2013. <https://www.economist.com/special-report/2013/04/06/a-giant-cage> (Приступљено 14.2.2023).
- The Economist. 2018. "Imperial borders still shape politics in Poland and Romania." *The Economist*. <https://www.economist.com/graphic-detail/2018/11/21/imperial-borders-still-shape-politics-in-poland-and-romania> (Приступљено 29.11.2022).
- The Great War. "250+ Videos Demonetized – What is Up YouTube? I THE GREAT WAR." *The Great War YouTube Channel*, October 2, 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=t4VRkE01mi4> (Приступљено 24.1.2023).
- The New York Times, 2019. "The 1619 Project." *The New York Times Magazine*. <https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/14/magazine/1619-america-slavery.html> (Приступљено 22.11.2022).
- The New York Times. "2016 Presidential Election Results." August 9, 2017. <https://www.nytimes.com/elections/2016/results/president> (Приступљено 30.11.2022).
- The New York Times. "What happened in Ferguson." *The New York Times Q and A*. August 10, 2015. <https://www.nytimes.com/interactive/2014/08/13/us/ferguson-missouri-town-under-siege-after-police-shooting.html> (Приступљено 18.11.2022).
- The Roestone Collective. "Safe Space: Towards a Reconceptualization." *Antipode*, 46 (2014): 1346– 1365.
- The White House. "National Security Strategy." *The White House*, October 2022. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (Приступљено 20.2.2023).
- The White House. "The national strategy to secure cyberspace." *The White House*, 2003.
- Thomas W. Braden. "I'm Glad the CIA Is 'Immoral.'" *Saturday Evening Post* (May 20, 1967), <https://www.saturdayeveningpost.com/reprints/im-glad-the-cia-is-immoral/> (Приступљено 9.2.2023).
- Thompson E.P. *Out Of Apathy*. Stevens and Sons, 1960.
- Thompson, Willie. *The Left in History: Revolution and Reform in Twentieth-Century Politic*. Pluto Press, 1997.

- Tiffany, Kaitlyn. "Elon Musk Can't Solve Twitter's 'Shadowbanning' Problem." *The Atlantic*, January 17, 2023. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2023/01/twitter-shadow-ban-transparency-algorithm-suppression/672736/> (Приступљено 23.1.2023).
- Tiffany, Kaitlyn. "Reddit Is Done Pretending The Donald Is Fine." *The Atlantic*, June 29, 2020. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2020/06/reddit-ban-the-donald-chapo-content-policy/613639/> (Приступљено 23.1.2023).
- Tilly, Charles. *Coercion, capital, and European states, AD 990-1992*. Blackwell, 1990.
- Tom Hayden. *The Port Huron Statement*. Students for a Democratic Society, 1962.
- Topple the Racists Map. "A crowdsourced map of UK statues and monuments that celebrate slavery and racism." *Topple the Racists* (2020). <https://www.toppletheracists.org/> (Приступљено 6.10.2020)
- Topple the Racists Map. "A crowdsourced map of UK statues and monuments that celebrate slavery and racism." *Topple the Racists* (2020). <https://www.toppletheracists.org/> (Приступљено 24.2.2023).
- Trifkovic, Serge. "Migratory Jihad and the Crisis of Europe." *American Renaissance YouTube Channel*. May 18, 2018. <https://web.archive.org/web/20191030121415/https://www.youtube.com/watch?v=TL4ObzeBW0M> (Приступљено 23.2.2023).
- Trifkovic, Srdja. "Trifkovic, Fleming, & Chronicles on Trial at The Hague." *Chronicles*, February 14, 2013. <https://chroniclesmagazine.org/web/trifkovic-fleming-chronicles-on-trial-at-the-hague/> (Приступљено 19.10.2022)
- Trifkovic, Srdja. "Witnessing at the Hague." *Chronicles*, September 23, 2008. <https://chroniclesmagazine.org/news/witnessing-at-the-hague/#printpreview> (Приступљено 19.10.2022)
- Trifkovic, Srdja. *The Sword of the Prophet: Islam : History, Theology, Impact on the World*. Regina Orthodox Press, 2002.
- Trotter, Jack. "After the Deluge." *Chronicles*. March 1, 2008. <https://chroniclesmagazine.org/reviews/after-the-deluge/> (Приступљено 19.10.2022).
- Trump, Donald. 2020. *Twitter*. <https://twitter.com/realDonaldTrump> (Приступљено 30.11.2022).
- Trump, Donald. 2020. *Twitter*. https://web.archive.org/web/20220000000000*/https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1278828245161594886 (Приступљено 30.11.2022).
- Trump, Donald. "Remarks by President Trump to the 74th Session of the United Nations General Assembly." *The White House* (2019). <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-74th-session-united-nations-general-assembly/> (Приступљено 6.10.2020).
- Tusk, Donald. "Remarks by President Donald Tusk before the G7 summit in Charlevoix, Canada." *European Council* (June 8, 2018). <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/06/08/remarks-by-president-donald-tusk-before-the-g7-summit-in-charlevoix-canada/> (Приступљено 6.10.2020).
- Twitter blog. "Update on Twitter's review of the 2016 US election." *Twitter*, 2018. https://blog.twitter.com/en_us/topics/company/2018/2016-election-update (Приступљено 4.2.2023).
- Twitter Help, 2023. "About government and state-affiliated media account labels on Twitter." <https://help.twitter.com/en/rules-and-policies/state-affiliated-china> (Приступљено 23.1.2023).
- United Nations Charter, 2023. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter> (Приступљено 23.2.2023).
- United States Department of Defense. "Department of Defense Cyber Strategy." *DoD*, 2018.
- United States Department of Defense. "Department of Defense Strategy for Operating in Cyberspace". *DoD*, July 2011.

- United States Department of Defense. "National Defense Strategy." *DoD*, 2022. <https://media.defense.gov/2022/Oct/27/2003103845/-1/-1/1/2022-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY-NPR-MDR.PDF> (Приступљено 20.2.2023).
- United States District Court for the District of Columbia (2018). *United States of America v. Internet Research Agency LLC*, Case 1:18-cr-00032-DLF. 18 U.S.C. 2, 371, 1349, 1028A. <https://www.justice.gov/file/1035477/> (Приступљено 5.2.2023).
- Van de Kaa, Dirk. "Europe's second demographic Transition." *Population Bulletin* 42, no. 1 (1987): 1–59.
- Van der Veer, Peter. "Pim Fortuyn, Theo van Gogh, and the politics of tolerance in the Netherlands." *Public Culture* 18, no. 1 (2006): 111–124.
- Van Dijck, José. *The culture of connectivity: A critical history of social media*. Oxford University Press, 2013.
- Vengattil, Munsif, and Elizabeth Culliford. "Facebook allows war posts urging violence against Russian invaders." *Reuters*, March 11, 2022. <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-facebook-instagram-temporarily-allow-calls-violence-against-russians-2022-03-10/> (Приступљено 18.2.2022).
- Verseck, Timo. "Hungary's university ban on gender studies heats up culture war." *Deutsche Welle*, October 10, 2018. <https://www.dw.com/en/hungarys-university-ban-on-gender-studies-heats-up-culture-war/a-45944422> (Приступљено 6.10.2020).
- Vincent, James. 2016. "Twitter taught Microsoft's AI chatbot to be a racist asshole in less than a day." *The Verge*, March 26. <https://www.theverge.com/2016/3/24/11297050/tay-microsoft-chatbot-racist> (Приступљено 23.2.2023).
- Vukelić, Miloš. „Relacionizam i promena u međunarodnim odnosima: primer uticaja algoritamske moći na strukturu svakodnevica i pojavu nacionalnog populizma.” *Međunarodni problemi* 73, no. 2 (2021): 284–309.
- Wagner, Kurt. "Twitter is so liberal that its conservative employees 'don't feel safe to express their opinions,' says CEO Jack Dorsey." *Vox*, September 14, 2018. <https://www.vox.com/2018/9/14/17857622/twitter-liberal-employees-conservative-trump-politics> (Приступљено 24.1.2023).
- Walker, Connor. *Ethnonationalism: the quest for understanding*. Princeton University Press, 1994.
- Wallerstein, Immanuel. "Beyond Annales?" *Radical History Review* 1991, no. 49 (1991): 7–15.
- Walt, Stephen M. *The origins of alliances*. Cornell University Press, 1990.
- Wardle, Claire, and Hossein Derakhshan. "Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking." *Council of Europe Report*, 2017.
- Wardle, Claire, and Hossein Derakhshan. "Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking." *Council of Europe Report*, 2017.
- Warner, Michael. "The character of cyber conflict." *Policy Roundtable: Cyber Conflict as an Intelligence Contest*, 2020.
- Watson, Adam. *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*. Routledge, 1992.
- Watson, Scott D. "Everyday nationalism and international hockey: contesting Canadian national identity." *Nations and Nationalism* 23, no. 2 (2017): 289–308.
- Weber, Eugene. *Peasants into Frenchmen – The Modernisation of Rural France 1870–1914*. Stanford University Press, 1976.
- Weichlein, Siegfried. "The Failure of Bismarck's Kulturkampf: Catholicism and State Power in Imperial Germany, 1871–1887." *The Catholic Historical Review* 87, no. 2 (2001): 341–342.
- Weiss, Bari. *Twitter* 2022. <https://twitter.com/bariweiss/status/1601014175366402048> (Приступљено 23.1.2023).

- Weiss, Bari. "Meet the Renegades of the Intellectual Dark Web." *The New York Times*, May 8, 2018. <https://www.nytimes.com/2018/05/08/opinion/intellectual-dark-web.html> (Приступљено 25.11.2022).
- Wendt, Alexander E. "The agent-structure problem in international relations theory." *International organization* (1987): 335-370.
- Wendt, Alexander. "Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics." *International organization* 46, no. 2 (1992): 391-425.
- Wendt, Alexander. "Constructing International Politics." *International Security* 20, no. 1 (1995): 71-81.
- Wendt, Alexander. *Social theory of international politics*. Cambridge University Press, 1999.
- Wight, Martin. *Systems of states*. Bloomsbury Continuum, 1977.
- Wiley, Chris "Cambridge Analytica whistleblower: 'We spent \$1m harvesting millions of Facebook profiles'." *The Guardian YouTube channel*, March 17, 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=FXdYSQ6nu-M> (Приступљено 24.11.2022).
- Wilford, Hugh. *The mighty Wurlitzer: how the CIA played America*. Harvard University Press, 2009.
- Williams, Cristan. "Transgender." *Transgender Studies Quarterly* 1, no. 1-2 (2014): 232-234.
- Willick, Jason. "The Man Who Discovered 'Culture Wars'". *The Wall Street Journal* (May 25, 2018). <https://www.wsj.com/articles/the-man-who-discovered-culture-wars-1527286035> (Приступљено 6.10.2020).
- Wingfield, Nick. "Feminist Critics of Video Games Facing Threats in 'GamerGate' Campaign." *The New York Times*, October 14, 2014. <https://www.nytimes.com/2014/10/16/technology/gamergate-women-video-game-threats-anita-sarkeesian.html> (Приступљено 23.11.2022).
- Winter, Jana. "Exclusive: FBI document warns conspiracy theories are a new domestic terrorism threat." *Yahoo News*, August 1, 2019. <https://www.yahoo.com/video/fbi-documents-conspiracy-theories-terrorism-160000507.html> (Приступљено 23.1.2023).
- Wodak, Ruth, and Rick Iedema. "Constructing boundaries without being seen: The case of Jörg Haider, Politician." *Revista Canaria de Estudios Ingleses* 49 (2004).
- Wohlforth, William C. "Gilpinian realism and international relations." *International Relations* 25, no. 4 (2011): 499-511.
- Worley, Matthew, and Nigel Copsey. "White Youth: The far right, punk and British youth culture, 1977-87." In: Nigel Copsey and Matthew Worley (eds.). *Tomorrow Belongs to Us*. Routledge, 2017: 113:131.
- X (Kennan, George). "The Sources of Soviet Conduct by 'X'." *Foreign Affairs*, July 1947. <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1947-07-01/sources-soviet-conduct> (Приступљено 8.2.2023).
- Yamanouchi, Kelly and Matt Kempner. 2021, March 29. "Delta, Coke face boycott campaigns over Georgia voting law." *The Atlanta Journal – Constitution*. <https://www.ajc.com/news/business/delta-coke-face-boycott-campaigns-over-new-georgia-voting-law/ZJUGGDO3HBA3BF2J64WVOQ5YE4/> (Приступљено 22.11.2022).
- Yang, Zeyi. "China just announced a new social credit law. Here's what it means." *MIT Technology Review*, November 22, 2022. <https://www.technologyreview.com/2022/11/22/1063605/china-announced-a-new-social-credit-law-what-does-it-mean/> (Приступљено 18.2.2023).
- Yglesias, Matthew. "The Great Awakening." *Vox* (Updated Apr 1, 2019). <https://www.vox.com/2019/3/22/18259865/great-awakening-white-liberals-race-polling-trump-2020> (Приступљено 6.10.2020).
- Yiannopoulos, Milo and Dave Rubin. "Milo Yiannopoulos Exposes Gamergate. (Pt. 2)." *The Rubin Report YouTube channel*, October 7, 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=r3r0atokQvc> (Приступљено 22.11.2022).

- Yiannopoulos, Milo and Jordan Peterson. "Jordan Peterson Vs Milo On His Fall From Grace." *The Invisible Man YouTube Channel*. November 16, 2019. <https://www.youtube.com/watch?v=Tb8hUXxGNAC> (Пристапљено 16.1.2023).
- Yiannopoulos, Milo. "MILO at Michigan State University: Reclaiming Constantinople." *Milo Yiannopoulos YouTube channel*. December 7, 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=EJX4beXKwpg> (Пристапљено 21. јануара 2020).
- Yiannopoulos, Milo. "Milo Yiannopoulos Talks Free Speech, Feminism, Fake News & Australian Tour." *Studio 10 YouTube channel*, October 22, 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=1Ef7Us0zw8Q&t=88s> (Пристапљено 24.11.2022).
- YouTube Help. "YouTube's Community Guidelines." *Google Support*, 2023. <https://support.google.com/youtube/answer/9288567?hl=en> (Пристапљено 24.1.2023).
- YouTube search. "Sargon of Akkad, social justice warriors." 2022a, https://www.youtube.com/results?search_query=sargon+of+akkad+social+justice+warriors+ (Пристапљено 24.11.2022).
- YouTube search. "SJW." 2022b https://www.youtube.com/results?search_query=SJW (Пристапљено 24.11.2022).
- Yurdusev, A. Nuri. "The middle East encounter with the expansion of European international society." In: *International Society and the Middle East*: 70-91. Palgrave Macmillan, London, 2009.
- Zarakol, Ayşe. "Introduction". In: Zarakol, Ayşe (ed.): *Hierarchies in world politics*. Cambridge University Press, 2017.
- Zeng, Jinghan, Tim Stevens, and Yaru Chen. "China's Solution to Global Cyber Governance: Unpacking the Domestic Discourse of 'Internet Sovereignty'." *Politics & Policy* 45, no. 3 (2017): 432-464.
- Zetter, Kim. "Meet 'Flame,' The Massive Spy Malware Infiltrating Iranian Computers." *Wired*, May 28, 2012. <https://www.wired.com/2012/05/flame/> (Пристапљено 19.2.2023).
- Živojinović, Dragan. "Neoklasični realizam u teorijama međunarodnih odnosa." *Godišnjak FPN* 02 (2008): 367-392.
- Zuboff, Shoshana. "Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization." *Journal of information technology* 30, no. 1 (2015): 75-89.
- Zürn, Michael. *A theory of global governance: Authority, legitimacy, and contestation*. Oxford University Press, 2018.
- Антонић, Слободан. „Увод у социологију културног рата (са кратким освртом на Србију).” *Матица српска*. Књига 492 (2013): 445-460.
- Антонић, Слободан. *Културни рат у Србији*. Завод за уџбенике, 2008.
- Вукелић, Милош. „Ревизија дихотомије етничког и грађанског национализма: пример демографске и мигрантске кризе у Немачкој”. *Политичка ревија* 58, бр. 4 (2018): 69–88.
- Крстић, Милан. *Стратегије дестигматизације у спољној политици држава: студија случаја спољне политике Републике Србије од 2001. до 2018. године*. Докторска дисертација, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука 2020.
- Недељковић, Стеван. *Стратегија уравнотежавања у међународним односима, студија случаја: француско и немачко уравнотежавања Сједињених Америчких Држава после Хладног рата*. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, 2020.
- Пол, Фредерик и Сирил Корнблут. *Рекламократија*. Утопија, 2013.
- Ристановић, Петар. *Косовско питање 1974-1989*. Прометеј/Информатика, 2019.
- Ћирјаковић, Зоран (Џендер бин Радојица). 2022. *Твитер статус*. <https://web.archive.org/save/https://twitter.com/prvokanselovani/status/1594112642112700419> (Пристапљено 21.11.2022).

Ћирјаковић, Зоран. 2014. „Конструкција аутошовинизма”. *Политика*, 4.11. 2014. <https://www.politika.rs/scc/clanak/309865/Конструкција-аутошовинизма> (Пристапљено 21.11.2022).

Биографија аутора

Милош Вукелић (Лазаревац, 25.10.1992) је истраживач-сарадник на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Докторске академске студије политикологије – међународне и европске студије, уписао је школске 2017/2018. године. У звање истраживача-приправника биран је 2018. године, док је у садашње звање изабран 2021. године. У школској 2015/2016 на Факултету политичких наука био је ангажован као сарадник на предмету Савремена политичка историја. Од школске 2017/2018 ангажован је на предметима Студије мира и Анализа сукоба. Течно говори енглески уз познавање француског језика.

Основне академске међународне студије завршио је 2015. године на Факултету политичких наука (9,63), а звање мастер политиколога је стекао на истој институцији одбраном рада „Compatibility of Main Western Theoretical Approaches to Nations and Nationalism” (Компатибилност главних западних теоријских приступа нацијама и национализму) на енглеском језику 2017. године. У школској 2022/2023 години био је гостујући истраживач на Универзитету у Синсинатију (University of Cincinnati) као добитник Фулбрајт (Fulbright) стипендије. У Синсинатију се специјализовао у области сајбер стратегија и политика и управљања сајбер простором из националне и међународне перспективе. Током марта 2023. године, одржао је гостујућа предавања при Центру за сајбер стратегије и политике и при Школи за јавне и међународне послове Универзитета у Синсинатију. До сада је објавио више научних радова у часописима категорија M23 и M24. Излагао је на међународној конференцији Асоцијације за студије националности (Association for the Study of Nationalities) на Универзитету Колумбија (Columbia University) у Њујорку 2019. године, као и на међународној конференцији Удружења за међународне студије источне и југоисточне Европе (Central and East European International Studies Association) у Београду исте године. Ангажован је као истраживач на MIND (Monitoring and Indexing Peace in the Western Balkans) пројекту Фонда за науку Републике Србије у периоду од 2022. до 2025. године.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Милош Вукелић _____

број индекса _____ 23/2017 _____

Изјављујем

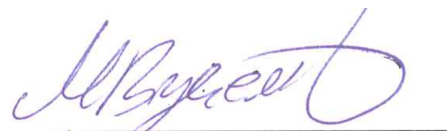
да је докторска дисертација под насловом

**Културни ратови у Сједињеним Америчким Државама и Европској унији у периоду
од 2014. до 2020. године**

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 04.05.2023. године

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Милош Вукелић _____

Број индекса _____ 23/2017 _____

Студијски програм _____ Докторске студије политикологије - међународне и европске студије _____

Наслов рада _____ Културни ратови у Сједињеним Америчким Државама и Европској унији у периоду од 2014. до 2020. године _____

Ментор _____ проф. др Немања Џуверовић _____

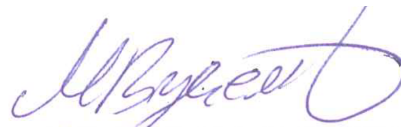
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 04.05.2023. године

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Културни ратови у Сједињеним Америчким Државама и Европској унији у периоду од 2014. до 2020. године

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

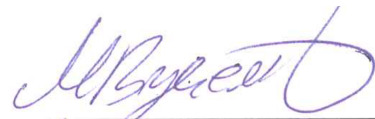
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. **Ауторство - некомерцијално (CC BY-NC)**
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прераде (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци дат је саставни део ове изјаве).

Потпис докторанда

У Београду, 04.05.2023. године

1. Ауторство - Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавање умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.